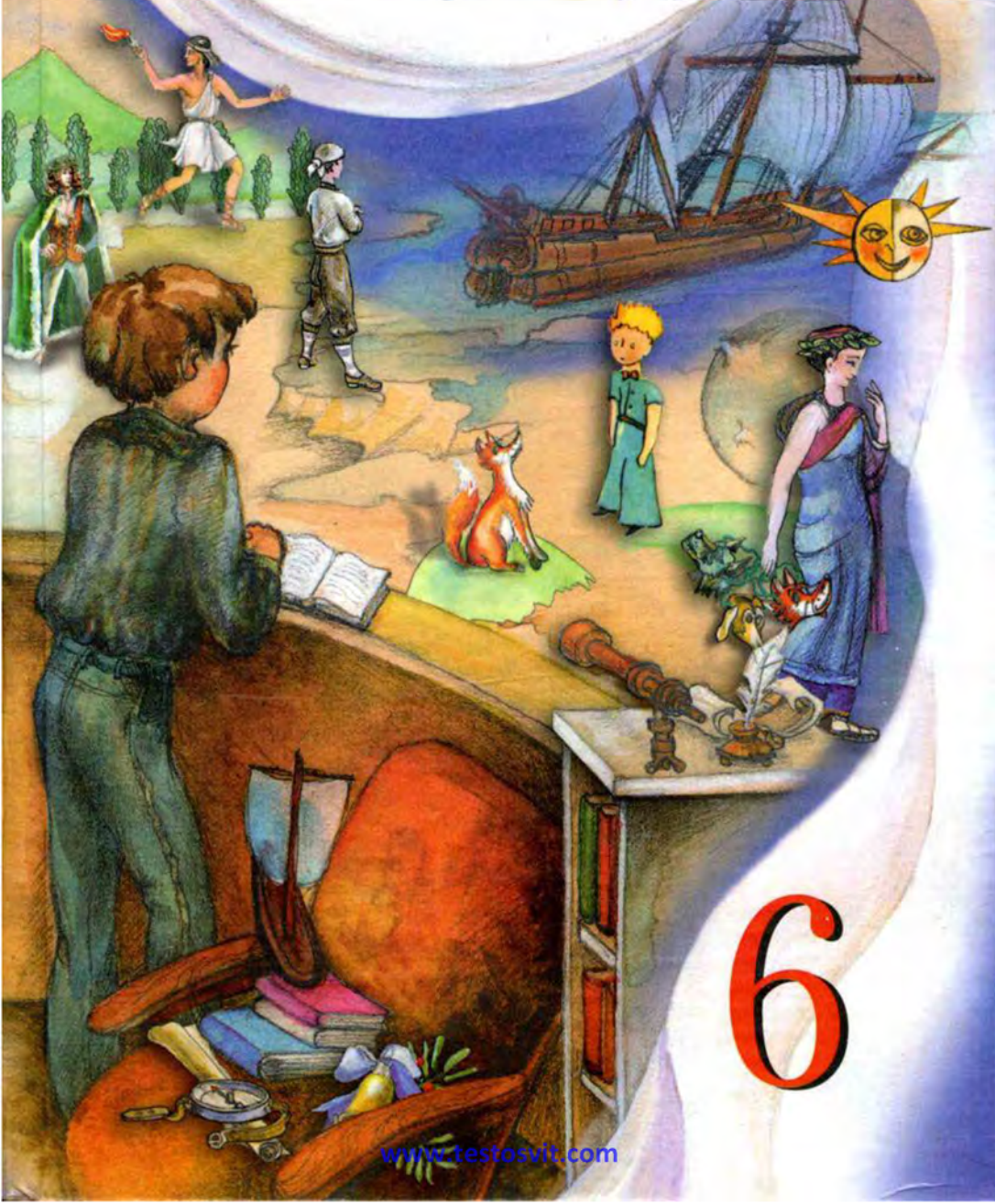

Ж. В. Клименко

Зарубіжна література

ББК 83.3(0)я721
К49

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України
№ 4/4-19 від 11 квітня 2006 р.)*

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Підручник створено за концепцією, апробованою у виданні «Зарубіжна література: Підруч. для 5 кл./Л. Ф. Мірошніченко, Ж. В. Клименко». — К.: Навч. книга, 2005.

Умовні позначення:

- – вчимося виразно читати;
 - – розвиваємо мовлення;
 - – розмірковуємо;
 - – теорія літератури;
 - – взаємодія мистецтв;
 - – літературна ігротека.
-

Клименко Ж. В.

К49 Зарубіжна література: Підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. — К.: Навч. книга, 2006. — 368 с.: іл.
ISBN 966-329-067-6

ББК 83.3(0)я721

ISBN 966-329-067-6

© Ж. В. Клименко, 2006
© ТОВ «Навчальна книга», 2006

Запрошення до подорожі

*І знову у мандри запрошують книги...
В далекі часи, в дивовижні країни.
Відкриються вам таємниці великі,
Знайдете ви справді безцінні перлини.*

*Нехай не минає вас байка чи казка,
Хай міфи і вірші у душу вам линуть.
Та тільки уважно читайте, будь ласка,
Тоді лиш почуєте слово нетлінне.*

*І мудрі поради, і жарти дотепні,
Й думки, що летять крізь кордони і мури.
Усе, чим приваблює світ цей безмежний,
Усе, що дарує нам література!*

Автор

Любі шестикласники!

Отже, продовжуємо разом з вами пізнання безмежного і неповторного Світу зарубіжної літератури. Попереду — нові зустрічі, захоплення, відкриття. А перед тим, як вирушити дивовижним шляхом творчого читача, пригадаймо: **художня література — це вид мистецтва, яке відображає життя за допомогою слова**. Не варто забувати, що літературний твір — найчастіше плід вимислу автора, а не фотокопія реальної дійсності. За допомогою мовних засобів письменники зображують світ таким, яким його бачать або яким його малює їхня фантазія. Саме тому майстрів слова часто називають художниками.

Найкращі зразки літературної творчості різних народів спілітаються у строкатий різнобарвний вінок світової літератури, у якому кожна квітка причаровує читачів красою та своєрідністю. Світова література дарує нам цікавинки з історії різних народів, розкриває загадки їхньої культури, особливості побуту, традицій і звичаїв. І все це стає доступним читачам різних країн завдяки перекладачам. Адже саме вони — ті чарівники, які силою свого таланту будують мости взаємопізнання між народами.

1. Пригадайте, у яких країнах ви побували, мандруючи Світом літератури у 5 класі.
2. Кому з дійових осіб належать предмети, представлені в нашому міні-музеї речей літературних героїв? З яких вони творів?

3. Яку людину можна назвати творчим читачем?

4. Пригадайте, що таке оригінал і переклад. Яку літературу називають оригінальною, а яку — перекладною? При потребі скористайтеся словничком літературознавчих термінів у кінці підручника.

5. Запрошуємо вас взяти участь у грі «Впізнаємо твір». Виберіть речення, яке вам хотілося б розгорнути в невеличку розповідь про твір, прочитаний у 5 класі. А почати можете так:

Ця казка подарувала мені незабутні зустрічі з ...

Ці поетичні рядки захопили мене, бо ...

Ця повість вразила мене тим, що ...

Виступіть з короткою промовою, не називаючи обраний вами твір, і запропонуйте однокласникам пригадати його назву, автора та батьківщину.

Світова література очима українських письменників

Прочитайте вірш відомого українського перекладача і поета. Про яких друзів у ньому йдеться? Чи є у вас такі друзі?

Багато вірних друзів маю я —
В пораді мудрій, у розважнім слові
Вони допомагають мені готові, —
Зі мною завжди щира їх сім'я.

Нестримно думка світла в них буя
І відкриває обрії казкові,
Немов відважному мандрівникові,
Що йде шляхів шукать без вожая¹.

Супутців у віках не полічити,
Та кожен стежку визначив свою
І залишив свої нам заповіти.

Стрічать їх у зеленому гаю
Я раз у раз виходжу на алеї²
Бібліотеки щедрої моєї.

Борис Тен

¹ *Вожай* — провідник.

² *Але́я* — доріжка в парку чи саду, обсаджена з обох сторін деревами або кущами.

Літературна вікторина «Пригадаймо прочитане у 5 класі»

1. З яких творів ці уривки?

«Дівчина розповіла про все, що з нею трапилось, і коли ма-
чуха почула, як падчерка дослужилась до такого багатства, то
аж загорілася бажанням добути таке щастя й своїй рідній, гид-
кій і ледачій дочці».

«Тепер він подумки сказав собі, що, зрештою, життя на цьо-
му світі не таке вже й погане. Сам того не знаючи, він відкрив
загальний закон, що керує всіма людськими вчинками: і кожен
хлопець, і кожна доросла людина завжди прагнуть і домагати-
муться тільки того, чого важко досягти».

2. Назвіть літературних героїв, яких ви впізнали в цих описах.

«Жінка була прекрасна та ніжна, але з криги, зі сліпучої,
іскристої криги. А проте жива!..»

«Просто перед ними, вхопившись за низьку гілочку, стояла
гола смаглява дитина, що тільки-но починала ходити, — ніколи
ще до вовчого лігва не приходила (та ще вночі!) така слабенька
й така ніжна крихітка».

3. Назвіть героїв, яким належать подані нижче слова.

«Не квіти їй потрібні, а золото. Обіцяла наша королева ці-
лий кошик золота тому, хто принесе до палацу кошик пролісків.
От мене й послали до лісу».

«Якби ти була на цьому чарівному балі, ти б там не зануди-
лася! Туди приїздила незнайома принцеса, найвродливіша у
світі! Вона була дуже люб'язна і навіть почастиувала нас пома-
ранчами та цитринами».

Письменники світу про книжку

«Царство книжок дійсно може бути названо морем — таке
воно неозоре... Такі дива можна в ньому знайти» (Йоганн
Вольфганг Гете — німецький письменник).

«Кожну книжку я відкриваю з таким відчуттям, немов починаю шлях у незвідану країну... І, тільки зрозумівши нарешті той чарівний світ, який відкриває нам людське мовлення, одягнене в слова, фрази, сторінки, починаєш осягати, що таке книжка» (Ярослав Івашкевич — польський письменник).

«Вони [книжки] можуть розповісти вам чудову казку, цікаву повість, від якої у вас серце заб'ється сильніше, з їхніх сторінок прозвучать прекрасні вірші, які ви запам'ятаєте надовго, а може, й на все життя» (Самуїл Маршак — російський письменник).

«Подібно до довгих ключів перелітних птахів мандрують книжки засіяним зорями піднебессям і на райдужних крилах несуть дружбу — немов сонце» (Едуардас Межелайтіс — естонський письменник).

«Коли я читаю книжку ... мені здається, що вона жива і говорить зі мною» (Джонатан Свіфт — англійський письменник).

«Здавалося б немає штучного серця, щоб зв'язати воедино людські серця. Однак література, виявляється, може робити це» (Рабіндранат Тагор — індійський письменник).

1. Імена яких письменників вам знайомі? Які твори, написані ними, ви читали?

2. Який з наведених висловів ви обрали б епіграфом до нашого підручника? Обґрунтуйте свою думку.

3. У чому полягає значення світової літератури?

І знову у мандри...

Не заблукати у безмежному Світі зарубіжної літератури вам допоможуть наші провідники. *Мужній Прометей* освічуватиме дорогу, коли ви йтимете **стежками міфів**. *Таємнича пані Алегорія* подарує **зустріч із байкою**. Шлях до **скарбниці одвічних чеснот** вам підкаже щедрий на добрі справи *Дух Теперішнього Різдва*. Подолати численні перешкоди **на островах життєвих випробувань** допоможе п'ятнадцятирічний капітан *Дік Сенд*. А з *Маленьким принцом* ви побуваєте **у космосі людської душі**. Мандруючи, не забувайте про правила творчого читача:

- розмірковуйте над художніми текстами;
- пробуйте голосом «оживити» прочитане;
- піклуйтесь про точність, ясність і виразність ваших думок;
- запам'ятовуйте секрети літературознавства;
- порівнюйте літературні твори з творами інших видів мистецтва;
- не залишайте без розв'язання головоломки, ребуси, вікторини.

Отож вирушаймо!

Пустельний простір,
як душа без міфу.

Ліна Костенко

СТЕЖКАМИ МІФІВ

МІФ

У книжці «Цікава міфологія» відомий американський учений і письменник Айзек Азімов так пояснює походження міфів: «Люди не були б людьми, якби не задавались питаннями про навколишній світ. Багато тисяч років тому вони виглядали з печер і розмірковували над тим, що поставало перед їх очима. Чому з'являється блискавка? Звідки прилетів вітер? Чому приходить зима, і чому з її приходом усі дерева і кущі вмирають? І яким чином усі вони знову оживають з настанням весни?

Люди замислювались про самих себе. Чому вони час від часу хворіють? Чому старіють і вмирають? Хто першим навчив їх користуватись вогнем і ткати полотно?

Зевс.
Зображення на камеї

Вони задавались великою кількістю й інших запитань, але не знаходили на них відповіді. За тих часів не було науки; людству ще належало навчитись досліджувати навколишнє, щоб на основі результатів досліджень відкривати закони влаштування світу.

Єдине, що лишалося робити первісній людині, то це самій вигадувати те, що уявлялось їй найбільш логічними¹ «відповідями».

Так народилися **міфи** (від грецьк.: *слово, розповідь*) — **розповіді, які передають уявлення давніх людей про богів, легендарних героїв, походження та**

¹ Логічний — розумний.

влаштування світу. Міфи, як і народні казки, — наслідок колективної творчості. Отже, у давнину їх передавали із вуст до вуст. Однак якщо казку давні люди одразу сприймали як вигадку, то у правдивість розказаного в міфах вірили як оповідачі, так і слухачі. Пізніше люди зрозуміли, що у міфах є багато нереального, тобто такого, що не могло бути в дійсності. У зв'язку з цим прикметник *міфічний* почали вживати не лише тоді, коли йшлося про належність до міфу, а й на означення неправдоподібних або неймовірних подій.

З часом міфи різних народів почали збирати, записувати, вчені прагнули розгадати їх таємниці. Виникло слово **міфологія** (від грецьк.: *міф* і *логос* — *знання*), яке має два значення. Перше — **сукупність міфів певного народу** (говорять: давньогрецька міфологія, слов'янська міфологія тощо). Друге значення — **наука, яка вивчає міфи**. Спробуємо й ми відчувати себе дослідниками, котрі спрямовують свої зусилля на розкриття загадок міфів.

1. Уважно прочитайте запис одного з учнів: «Міфи (від грецького) — це розповіді, які передають уявлення людей про влаштування світу». Чи все тут правильно?

2. Що спричинило виникнення міфів?

3. Які значення має слово *міфологія*?

МІФИ РІЗНИХ НАРОДІВ ПРО СТВОРЕННЯ СВІТУ

Звідки з'явилися земля і небо? Хто створив моря, ріки, ліси й гори? Як виникли перші люди? На ці запитання шукали відповіді далекі предки сучасних землян на льодових просторах Скандинавії¹ і рисових полях Китаю, у пекучих пустелях Африки й на гірських вершинах Північної Америки. Їхня уява малувала дивовижні картини походження світу.

¹ *Скандинавія* — територія Скандинавського півострова, який знаходиться на півночі Європи і є найбільшим на континенті, а також серед навколишніх островів. Основне населення — шведи, норвежці, данці, ісландці.

З міфів давнього Китаю

СТВОРЕННЯ СВІТУ

У той час, коли ще земля і небо не були відділені одне від одного, Всесвіт був суцільним хаосом¹ і виглядом своїм нагадував куряче яйце. В тому яйці зародився першопредок Паньгу. Він спав і ріс, важко дихаючи, в тому величезному яйці. Минуло вісімнадцять тисяч літ перш ніж він прокинувся. Паньгу розплющив очі, але, на жаль, нічого не побачив: навколо нього був суцільний чорний і липкий морок. Серце Паньгу сповнило туга. Не знаходячи виходу з того яйця, він схопив невідомо ким приготовану сокиру і з усієї сили вдарив. Пролунав громовий гуркіт, такий, ніби тріскають гори, — і величезне яйце розколось.

Усе легке та чисте тієї самої миті піднялося догори й утворило небо, а все важке та брудне опустилося додолу й утворило землю. Так небо і земля, які спочатку були лише хаосом, завдяки удару сокири відділились одне від одного. Після того, як Паньгу відділив небо від землі, він підпер його головою і стояв, змінюючись разом з ними: кожного дня небо піднімалося вище на три кілометри. Ставав вищим на три кілометри і Паньгу.

Минуло ще вісімнадцять тисяч літ — небо піднялось дуже високо, земля стала товстою, і тіло Паньгу теж виросло до небачених розмірів. Зріст Паньгу сягнув відстані, на яку небо піднімається над землею. Як височенний стовп, стояв велетень Паньгу між небом і землею, не дозволяючи їм знову з'єднатися і перетворитися на хаос. Так він стояв сам-самісінький, підтримуючи небо та упираючись у землю, і не помічав важкої роботи. Минули тисячоліття. Нарешті Паньгу міг більше не турбуватися, що небо та земля знову з'єднаються. Йому теж треба було хоча б час від часу відпочивати. Врешті-решт, як і всі живі істоти, він упав та й помер.

¹ Ха́ос — початковий неупорядкований стан Всесвіту. Протилежне йому поняття — космо́с, яке означає впорядкований стан Всесвіту.

Зітхання, що зірвалося з його вуст, зробилося вітром і хмарами, голос — громом, ліве око — сонцем, праве — місяцем, тулуб з руками та ногами — чотирма частинами світу та п'ятьма знаменитими горами, кров — ріками, жили — дорогами, плоть — ґрунтом, волосся, вуса та шкіра — зорями на небосхилі, травами й деревами, зуби та кості — блискучими металами, перлинами та іншими дорогоцінними каменями і навіть піт, що виступив на тілі Паньгу, перетворився на дощ і росу.

Отак, помираючи, Паньгу всього себе віддав для того, щоб новий світ був багатим і прекрасним.

Переказ Ольги Бондарук

СТВОРЕННЯ ЛЮДЕЙ

У ті часи, коли земля відділилася від неба, були на ній гори, ріки, трава та дерева і навіть птахи та звірі, комахи та риби, але не було жодної людини, і тому світ був простим і тихим. По землі бродив великий жіночий дух Нюйва. В серці своєму Нюйва відчувала страшенну самотність і розуміла, що для того, аби оживити землю, чогось бракує.

Якось Нюйва присіла на березі ставка, зачерпнула долонею жовтої глини, змочила її водою і, дивлячись на своє відображення у ставку, виліпила щось схоже на маленьку дівчинку. Поставила її на землю, і раптом — о диво! — ця маленька фігурка ожила, закричала «уа-уа» і почала радісно підскакувати. І Нюйва дала їй ім'я Шень — що означає «людина».

Перша людина була дуже маленькою, але її створила богиня, і тому ця людина відрізнялася од птахів, що літають, од тварин, які бігають на чотирьох ногах. Та й поводитись вона як господар Всесвіту. Нюйва була дуже задоволена своїм творінням і, продовжуючи цю справу, виліпила з глини багато людей обох статей. Голісінькі люди оточили богиню, танцювали й ра-

дісно кричали. А потім вони поодиноці та групами розбіглися на всі боки.

Надивувавшись і заспокоївшись, Нюйва продовжувала працю. З-під її пальців поставали живі люди, і, чуючи їх сміх, вона вже не почувалася такою самотньою — світ був заселений її синами та доньками. Нюйва бажала заселити усю землю цими маленькими розумними істотами, працювала дуже довго й страшенно стомилася.

І тоді богиня взяла до рук довжелезний мотузок, а може, це була зірвана з гірського урвища ліана¹, занурила його в рідку глину і струсила цю глину на землю. В тих місцях, куди падали шматочки глини, з'являлися маленькі рухливі чоловічки.

Так Нюйва полегшила собі працю. Здавалося, вона на цьому могла б і спинитися, але замислилася, що можна зробити, аби людський рід продовжувався і без неї. Адже люди з часом помирали, і створювати їх щоразу заново було б дуже важко. Тому богиня наказала жінкам виходити заміж за чоловіків, аби народжувати дітей. Так рід людський почав продовжуватися сам собою, і з дня на день людей на землі ставало все більше і більше.

Переказ *Ольги Бондарук*

Прагнемо бути творчими читачами

1. Яке значення у міфах має слово хаос? Пригадайте антонім до цього слова.

2. Хто такий Паньгу?

3. Поміркуйте, чим можна пояснити виникнення ідеї про походження світу з яйця.

4. Знайдіть у тексті і виразно прочитайте уривок, у якому пояснено походження різних елементів природи.

5. Підготуйте докладний переказ міфу «Створення людей».

¹ Ліана (від франц. *зв'язувати*) — витка рослина, не здатна без опори зберігати вертикальне положення.

З міфів давніх скандинавів

ПОЧАТОК СВІТУ

Давно-предавно, коли не було ні дня, ні ночі, коли взагалі не було ні землі, ні неба, ані моря, велетенська глибока тріщина позіхала в порожнечі, немов рот небаченого страховиська. Усе довкола тієї тріщини вкривали туман і темрява, але десь на самому споді миготів язичок вогню.

А ще з тієї тріщини невинно витікала вода і в холодній темній порожнечі замерзала широкими смугами льоду.

Великий дух глянув на цей лід і побачив, що на ньому нічого не росте, що все довкола — сіре та безбарвне. І духові захотілося, аби темряву осяяло світло, а простір наповнився гомоном живих істот.

Тоді він створив велетня Іміра й оселив його на льоду. А ще він створив величезну корову, яка годувала Іміра своїм молоком. Їла корова сіль, яку вилизувала з льоду.

Одного разу до жорсткого языка корови прилипла золота волосина. Корова лизала далі і знайшла багато золотих волосин. Незабаром стало видно, що золоте волосся росте на голові в іншого велетня, який замерз у пластах льоду. День за днем корова вилизувала той лід, доки не дісталася спочатку до плечей, потім до грудей, а врешті і до пояса велетня. Цей велетень виявився набагато привабливішим од Іміра.

Минуло трохи часу, і стало Імірові самотньо. Якось він підняв руки, і з-під пахв випали інші велетні. Наступного разу він потер ногою до ноги, і на лід впало ще кілька велетнів.

Так постав світ велетнів, які називали себе йотунами. І це був холодний світ без сонячних променів, без блакитного неба, без зеленої трави. Деякі йотуни були лихими. Вони билися і сва-

Марсель Лаверде. Імір, льодяний велетень

рилися між собою. Та згодом старший онук золотоволосого йотуна переміг усіх лихих і прогнав їх у сірі сутінки на край світу. Там було так холодно, що подих йотунів одразу перетворювався на лід і падав на землю льодяними бурульками.

А нащадки добрих йотунів вирішили створити землю і населити її людьми. І вони почали називати себе богами.

Боги убили Іміра, щоб з його тіла зробити землю, рослини і тварин, моря і ріки, ліси і гори. Велетень прислужився встанню — з нього постав прекрасний зелений світ, повний гомону і руху.

Потім боги з високого ясена вирізали чоловіка, а з гнучкого в'яза — вродливу жінку. Вони вдихнули у перших людей життя й оселили їх на землі, щоб розпочати людський рід.

У небесних просторах боги збудували для себе пречудове місто і назвали його Асгардом. Те місто було повне золотих і срібних палаців. Щоб прокласти шлях з небесного Асгарду на землю і далі — на той бік, до темного світу йотунів, боги взяли вогонь, воду, повітря і сплели чарівну веселку. Та веселка була такою широкою, міцною і такою довгою, що простяглася, як міст, через три частини світу.

Потім боги створили чотирьох дуже сильних і дуже потворних маленьких чоловічків, щоб вони підтримували небо з чотирьох сторін. Тих чоловічків звали Нордрі, Судрі, Аустрі та Вестрі, що означає Північ, Південь, Схід і Захід.

Боги наповнили небо іскрами, що сяяли, коли поблизу не було сонця чи місяця, і назвали їх зорями.

У цьому новому світі росло могутнє вічнозелене дерево. Воно було таке високе, що його гілки кидали тінь на палаци богів, і на землю, і на країну йотунів. Дерево мало три корені, кожен з яких сягав одного з трьох світів — світу богів, людей і йотунів. Отож і називали його деревом світу. Мало воно чудодійну властивість — замість соку його стовбуром тік священний мед. То був чарівний мед, що давав усьому живому вічну молодість, неабияку силу і владу над чарами.

Г. Фрейд. Одін.
Скульптура. Копенгаген.
XIX ст.

Багато разів боги і йотуни намагалися викрасти мед. Страшні битви і війни траплялися між ними через чудодійний напій — живий сік світового дерева.

Правителем нового світу був Всебатько, король богів, великий воїн на ім'я Одін.

Прекрасний сірий кінь Одіна — Слейпнір — мав вісім ніг і біг швидше од вітру. Слейпнір носив на собі Одіна і в лютих битвах, і в тривалих та небезпечних подорожах. Коли Всебатько мчав веселковим мостом, стукіт копит його вірного коня лунав над світом і долітав навіть до холодного світу йотунів.

Переказ Ольги Бондарук

Прагнемо бути творчими читачами

1. Поміркуйте, чому давні скандинави пов'язували початок світу з льодом.

2. Перевірте запис одного з учнів: «Імір — король богів, Одін — перша жива істота на землі, Слейпнір — кінь Одіна». Чи все тут правильно?

3. Яким ви уявляєте світове дерево?

4. Розгляньте фото статуї Одіна. Що, на ваш погляд, хотів виразити скульптор у цьому зображенні?

5. Підготуйте вибірковий переказ на одну з тем (на вибір): «Як постав світ велетнів», «Діяння богів».

З міфів індіанців Північної Америки

МІФ ІНДІАНЦІВ ПЛЕМЕНІ ОСЕДЖ ПРО СТВОРЕННЯ СВІТУ

У далекому минулому оседжі мешкали на небі. Вони захотіли знати, звідки вони родом, і пішли до Сонця. Сонце сказало їм, що вони його діти. Оседжі пішли далі і прийшли до Місяця.

Місяць розповів їм, що він їх народив, а батьком їхнім було Сонце. Місяць звелів оседжам залишити небо, спуститися на землю і жити там. Вони прийшли на землю і побачили, що вона вкрита водою. Оседжі вже не могли повернутися на небо і почали плакати, але ніхто їм не відповів. Вони літали в повітрі і шукали духа, який би допоміг їм, але нікого не знайшли. Разом з людьми були тварини, і найкращим та найгіднішим був лось. Він утішав людей, і вони попросили їм допомогти. Лось стрибнув у воду і поплив. Потім він почав кликати вітри, і вони злетілися з усіх боків і дули доти, поки вся вода не піднялась угору, перетворившись на туман.

Спочатку з'явилися гори, і люди оселилися на них, але там нічого не росло і їм нічого було їсти. Потім вода спустилася ще нижче, і з'явилася земля. Коли це сталося, лось почав радісно качатися по землі, залишаючи на ній свою вовну. З неї вирости боби, кукурудза, картопля та дика ріпа, а потім — усі трави й дерева.

Переказ Ганни Єрмановської

Марсель Лаверде. Жінка, яка впала з неба...

Прагнемо бути творчими читачами

1. Якою дивовижною здатністю володіли первісні люди, за уявленням давніх індіанців?
2. Який висновок про ставлення індіанців до тварин можна зробити з тексту міфу?
3. Зверніть увагу на останнє речення. Поміркуйте, чому у міфі згадуються саме ці рослини.

Цікаво знати

Міфічні історії про походження світу знаходимо і в Біблії — стародавній пам'ятці культури. Слово *Біблія* в перекладі з грецької мови означає книжки (звідси й бібліотека — місце для збереження книжок). Біблія — це зібрання багатьох книг, які протягом тисячі років у різних місцях писали різні люди. Книга книг (так ще називають Біблію) складається з двох частин — Старого Заповіту та Нового Заповіту. Перша частина (Старий Заповіт) містить оповіді про створення неба, землі, перших людей і тварин.

З міфів давніх євреїв

БІБЛІЙНІ ІСТОРІЇ ЗІ СТАРОГО ЗАПОВІТУ

Початок світу

(Книга Буття, I)

Спочатку сотворив Бог небо та землю. Земля була пуста та неупорядкована, і темрява вкривала її. Дух Божий витав над водами.

І сказав Бог: «Нехай буде світ»¹. І настав світ. І бачить Бог світ, що воно добре, та й одділив світ од темряви, назвав світ днем, а темряву ніччю. І настав вечір, і настав ранок — день перший.

¹ *Світ* — тут: світло.

Мікеланджело Буонарроті. Створення світил і рослин. 1511 р.

Сказав Бог: «Нехай проміж водами стане твердь і розлучає води з водами». І сталося так. І розлучив Бог воду, що була під твердю, із водою, що була над твердю. І назвав Бог твердь небом. І настав вечір, і настав ранок — день другий.

Сказав Бог: «Нехай збереться вода, що під небом, в одне місце і появиться суходіл». І сталося так. І назвав Бог суходіл землею, а куди стекли води, назвав морем. І бачив Бог, що добре, і сказав: «Нехай земля поростить рослину, зілля з насінням і дерево плодове». І бачив Бог, що добре. І настав вечір, і настав ранок — день третій.

Сказав Бог: «Нехай на небі будуть світила, щоб світити на землю й одрізнати день від ночі». І сталося так. З'явилися два світила великі: світило велике про день, світило менше про ніч, і зорі. І настав вечір, і настав ранок — день четвертий.

Сказав Бог: «Нехай породять води живе створіння, і нехай полине птаство над землею під твердю небесною». І бачив Бог, що добре, і благословив їх і сказав: «Плодіться і множтеся, сповняйте воду в морях, і птаство нехай множитися на землі». І настав вечір, і настав ранок — день п'ятий.

Сказав Бог: «Нехай виведе земля живе створіння, і скотину, й гадину, й дикого звіря, по родові їх». І сталося так. І бачив Бог, що добре, і сказав Бог: «Створімо чоловіка в наш образ і в

подобу¹, і нехай панує над рибою морською, і над птаством небесним, і над скотиною, і над усяким диким звірем, і над усяким гадам, що повзає по землі». І створив Господь людину в свій образ — чоловіка й жінку. Бачив Бог: все, що створив, було добре.

І настав вечір, і настав ранок — день шостий.

Докінчив Бог шостого дня діло своє і почив на сьомий день від усього діла, що створив. І благословив Бог день сьомий.

Переказ Олександра Білоусенка

Прагнемо бути творчими читачами

1. Що ви дізналися про Біблію?

2. Розкажіть, як Біблія пояснює походження світу.

3. Чи згодні ви з тим, що основний художній засіб у прочитаному міфі — повтор? Обґрунтуйте свою відповідь.

4. Яку ілюстрацію ви намалювали б до цього тексту?

5. Чому біблійну історію можна назвати міфом?

Із секретів літературознавства

У міфах різних народів зустрічається багато спільного. Чим же можна пояснити цей факт? Одна з причин криється в тому, що, як і казки, міфи мандрували світом. Отже, сюжет міфу, народженого в одного народу, могли використовувати й інші народи. Найчастіше це відбувалося в тих випадках, коли вони жили поруч один з одним. Подібність деяких міфів пояснюють і схожими умовами життя землян. Незалежно від того, у якому куточку нашої планети вони мешкали, люди бачили на небі сонце, місяць і зорі й прагнули зрозуміти, звідки ж узалися ці світила. Їх поливав дощ і обдував вітер, і вони намагались

¹ Образ Божий означає, що чоловік своєю душею подібний до Бога, а подоба — що він може й приподоблятися до Бога добрими ділами... (Примітка Олександра Білоусенка.)

відкрити таємницю походження природних явищ. Так і виникали, незалежно один від одного, подібні за змістом міфи різних народів.

Підсумовуємо вивчене

1. Поясніть значення слова *міф*.
2. Який із прочитаних міфів видався вам найцікавішим? Чому?
3. Знайдіть у міфах про творення світу схожі елементи.
4. Скориставшись матеріалами рубрики «Із секретів літературознавства» і прочитаними міфами, підготуйте розповідь на тему «У чому секрет подібності міфів різних народів?»
5. Які міфи про створення світу ви читали на уроках української літератури? Порівняйте їх із розміщеними в нашому підручнику.
6. Намалюйте ілюстрацію до одного з міфів.

Літературна вікторина «Чи уважними були ви читачами?»

1. З яких міфів ці уривки?

«Усе легке та чисте тієї самої миті піднялося догори й утворило небо, а все важке та брудне опустилося додолу й утворило землю. Так небо і земля, які спочатку були хаосом, завдяки удару сокири відділились одне від одного».

«Докінчив Бог шостого дня діло своє і почив на сьомий день від усього діла, що створив. І благословив Бог день сьомий».

«Вони літали в повітрі і шукали духа, який би допоміг їм, але нікого не знайшли».

2. Що або кого ви впізнаєте в цих описах?

«Воно було таке високе, що його гілки кидали тінь на палаці богів, і на землю, і на країну йотунів».

«...Ця маленька фігурка ожила, закричала «уа-уа» і почала радісно підскакувати».

3. Які слова пропущено в цих реченнях?

«У далекому минулому оседжі мешкали».

«І бачить Бог світ, що воно добре, та й одділив світ од темряви, назвав світ ..., а темряву ...».

«Коли Всебатько мчав, стукіт копит його вірного коня лунав над світом і долітав навіть до холодного світу йотунів».

Міфи Давньої Греції

Їх можна назвати тим золотим фондом¹, що його в скарбниці своєї пам'яті повинна зберігати кожна освічена людина.

Андрій Білецький

Мандруючи стежками міфів, ми опинились у Давній Греції. «Прекрасна земля Еллади², прекрасні її квітучі долини, її гори в зеленім клечанні лісів, звідки весело мчать дзюркотливі струмки, зливаючись далі в річки, що несуть свої прозорі хвилі до лазурової морської безодні». Такою постає стародавня батьківщина греків у переказаному Катериною Гловацькою міфі про велетня Тіфона. Благодатна грецька земля дала світові народ з живою уявою і величезним літературним талантом, який відображено в багатій міфології. Відомий український літературознавець³ Андрій Білецький зазначав: «У грецьких міфах відбилися різні нездійсненні для тих давніх часів мрії людства: приборкання стихійних сил природи (подвиги Геракла, Персея, Тесея), освоєння далеких земель і морів (подорож аргонавтів і мандри Одиссея), опанування повітряного простору (Дедал та Ікар), перемога над усіма хворобами і навіть над самою смертю (міф про сина Аполлона, божественного лікаря Асклепія)».

Давньогрецькі міфи вражають силою фантазії і величчю думки. Чимало людей з різних країн вважають їх знання обов'язковою складовою власної освіченості.

1. Які з персонажів, згаданих вище, вам уже відомі?

2. Поміркуйте, чому давньогрецькі міфи Андрій Білецький назвав «золотим фондом, що його в скарбниці своєї пам'яті повинна зберігати кожна освічена людина».

¹ Фонд — запас чого-небудь.

² Еллада — назва Греції грецькою мовою.

³ Літературознавець — учений, який досліджує художню літературу.

МІФ ПРО ПРОМЕТЕЯ

За сивої давнини, коли над усім світом панував іще не Зевс, а його батько Кронос, люди, що тільки-но розселились по землі, були кволі, безсилі, лякливі. Вони не вміли ні думати, ні розуміти того, що бачили довкола. Зі страхом дивилися вони на грозові хмари й на пекуче сонце, на безкрає море й на височенні гори. І здавалося людям, що то могутні божественні істоти.

Від усього, що їх лякало, люди мерщій ховалися у свої глибокі підземні нори, наче кроти. Не було тоді в людей ані світлих жител, ані вогнищ родинних, їли вони тільки траву та сире коріння, а м'яса й не куштували, бо не знали мисливства.

Згодом владу над усім світом здобув Зевс, що скинув батька в Тартар — у найглибше дно землі й моря, що лежить далеко під царством мертвих, похмурим Аїдом¹. Із своєї небесної осейної височини Зевс і не дивився на нужденних людей, а ті ледь животіли серед незбагненної, ворожої природи. Скільки їх гинуло від хвороб та голоду, в боротьбі із жорстокою стихією! Так би зачах і загинув назавжди рід смертних людей, якби не став їм на захист і допомогу найблагородніший серед безсмертних — титан Прометей.

Матір'ю його була велика Феміда, богиня справедливості й правосуддя. А батько — Іапет — належав до роду могутніх тита-

Зібрання богів на Олімпі: Гера (праворуч), Гермес, Афіна, Зевс, Ганімед, Гестія, Афродіта, Арес. Розпис на вазі. 511 р. до н. е.

¹ Аїд — бог підземного світу і царства мертвих, а також назва потойбічного світу.

нів, що їх здолав Зевс і скинув навіки у Тартар. Такої долі зазнав Іапет, але zostалися його сини — Атлант, Менетій, Прометей та Епіметей. Двох перших Зевс теж покарав за сміливу спробу змагатися з ним: у Менетія поцілів вогненною блискавкою, і той упав просто в Тартар, а величезному Атлантові надумав іншу кару — тримати на собі все небесне склепіння.

Відтоді стоїть Атлант, величезний, наче гора, непорушний. Усе дуже, м'язисте тіло його напружилось і скам'яніло, він зігнувся під страшним тягарем та мусить так вічно стояти.

Найменший Іапетів син, простодушний Епіметей, не був небезпечний Зевсові.

А розумний і мужній Прометей сам став на бік Зевса. Він як ніхто розумів, що дикі, свавільні титани не можуть справедливо правити світом — для цього, крім сили, потрібний ще світлий розум. І Прометей сам допоміг мудрому Зевсові стати до влади. Здавалося, все йшло до того, що Прометей буде найближчим Зевсовим другом. Та на заваді стали дрібненькі, ледь видні з Олімпу істоти — смертні люди.

Прометей мав благородне, велике серце, він перший зглянувся на людей, навчив їх будувати світлі житла, плавати на човнах, напинати вітрила, полювати лісову звірину, приручати тварин. Він перший запряг у ярмо дикого бика, перший приборкав вільного коня, і ті стали вірними помічниками людини. Прометей навчив смертних лікуватися цілющим зіллям, знаходити путь по зорях і лету птахів, навчив добувати із землі мідь, золото й срібло та користуватися щедрими дарами природи.

А громовладний Зевс і далі не зважав на людей. Зате його сини й дочки — молоді боги, що безжурно жили на Олімпі, — зацікавилися тими дрібними істотами, які сновигали десь далеко вниз, на землі. Знічев'я безсмертні навіть узялися допомагати людям, навчати ремесел і хліборобства, але за те зажадали від них великої шани і багатих дарів.

Щоб скласти таку угоду, якось зібралися обидві сторони. Від богів виступав Зевс, від людей — титан Прометей, хоч сам був безсмертний. Він побоювався, що люди не зможуть протистояти богам, і поспішив їм на поміч.

Голова Зевса із Кірені.
Середина V ст. до н. е.

Титан так уболівав за долю смертних, що вдався навіть до хитрощів. Коли привели жертвовного бика, він сам зарізав його і поділив тушу на дві частини. До більшої купи поскладав самі кістки, але прикрив їх гарним, лискучим жиром, а меншу, де було смачне м'ясо, Прометей загорнув у брудну бичачу шкуру, ще й поклав зверху гідкі тельбухи.

— Батьку наш Зевсе, вибери собі яку хочеш частину, — лукаво запросив Прометей. — Те, що ти вибереш, люди надалі віддаватимуть безсмертним богам.

Як Прометей і сподівався, Зевс узяв собі купу, більшу і кращу на вигляд. Відтоді смертні стали їсти м'ясо, а кістки спалювати на шану безсмертним.

Розлютився Зевс, збагнувши, як обдурив його Прометей заради тих смертних нікчем. Страшно заgrimів він з темно-хмарного Олімпу і жбурнув на землю вогненні стріли-блискавки.

А потім надумав кару, аби дошкулити Прометееві: він відмовив смертним у тому, що було їм доконче потрібне, у життєдайнім вогні.

— Хай їдять м'ясо, але сире! — гримів люто Зевс.

Люди не варили їжі, не світили в домівках, не грілися коло багать, і було те життя без вогню злидненным животінням.

Пожалів людей своїм великим серцем титан Прометей і сміливо порушив Зевсову заборону. Якось він перестрів Афіну Палладу¹, коху Зевсову дочку. Богиня мудрості була завжди прихильна до титана, тож він і попросив її відчинити йому потай двері чорного ходу, що вів до Зевсового палацу, — адже Прометею було вже не вільно з'являтися на Олімп.

Афіна Паллада так і зробила, гадаючи, що Прометееві цікаво поглянути на новий витвір бога-митця Гефеста² — на людей із щирого золота, що, наче живі, слугували богам.

Статуя із храму
Афіни на острові Егіна

¹ *Афіна Паллада* (давньорим. Мінерва) — одна з найголовніших богинь грецької міфології — богиня мудрості, науки, мирної праці й переможної війни. Греки зображували Афіну Палладу величною жінкою у військовому вбранні, зі щитом, списом, у шоломі.

² *Гефест* (давньорим. Вулкан) — бог вогню та ковальства, син Зевса й Гери. Єдиний з богів, що не цурався фізичної праці: кував блискавки для Зевса, будував палаци на Олімпі.

А Прометей, опинившись у Зевсовій оселі, мерщій узяв із божественного вогнища невеличку іскру, сховав її у порожній очеретині та й приніс людям на землю.

Відтоді засяяли, заяскріли веселі вогнища на землі. Навколо них люди збиралися цілими родинами, смажили м'ясо, грілися, танцювали. Люди зажили тепер веселіше, дружніше, і з того щиро радів титан Прометей. Він навчив їх приборкувати вогонь, виплавляти мідь, кувати зброю, і люди стали дужчі, сміливіші, вони вже не схилялися покірно перед своєю долею. Завдяки Прометееві вони навчилися думати і тоді, мабуть, уперше відчували себе людьми.

Та чорним, грозовим буревієм насувався на відважного титана страшний гнів всевладного Зевса. Ніхто у світі ще не порушував так зухвало його заборони, ніхто не насмілювався повставати проти нього, батька всіх безсмертних і смертних.

У шаленій нестямі Зевс звелів закувати титана Прометея в кайдани і припнути на самому краї стрімкої скелі, щоб відступник висів там довгі століття. Таку кару надумав Зевс останньому з роду титанів, що насмілювався змагатися з ним і боронити слабосильних, нікчемних людей.

Здійснити цю кару Зевс доручив своєму кульгавому сину Гефесту, неперевершеному митцеві й ковалю. А в помічники йому дав двох своїх вірних слуг — Силу і Владу, суворих, безжальних, жорстоких. Прикро було Гефестові коритися Зевсовій волі, бо він щиро шанував Прометея, але не послухатись рідного батька не міг.

Туди, де кінчається пустельна країна диких скіфів і велично здійснюються до неба скелі Кавказу, Сила і Влада привели непокірного титана, а за ними шкутильгав бог Гефест.

Він був кульгавий з дитинства, бо колись розгнівався на нього Зевс і, схопивши малого за ногу, швиргонував геть з Олімпу. Довго летів Гефест, цілий день, а надвечір упав на скелястий

Гера і Прометей. Фрагмент розпису. Рим, Ватиканський¹ музей. Близько 550 р до н. е.

¹ Ватикан — держава-місто в межах столиці Італії — Риму, центр католицької церкви.

острів Лемнос і відтоді став шкутильгати. Відтоді ж навіки оселився в його серці страх перед Зевсом. Той страх примусив його і тепер скоритися могутньому батькові. Знову тяжко зітхає Гефест і здійсмає величезний молот, щоб прикувати Прометея до стрімкої кручі.

— Бий молотом дужче, дужче! — суворо наказує Влада. — Щоб Прометей не зміг у путах і поворухнутися. Та не зітхай, не стогни, він же Зевсів ворог, злочинець.

— Яке огидне моє ремесло! — розпачливо вигукує Гефест. — Хай би хто інший ним володів, тоді я не мусив би приковувати друга до скель. О Прометею, сину великої Феміди! Я сам плачу з твоєї тяжкої муки — та мушу коритись неблаганному Зевсові.

Знову і знову гупає молот, від нього йде стоголоса луна, і здається, то стогнуть похмурі Кавказькі гори. Нарешті титана прикуто.

— От і добре! — озивається Влада. — До цієї скелі люди не дістануться, хоч би як хотіли зарадити своєму благодійникові.

— Ніхто йому тепер не зарадить, — скрушно говорить Гефест, — неблаганне-бо серце в сина Кроноса. Яку жорстоку кару він вигадав! Очам нестерпно дивитися на Прометея.

— Остерігайся, щоб за такі слова Зевс не покарав і тебе, — похмуро каже Влада і квапить Гефеста. — Годі вболівати за тим зухвальцем, ходімо звідси. А ти, Прометею, можеш тепер ремствувати проти Зевса та дбати про жалюгідних смертних людей.

Ані словом не озивається гордий богоборець. Навіть не дивиться, як ідуть геть Сила і Влада, кремезні, наче витесані з каменю, а за ними шкутильгає ще дужче Гефест. Тільки коли вони зникли за горами і навколо залягла мертва тиша, Прометей застогнав і голосно крикнув:

— О божественний ефіре! О мати-земле і сонце ясне, всевидюще! О бистрокрилі вітри, хвилі невтомного моря! Погляньте, як покарав мене Зевс за те, що я був прихильний до смертних і приніс їм вогонь. Я знав, що Зевс мене покарає. Страшні мої муки, та я не зрікаюся свого вчинку!

Замовк Прометей, а навколо зашелестіло, задзвеніло в повітрі, наче від помахів легких пташиних крил. То прилетіли на великій крилатій колісниці ніжні жалісливі океаніди¹, що в своїх далеких підводних печерах почули брязкіт Прометеєвих кайданів. Той брязкіт пройняв їх серця пекучим болем, затьмарив

¹ *Океаніди* — дочки Океана.

ясні очі сльозами, і вони мерщій прилетіли, щоб хоч добрим словом полегшити муки свого любого родича.

За океанідами поспішав на крилатому коні сам старий Океан¹. Сивий, величний, він наблизився до Прометея і мовив:

— Іанетів сину! Нікого у світі я так не шаную, як тебе. І я прилетів від краю землі сюди, до її іншого краю, щоб ти послухав моєї ради: вгамуй своє горде серце, поступися перед дужчим. Адже ти сам добре знаєш: світом керує суворий самовладний бог. Не змагайся з ним! А я спробую випросити в нього для тебе швидко визволення.

— Не турбуйся про мене, Океане, — відказав Прометей, — і не труди себе марно: неблаганний-бо Зевс. Згадай, як він тяжко покарав мого рідного брата Атланта, завдавши йому на рамена все небесне склепіння. Згадай, як приборкав Зевс стоголового Тіфона, що повстав був проти всіх богів, а тепер лежить, придавлений горою, і так важко йому, що аж полум'ям дихає. Остерігайся ти Зевса, він лихопомний, жорстокий, тож не здумай просити за мене. Я сам знесу свою кару.

Полетів назад засмучений Океан, а юні океаніди zostалися. Ламаючи свої ніжні й білі, як морська піна, руки, вони зайшлися гірким плачем, і разом з ними тужно плакали всі смертні люди. Застогнала мати-земля, завирувало священне море, заплакали чистими сльозами джерела й річки, і навіть чорний Аїд задвигтів...

Якось до Кавказьких гір заблукала нещасна Іо, біла телиця. Колись вона була смертна дівчина, аргоська царівна, така гарна, що в неї закохався сам Зевс. Та за якийсь час вона теж стала жертвою всевладного бога. Обернена на сніжно-білу телицю, вона тікала світ за очі від гедзя, якого наслала на неї заздрісна Гера.

Отак, тікаючи від гедзя, майже божевільна з болю, Іо опинилася се-

Прометей. Енциклопедичний довідник «Міфологія», Белфакс, 2002

¹ *Океан* — титан, найстарший син Урана й Геї. Давні греки уявляли його величезною рікою, що звідусіль оточує землю. Звідти начебто витікають усі річки й джерела, сходять місяць і зорі.

ред Кавказьких гір і от добігла до скелі, де був прикутий Прометей.

Хоч титан сам тяжко страждав, та його схвилювала доля нещасної дівчини, що стала жертвою жорстоких богів. Він чув про неї ще від своєї матері, віщої Феміди, і знав, що попереду в Іо ще багато поневірянь і мук.

— О, як ти, бідна, стогнеш! — співчутливо мовив Прометей. — Я нічим не можу тобі допомогти, бо сам я не вільний. Але знай:

тебе, смертну, чекає безсмертна слава, навіть море на згадку про тебе назвуть Іонічним. А Епаф, твій син від Зевса, започаткує великий рід, що дасть могутніх героїв. Найславетніший з-поміж них, твій далекий нащадок Геракл¹, прийде сюди і, нарешті, визволить мене. Знай і те, що всемогутній бог, через якого ми обоє страждаємо, незабаром може втратити свою владу.

— Зевс утратить владу? Хіба це можливо?

— Можливо, і він сам квапить той час.

— А як це станеться?

Але Прометей не міг розкрити їй великої таємниці, яку знав тільки він сам. Колись, добуваючи для смертних руду в довгій глибокій печері, Прометей так утомився, що ліг просто долі спочити і міцно заснув. Прокинувся він серед глухої ночі, було темно і тихо. Раптом його здивували якісь ледь чутні звуки. Він прислухався і почув тонесенькі старечі голоси, що протягло співали довгу тихомовну пісню про майбутнє людей і богів. То співали Мойри, богині невластанної Долі.

Ось тоді Прометей і дізнався, що Зевса чекає загибель, бо він схоче одружитися з богинею Фетідою, найвродливішою

Геракл у боротьбі з левом. Статуя роботи Лісіппа.

Санкт-Петербург, Ермітаж. IV ст. до н. е.

¹ *Гера́кл* (давньорим. Геркулес) — син Зевса і смертної жінки Алкмени — втілення сили, мужності, відваги. Уславився своїми неймовірними подвигами. Після смерті Геракла Зевс узяв його на Олімп, зробивши безсмертним.

дочкою морського бога Нерей¹. А синові Фетіди судилося стати дужчим за батька, хоч би хто він був — чи смертний герой, а чи безсмертний бог. Тож Зевса чекає та сама доля, якої через нього зазнав колись його рідний батько Кронос, і справдиться тоді батькове лиховісне прокляття. Прометей не міг розповісти це Іо, він тільки запевнив нещасну, що Зевсова влада не вічна, але бідна телиця вже нічого не чула. Знову налетів на неї гедзь, люто вжалив, і вона, наче божевільна, побігла світ за очі. Ще довго здаля долинали її болісні зойки і терзали титанові серце.

— Хай Зевс безжурно живе на Олімпі! — гнівно вигукнув Прометей. — Хай тішиться своїми громами та сипле вогненні блискавки. Але настане день, коли справдиться прокляття його батька Кроноса!

Ці сміливі слова почув зі своєї височини Зевс Громовержець. Он як! Покараний Прометей не тільки не скорився, а навіть погрожує йому, всевишньому владареві! Збентежений Зевс послав до титана меткого Гермеса дізнатися, на яку таємницю натякає зухвалець і що чекає Зевса в майбутньому.

Гермес узув свої сандалі з маленькими золотими крильцями і невдовзі опинився біля кавказької скелі.

— Слухай мене, Прометею, — владно мовив Гермес. — Батько всіх безсмертних і смертних хоче довідатись, що означають твої слова.

— Яка зарозуміла мова в цього прислужника богів! — вигукнув Прометей. — Хай Зевс не сподівається зробити і з мене такого прислужника. Я не проміняю свої страшні муки на ганебне рабство.

— Я не раб, а бог і вісник богів.

— Ненавиджу я всіх богів. А ти, Гермесе, маєш розум, наче в хлопчиська, коли гадаєш щось від мене дізнатися. І Зевс не дізнається, поки не звільнить мене від кайданів.

— А ти не боїшся, що Зевс розгнівиться ще дужче?

— Хай шаленіє, хай гримить з гніву і спалює скелі пекучим вогнем чи засипає крижаним снігом — все одно він не вирве з моїх вуст жодного слова.

Зненацька розлігся оглушливий грім, задвигтіла земля, захиталися скелі, сліпучо-вогненні блискавки розкрояли небо. З'явся рвучкий вітер, море збурилося і помчало на берег. Небо,

¹ *Нерей* — морський бог, підвладний Посейдонові, добрий і справедливий дід, втілення спокійного моря. Жив у підводному палаці, мав багато дочок-нерейд.

море, земля наче злилися в одно, все гуркотіло, стогнало, ревло. Усі підвладні йому стихії Зевс кинув на прикутого Прометея, але той і не думав коритися. Тоді Громовержець звергнув скелю разом із непереможним титаном у чорну безодню.

Та Прометей був безсмертний. Збігли тисячоліття, багато людських поколінь одне за одним пройшли по землі, і тоді Зевс знову підняв із безодні титана, сподіваючись дізнатися про свою долю. Але нескорений Прометей мовчав, і батько всіх безсмертних і смертних вигадав йому ще тяжчу кару: знову висів Прометей, прикутий до кавказької скелі, нестерпно палило його сонце, сікли дощі, шарпали люті вітри, і щодня прилітав туди величезний Зевсів орел, гострими пазами розривав титанові груди та дзьобав йому печінку. За ніч кривава рана загоювалася, але наступного дня знову прилітав орел і знову люто шматував могутнє Прометееве тіло.

Ці страшні муки тривали тисячоліття, але ніщо не могло здолати титана. Жодного разу не попросив він пощади в Зевса, не зрікся своєї приязні до смертних. Сам Громовержець уже хотів помиритися з ним, бо й досі не знав тієї таємниці про себе. Із Зевсової волі пішла до свого сина богиня Феміда. Гірко плачучи, просила вона Прометея помиритися із Зевсом, і материнське горе, страшніше за всі муки, розчулило непохитного титана — він розкрив свою таємницю.

Почувши віщі слова, схаменувся Зевс, бо справді намірявся взяти морську богиню Фетиду собі за дружину. Тепер він звелів якнайшвидше віддати Фетиду за смертного, щоб її син не став загрозою ні йому, ні іншим безсмертним богам.

Незабаром Фетиду віддали за Пелея, славного аргонавта, — разом з іншими героями він їздив до Колхіди по золоте руно. На весілля Пелея і Фетіди зійшлися всі боги, і навіть вони не пам'ятали такого пишного свята. А син Пелея і Фетіди — славетний Ахіллес — справді перевершив мужністю і силою свого батька і став найбільшим героєм Троянської війни.

У подяку за засторогу Зевс послав найславетнішого з-поміж грецьких героїв, далекого нащадка Іо — Геракла — звільнити титана. Багато земель уже обійшов Геракл, уславивши себе неймовірними подвигами, і от опинився серед Кавказьких гір. Довго шукав він скелю із прикутим Прометеем, аж нарешті побачив, як угорі шугонув величезний орел, почув стогони нелюдського болю і поспішив на ті страдницькі зойки.

Незабаром Геракл був уже біля скелі, де висів прикутий титан і кровожерний орел рвав пазурами йому тіло. Підняв Геракл свій чималий лук і щосили напнув тятиву. Дзвінко заспівала стріла, вп'ялася в орла, і той упав мертвий додолу. Тоді Геракл виліз на скелю і дужими руками розірвав Прометееві пута. Титан нарешті випростав могутнє тіло і відітхнув на всі груди. Тільки одне залізне кільце залишилося на руці в Прометей, і в ньому застряг камінчик зі скелі.

Прометей став вільний, а смертні люди, заради яких він прийняв страшні муки, носять відтоді на згадку про нього металеві каблучки й персні з коштовними камінцями. Так каже легенда, але чи це правда, ніхто не знає. Однак знають усі: в тих мужніх, волелюбних людей, що віддають свої сили й розум, усе життя на благо народові, палає в серцях іскра незгасного Прометеевого вогню.

А сам Прометей оживає знову і знову в найкращих творах мистецтва. Так завдяки смертним людям став справді безсмертним тираноборець-титан.

Переказ Катерини Гловацької

Прагнемо бути творчими читачами

1. Установіть правильну послідовність поданих пунктів плану до міфу. Запишіть їх у зошит, проставивши відповідні номери. Обмінявшись зошитами з сусідом (сусідкою), перевірте правильність виконання завдання.

Життя людей за володарювання Кроноса і Зевса.

Конфлікт між Прометеем і Зевсом.

Таємниця загибелі Зевса.

Історія родини Прометей.

Прометей навчає смертних.

Покарання титана.

Звільнення героя.

2. Скориставшись записаним планом, стисло перекажіть міф про Прометей.

3. Як жилося людям за царювання Кроноса і Зевса?
- 4. Виразно прочитайте уривок, у якому розповідається, чого навчив смертних Прометей.
5. Чому Зевс відмовив людям у життєдайному вогні?
- 6. Що змінилося в житті людей, коли з'явився вогонь?
7. Чому Прометей двічі пішов проти Зевса? Як ви оцінюєте його вчинки?
- 8. Яким ви уявляєте Прометея? Намалюйте його.
- 9. Напишіть твір-мініатюру на тему «У чому секрет популярності образу Прометея?»
- 10. Розгадайте головоломку. Аргументуйте ці слова, скориставшись за потреби матеріалами рубрик «Світова література очима українських письменників» і «Цікаво знати», поданими нижче.

П	В	У	В	О	Н	З	І	У	В
Р	Н	С	И	М	Х	А	Р	О	О
О	А	Т	Е	Ц	Т	В	А	В	Н
М	Й	К	Р	А	Щ	И	Х	Т	З
Е	Т	Е	Й	О	Ж	И	В	А	Є

- 11. Поясніть, чому про людей, які служать народові, говорять, що в їх серцях палає «іскра незгасного Прометеєвого вогню».

Світова література очима українських письменників

Образ Прометея став джерелом натхнення для багатьох українських письменників: Тараса Шевченка, Лесі Українки, Максима Рильського, Андрія Малишка, Ліни Костенко.

Виразно прочитайте вірш *Максима Рильського*.

ПРОМЕТЕЙ

Прометею, Прометею!
Одлетів твій коршак хижий,
Не допив живої крові,
Плоть живу не доклював.

Увірвався ржавий ретязь¹,
Скеля порохом розпалась,
У титана під ногою
Переможений Кавказ.

Ходить вітер, світить сонце,
Журавлі летять на північ,
Наче крики журавлині,
Голоси дзвенять людські.

Прометею, Прометею!
Чорний коршак не прилине:
Одігнав його навіки
Твій незгашений вогонь.

Прагнемо бути творчими читачами

1. Які міфологічні події відображено у вірші?
2. Чи співзвучні основні думки поезії і міфу?
3. Підготуйте усний твір-мініатюру на тему «Образ Прометея у міфі та у вірші Максима Рильського».

Цікаво знати

Міфи приваблювали не лише письменників, а й діячів інших видів мистецтва, зокрема таких відомих музикантів, як угорець Ференц Ліст, німці Ріхард Вагнер, Людвіг ван Бетховен, росіянин Олександр Скрибін. Усі вони — автори музичних творів, створених на основі сюжету про Прометея.

¹ *Ретязь* — (застаріле) ланцюг.

МІФИ ПРО ГЕРАКЛА

Найулюбленішим героєм давніх греків був Геракл — син Зевса і смертної жінки Алкмени. Традиційно його зображували високим, могутнім, м'язистим, одягненим у левину шкуру й озброєним величезною палицею. У міфах розповідається про те, як боягузливий і пихатий цар Еврісфей, прагнучи загибелі Геракла, давав йому всілякі неймовірні завдання. Виконуючи їх, Геракл здійснив дванадцять подвигів. Зокрема, переміг чудовиськ — гігантського лева й дев'ятиголову гідру, впіймав золоторогу лань і вепра-людожера. Про ці та інші перемоги найзнаменитішого богатиря Еллади ви дізнаєтесь, прочитавши міфи про Геракла.

Авгієві стайні

Подвиг п'ятий

Цар Еврісфей довго не міг отямитись — не так з переляку, як з розпачу: адже Геракл знову повернувся переможцем з важкого випробування, ще й, на прикрість цареві, приволік того вепра, що мав роздerti героя на шматки.

«Що ж тепер йому загадати?» — сушив собі голову недолугий цар, та, певне, нічого б і не надумав, якби не його могутня співниця Гера.

Лихопомна богиня з'явилася Еврісфееві якось уві сні й підказала загадати герою таке, що було не тільки нездійсненне, а й ганебне, принизливе навіть для звичайної людини.

Ще й на світ не світилось, як втішений Еврісфей послав свого оповісника Копрея до Геракла із суворим наказом: йти негайно в Еліду до царя Авгія і за один день вичистити в нього всі стайні.

Зачувши цей дивний наказ, Геракл аж спаленів з образи.

— Чистити стайні! — обурено крикнув він. — Що ти, Копрею, верзеш?

Та враз герой урвав мову, помітивши глузливу посмішку царського оповісника. Обличчя в Геракла пашіло гнівом, та він понурих важке чоло і навіть не чув, коли Копрей пішов.

Геракл. Статуя із східного фронтона храму Афіни на острові Егіна. Мармур. Поч. V ст. н. е.

Так, кара богів страшна! Але його власна провина, що й досі незрушним тягарем лежить на серці, ще страшніша. То хіба він може відмагатися від хай найгіршої, хай найганебнішої покути? Цар Еврісфей глузує із своїми прислужниками, то й що? Треба не зважати на них, а чинити Зевсову волю.

В Еліді Геракл одразу подався не до палацу Авгія, а до численних стаєнь, обведених міцним муром. Тільки тепер герой збагнув, яке важке діло загадав йому Еврісфей. Усе подвір'я всередині муру було суцільне болото, і від нього тягло запаморочливим смородом. Розпитавши людей, Геракл дізнався, що стайні ніхто зроду-віку не чистив. Надвечір сюди зганяли худобу, і вона так і товклася в тім гною. А брудний сморід від царських стаєнь линув аж до навколишніх сіл, отруюючи людям повітря й життя.

Авжеж ганебно героєві порпатись у гною, однак потім люди вільно дихатимуть і згадуватимуть його щирим словом подяки. Але як його зробити за один день? Довго міркував Геракл, проходячи круг муру, тоді подався вгору, до швидкої річки Пеней і сів трохи спочити.

Цар Еврісфей, певне, тішиться думкою, що Геракл, славетний герой, носитиме на власних плечах смердючі коші із гноєм і сам стане брудний та смердючий. Аж ні, не діждеться Еврісфей, щоб Геракл бруднив собі руки. До того ж він сам дав один тільки день.

Щиро здивувався Авгій, коли побачив перед собою уславленого Геракла, а надто як почув, що той узявся за один день вичистити всі його стайні.

— Та хіба один чоловік таке здужає? — спитав, не ймучи віри, елідський цар. — Якби зібрати людей з усієї моєї держави, то і вони не впоралися б за день.

— А я це зроблю сам-один, — спокійно відказав Геракл.

— Ні, не зробиш! — затявся Авгій. — Закладаюсь, не зробиш.

— І я закладаюсь, — усміхнувся герой. — Якщо я виграю, ти віддаси мені десятину твоєї худоби, гаразд?

— Гаразд! — не замислюючись, погодився цар, певний, що Геракл неодмінно програє.

Покликали у свідки Авгієвого найстаршого сина Філея. Царевич розбив їм руки, а господар сказав:

— Сьогодні, Геракле, будь моїм гостем, а завтра вранці можеш братися до діла.

Наступного ранку, тільки-но зарожевіли на небі промені-персти золотопашної Еос, Геракл вийшов з палацу, несучи на плечах вила й лопати. Він ішов не до стаєнь, а в ліс, до річки Пенею, що бурхливо мчала з гори свої хвилі.

За кілька кроків від берега Геракл став, скинув лев'ячу шкуру і заходився копати чималий рівчак униз, аж до стаєнь. Важка була робота, до снаги тільки могутньому героєві, — твердий, кам'янистий ґрунт ледь піддавався, і раз у раз лопати й кайла ламалися.

Цілий день, не розгинаючись, Геракл копав той рівчак, тільки поглядав часом на сонце, а тоді працював чимдуж далі. Докопавши рівчак аж до самих воріт царських стаєнь, Геракл нарешті спинився, обійшов мур і з протилежного боку вибив у ньому великий отвір. А тоді звелів челядникам не підпускати до стаєнь худоби, хоч сонце вже стояло на вечірньому пружі.

З палацу вийшов сам Авгій поглянути, що ж робить Геракл, та ніде його не бачив. Посміхнувся зневажливо цар, бо чистити стайні герой і не думав. А день уже потьмянів...

Та з лісу почувлися глухі могутні удари — то Геракл з'єднував уже рівчак із Пенеем. І ось прозорі, чисті струмені ринули новим річищем униз, просто до стаєнь, закрутилися на подвір'ї і понесли весь гній, солому, болото через отвір, пробитий у тому боці стіни.

Геракл мовчки дивився, як працює за нього вода. Звідусіль позбігалися люди, з натовпу чулися вигуки щирого захвату, радісний сміх, а царевич Філей уголос вихваляв Геракла, його розум і руки.

Довго вирувала вода, а тоді герой подався назад, до річки, завалив камінням рівчак, і вода знов пішла своїм плином. Усі стайні стояли чисті, вимиті водою, і останні промені призахідного сонця відбивалися в невеличких прозорих калюжах.

— А що, царю, програв? — весело крикнув Геракл до спомурнілого Авгія. — Доведеться вранці твоїм пастухам відлічити мені десятину худоби, і я пожену її завтра додому.

— Чого поспішати, гостюй іще в мене в Еліді, — відказав знехотя цар.

— Ні, я не можу баритись. Адже Еврісфей уже придумав, мабуть, мені якусь іншу роботу.

— То тебе прислав сюди Еврісфей? — жваво спитав Авгій. — Чого ж ти тоді правиш із мене худобу?

— Хіба ми не закладалися? — ображено мовив Геракл.

— Авжеж закладалися, я тому свідок, — почувся дзвінкий голос, і царевич Філей став поруч героя.

— Припни язика! — заволав люто Авгій на сина. — Ану геть мені з-перед очей!

Та царевич незрушно стояв біля Геракла. І Авгій аж зайшовся криком:

— Геть звідси обидва! Гетьте обидва!

Так цар Еліди втратив і гостя, і сина.

Царевич Філей подався до родичів на острів Дуліхій, а Геракл, як слухняний раб, пішов до Мікен.

Переказ Катерини Гловацької

Прагнемо бути творчими читачами

1. Коли Геракл збагнув, яке важке завдання дав йому Еврісфей?

2. Визначте, які думки, почуття і настрої персонажів необхідно передавати, читаючи діалог Авгія і Геракла. Прочитайте цей уривок міфу в особах.

3. Чи згодні ви з тим, що звільнення від бруду Авгієвих стаєнь можна назвати подвигом? Обґрунтуйте свою думку.

4. Підготуйте переказ міфу від імені Геракла.

Цікаво знати

З міфів до нас прийшло чимало крилатих висловів, які стали постійними і часто вживаними. Немов на крилах, вони перелетіли з однієї мови до іншої, з давнини — в сучасність. Деякі з них пов'язані з міфами про Геракла. Так, коли йдеться про забрудненість або вкрай занедбану справу, на допомогу приходить вислів «авгієві стайні». У наш час вживають і словосполучення «дужий, як Геркулес».

Пес Кербер

Подвиг дванадцятий

Тепер Гераклові зосталося послужити царю Еврісфею востаннє, і від цієї думки радість, як сонце, осявала героя. Щоправда, цар загадував дедалі важчі завдання, а тепер, наостанок, зажадав від героя річ нечувану, неймовірну. Еврісфей звелів привести з підземного царства мертвих вартового пса Кербера, люте чудовисько, породження Єхидни й Тіфона. Кербер мав три голови на одній довгій шиї, велику гриву з отруйних гадюк, а замість хвоста у нього звивався дракон.

Цей пес вартував вихід із царства могутнього бога Аїда, де в непроглядному мороці блукають тіні померлих, і горе було тій нещасній, що знову рвалася на землю, на сонячне світло. Кербер кидався на неї, шматував, тяг назад, у чорний морок. А тоді вертав на своє місце, і звідти раз у раз чувся його лютий гавкіт.

Коли люди довідалися, що Геракл мусить привести до царя Еврісфея оте підземне страховисько, у Мікенах знявся лемент і плач: усі-бо жаліли свого улюбленого героя. Та цар не зважав на той плач і квапив Геракла. А Зевсів син спокійно вислухав примхливу царську волю і, як завжди, відразу зібрався в далеку дорогу.

Йдучи зеленими полями й луками, герой тішився ласкавим весняним сонцем і часто мимохіть йому всміхався — адже незабаром сонячне сяйво згасне для нього надовго, а може, й назавжди.

Що ближче підходив Геракл до ущелини Тенару,¹ то тьмяніші ставали сонячні промені і навкруг робилося похмуро й непривітно. Небо повилося в сумні чорні хмари, що сховали ясне сонце, а з потрісканої землі здіймався отруйний, запаморочливий дух.

Ось нарешті чорне провалля, що веде до підземного царства мертвих. На якусь мить Геракл зупинився, важко зітхнув, а тоді рішуче ступив уперед.

Геракл пішов далі, туди, де на великому троні сиділи володар підземного царства Аїд та його люба дружина Персефона.

¹ *Тенар* — скелястий мис на півдні Пелопоннесу (півострів на півдні Греції); давні греки уявляли, що серед його скель є вхід до підземного світу.

Страшно розгнівався спершу Аїд від того, що якийсь смертний зухвалець насмілювся спуститися в його царство та ще й підійти до трону. Але, впізнавши славетного Зевсового сина, Аїд тільки похмуро спитав:

— Чого тобі треба, герою?

— Не мені, могутній Аїде, а цареві Еврісфею потрібний Кербер, я мушу привести його до Мікен.

— То що ж, забирай Кербера, коли його подужаєш, — відказав підступний Аїд. — Тільки ставлю тобі єдину умову: зумій побороти його без всякої зброї. А тепер можеш іти, шукай Кербера десь на березі Ахеронту¹. І більше сюди не вертай.

Поміж стрімких чорних скель тихо, повільно і важко плинув Ахеронт, річка скорботи. Геракл стояв на березі й пильнував. Зненацька серед моторошної тиші почулося люте гарчання. Та звір запізнився: Геракл перший стрибнув і щосили стиснув собаці шию. Скажено крутилися й гарчали три собачі голови, та не могли дістати героя. Дракон, що був у Кербера замість хвоста, вп'явся в Геракла, однак той на це не зважав. Дужче й дужче стискав він бридку шию, аж поки знеможений пес упав йому до ніг.

Тоді Геракл зтяг Керберові на шиї ланцюг і поволік звіра до Харона. Старий перевізник, похмурий, насуплений, видно, знав уже Аїдову волю, бо мовчки перевіз обох на той бік, і герой потяг підземного пса стрімкою стежкою вгору.

Поволі яснішало, чорний морок відступав перед сонячним сьайвом, і Кербер занепокоївся, став опинатися, що далі, то дужче, але Геракл, і на мить не спиняючись, тяг його вгору.

Ось і сонце, блискуче, прекрасне. Герой аж засміявся, така буйна радість його пойняла. А підземний пес одвертав очі від сонця і люто гавкав, тільки піна летіла навкруги з його трьох пащ. Там, де падало клоччя тієї піни, трава мерхла і ставала страшною отрутою.

Коли мікенці побачили триголове чудовисько, що його на цепу тяг Геракл, усі кинулися врозтіч. Ніхто не попередив царя Еврісфея, і він не встиг схватись у своїй улюбленій діжці, ба навіть вийшов знічев'я з палацу саме тоді, коли нагодився Геракл.

¹ Ахеронт — підземна річка скорботи, через яку човняр Харон перевозив душі померлих в царство Аїда.

Геракл, Кербер і Еврістей. Розпис вази. Близько 525 р. до н. е.

Угледівши Кербера, цар пополотнів, затрусився і не міг ані зрушити з місця, ані здобутись на слово. Мабуть, тоді він уперше збагнув, який Геракл дужий, відважний. Принаймні, коли слуги віднесли напівпритомного царя до палацу, той ледве вимовив тремкими вустами:

— Герой тепер вільний... Хай іде...

Геракл подався додому, до своїх рідних Фів. Та спершу він розімкнув ланцюг, і звільнений Кербер миттю пропав з очей — одним скоком він опинився в підземному царстві й став, як і раніше, біля виходу з нього на чатах.

Переказ Катерини Гловацької

Прагнемо бути творчими читачами

1. Перекажіть міф близько до тексту.

2. Завдяки чому в читача складається уявлення про пса Кербера?

3. Які фантастичні елементи присутні у міфі?

4. Хто з персонажів твору Джоан Ролінг «Гаррі Поттер і філософський камінь» нагадує вам пса Кербера? Чим саме?

5. Підготуйте характеристику Геракла за прочитаними міфами.

Цікаво знати

Чимало міфічних героїв «опинилися» на небі у вигляді сузір'їв. Такої честі був удостоєний і Геракл, умовні обриси якого можна знайти на карті зоряного неба під назвою *сузір'я Геркулеса*. Однак своє місце на небі одержали і тварини, з якими довелося боротися богатирю. Це лев і рак (саме він хапав Геракла за ногу під час його двобою з гідрою). Сузір'я Лева і Рака розташовані на стороні неба, протилежній сузір'ю Геркулеса, немов вони побоюються опинитися поруч з героєм. За віруваннями давніх греків, їх, за особливі заслуги на свою користь, увіковічила серед зірок Гера, яка всіляко протистояла Гераклові.

Підсумовуємо вивчене під час мандрівки «Стежками міфів»

1. Продовжіть речення: «Міфи — це...».
2. Назвіть слово, якого не вистачає в цій схемі:

3. Як різні народи пояснювали у міфах походження світу?
4. Прочитайте уривок з поеми *Тараса Шевченка* «Кавказ». Ім'я якого міфічного героя тут пропущено? У чому велич його подвигу?

*За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі.
Споконвіку ...
Там орел карає,
Що день божий добрі ребра
Й серце розбиває.*

5. Поміркуйте, чому митці різних країн звертались до міфу про Прометея.

6. Назва якого міфу зашифрована в головоломці? Поясніть переносне значення цього вислову.

7. Як ви розумієте слова, винесені в епіграф до розділу?

8. Чим міфи приваблюють наших сучасників?

9. Які вистави, мультиплікаційні або кінофільми, створені за сюжетами міфів, ви дивились?

10. Порівняйте відомості про давньогрецьку міфологію, одержані на уроках історії стародавнього світу та зарубіжної літератури.

11. Що в людині цінували давні греки? Наведіть приклади з прочитаних міфів.

12. Напишіть твір на тему «Мій улюблений міфологічний герой».

Цікаво знати

У давньогрецькій міфології є морське божество — віщун Протей, який володіє багатьма знаннями і має здатність змінювати свій вигляд. Він може перетворитись на будь-кого і на будь-що — різних тварин, вогонь, воду, дерево.

Поміркуйте, чому майстерних перекладачів називають талантами з роду Протея.

Моя байка, добрі люде,
У пригоді, може, буде ...

Леонід Глібов

ЗУСТРІЧ З БАЙКОЮ

БАЙКА

Наша наступна подорож — у гості до байки. Так само як і міфи, цей вид словесного мистецтва виник дуже давно. Люди спостерігали за поведінкою один одного, прагнули осмислити її, зробити висновки. Вони розмірковували над тим, що шлях до прекрасних людських стосунків пролягає крізь очищення від лінощів, обману, заздрощів. Одним із засобів захисту істини, добра й краси стала **байка — короткий, переважно віршований алегоричний твір повчального змісту**. Її творців називають байкарями.

Складається байка з двох частин — оповідної, у якій викладено цікаві події, і висновку-повчання, котрий називають **мораллю**. Мораль може бути розміщена як на початку, так і наприкінці твору. Наприклад, у знайомій вам байці Леоніда Глібова «Чиж та голуб» мораль завершує байку і звучить так:

*Ото на себе не надійся,
Чужому лихові не смійся!*

Яскрава ознака байки — наявність алегорії (або інакомовлення — від грецьких слів *ініший* і *говорю*). Обравши дійовими особами своїх творів тварин, рослини або предмети, байкарі часто говорять про інше — про вади людського характеру, недосконалість суспільства. Не випадково персонажі байок розмовляють і міркують, як люди. Отже, **алегорія — це спосіб художнього зображення одного явища, предмета чи істоти через інше**.

Існує припущення, що перші байки виникли в середовищі рабів, які за допомогою алегорії приховували свої думки. Ось як про це писав давньоримський байкар Федр, який сам народився в рабстві:

*Раби, що не могли ніяк наважитись
Відверто говорити те, що думають,
Приховували власні почуття в байках,
Висміюючи в них своїх гнобителів.*

Переклад Володимира Литвинова

Засновником байкарського мистецтва вважають легендарного елліна¹ Езопа, який жив приблизно в VI ст. до нашої ери. Саме завдяки йому байки пішли мандрувати світом. Серед славетних продовжувачів традицій давньогрецького байкаря — француз Жан де Лафонтен, росіянин Іван Крилов, українці Григорій Сковорода, Павло Гулак-Артемівський, Євген Гребінка, Леонід Глібов, Микита Годованець та інші.

- 1. Уважно прочитайте запис визначення байки: «Байка — ..., переважно віршований, ... твір повчального змісту». Які слова тут пропущено? Чому вони є важливими для пояснення сутності байки?
2. Байки яких авторів ви вже читали? Пригадайте їх назви.
- 3. Поясніть, що таке алегорія.
- 4. Зверніть увагу на епіграф до розділу. Як ви думаєте, чи можуть давні байки стати у пригоді сучасній людині?

Езоп

(VI ст. до нашої ери)

Йшли мудрості в Езопа позичати;
На всесвіт сяє світ байкарської зорі,
І скільки не беруть живлющої водиці, —
Немає дна в Езоповій криниці...

Микита Годованець

Мандруючи разом з пані Алегорією, ми знову потрапляємо до *Давньої Греції*, де жив перший із авторів, що залишив світові багату скарбницю байок. Про Езопа немає достовірних відомостей, однак з його особистістю пов'язано чимало переказів. Один із них розповідає, що Езоп був рабом у недолугого і хвалькуватого Ксанфа, який сам себе вважав мудрецем. Якось господар вирішив похизуватися власним розумом і заявив друзям, що знає спосіб випити море. Ті ж, вражені таким зухвальством, поставили йому умову: якщо Ксанф не доведе правдивість своїх слів, вони відберуть у нього масток. Переляканий «мудрець»

¹ Еллін — давній грек.

звернувся за допомогою до Езопа, пообіцявши йому виконати будь-яке бажання. Раб запевнив господаря в можливості знайти вихід зі скрутного становища і попросив за послугу те, що було мрією його життя. Наступного дня Ксанф продемонстрував «свою» мудрість натовпу, який зібрався на березі моря. Гордо оглянувши його, він сказав: «Я вип'ю море, але для цього потрібна чаша. Зробіть її, перелийте воду з моря в чашу, і я доведу, що я не базіка!» За переказом, ціною задоволення цієї витівки Ксанфа була воля його раба.

Свої мудрі думки Езоп відображав у байках, які складав у прозовій формі та переказував. Вважають, що він — автор 400 байок, а за іншими відомостями — 650. Ці твори настільки вражали своєю дотепністю, що їх почали записувати, а згодом і перекладати. Так Езопові байки потрапили до книжок, виданих у різних країнах. Повчання, якими вони закінчуються, і нині часто звучать серед народу: «Коли хтось неспроможний досягти чогось, посилається на обставини», «Справжніх друзів пізнають у біді» тощо. Спробуємо і ми почерпнути мудрості з невичерпної Езопової криниці.

1. Чи сподобався вам переказ про Езопа? Яку рису характеру **давньогрецького байкаря** він увиразнює?

2. Уважно перечитайте поетичні рядки Микити Годованця. Поміркуйте, чому саме їх обрано епіграфом до статті.

3. Чому Езопа вважають засновником байкарського мистецтва?

ВОВК І ЯГНЯ

Вовк побачив, що Ягня п'є воду з річки, і хотів знайти слушний привід, щоб його з'їсти. Отже, хоч він стояв і вище по течії, але почав обвинувачувати Ягня, що воно каламутить йому воду й не дає пити. Ягня відповіло, що воно п'є, торкаючись води тільки краєчком губ, і що, зрештою, воно, стоячи внизу, не може йому каламутити воду. Тоді Вовк зауважив:

- Минулого року ти зневажило мого батька.
- Мене тоді ще й на світі не було, — відповіло Ягня.

Але Вовк сказав йому:

- Хоч як би ти виправдовувалось, я все одно тебе з'їм.

Так, навіть справедливий захист не має сили для тих, хто заповзвся чинити кривду.

Переклад Юрія Мушака

Прагнемо бути творчими читачами

1. Перекажіть байку близько до тексту.

2. Які якості людини втілено в образі Вовка?

3. Пригадайте, як будується байка. Визначте у прочитаній байці оповідну частину і мораль.

4. Підготуйте читання байки в особах.

5. Намалуйте ілюстрацію до байки.

КРУК І ЛИСИЦЯ

Крук украв шматок м'яса і сів на якесь дерево. Побачила це Лисиця й захотіла відібрати м'ясо. Вона стала перед Круком і почала вихвалити його велич і красу, кажучи, що йому найбільше з усіх годилося б царювати над птахами, і це сталося б напевно, коли б він мав голос.

Крук хотів похвалитися, що в нього є голос, закрикав і випустив м'ясо. Лисиця підбігла, вхопила м'ясо і сказала: «О Круче, коли б ти мав також розум, тобі більше не бракувало б нічого, щоб стати царем».

Ця байка стосується нерозумної людини.

Переклад Юрія Мушака

Прагнемо бути творчими читачами

1. Які поради ви б дали щодо виразного читання цієї байки?

2. Сформулюйте, що таке алегорія.

3. Чи можна назвати образи Крука і Лисиці алегоричними? Обґрунтуйте відповідь.

4. Доберіть прислів'я та приказки народів світу, які перегукуються з мораллю байки.

МУРАШКИ І ЦИКАДА¹

Мурашки взимку сушили на сонці вогке збіжжя, коли до них підійшла голодна Цикада й попросила, щоб їй дали їсти. Тоді вони спитали її, чому вона не заготувала собі харчів улітку, а вона їм: «Мені все було ніколи, я співала». На це Мурашки, сміючись, відповіли: «Якщо ти співала влітку, то потанцюй узимку».

Не слід зневажати нічого, щоб згодом не довелося шкодувати.

Переклад Андрія Білецького

Прагнемо бути творчими читачами

1. Які риси характеру людини засуджено в цій байці?

2. Доведіть, що прочитаний твір — це байка.

3. Пригадайте байку Леоніда Глібова «Коник-стрибунець». Чим вона нагадує байку Езопа?

ХЛІБОРОБОВІ ДІТИ

Хліборобові діти між собою не мирилися. Він їх часто вмовляв, але слова не допомагали. Тоді Хлібороб вирішив вплинути на них ділом і сказав їм принести в'язку різок. Коли вони виконали те, що він їм загадав, батько дав їм в'язку і наказав зламати її. Але діти, хоч як силкувалися, не змогли цього зробити. Тоді батько розв'язав в'язку і дав кожному по різці. Коли вони легко переламали їх, батько промовив: «Отак і ви, діти, якщо будете дружні, вас не подолають вороги, коли ж житимете в незгоді, вас легко переможуть».

Байка доводить, що коли згода між людьми — їх важко перемогти, коли незгода — легко.

Переклад Юрія Мушака

¹ Цика́да — гучноголоса комаха, поширена в багатьох країнах (в Україні — на території Криму), зокрема і в Греції.

Прагнемо бути творчими читачами

1. Чи сподобалась вам ця байка? Чим саме? Обґрунтуйте відповідь.

2. Перекажіть байку близько до тексту.

3. Чим персонажі цієї байки відрізняються від персонажів попередніх байок?

4. Підготуйте виразне читання байки.

Цікаво знати

У Ватикані зберігається посудина для пиття, виготовлена ще в V столітті до нашої ери в Афінах. На ній представлено цікавий малюнок: чоловік з великою головою, а навпроти — лисиця, яка немов щось розповідає йому. Учені передбачають, що на малюнку — Езоп. Але існує й інше зображення байкаря — роботи великого іспанського художника XVII століття Дієго Веласкеса. На ньому — чоловік із проникливим поглядом, який тримає у правій руці книжку. Здається, що він зупинився після тривалого і важкого шляху. Незважаючи на те, що, за легендами, Езоп був кульгавим і горбатим, з великою головою, ніяких ознак потворності на портреті не видно.

Поміркуйте, чому Дієго Веласкес не слідував легендам, працюючи над зображенням Езопа.

Про езопівську мову

Езоп, як і інші раби, щоб говорити правду про навколишню дійсність, був змушений «маскувати» свої думки. Саме з цієї метою, викриваючи вади людей, він використовував алегоричні образи тварин. Від його імені походить вислів **езопівська мова**, яким називають замасковане висловлювання думок за допомогою натяків, недомовок. До езопівської мови письменники найчастіше вдаються у тих випадках, коли не мають можливості прямо висловити свої думки. Досить часто езопівську мову використовували у своїх творах українські письменники Євген Гребінка, Тарас Шевченко, Леонід Глібов, Іван Франко, Леся Українка, Остап Вишня та інші.

Жан де Лафонтен

(1621–1695)

Оспівую в байках героїв я буденних,
яких не знав Езоп
в своїх краях священних.
Дають уроки нам правдиві ці пісні...

Жан де Лафонтен

Одним з найславетніших байкарів є **французький письменник** Жан де Лафонтен. Використавши вже відомі в літературі сюжети різних авторів, він вдихнув у них нове життя. Всесвітню славу йому принесли перші шість збірок байок під назвою «Байки Езопа, переказані віршами паном де Лафонтеном» (згодом вийшло у світ ще шість). У передмові до цього видання поет висловлює захоплення спадщиною легендарного елліна: «Читання його байок непомітно сіє в душу насіння доброчинності...» Цікаво, що вперше у віршовану форму байку зодягнув давньоримський байкар Федр. Продовжуючи цю тра-

дицію, Лафонтен створив нові байки, які яскраво відображають правдиву картину тогочасного французького життя.

У персонажах його байок читачі легко впізнавали найрізноманітніших представників суспільства — селян і придворних, суддів і лікарів, і навіть самого правителя країни Людовика XIV. Останній завжди постає у вигляді лева, який очолює тваринне царство. Лева, як і реальному королю, властиві пихатість, жорстокість до своїх підлеглих, брехливість і лицемірство. Його оточують Вовки, Ведмеді, Лиси, які багато чим нагадують придворних. Вони всіляко догоджають правителю, зазвичай виявляють при цьому хитрість і користолюбність. Висміюючи вади панівної верхівки, Лафонтен оспівує чесноти простого люду: розум, кмітливість, безкорисливу дружбу. Байкар так яскраво і докладно описує різноманітні життєві сценки, що мораль байки більшою мірою витікає з самих ситуацій, аніж із прямого повчання.

Шарль Перро напроорокував байкам свого співвітчизника і сучасника вічне життя. Вже давно минули ті події, які викликали у Лафонтена бажання взятись за перо. Однак його байки продовжують жити. І давно вже стали відомими далеко за межами батьківщини автора.

1. Сюжети чийх творів лягли в основу байок **французького письменника** Лафонтена?

2. Поміркуйте над епіграфом. Чи здогадались ви, про яких «героїв буденних» іде мова?

ЗВІРІ ПІД ЧАС ЧУМИ¹

Нечувана біда страху наслала люті.
Щоб смертю покарати гріхи земні —
І непростенні, і страшні, —
Чума напалася за вчинки незабуті,
Супроти звірів почала війну,
Зганяла в пекло всяку звірину.
Зник апетит, немає в звірів сну:
Сумирні горлиці гризуть одна одну;
Де й ділася любов, і дружба, і довіра.
Лев звірів накликав
І їм таке сказав:
— Прийшла біда на звіра,
Настав наш смертний час.

Історія навчає нас:
Знайти, хто винен, —
І вмерти той повинен,
Покрити смертю гріх,
І друзів тим урятувать своїх.
Про себе розповім я правду, любі друзі:
Ох, досить натворив гріхів —
Чимало баранів роздер у лузі,
Загриз невинних пастухів.
Як скажете, за ці провини
Готов лягти до домовини.
Хай кожен з вас, у кого совість є,
Тяжкий свій гріх прилюдно визнає!
— Володарю! — Лисиця низько гнеться:
— Про що там мова йдеться?
Для баранів, гладких і мовчазних,
Та кара — ласка з неба;
А пастухів дурних
Карати завжди треба.
Скажу: то щастя є —
Нести тобі до ніг життя своє...
Всі слухачі ту мову привітали
І дружно заплодували,
Не сміли в Тигра гріх знайти;
Ведмедя вирішили обійти;
Псів-сторожів на раді
Не осудив ніхто в громаді, —
За службу їм і слава, і хвала...
От черга підійшла і до Осла.
Покірно визнає Осел провину:
— Колись в лиху годину
Брів луками ченця²,
Вхопив жмуток сінця
(Чорт, мабуть, спокусив!) —
Осел пробачення просив,
Та вчений Вовк промовою палкою
Довів: скарать Осла покарою тяжкою:
— Тепер відомо, звідки зло
До нас прийшло,
Чому вмирають чесні друзі:
Травицю жер Осел в ченцевім лузі!.. —

Осел був усіма
Обвинувачений.
Безжально страчений.

Безсилий ти — тобі жалю нема!

Переклад *Микити Годованця*

¹ *Чума́* — гостре інфекційне захворювання людей і тварин.

² *Чене́ць* — монах.

Прагнемо бути творчими читачами

1. Розкажіть, про що йдеться в байці.

2. Чим ця байка відрізняється від байок Езопа?

3. Який вислів зашифровано в головоломці? Кого і як він характеризує?

4. З якою метою автор використовує алегорію?

5. Як потрібно читати слова Лева, Лисиці та Осла?

6. Яка мораль впливає з тексту байки?

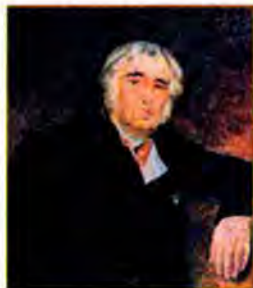
7. Підготуйтеся до читання байки в особах.

Цікаво знати

Українською мовою байки Лафонтена вперше зазвучали у прозових переказах Любомира Селянського (1914 р.). Перший україномовний віршований переспів, здійснений Ярославом Вільшенком, вийшов у Львові у 1935 р. Серед перекладачів байок Лафонтена — Іван Світличний, Микола Терещенко, Микита Годованець.

Іван Крилов

(1769—1844)

Звірі мислять і діють у нього
надто по-російськи.

Микола Гоголь

Байки принесли світову славу і **російському письменнику** Івану Крилову. «Вовк і ягня», «Лебідь, Щука і Рак», «Лисиця і Виноград», «Мавпа й окуляри» — ці та багато інших зразків байкарського мистецтва і нині приваблюють творчих читачів своєю мудрістю та дотепністю.

У чому ж секрет успіху Крилова? Чому його байки, за Миколою Гоголем, видатним російським та українським письменником, називають «книгою мудрості самого народу»? За свідченням одного із сучасників Крилова, він ще в дитинстві з особливим задоволенням відвідував народні зібрання, жадібно прислухався до розмов простого люду, які вражали його простотою, ясністю і влучністю висловів, блискучим добором слів. Спостереження за поведінкою людей, народним мовленням, багатим на приказки і прислів'я, живили його творчу фантазію. Крім того, Крилов захоплювався творами Лафонтена. У тринадцять років він уперше переклав його байку, а згодом неодноразово звертався до літературної спадщини великого француза. Однак, використовуючи його сюжети, він переказував їх по-своєму, привносив певні зміни. Подібно до Лафонтена, зі сторінок якого постає Франція XVIII століття, байки Крилова відкривають нам вікно у світ тогочасної російської дійсності з її проблемами, звичаями й характерами. Саме тому, порівнюючи творчість обох байкарів, Олександр Пушкін писав: «Обидва вони залишаються улюбленими своїх співвітчизників... Лафонтен і Крилов — представники духу обох народів».

Вислови байок Крилова, написаних ще на початку XIX століття, виявилися настільки влучними, що стали крилатими. «Воз и ныне там» («Віз і досі там») — говорять, коли хочуть підкреслити, що справа стоїть на місці через незгоду тих, хто за неї взявся. «Ты всё пела? Это дело: так поди же, попляши!» («Ти співала? Добре дбала: потанцюй тепер піді!») — ці слова приходять на думку людині, яка має справу з ледарем. А коли

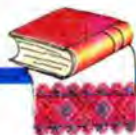
хтось потрапляє на вудочку улесливості, згадують рядки з байки «Ворона та лисиця»: «Уж сколько раз твердили миру, что лесть гнусна, вредна; но только всё не впрок...» («Вже скільки раз казали миру, що влєсливість гідка, та мова марна ця...»).

Отже, байки Крилова — не лише особлива сторінка в історії російської літератури, а й багатюще джерело мудрості для кожного, хто читає їх уважно і вдумливо.

1. Чому Олександр Пушкін назвав Лафонтена і Крилова представниками духу обох народів?
2. Які вислови із байок **російського письменника** Крилова вам запам'ятались? Коли доцільно їх уживати?

Світова література очима українських письменників

Твори Івана Крилова ще за його життя були широко відомі в Україні. «Великим поетом» називав байкаря Тарас Шевченко. Іван Франко наголошував на видатному таланті Крилова, відзначав живучість його традицій в українській літературі, особливо ж у творчості Леоніда Глібова. Євген Гребінка з нагоди 50-річчя літературної діяльності Крилова написав вірш «Лавровий листок».

ВОВК І ЯГНЯ

У сильного безсилий винен завсїгди:
Цих прикладів в Історії ми досить знаєм,
Та ми Історій не складаєм,
А в Байці можем це розповісти.
У спеку до струмка зайшло Ягня напиться;
І треба ж тут біди злучитись,
Що поблизу тих місць голодний Вовк бродив.
Ягнятко бачить він, і хоче поживитись,
Та він цьому надать законних прав хотів
І каже: «Як, нахабо, смієш ти мутити
Потік цей прохолодний мій,
Напій
Піском бруднити?
За це бо, далебі¹,

Зірву я голову тобі!» —
«Якщо пресвітлий² Вовк дозволить,
Насмілюсь вам сказати, що воду в ручаю
Від Світлості³ я нижче кроків на сто п'ю;
І гніватися він даремно зволить:
Адже мутить пиття ніяк не можу я». —
«Так це брехня моя?
Негіднику! звідкіль таке нахабство в світі?
Пригадую, як ти в позаторішнім літі
Зі мною надто грубий був:
Цього я, друже мій, ще не забув!» —
«Та згляньтеся, нема мені ще й року зроду», —
Відмовило Ягня. — «То, певно, був твій брат». —
«Не маю я братів». — «То, може, кум чи сват,
Чи інший хтось такий із вашого ж бо роду.
Самі ви, ваші пси і ваші пастухи
Мене б хотіли збути,
І шкодите мені ви всі по змозі всюди,
Та розквітаюсь я за ваші всі гріхи!» —
«Ах, чим же винен я?» — «Мовчи, гоноровисте⁴!
Чи час тут розбирати провини всі, щеня?
Ти винен тим уже, що хочу я, бач, їсти».
Сказав — і в темний ліс Вовк поволік Ягня.

Переклад Миколи Терещенка

¹ Далєбі — правду кажучи, справді.

² Пресвітлий — у царській Росії почесне звертання до князя.

³ Світлість — титул князя.

⁴ Гоноровістий — чванливий, пихатий, честолюбний.

Читаємо мовою оригіналу

ВОЛК И ЯГНЁНОК

У сильного всегда бессильный виноват:
Тому в Истории мы тьму примеров слышим,
Но мы Истории не пишем;
А вот о том как в Баснях говорят.
Ягнёнок в жаркий день зашёл к ручью напиться;
И надобно ж беде случиться,
Что около тех мест голодный рыскал Волк.

Ягнѣнка видит он, на дѣбѣчу стремится;
Но, делу дать хотя законный вид и толк,
Кричит: «Как смеешь ты, наглец, нечистым рылом
Здѣсь чистое мутить питьѣ
Моѣ
С песком и с илом?
За дерзость такову
Я голову с тебя сорву». —
«Когда светлейший Волк позволит,
Осмелюсь я донести, что ниже по ручью
От Светлости его шагов я на сто пью,
И гневаться напрасно он изволит:
Питья мутить ему никак я не могу». —
«Поэтому я лгу!
Негодный! слыхана ль такая дерзость в свете!
Да помнится, что ты ещё в запрошлом лете
Мне здѣсь же как-то нагрубил:
Я этого, приятель, не забыл!» —
«Помилуйте, мне ещё и от роду нет году», —
Ягнѣнок говорит. «Так это был твой брат». —
«Нет братьев у меня». — «Так это кум иль сват
И, словом, кто-нибудь из вашего же роду.
Вы сами, ваши псы и ваши пастухи,
Вы все мне зла хотите
И, если можете, то мне всегда вредите,
Но я с тобой за их разведаюсь грехи». —
«Ах, я чем виноват?» — «Молчи! Устал я слушать,
Досуг мне разбирать вины твои, щенок!
Ты виноват уж тем, что хочется мне кушать».
Сказал и в тѣмный лес Ягнѣнка поволок.

Прагнемо бути творчими читачами

1. Яке враження справила на вас ця байка?

2. Зверніть увагу на репліки обох персонажів. Як вони їх характеризують?

3. Розгляньте ілюстрацію до байки. Чи вдалося художнику передати характери Вовка і Ягня? Що він прагнув увиразнити в нижній частині малюнка?

*Сергій Артюшенко.
Ілюстрація до байки
«Вовк і Ягня»*

4. Пригадайте, що таке оригінал і переклад. Чому один із розміщених вище текстів називають оригіналом, а інший — перекладом?
5. Що спільного і відмінного в байках Езопа та Крилова?
6. Порівняйте однойменні байки Крилова та Глібова, орієнтуючись на такі запитання:
 - Як про «вовчі закони» говорить кожний з поетів у вступних рядках байок?
 - Чим різняться епізоди зустрічі Вовка з Ягням, заключні частини творів?
 - Чи можна характеризувати ці байки як схожі і несхожі?
7. Підготуйте виразне читання байки в особах.

Літературними куточками планети

У Літньому саду в російському місті Санкт-Петербурзі, де тривалий час жив Іван Крилов, можна побачити одне з найцікавіших скульптурних зображень письменника. Задумливо схилившись над книжкою, він сидить на дивовижному постаменті. Коли скульптор Петро Клодт працював над цією частиною пам'ятника, його майстерня нагадувала маленький зоопарк. Спостерігаючи за справжніми тваринами, митець відтворював безсмертних персонажів байок Крилова. Фантазія скульптора зібрала на постаменті Мавпу, Осла, Ягня та багатьох інших звірів.

Поміркуйте, чому саме такий постамент було споруджено для пам'ятника Крилову.

Світова література очима українських письменників

Сократ і Бабрій, Федр і Лафонтен,
Сковорода, Крилов — всім вистачило тем:
Всім шлях премудрий розкривався,
Хто до Езопа добувався,
Хто позичав сюжетів та ідей,
Щоб байкою збагачувать людей...

Микита Годованець

Підсумовуємо вивчене під час мандрівки «Зустріч з байкою»

1. Поясніть, що таке байка. З яких частин вона складається?
2. Кого і чому називають основоположником байкарського мистецтва?
3. До кожної верхньої картки знайдіть відповідну нижню і поясніть свій вибір.

Езоп

Лафонтен

Крилов

Росія

Давня Греція

Франція

4. Що спільного, а що відмінного в байкарській спадщині Лафонтена і Крилова?
5. Чи можна стверджувати, що прочитані байки Лафонтена і Крилова містять однакову мораль?
6. Підготуйте виразне читання напам'ять 1-2 байок.
7. Чому як синонім до слова *алегорія* використовують слово *інакомовлення*?
8. Підготуйте усний твір-мініюру на тему «Мoje особисте ставлення до проблем, порушених у байках». Для обґрунтування свого погляду використовуйте приклади і цитати з творів.
9. Розгляньте схему «Дерево світової байки». Про що вона розповідає?

Тоді людина стане кращою,
коли ви покажете їй, якою вона є.

Антон Чехов

ДО
СКАРБНИЦІ
ОДВІЧНИХ
ЧЕСНОТ

Чи замислювались ви, чому люди люблять читати? Що їх приваблює у художній літературі? Мабуть, розповіді про яскраві, незабутні події, зустрічі з цікавими літературними героями, опис природи, традицій і звичаїв різних народів... Однак магічна сила слова не обмежується лише тим, що викликає в нашій уяві певні картини.

Розмірковуючи над ситуаціями, описаними у книгах, творчий читач прагне знайти відповіді на безліч запитань, які хвилюють його в реальній дійсності: якою людиною я хочу бути? як будувати свої стосунки з оточуючими? до чого прагнути?

Як своєрідне дзеркало художня література відображає життя в його найрізноманітніших проявах. Вона показує нам прекрасне і потворне, сумне і веселе, те, що викликає захоплення або обурення. Допмагаючи відрізнити добро від зла, чесність від лицемірства, високу мрію від мізерної, письменники прокладають нам шлях до уявної скарбниці одвічних чеснот.

Отже, подивимось у дзеркала людських характерів, народжені уявою російського та англійського майстрів слова — Антона Чехова та Чарлза Діккенса.

Антон Чехов

(1860—1904)

Чехов уміє писати так, щоб словам було тісно, а думкам просторо.

Максим Горький¹

Російського письменника Антона Че́хова називають великим майстром маленьких оповідань. Короткими текстами він зумів створити літературні картини, які вже понад сто років

¹ Горький Максим (псевдонім Олексія Пешкова) — російський письменник кінця XIX — початку XX ст.

захоплюють читачів глибиною думок і почуттів. «Стислість — сестра таланту», «Мистецтво писати — мистецтво скорочувати», — казав Чехов. Він розраховував на творчого читача, який своїми розумом і уявою домалює те, на що автор лише натякнув.

Народився письменник неподалік від України — в невеличкому південному місті Таганрозі на березі Азовського моря. Його батько тримав дрібну крамницю, де Антоші разом із братами доводилось годинами обслуговувати покупців. У той час як однолітки бавились на вулиці, хлопчик відчував себе в'язнем нецікавого дорослого життя. Замість насолоди дитячими іграми він був приречений на нудне спостереження за численними відвідувачами батькової крамниці. Згадуючи про ці роки, Чехов напише: «У дитинстві в мене не було дитинства». Незважаючи на таке безрадісне становище, Антоша не втрачав оптимізму¹. Він завжди знаходив час на дотепні витівки, жарти й розиграші, що додавали яскравих фарб у сірі картини його життя. Згодом тонка спостережливість і потяг до гумору (рисни письменника, так яскраво виражені ще в дитинстві) знайдуть своє відображення в літературній творчості Антона Чехова, яка розпочнеться в Москві.

Коли Антону виповнилося дев'ятнадцять років, він переїхав до столиці і вступив до медичного факультету Московського університету. На той час сім'я Чехових бідувала, і юному студенту довелося забезпечувати матір і батька, платити за освіту молодших брата й сестри. Антон почав заробляти на життя літературною діяльністю. У родині Чехових ходив переказ про те, що перше оповідання він надрукував, щоб купити мамі іменинний пиріг. Цікаво, що свої короткі історії, опубліковані в російських гумористичних журналах, письменник підписував різними псевдонімами, а найчастіше — «Антоша Чехонте». Таке жартівливе прізвище дав йому один з учителів таганрозької гімназії, який уже тоді помітив у своєму учневі дивовижний талант гумориста.

Так студент-медик став відомим письменником, а написані ним короткі історії і нині сприймаються читачами як своєрідні ліки для душі. Адже, висміюючи численні людські вади, Чехов відкриває нам очі на самих себе і підказує шляхи до самовдосконалення.

¹ *Оптимізм* — світосприйняття, перейняте бадьорістю, життєрадісністю, твердою вірою в краще майбутнє, в успіх; протилежне — *песимізм*.

1. Розкажіть про дитинство Чехова.

2. Чому Чехова називають великим майстром маленьких оповідань?

3. Поясніть, як ви розумієте наведені в статті вислови **російського письменника** Антона Чехова.

Із секретів літературознавства

Художня деталь

Велику роль в оповіданнях Чехова відіграє **художня деталь** — виразна подробиця, яка допомагає уявити зображену автором картину, предмет чи характер. Письменник не описує все, що бачить, а певними штрихами робить натяки, за якими уважний і вдумливий читач може уявити значно більше, ніж сказано словами. В одному зі своїх творів Чехов вустами персонажа говорить, що коли хочеш передати картину місячної ночі, то не треба описувати всю ніч — це неможливо, та й не справить враження. Досить сказати лише про шматочок скла, який блищить під місячним сяйвом. Усе інше домалює наша уява, яка буде житися власними спостереженнями місячної ночі. Ось тут і починається співтворчість читача з письменником. Майстер слова щоразу подає нашій уяві художні деталі, які можуть відтворювати риси зовнішності, одягу, обстановки, особливості поведінки персонажа. Читачі, розмірковуючи над ними, малюють внутрішнім зором картини, які викликають хвилювання або відчуття спокою, сміх або сльози. Спробуємо й ми скористатися знаннями про художню деталь як чарівним ключиком до оповідань Антона Чехова.

За Клавдією Фроловою.
«Цікаве літературознавство»

1. Як ви зрозуміли, що таке художня деталь?

2. Поміркуйте, чому художня деталь може бути чарівним ключиком до твору.

Через базарну площу йде поліцейський наглядчач Очумелов у новій шинелі і з клуночком у руці. Услід за ним ступає рудий городовик² з решетом, вщерть повним конфіскованого³ агрусу. Навкруги тиша... На площі ні душі... Повідчинювані двері крамниць і шинків позирають на світ божий похмуро, як голодні пащі, коло них нема навіть жебраків.

— То ти кусатись, клятий? — чує раптом Очумелов. — Хлопці, не пускайте його! Нині не дозволено кусатись! Держи! А... а!

Чути собаче вищання. Очумелов дивиться в той бік і бачить: з дров'яного складу купця Пічугіна, стрибаючи на трьох ногах і озираючись, біжить собака. За ним женеться чоловік у ситцевій накрохмаленій сорочці й розстебнутій жилетці. Він біжить за ним і, подавшись тулубом уперед, падає на землю й хапає собаку за задні лапи. Чути вдруге собаче вищання і крик: «Не пускай!» З крамниць висовуються сонні фізіономії, і скоро біля дров'яного складу, немов з землі вирісши, збирається натовп.

— Начебто безпорядок, ваше благородіє!.. — каже городовик.

Очумелов робить півповорот ліворуч і простує до зборища. Біля самих воріт складу, бачить він, стоїть вищеописаний чоловік у розстебнутій жилетці і, піднявши догори праву руку, показує натовпові закривавлений палець. На півп'яному обличчі в нього ніби написано: «Ось я тобі дам, шельмо!» — та й самий палець має вигляд знамення перемоги. В цьому чоловікові Очумелов упізнає золотаря Хрюкіна. В центрі натовпу, розчепиривши передні ноги й тремтячи всім тілом, сидить на землі сам винуватець скандалу — біле гостроморде хортеня з жовтою плямою на спині. В сльозавих очах у нього вираз туги й жаху.

— З якої це нагоди тут? — питає Очумелов, вриваючись у натовп. — Чому тут? Це ти навіщо палець?.. Хто кричав?

— Іду я, ваше благородіє, нікого не займаю... — починає Хрюкін, кашляючи в кулак, — про дрова з Митрієм Митрійовичем, і раптом це стерво з доброго дива за палець... Ви мені пробачте, я людина, котра робоча... Робота в мене дрібна. Нехай мені заплатять, бо я цим пальцем, може, з тиждень не поворухну... Цього, ваше благородіє, і в законі нема, щоб від тварюки терпіти... Якщо кожен кусатиметься, то краще й не жити на світі...

— Гм! Гаразд... — каже Очумелов суворо, кашляючи й ворущачи бровами. — Гаразд... Чий собака? Я цього так не залишу. Я покажу вам, як собак розпускати! Пора звернути увагу на таких панів, що не бажають підкорятися постановам! Як оштра-

фують його, мерзотника, то він дізнається в мене, що означає собака і всяка інша бродяча худоба! Я йому нажену холоду! Єлдірін, — звертається наглядач до городовика, — дізнайся, чий це собака, і складай протокол! А собаку знищити треба. Негайно! Він, напевно, скажений... Чий це собака, питаю?

— Це, здається, генерала Жигалова! — каже хтось із натовпу.

— Генерала Жигалова? Гм!.. Зніми-но, Єлдірін, з мене пальто... Страшенно жарко! Мабуть, що на дощ... Одного тільки я не розумію: як він міг тебе вкусити? — звертається Очумелов до Хрюкіна. — Хіба він дістане до пальця? Він маленький, а ти ж он який здоровило! Ти, мабуть, розколупав пальця цвяшком, а потім і спала тобі на думку ідея, щоб здерти. Ти ж... відомий народ! Знаю вас, чортів.

— Він, ваше благородіє, цигаркою йому в морду для сміху, а він, не бувши дурний, і хапнув... Дурнувата людина, ваше благородіє!

— Брешеш, сліпий! Не бачив, то, виходить, навіщо брехати? Їх благородіє розумний пан і розбирають, якщо хто бреше,

а хто по совісті, як перед Богом... А якщо я брешу, то нехай мировий⁴ розсудить. У нього в законі сказано... Нині всі рівні... У мене в самого брат у жандармах... щоб ви знали...

— Не базікай!

— Ні, це не генеральський... — глибокодумно зауважує городовик. — У генерала таких нема. У нього все більше лягаві.

— Ти це напевно знаєш?

— Напевно, ваше благородіє...

— Я й сам знаю. У генерала собаки дорогі, породисті, а це — чорт знає що! Ні шерсті, ні вигляду... стерво та й годі. І отакого собаку тримати? Де ж у вас розум? Якби трапився такий собака в Петербурзі чи в Москві, то, знаєте, що було б? Там не подивилися б на закон, а вмить — не дихай! Ти, Хрюкін, постраждав і діла цього так не залишай... Треба провчити! Пора...

Ілюстрація К. Музики

— А, може, і генеральський... — думає вголос городовик. — На морді не написано... Оце якось у дворі в нього такого бачив.

— Звісно, генеральський! — каже голос з натовпу.

— Гм... Надінь-но, брат Єлдірін, на мене пальто... Щось вітер подув... Морозить... Ти одведеш його до генерала й спитаєш там. Скажеш, що я знайшов і прислав... І скажи, щоб його не випускали на вулицю... Він, може, дорогий, а якщо кожна свиня йому в ніс цигаркою тикатиме, то може й зіпсувати. Собака — ніжна тварина... А ти, бовдуре, опусти руку! Нема чого свого дурного пальця виставляти! Сам винен!..

— Кухар генеральський іде, його питаємо... Гей, Прохоре! Ходи-но, голубе, сюди! Поглянь на собаку... Ваш?

— Вигадав! Таких у нас зроду не було!

— І питати тут довго нема чого, — каже Очумелов. — Він бродячий! Нема чого тут довго балакати... Якщо сказав, що бродячий, виходить, бродячий... Знищити — от і все.

— Це не наш, — каже далі Прохор, — це генералового брата, що оце приїхав. Наш не охочий до хортів. Брат їхній охочий...

— Та хіба братик їхній приїхали? Володимир Іванович? — питає Очумелов, і все обличчя його ясніє від розчулення. — Ох ти, господи! А я й не знав! Погостювати приїхали?

— В гості...

— Ох ти, господи... Скучили за братиком... А я ж і не знав! То це їхній собачка? Дуже радий... Візьми його... Собаченятко нічого собі... Метке таке... Хап цього за палець! Ха-ха-ха... Ну, чого тремтиш? Ррр... Рр... Сердиться, шельма... цуцик отакий.

Прохор кличе собаку і йде з ним від дров'яного складу. Натовп регоче з Хрюкіна.

— Я ще доберуся до тебе! — погрожує йому Очумелов і, запинаючись шинеллю, іде собі далі базарною площею.

Переклад Антона Хуторяна

¹ *Хамелеон* — порода ящірок, які здатні змінювати забарвлення шкіри в разі роздратування чи зміни кольору навколишнього середовища. Переносно — людина, яка часто і безпринципно змінює свої погляди і поведінку залежно від обставин.

² *Городовік* — нижчий чин поліцейської охорони в місті.

³ *Конфіскований* (від *конфіскувати*) — тут: відібрати.

⁴ *Мировий* — суддя, який розбирав дрібні справи, встановлював мир між сторонами.

Прагнемо бути творчими читачами

1. Виразно прочитайте перший абзац оповідання.

2. Як змальовано місце події?

3. Простежте, як поведяться Очумелов і Хрюкін. Від чого залежить зміна їх поведінки?

4. Як і у зв'язку з чим Очумелов називає собаку?

5. Розгляньте ілюстрацію до твору. Кого з персонажів художник зобразив у центрі? Чому?

6. Яку роль у розкритті характерів Очумелова і Хрюкіна відіграють такі художні деталі, як шинель, решето конфіскованого агрусу, закривавлений палець?

7. Чим схожі Очумелов і Хрюкін? Які значення мають їх прізвища?

8. Поясніть значення слова, яке «сховалось» у ребусі.

9. Чому оповідання має такий заголовок? Кого можна назвати хамелеоном?

10. Підготуйте переказ оповідання близько до тексту.

Із секретів літературознавства

Оповідання

Серед прозових різновидів словесного мистецтва важливе місце посідають оповідання. На відміну від повісті ці твори невеликі за обсягом. Ви, мабуть, помітили також, що їх сюжет найчастіше заснований на одному (рідше кількох) епізоді з

життя літературного героя (іноді кількох героїв). Такі особливості оповідань дають нам можливість прочитати їх «на одному подиху», не зупиняючись, як того вимагають від читачів твори значних обсягів.

Отже, оповідання — прозовий художній твір невеликого обсягу, в якому зображено одну або кілька подій з життя персонажа (або кількох персонажів).

1. Чому оповідання називають малим прозовим твором?

2. Як оповідання українських і зарубіжних письменників ви читали?

ТОВСТИЙ І ТОНКИЙ

На вокзалі Миколаївської залізниці зустрілися два приятелі: один товстий, другий тонкий. Товстий щойно пообідав на вокзалі, і його губи лисніли від масла, мов стиглі вишні. Пахло від нього хересом¹ і флер-доранжем². А тонкий щойно зійшов з вагона і був нав'ючений чемоданами, клунками та коробками. Пахло від нього шинкою і кофейною гущею. З-за його спини визирала худенька жінка з довгим підборіддям — його дружина, і високий гімназист з примруженим оком — його син.

— Порфірій! — вигукнув товстий, угледівши тонкого. — Чи ти це? Голубчику мій! Скільки зим, скільки літ!

— Матінко! — здивувався тонкий. — Миша! Друг дитинства! Звідки ти взявся?

Приятелі тричі поцілувалися і дивилися один на одного очима, повними сліз. Обидва були приємно здивовані.

— Любий мій! — почав тонкий після поцілунків. — От не чекав! От сюрприз! Ну, та глянь же на мене гарненько! Такий же красень, як і був! Такий же душечка і чепурун!³ Ах ти, господи! Ну, як же ти? Багатий? Одружений? Я вже одружений, як бачиш... Це ось моя дружина, Луїза, уроджена Ванценбах... лютеранка... А це мій Нафанаїл, учень третього класу. Це, Нафанаїл, друг мого дитинства! В гімназії разом учились!

Нафанаїл трохи подумав і зняв шапку.

— В гімназії разом учились! — продовжував тонкий. — Пам'ятаєш, як тебе дражнили? Тебе дражнили Геростратом⁴ за те, що ти казенну книжку цигаркою пропалив, а мене Ефіальтом⁵ за те, що я ябедничати любив. Хо-хо... Дітьми були! Не бійся, Нафанаїл! Підійди до нього ближче... А це моя дружина, уроджена Ванценбах... лютеранка...

Нафанаїл трохи подумав і сховався за батькову спину.

— Ну, як живеш, друже? — спитав товстий, захоплено дивлячись на друга. — Служиш де? Дослужився?

— Служу, милий мій! Колезьким асесором⁶ уже другий рік, і Станіслава маю⁷. Платня погана... ну, та Бог з нею! Дружина уроки музики дає, я портсигари приватно з дерева роблю. Чудові портсигари! По карбованцю за штуку продаю. Якщо ж хто бере десять штук і більше, тому, розумієш, знижка. Перебиваємось сьак-так. Служив, знаєш, у департаменті, а тепер сюди перевели столоначальником по тому ж відомству... Тут буду служити. Ну, а ти як? Либонь уже статський⁸? Га?

— Ні, голубе мій, бери вище, — сказав товстий. — Я вже до таємного⁹ дослужився... Дві зізди¹⁰ маю...

Тонкий раптом зблід, скам'янів, але скоро обличчя його скривила широчезна посмішка; здавалося, що від обличчя і очей його посипались іскри. Сам він зіщулився, згорбився, звузився... Його чемодани, клунки і коробки стиснулися. поморщилися... Довге підборіддя дружини стало ще довшим; Нафанаїл витягся струнко і застібнув усі гудзички свого мундира...

— Я, ваше превосходительство... Дуже приємно! Друг, можна сказати, дитинства, і раптом вийшли в такі вельможі! Хи-хи.

— Ну, годі! — поморщився товстий. — Навіщо цей тон? Ми

з тобою друзі дитинства — і до чого тут це чинопочитання!

— Та як же ж... Що ви... — захихикав тонкий, ще більше зіщулившись. — Милостива увага вашого превосходительства... ніби життєдайна волога... Це ось, ваше превосходительство, син мій Нафанаїл... дружина Луїза, лютеранка, певним чином...

Товстий хотів було заперечити щось, але на обличчі тонкого було стільки благоговіння, солодкуватості і шанобливої кислоти, що таємного радника занудило. Він одвернувся від тонкого і простяг йому на прощання руку.

Тонкий потиснув три пальці, уклонився всім тулубом і захихикав,

Ілюстрація С. Алімова

мов китаєць: «Хи-хи-хи». Дружина посміхнулася. Нафанаїл шаркнув ногою і впустив картуза. Всі троє були приємно вражені.

Переклад *Сергія Воскресенка*

¹ *Херес* — сорт виноградного вина;

² *Флер-доранж* — дорогі парфуми.

³ *Чепурун* — той, хто любить нарядно одягатися.

⁴ *Герострат* — грек, який у 356 р. до н. е. спалив храм Артеміди в Ефесі, щоб зробити безсмертним своє ім'я.

⁵ *Ефіальт* — мається на увазі малієць, який, за грецьким переказом, зрадив співвітчизників, вказавши персам прохід через гори.

⁶ *Колезький асесор* — громадянський чин невисокого класу за табелем про ранги в дореволюційній Росії.

⁷ *Станіслава маю* — тут: має орден Станіслава.

⁸ *Статський радник* — чиновник досить високого класу.

⁹ *Таємний радник* — один із вищих громадянських чинів.

¹⁰ *Звізда* — тут: орден.

Читаємо мовою оригіналу

ТОЛСТЫЙ И ТОНКИЙ

На вокзале Николаевской железной дороги встретились два приятеля: один толстый, другой тонкий. Толстый только что пообедал на вокзале, и губы его, подёрнутые маслом, лоснились, как спелые вишни. Пахло от него хересом и флер-доранжем. Тонкий же только что вышел из вагона и был навьючен чемоданами, узлами и картонками. Пахло от него ветчиной и кофейной гущей. Из-за его спины выглядывала худенькая женщина с длинным подбородком — его жена, и высокий гимназист с прищуренным глазом — его сын.

— Порфирий! — воскликнул толстый, увидев тонкого. — Ты ли это? Голубчик мой! Сколько зим, сколько лет!

— Батюшки! — изумился тонкий. — Миша! Друг детства! Откуда ты взялся?

Приятели троекратно облобызались и устремили друг на друга глаза, полные слёз. Оба были приятно ошеломлены.

— Милый мой! — начал тонкий после лобызания. — Вот не ожидал! Вот сюрприз! Ну, да погляди же на меня хорошенько! Такой же красавец, как и был! Такой же душонок и щеголь! Ах

ты, господи! Ну, что же ты? Богат? Женат? Я уже женат, как видишь... Это вот моя жена, Луиза, урождённая Ванценбах... лютеранка... А это сын мой, Нафанаил, ученик третьего класса. Это, Нафана, друг моего детства! В гимназии вместе учились!

Нафанаил немного подумал и снял шапку.

— В гимназии вместе учились! — продолжал тонкий. — Помнишь, как тебя дразнили? Тебя дразнили Геростратом за то, что ты казённую книжку папироской прожёл, а меня Эфиальтом за то, что я ябедничать любил. Хо-хо... Детьми были! Не бойся, Нафана! Подойди к нему поближе... А это моя жена, урождённая Ванценбах... лютеранка.

Нафанаил немного подумал и спрятался за спину отца.

— Ну, как живёшь, друг? — спросил толстый, восторженно глядя на друга. — Служишь где? Дослужился?

— Служу, милый мой! Коллежским ассессором уже второй год и Станислава имею. Жалованье плохое... ну, да Бог с ним! Жена уроки музыки даёт, я портсигары приватно из дерева делаю. Отличные портсигары! По рублю за штуку продаю. Если кто берёт десять штук и более, тому, понимаешь, уступка. Пробавляемся кое-как. Служил, знаешь, в департаменте, а теперь сюда переведён столоначальником по тому же ведомству... Здесь буду служить. Ну, а ты как? Небось, уже статский?

— Нет, милый мой, поднимай повыше, — сказал толстый. — Я уже до тайного дослужился... Две звезды имею.

Тонкий вдруг побледнел, окаменел, но скоро лицо его искривилось во все стороны широчайшей улыбкой; казалось, что от лица и глаз его посыпались искры. Сам он съёжился, сгорбился, сузился... Его чемоданы, узлы и картонки съёжились, поморщились... Длинный подбородок жены стал ещё длиннее; Нафанаил вытянулся во фрунт и застегнул все пуговицы своего мундира...

— Я, ваше превосходительство... Очень приятно-с! Друг, можно сказать, детства и вдруг вышли в такие вельможи-с! Хи-хи-с.

— Ну, полно! — поморщился толстый. — Для чего этот тон? Мы с тобой друзья детства — и к чему тут чинопочитание!

— Помилуйте... Что вы-с... — захихикал тонкий, ещё более съёживаясь. — Милостивое внимание вашего превосходительства... вроде как бы живительной влаги... Это вот, ваше превосходительство, сын мой Нафанаил... жена Луиза, лютеранка, некоторым образом...

Толстий хотів було заперечити щось, але на обличчі у тонкого було написано стільки благоговіння, солодкості і пошанливої кислоти, що тайного радника штовхнуло. Він відвернувся від тонкого і подав йому на прощання руку.

Тонкий пожалував три пальці, поклонився всім туловищем і захихикав, як китаець: «Хи-хи-хи». Жінка усміхнулася. Нафанаїл шаркнув ногою і уронив фуражку. Всі троє були приємно ошелешені.

Прагнемо бути творчими читачами

1. Чи вдалося вам це оповідання смішним? Якщо так, то що саме викликало у вас сміх?

2. Що ви можете сказати про становище в суспільстві товстого і тонкого? Які художні деталі допомагають уявити цих персонажів?

3. Як вони себе поведуть?

4. Чи можна сказати, що на сторінках оповідання відбуваються дві зустрічі? Аргументуйте відповідь.

5. Уявіть себе театральним режисером. Які поради ви дали б акторам щодо виконання ролей товстого і тонкого?

6. Прочитайте оповідання в особах.

7. Пригадайте, що таке антитеза. Чи можна стверджувати, що цей художній прийом покладено в основу оповідання? Обґрунтуйте свою думку.

Підсумовуємо вивчене

1. Як ви розумієте слова Максима Горького, винесені в епіграф до статті про Антона Чехова?

2. Продовжіть речення: «Оповідання — це...».

3. Порівняйте оповідання «Хамелеон» і «Товстий і тонкий» (див. Пам'ятку).

4. Напишіть твір-мініюру на одну з тем (на вибір): «Смішне і сумне в оповіданні «Товстий і тонкий», «Моє ставлення до «хамелеонів».

5. Поясніть, чому Чехова називають майстром художньої деталі.

6. Підготуйте інсценізацію уривка одного з оповідань.

7. Пригадайте, що таке оригінал і переклад.

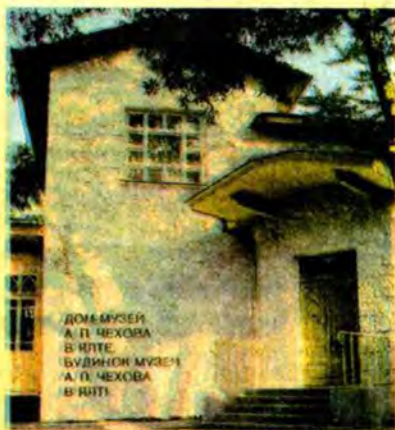

8. Порівняйте, як передано розмову давніх товаришів в оригіналі та в перекладі. Поміркуйте, що дало підстави Максиму Рильському написати про роботу перекладача Сергія Воскрекасенка: «Усі найменші повороти чеховського писання, мовну характеристику «тонкого» чиновника відтворено тут прекрасно».

Літературними куточками планети

Чехов побував у різних куточках України. Влітку 1888 та 1889 років він винаймав дачу в містечку Лука (поблизу міста Суми), багато мандрував Харківською і Полтавською губерніями. У подальшому відвідав такі великі міста, як Харків, Одеса, Львів. У Львові письменник купив «Кобзар» Тараса Шевченка. У 1898 році Чехов за порадами лікарів їде в Крим і оселяється на окраїні Ялти в білому двоповерховому будинку. «Біла дача» (так його називали друзі) стає центром зустрічей літераторів, артистів і художників. Нині тут діє музей Чехова, у якому збережено атмосферу тих часів. У південному місті багато що нагадує про письменника, зокрема і ялтинська набережна. Увагу туристів приваблює цікава скульптурна композиція: поруч із Чеховим, який немов зупинився на відпочинок, можна побачити і героїню одного з його оповідань — Даму з собачкою.

Чарлз Діккенс

(1812—1870)

Милосердя, співчуття, щедрість — ось на що мав би я спрямувати свою діяльність.

Чарлз Діккенс

Мандруючи світом літератури, ми потрапляємо до **Англії**. На півдні країни поблизу міста Портсмут народився Чарлз Діккенс — письменник, слава якого живе далеко за межами британських островів.

З дитинства він був наділений дивовижною спостережливістю і даром перевтілення. Хлопчик підмічав у людях їх найхарактерніші риси і, як справжній актор, передавав манеру поведінки, жести, інтонації. У родині часто влаштовували домашні спектаклі, неодмінним учасником яких завжди був Чарлз. Однак найбільше його захоплювали книжки: «Робінзон Крузо» Дефо, «Дон Кіхот» Сервантеса, збірка арабських казок «Тисяча й одна ніч». Малий Діккенс годинами пропадав у кімнаті, де знаходилась бібліотека. Пізніше письменник напише в одному з автобіографічних творів: «З цієї дорогоцінної для мене кімнатки виходила славна рать¹, щоб скласти мені компанію». Так поетично він говорив про своїх уявних друзів — літературних героїв, які захоплювали його дитячу фантазію.

Однак реальна дійсність надзвичайно рано вирвала хлопчика з чарівного світу театру та літератури. Коли йому виповнилося десять років, збідніла сім'я Діккенсів переїхала до Лондона. Батько не міг повернути позичені гроші і потрапив до боргової в'язниці. На плечі малого мрійника і фантазера лягли зовсім не дитячі проблеми. Розповідаючи про ці часи в біографії Діккенса, літературознавець Ніна Михальська зауважує: «У житті кожної людини бувають періоди, коли її характер піддається важким випробуванням. Іноді це стається в дитинстві. І той, хто витримає, сміливо йде по життю далі, стаючи сильнішим, ніж був». Найважчим випробуванням для Чарлза стала робота на фабриці. У темному вологому приміщенні він змушений був по 10—16 годин на день наклеювати етикетки на банки з ваксою. «Так почалось моє рабство», —

¹ *Рать* — тут переносно: величезна кількість кого-небудь.

з болем згадував про свої страждання письменник. Відлуння тих страшних років відчутне в написаних ним «Пригодах Олівера Твіста» — творі про самотнього хлопчика, якому, як і Чарлзу, доля приготувала численні життєві випробування.

Однак, незважаючи на бідність, голод, непосильну працю, Діккенс зберіг віру у дива, бажання дарувати людям милосердя, співчуття і щедрість. Яскраве свідчення тому — «Різдвяна пісня в прозі».

1. Які риси характеру Діккенса сприяли його становленню як письменника?

2. Матеріал для своїх творів **англійський письменник** черпав насамперед із досвіду, набутого, за його словами, «в роки навчання в Школі Життя». Як ви розумієте такий вислів?

3. Пригадайте факти з життєпису Антона Чехова. Чим доля російського письменника перегукується з долею Чарлза Діккенса?

Цікаво знати

Англіїці особливо люблять Різдвяні свята, в яких втілено всю чарівність домашнього затишку. Пригадаймо англійське прислів'я: «My home is my castle» («Мій дім — моя фортеця»). Таке відчуття особливо сильне в негожу зимову ніч, коли у фортеці опущено ґрати й піднято міст. З давніх часів у святкову різдвяну ніч англіїці збираються біля каміна. Їх зігріває його вогнище — пурпурове серце домівки, прикрашеної гілками *гостролиста* (вічнозеленого куща з колючим листям і червоними ягодами).

Різдво було найулюбленішим святом і Чарлза Діккенса, коли в його власному домі панували веселощі й дружелюбність.

У різдвяні дні 1843 року Діккенс увійшов в будинки англійців... Він сів з ними біля святкового вогнища, спробував їхню фаршировану яблуками гуску й прикрашений різдвяною гілкою гостролиста пудинг¹. Письменник, як і годиться святковому гостю, приніс подарунок — казку з привидами й духами, названу «Різдвяною піснею в прозі».

За Леонідом Гамбургом.
«Гулівер, Аліса, Вінні-Пух і всі-всі-всі:
Запрошення в англійську дитячу літературу»

¹ Пудинг — запіканка з рису чи інших круп або макаронів з різними приправами (національна англійська страва).

РІЗДВЯНА ПІСНЯ В ПРОЗІ,
або
РІЗДВЯНЕ ОПОВІДАННЯ З ПРИВИДАМИ

(Скорочено)

Строфа¹ I

Марлеєва тінь

Марлей помер. Це точно. Свідectво про його смерть було підписане пастором² та іншими. Сам Скрудж підписав його, а кожний документ, підписаний Скруджем, мав велику вагу на біржі.

Старий Марлей був мертвий, як камінь...

Чи знав Скрудж, що Марлей помер? Звичайно, знав. Як же йому було не знати? Вони — Бог знає, скільки літ, — були в компанії. Скрудж був єдиним його душеприкажчиком, єдиним розпорядником його маєтку, єдиним наступником його рухомого і нерухомого добра, єдиним його другом; один же тільки він і оплакав Марлеєву смерть. Але і Скрудж не був надто вражений цією сумною подією і в самий день похорону зробив одну дуже корисну справу, як і личило справді діловій людині...

Скрудж залишив Марлеєве ймення на вивісці. І після Марлеєвої смерті над дверима при вході в контору було написано: Скрудж і Марлей. Всі знали торгову спілку, що звалася «Скрудж і Марлей». Часом ми, несвідомі в торгових справах люди, звали Скруджа Скруджем, а часом Марлеєм, і він озивався на обидва ймення. Йому було однаково.

О! Скрудж був справжній жмикрут³: він умів міцно схопити людину, як кліщами, придушити, скрутити, згребти. Це був старий грішник — заздрий, жадний, твердий і гострий, як креміль, але ніяке кресало не могло викресати з нього благородної іскри, скритний, потайний та самотійний, як той слимак. Через холод у душі і вся постать його немов заморозилась: ніс загострився, щоки зморщились, хода стала скутою, очі почервоніли, тонкі губи посиніли, а голос, хитрий та прикрий,

¹ *Строфа*¹ — ритмічно завершена частина твору.

² *Пастор* — священик у протестантській церкві.

³ *Жмикрут* — жорстока і скупа людина.

скрипів. Холодний іній лежав у нього на голові, на бровах і на сухім підборідді. Скрудж всюди носив з собою той холод; в найгарячіші дні він морозив ним свою контору і не давав їй нагрітися хоч би на один градус навіть на Різдво.

Надвірний холод і тепло не впливали на Скруджа. Ніяка спека не могла зігріти Скруджа, ніякий холод не морозив його. Не було вітру жорстокішого за Скруджа, снігу упертішого, дощу такого неблаганного, як Скрудж. Найгірша негода не могла знайти в Скруджеві такого місця, де б пройняти його. Злива, град, сніг, сльота мали тільки одну кращу за нього прикмету — вони бувають часами щедрі, а Скрудж ніколи.

Ніхто на вулиці, зустрівшись з ним, не спинявся, щоб привітно спитати в нього: «Як ся маєте, пане Скрудж? Коли ви зайдете до мене?» Старці ніколи не сподівалися від нього милостині; діти ніколи не питали в нього, котра година; ніхто ніколи за все його життя — ні чоловік, ні жінка — не попросив його показати дорогу. Здавалося, що навіть собаки сліпих знали Скруджа і, побачивши його, швидше тягли своїх господарів куди-небудь під ворота або у двір, махаючи хвостом та немов бажаючи сказати: «Нехай краще не дивиться ніяке око, ніж має дивитися погане. Правда ж, сліпий господарю?»

Скрудж не звертав на те ніякої уваги. Йому навіть подобалося протовплюватися дорогами людського життя, нехтуючи людським співчуттям.

Якось, перед одним з найкращих днів року, перед Різдвом, старий Скрудж сидів і працював у своїй конторі. Година була холодна, похмура. Туман аж проймав. Скрудж чув, як люди ходили на дворі, крекчучи з холоду, плещучи руками та тупаючи ногами, щоб зігрітись. Годинник на вежі продзвонив тільки третю годину, а вже було зовсім темно; та й увесь день не виглядало сонце. Туман був такий густий, що по той бік двору, хоч він був дуже вузький, будинки здавалися привидами. Вогні у їхніх вікнах здавалися червоними плямами на сірому тлі. Туман проходив у кожную щілину, у кожную дірочку від ключа.

Дивлячись на такий туман, що наліг на землю і нагнав таку млу, можна було подумати, що сама мати-природа де-небудь недалеко заварила дуже багато пива на свята.

Скрудж не зачиняв дверей у своїй кімнаті, щоб наглядати за писарем, що переписував папери в сусідньому закамарку¹,

¹ *Закамáрок* — віддалений куток, невеличке місце поза чим-небудь, вузький прохід у якомусь приміщенні.

тісному та темному, наче бочка. У коминку в Скруджа ледве горіло, а в коминку писаря так мало було вогню, що здавалося, неначе там жевріла одна жарина. Але писар не міг підкинути вугілля, бо скринька з вугіллям стояла в Скруджевій кімнаті й кожний раз, як писар увиходив туди з лопаткою, щоб набрати вугілля, господар казав йому, що, мабуть, їм прийдеться розлучитися. І писар замотав шию білою хустиною і думав, як би його зігрітися коло свічки, але це була трудна справа!..

— Будьте здорові, зі Святим вечором, з веселим Різдвом, дядечку! Щасті вам, Боже! — залунав зненацька радісний голос. То говорив Скруджів племінник, хутко ввійшовши в кімнату.

— Що за дурниці! — відказав Скрудж.

Племінник зігрівся, швидко йдучи по холоду та по туману; на щоках у нього горів рум'янець, очі блищали.

Він був дуже гарний у цю хвилину.

— Різдво дурниці, дядечку!? — спитав племінник. — Ви, звичайно, так не думаєте?

— Думаю, — відповів Скрудж. — «Веселе Різдво»! Яке ти маєш право веселитися? З якої речі тобі радіти? Ти, здається, доволі вбогий...

— Змилюйтеся! — весело промовив племінник. — Краще скажіть, яке ви маєте право сумувати? З якої речі ви такі похмурі? Ви, здається, доволі багаті!..

Скрудж не знайшов у цю хвилину кращої відповіді й знов промовив:

— Ат, дурниці!

— Ну, та не гнівайтесь ж, дядечку! — сказав племінник.

— Як же мені не гніватися, — бурчав дядько, — коли той світ, де я живу, заселений такими дурнями, як ти! «Радісне Різдво»! Не говори мені такого. На Різдво платять борги без грошей; воно показує, що чоловік став на рік старший і ні на одну годину не став багатший; це той час, коли треба лічити по книгах і бачити, що кожна стаття за всі дванадцять місяців була проти нас. Коли б я міг робити так, як бажаю, — скрикнув Скрудж з лютістю, — то я б кожного дурня, що шляється та славить Христа, зварив разом з його різдвяною стравою й поховав би, застромивши йому ялинку в серце!

— Дядечку! — благав племінник.

— Племіннику, — одказав суворо дядько, — святкуй собі Різдво по-своєму і не заважай мені святкувати його, як я хочу.

— Хіба це святкування! — скрикнув племінник. — В тім-то й річ, що ви його зовсім не святкуєте!

— Ну, то не заважай мені зовсім про нього не думати. Нехай воно тобі буде щасливе! А справді, чи принесло воно тобі коли-небудь щастя?

— Є багато речей, що я з них міг би добути щастя, але я ними не скористався, — між іншим і Різдво так само. Але, окрім моєї великої шаноби до святого Різдва, я ще вважаю цей день найкращим у цілому році; добрий, веселий, ласкавий, привітний день! Єдиний з усіх довгих днів, коли всі вузькі серця ширшають, єдиний день, коли всіх бідніших людей вважають за своїх товаришів у житті, а не створіннями іншої породи. І через те, дядечку, хоч Різдво й не поклало мені в кишеню ані шматочка злата або срібла, а я все ж певний, що воно мені дало добро і буде ще його давати; я славлю його.

Писар у закамарку заплескав у долоні на хвалу, але зараз же зрозумів недоречність такого вчинку і почав мішати вугілля в коминку та й загасив останні бліді іскри.

— Давайте, плещіть більше, — гримнув на нього Скрудж, — то ви відсвяткуєте Різдво, згубивши службу!

Потім, повертаючись до племінника, Скрудж промовив:

— Ви великий красномовець, добродію, і я дивуюся, чому ви не подастесь до парламенту.

— Та не гнівайтесь, дядьку! — мовив племінник, — а краще приходьте до нас завтра обідати.

— Іди ти к... — і Скрудж договорив до кінця, — перше ніж я прийду до тебе!

— Але через що? Чому?

— А нащо ти оженився? — одповів Скрудж.

— Бо закохався.

— «Бо закохався»! — заворкотів Скрудж з таким презирством, немов йому показали річ, ще дурнішу за «веселе Різдво». — Прощавай!

— Але ж, дядьку, ви й тоді, як я був нежонатий, не були в мене ні разу; нащо ж відмовлятися тепер моїм одруженням!

— Прощавай, — знов промовив Скрудж.

— Я нічого од вас не хочу, нічого у вас не прошу, — правив своє племінник, — чому ж нам не бути в добрій згоді?

— Прощавай, — проказав Скрудж.

— Мене до самого серця діймає ваша неблаганність. Ніякої сварки між нами не було з моєї причини; я спробував просити

вас заради Різдва і до кінця свят матиму веселий настрій. Бажаю й вам, дядечку, радісно зустріти Різдво!

— Прощай, — сказав ще раз Скрудж.

— І щасливого Нового року бажаю вам!

— Прощай, — знов промовив Скрудж. Але, незважаючи на все це, племінник вийшов з хати, не промовивши жодного гнівного слова. Він зупинився коло входних дверей, щоб побажати й писареві щасливих свят, той, хоч уже мало не зовсім замерз, але був тепліший від Скруджа, від щирого серця відповів на привітання.

Почувши це, Скрудж пробубонів:

— Оце ще чоловік! Писар, бере п'ятнадцять шилінгів¹ на тиждень, з жінкою й цілою сім'єю на шиї, а теж дума про «радісне Різдво»! Ні! Це божевільні люди!

Випустивши Скруджегого племінника, писар впустив двох інших панів, поважних і дуже приємних на вигляд. Вони підійшли до Скруджа з паперами в руках і вклонилися.

— Чи це контора Скруджа й Марлея? — почав один, глянувши у якийсь список. — З ким маю приємність говорити, з добродієм Скруджем чи з Марлеєм?

— Сьогодні якраз сім літ, як Марлей умер, — відповів Скрудж.

— Ми певні, що ви будете його щедрим наступником, — сказав пан, подаючи Скруджеві підписний лист. Він сказав правду: Скрудж і Марлей були дві рідні душі.

Почувши зловісне слово «щедрий», Скрудж насупив брови, покрутив головою і віддав папір.

— У це свято, — провадив далі пан, подаючи Скруджеві перо, — більше ніж коли хотілося б купити деякого припасу для бідних; вони дуже страждають від цього холоду. Тисячі людей не мають найпотрібнішого! Сотні тисяч не мають найменших зручностей.

— Хіба вже нема тюрем? — спитав Скрудж.

— Тюрем занадто багато, — відповів пан, опускаючи перо.

— А робочі дом²и ще є?

— Я хотів би сказати, що нема. Але, на жаль, вони занадто ретельно працюють.

¹ Шилінг — англійська монета, що була в обігу до 1971 р.

² Робочі (робітні) дом^и — в Англії XVI—XIX ст. притулки з надзвичайно важкими умовами праці й життя для бідняків і їхніх дітей.

— А Закон про бідних¹ все ще в силі?

— У повній силі.

— Так! А я боявся: думав, чи не сталося чогось такого, що спинило їх діяльність. Я дуже радий, що помилився.

— Але ж усі ці установи навряд чи дають їжу, потрібну людові для душі й для тіла, — відповів пан. — Отже, кілька чоловік з нас дбають про те, щоб зібрати грошей та купувати хліб, м'ясо, дрова й теплу одягу бідним. Ми особливо вибрали це свято для своєї діяльності, бо в цю пору найбільше допікає нужда і разом з тим в цю пору найбільше бавляться багаті люди. Скільки скажете записати від вас?

— Нічого, — відповів Скрудж.

— Ви бажаєте зостатися невідомим?

— Я бажаю, щоб мені дали спокій, панове, коли вже ви хочете знати моє бажання. Оце моя відповідь. Я сам не граюся в Різдво і не маю таких достатків, щоб давати на забави лінивим. Я від себе даю на ті установи, що оце згадував; вони досить дорого коштують, і кому доводиться погано, нехай іде до них.

— Багато хто не може туди вступити; інші ж швидше згодяться вмерти, ніж піти туди.

— Коли б вони згодилися швидше вмерти, — одказав Скрудж, — то ще й краще було б: поменшало б трохи людей, а то вже дуже намножилося!.. Втім, вибачте мені, панове, я цього нічого не знаю.

— Але могли б знати, — зауважив пан.

— Це не моє діло, — відповів Скрудж. — Досить чоловікові знати свої справи і не слід мішатися в чужі. Мої власні справи займають увесь мій час. Прощайте, добродію!

Побачивши, що більше нема чого говорити, пани пішли. А Скрудж продовжував далі свою роботу, дуже задоволений собою. Він був у кращій настрої, ніж звичайно.

<...> Пора було вже замикати контору. Скрудж з неохотою встав зі свого стільця, і по тому знаку писар зразу погасив свічку в своєму закамарку і надів шапку.

¹ За «Законом про бідних», прийнятим в Англії в 1834 р., у робочі доми без добровільної згоди поміщалися всі, хто не мав житла та засобів для існування.

— Ви, певне, захочете бути вільні завтра цілий день? — запитав у нього Скрудж.

— Коли це для вас буде вигідно...

— Зовсім не вигідно і це не по правді. Коли б я не додав вам півкрони, то ви б, напевне, сказали, що я вас кривджу?

Писар покірно усміхнувся.

— А тим часом, — провадив далі Скрудж, — ви не думаєте, що кривдите мене, бо я плачу гроші за цілий день даремно.

Писар зауважив, що це трапляється раз на рік.

— Хороша причина, щоб обкрадати людей кожного двадцять п'ятого грудня¹, — сказав Скрудж, заціпаючи своє пальто під саму шию. — Ну та вже нехай буде завтра ваш день, але за те післязавтра приходьте якомога раніше.

Писар обіцяв прийти рано, і Скрудж, буркочучи, вийшов з контори. Писар швидко, як блискавка, замкнув її, краще замотав хустину круг шиї (пальта у нього не було) і побіг по Корн-гіллю, ковзаючися слідом за хлопцями по замерзлих калюжах і так святкуючи Свят-вечір. Потім він з усієї сили побіг додому в Кемден-Таун, щоб гратися зі своїми дітьми в піжмурки, бо світити у них не було чим.

Скрудж пообідав у похмурому трактирі, там, де він мав звичай завжди обідати, перечитав усі часописи, в кінці вечора втішався в товаристві своїх банкових книжок, а потім пішов спати.

Він жив у тій домівці, що колись належала його покійному товаришу. Це був ряд темних кімнат у здоровенному домі, що стояв у самому кінці маленького двора, де йому було дуже тісно. Здавалося, що цей дім, як був маленький і грався з другими домами в піжмурки, то й забіг у цей двір, а потім не знав, як йому звідти вийти. Тепер цей дім був такий старий та понурий, що, окрім Скруджа, ніхто в ньому не жив. Усі інші квартири наймалися в ньому для контор. Двір був такий темний, що Скрудж хоч і звик до нього, а все ж мусив іти по ньому навпомацки. Густий туман висів над старими похмурими ворітьми.

Тепер читачеві треба звернути увагу на молоток біля Скруджевих дверей і добре запам'ятати, що він був зовсім звичайний, лише дуже великий. Скрудж бачив його щоранку і щовечора... Пам'ятайте теж, що за всі сім років Скрудж не

¹ Католицьке Різдво, на відміну від православного і греко-католицького, святкується 25 грудня.

згадував Марлея, а згадав оце вперше перед вечором, як говорив тим панам, що вже сім років як Марлей умер. Пам'ятаючи все те, нехай хто-небудь розгадає, через що, встроївши ключ у замок, Скрудж виразно побачив, що молоток — не молоток, а Марлеєве обличчя, хоч молоток разом з тим зовсім не змінився. Хоч навкруги було темно, однак обличчя світилося якимсь блідим світлом так, як світиться гнилиця. Обличчя було ні зле, ні сердите і дивилося на Скруджа спокійно, так, як, бувало, дивився на нього Марлей крізь окуляри... Волосся на Марлеєвій голові якимось чудно ворухилося, немов хто дмухав на нього або неначе на нього віяло тепле повітря. Обличчя було дуже бліде, очі на ньому широко розплющені, але воно було страшне не через свій вираз і неначе без його відома.

Коли Скрудж почав пильно придивлятися до цього явища, то воно зникло, і молоток знов став молотком.

Якщо ми скажемо, що Скрудж не злякався і його кров не стурбувалася, чого з ним не було з дитячих літ, то це буде неправда, але ж він знов узявся за ключа, якого, було, впустив з рук од страху, сміливо відімкнув двері, увійшов і запалив свічку. Але, перш ніж зачинити двері, він нерішуче зупинився, а потім обережно зазирнув за двері, немов боявся, що його злякає кіска, що стирчала з Марлеєвої перуки. Але на дверях нічого не було, окрім шурупів та цвяхів, що тримали молоток. Скрудж промовив: «Дурниця!» — і з грюкотом зачинив двері. Луна пішла по цілому будинку, як од грому, по всіх кімнатах угорі й по всіх бочках з вином у льоху крамаря...

Але Скрудж пішов нагору, не звертаючи ні на що уваги. Темрява річ дешева, і Скрудж любив її через те, а тому зовсім спокійно пішов далі. Але раніш, ніж замкнути двері, він пройшовся по своїй кімнаті, оглядаючи, чи все в ній як слід. Зробив він це через спогад про те обличчя, яке щойно побачив.

<...> Походивши трохи, він знов сів. Закинувши голову на спинку крісла, він якимось глянув на дзвоник, що давно висів у кімнаті без ужитку. Цей дзвоник був колись нашою проведенням з верхнього поверху. Зненацька він почав гойдатися, потім задзвонив голосно і до нього обізвалися дзвоник з усього до-

му. Вони дзвонили півхвилини, може — хвилину, але Скруджеві здалося, що цілу годину.

Потім усі дзвоники змовкли. Тоді в самому низу, в підвалі, щось забряжчало, немов хто волочив важкого ланцюга по бочках з вином у крамаря в льоху. Скрудж згадав тоді, що він чув, ніби привиди, з'являючись людям на землі, завжди тягнуть за собою ланцюги... Згодом двері з льоху відчинилися зі страшенним гуркотом, і Скрудж почув бряжчання вже виразніше в нижньому поверсі, потім на сходах, а далі коло дверей до його кімнати...

— Дурниці! — сказав знов Скрудж. — Не хочу цьому вірити.

Але він таки змінився в лиці, як привид, не спиняючися, перейшов крізь двері, увійшов у кімнату і встав перед ним. Коли він входив, згасаюче полум'я спалахнуло, немов хотіло сказати: «Я знаю, це — Марлеєва тінь!» — і знов померкло.

То була, справді, Марлеєва тінь у його звичайному каптані, у вузьких штанах і високих чоботях з китицями, що ворушилися так само, як кіска, поли від каптана і волосся на голові. Ланцюг, що тяг Марлей за собою, був прив'язаний йому до стану. Ланцюг той був дуже довгий і звивався як хвіст. Він був зроблений (Скрудж це добре закріпив) із скриньок на гроші, з ключів, із замків, з конторських книг, паперів і з важких мішків з грошима. Все це було зроблене із заліза. Тіло в привида було таке прозоре, що Скрудж, дивлячися на нього спереду, міг бачити два гудзики на каптані ззаду.

Скруджеві часто доводилося чути, що у Марлея «нема серця», але він до цієї пори не вірив усьому, та й тепер не вірив. Він пильно роздивлявся привида наскрізь і бачив, що той стояв просто перед ним; він почував на собі погляд його смертельно холодних очей і сам холодів од того; він роздивився навіть, з чого зроблена та хустка, що нею було підв'язане Марлеєве підборіддя. А все-таки він не вірив і боровся сам зі своєю уявою.

— Ну, — сказав Скрудж холодно й жорстко, — чого ви хочете від мене?

— Дуже багато, — відповів привид. Це був, безперечно, Марлеїв голос.

— Хто ви такий?

— Спитайте краще, ким я був.

— Ну, ким ви були? — спитав Скрудж голосніше. — Ви хоч і тінь, але дуже уїдлива.

— За життя я був товаришем вашим — Яковом Марлеєм.

— Чи не могли б... ви... сісти? — спитав Скрудж, підозріливо поглядаючи на привида.

— Можу.

— То сідайте.

Скрудж через те спитав, що не знав, чи може такий прозорий привид сидіти, і почував, що коли б той відповів «ні», то розмова була б дуже сутужна. Привид сів зовсім вільно по другий бік каміну.

— Ви не вірите в мене? — спитав привид.

— Не вірю.

— Який би ви хотіли мати доказ мого існування, окрім свідоцтва власних очей?

— Не знаю, — одповів Скрудж.

Кого зображено на малюнку? За якими ознаками ви впізнали цього персонажа?

— Чому ж ви не вірите своїм очам?

— Бо часом найнезначніша річ впливає на наші почуття. Незначний розлад шлунку робить наші почуття неправдивими, і вони нас обдурюють. Ви, може, просто не що інше, як нестравлений шматочок м'яса в шлункові, шкурка з сиру або недопечена картопля; я думаю, що ви швидше щось нестравне, ніж правдиве.

Скрудж не мав жодного приводу до усмішок і в ту хвилину зовсім не був у жартівливому настрої. По правді сказати, Скрудж намагався жартувати, щоб одігнати страх, бо голос привида проймав його аж до кісток.

Він відчував, що сидіти мовчки й дивитися у скляні очі привида буде йому погибеллю. Навкруги привида була якась пекельна атмосфера. Скрудж не міг її почувати, однак вона виявлялася у тому, що хоч привид сидів зовсім нерухомо, але волосся його і китиці на чоботях та поли від каптана коливалися, немов од теплого повітря, що виходило з печі.

— Бачите цю зубочистку? — спитав Скрудж, вертаючися до розмови й бажаючи одвернути від себе хоч на хвилину пильний погляд привида.

— Бачу, — відповів привид.

— Але ж ви не дивитеся на неї, — зауважив Скрудж.

— Але все ж бачу, — одказав привид.

— Отож, — сказав Скрудж, — коли б я її ковтнув, то до самої моєї смерті мені не давав би спокою цілий гурт духів, вимислених моєю власною фантазією. Дурниці! Я вам кажу: дурниці!..

Почувши це, привид так страшно і сумно крикнув і з таким страшеним брязкотом затряс своїм ланцюгом, що Скрудж мусив ухопитися за стілець, щоб не знепритомніти; але його страх дійшов до краю, як привид зняв хустку, неначе йому було душно в кімнаті, і його нижні щелепи впали йому на груди.

Скрудж упав на коліна й затулив обличчя руками.

— О, змилуйся! — скрикнув він. — Нащо ти, страшний привиде, так мучиш мене?!

— О чоловіче з людським розумом, чи віриш ти тепер у мене? — спитав дух.

— Вірю, — одповів Скрудж. — Я мушу вірити. Але чого привиди сходять на землю, чого вони приходять до мене?

— О Скрудже! — сказав привид. — У людини душа не повинна бути замкнена, — треба, щоб вона завжди зустрічалася зі своїми близькими, щоб мала співчуття до інших; коли душа не

робила цього за життя, то мусить спокутувати це по смерті. Вона засуджена тинятися по світі й бачити — о горе мені! — те бачити, до чого вже не може прилучитися, тих бачити, що за життя могла б з ними ділитися, що їх щастя держала у своїх руках.

Привид знов застогнав, затряс ланцюгом і почав ламати свої прозорі руки.

— Ви сковані, — промовив Скрудж тремтячим голосом. — Чому?

— Я ношу ланцюг, який сам собі викував за життя, — відповів привид. — Може, ти хочеш знати вагу й довжину свого ланцюга? Він великий і важкий!

Скрудж глянув додолу, немов сподівався побачити навкруги себе довгий залізний ланцюг, але не побачив нічого.

— Якове, — почав він благати, — старий Якове Марлею, скажи мені що-небудь. Заспокой мене, Якове.

— Я не маю чим тебе заспокоїти, Ебенезере Скрудже, — одказала мара. — Заспокоєння приходить із других володінь, його приносять інші посланці і дають іншим людям. Я навіть не можу тобі всього сказати, що хотів би. Мені дозволено говорити з тобою дуже мало. Я ніде не можу затриматися. Я ніде не можу відпочити або забаритися. Моя душа за життя ніколи не переступала за поріг нашої контори, — слухай мене уважно, — ніколи не виходила за вузькі межі нашої грошової ями, через це мені тепер треба відбути багато тяжких мандрівок.

Скрудж, замислившись, зложив руки в кишені (він так завжди робив, як замислювався) і, не підводячись з колін та не розплющуючи очей, став міркувати про все те, що йому сказав привид.

— Але ти мандруєш, мабуть, дуже помалу? — зауважив Скрудж, немов діловитим голосом, але разом з тим смутно й покірно.

— Помалу? — скрикнув Марлей.

— Ти вже сім літ як умер, — сказав Скрудж, — і увесь час мандруєш?

— Так, увесь час, — одказав привид, — і нема мені ані відпочинку, ані спокою.

— А прудко ти просуваєшся? — спитав Скрудж.

— На вітрових крилах, — відповів Марлей.

— То ти облетів, певне, величезні простори за оцих сім літ? — спитав Скрудж.

Замість відповіді привид знов застогнав і затряс ланцюгом; зловісне бряжчання залунало в нічній тиші таким страшним гуком, що поліція могла б зовсім справедливо обуритися за порушення громадського спокою в цілому кварталі.

— О нещасна, скована істото! — скрикнув привид. — Ти не знаєш, що коли б людина хотіла робити те добро, що вона може зробити, то ціле життя здалося б їй коротким! Не знаєш ти, що ніяке каяття не може полагодити життя, страчене даремно. І я цього раніше не знав! І я такий був!

— Але ж ти завжди був хорошим, діловитим чоловіком, Якове, — зауважив Скрудж заїкаючися, бо він став почувати, що Марлеєві слова приходяться й до нього.

— «Діловитим»! — скрикнув привид, ламаючи руки. — Моє діло мусило бути — всі люди, спільне добро, любов, співчуття, терпіння, добродійність, — оце все було моє діло! Торгові справи були тільки краплею того моря справ, що мені було призначено.

По тій мові привид простягнув до Скруджа свого ланцюга, неначе один цей ланцюг був причиною всіх його мук, а потім знов кинув його додолу зі страшеним брязкотом.

— У цю пору року я найбільше страждаю, — казав він далі. — О, нащо я ходив, заплющивши очі, між своїми близькими; чому я ні разу не підвів очей до тієї зірки, що завела волхвів до убогої печери! Хіба мало тут бідних домівок, що сяйво тої зірки завело б мене до них!

Од цих речей Скруджеве серце боляче стислося, він почав тремтіти.

— Слухай мене! — скрикнув привид. — Бо я скоро муситиму тебе лишити.

— Я буду слухати, — відповів Скрудж. — Тільки благаю тебе, Якове, не малюй мені таких картин, не говори так дуже барвисто.

— Я не маю права сказати тобі, через що я з'явився перед тобою сьогодні у видимій постаті. Але скажу тобі, що я часто, дуже часто сидів коло тебе без твого відома.

Це не втішило Скруджа; він затремтів і обер пів з обличчя.

— І це не легка частина моєї кари! — продовжував привид. — Сьогодні я прийшов для того, щоб сказати, що ти ще можеш мати надію минути моєї долі. Я допоможу тобі.

— Ти завжди був моїм добрим другом, — промовив Скрудж, — дякую тобі!

— До тебе прийдуть три Духи, — закінчив привид. У Скрудж був тепер такий нещасний вигляд, як у привида, коли у нього звисли щелепи.

— Хіба в цьому та можливість і надія, що ти говорив, Якове?

— Саме в тому.

— Я думаю... що того... Мені не хотілось би того!.. — мовив Скрудж.

— Без їх візиту ти матимеш таку саму долю, як я. Сподівайся першого з них завтра о першій годині ночі.

— Чи не можна б мені прийняти їх усіх разом і на тому скінчити, Якове? — натякнув Скрудж.

— Другого сподівайся на другу ніч, в ту саму годину. Третій прийде на третю ніч з останнім дзвоном півночі. Мене ти більше не побачиш, але задля твого власного щастя пам'ятай усе, що було цієї ночі.

По цій мові привид узяв зі стола свою хустку і підв'язав знов щелепи. Скрудж угадав, що він робить, бо чув, як цокнули у нього зуби. Він зважився підвести погляд і побачив, що не-світський гість стоїть просто перед ним, намотавши на руку ланцюг. Привид почав одступатися від Скруджа, і за кожним його кроком вікно потроху відчинялося, а як він зовсім дійшов до вікна, то вікно вже стояло навстіж одчинене.

Скрудж зачинив вікно й почав оглядати двері, міркуючи, як це могла крізь них увійти Марлеєва тінь. Двері були замкнені на ключ, так, як він сам замкнув їх, і засув був цілий. Скрудж хотів було сказати: «Дурниці!», але за першим же звуком зупинився.

Тим часом, чи то од тієї турботи, чи од денної роботи, чи од того, що він заглянув у замогильне життя, чи од сумної розмови з привидом, чи просто через пізню годину, — Скрудж почув велику потребу відпочити; підійшов до ліжка, не роздягаючись, упав на подушку і в ту хвилину заснув.

**Прагнемо бути
творчими читачами**

1. Виразно прочитайте уривок тексту (від слів: «О! Скрудж був справжній жмикрут...» до слів: «...нехтуючи людським співчуттям»).

2. Яке враження справив на вас опис зовнішності і характеру Скруджа? За допомогою яких художніх засобів його змальовано?

3. Яке значення має слово *жмикрут*?

4. Виразно прочитайте в особах діалог Скруджа і його племянника (від слів: «Будьте здорові, зі Святим вечором...» до слів: «Я славлю його»). Як у цьому епізоді розкриваються характери обох персонажів?

5. Пригадайте, коли Скрудж говорить такі слова: «Досить чоловікові знати свої справи і не слід мішатися в чужі». Що ви хотіли б сказати йому у відповідь?

6. Які фарби ви обрали б для зображення домівки головного героя? Чому?

7. Кому належать такі слова: «Я ношу ланцюг, який сам собі викував за життя»? Про який ланцюг іде мова?

8. Підготуйте переказ уривку «Дивна пригода зі Скруджем».

Строфа II

Перший з трьох духів

Коли Скрудж прокинувся, було так темно, що він, сидючи на ліжку, ледве міг одрізнити прозорі вікна від непрозорих стін своєї кімнати...

«Бом!»

— Чверть, — лічив Скрудж.

«Бом!»

— Половина.

«Бом!»

— Три чверті.

«Бом!»

— Година, і нічого нема! — скрикнув Скрудж полегшено.

Але він вимовив це раніше, ніж пробило саму годину, і як тільки дзвін глибоким, густим, суворим голосом прогук: «бом!» — година! — в ту ж хвилину в кімнату полилося світло і запона на Скруджевому ліжку розсунулася. Хтось розсунув запону, і не в ногах або за спиною в Скруджа, а якраз навпроти обличчя. Отож запона розсунулася, Скрудж схопився і напівлежачи просто зустрівся поглядом з тим неземним гостем, що його потурбував...

Цей гість був чудна істота: він мав дитячу постать, однак був більше схожий на діда; але якийсь дивний простір одсовував його від очей і зменшував у дитину. Волосся спадало йому на плечі й було зовсім біле, як у діда, але на його свіжому обличчі не було жодної зморшки. Руки в нього були довгі та міцні, голі, так само як і ноги, але ноги були дуже делікатні. На гостеві була сорочка, дуже біла, підперезана ясним блискучим поясом. Він держав гілку вічнозеленої зимової рослини, а вбрання на ньому було прикрашене літніми квітками. Але найдивніше було те, що од його голови йшло широким пасмом світло, — воно освітлювало все навкруги. Але під рукою він тримав великий гасильник, і здавалося, що коли він у якусь смутну хвилю надягне той гасильник замість капелюха, то світло зараз погасне. Але і це ще не було найдивніше в тому створінні, як придивився Скрудж. Дух мінився та світився, то з одного боку, то з другого, там, де за хвилину був ясний, робився темний, вся Духова постать була ясна подекуди й весь час міняла свої обриси. То він був з однією рукою, то з однією ногою, то зненацька мав двадцять ніг; то були самі ноги без голови, то голова без тіла; при всіх тих змінах не можна було навіть спостерегти, якої форми була кожна частина його тіла, — так вони хутко зникали у темряві. Зненацька, на диво Скруджеві, Дух знов став сам собою — ясним і світлим, як і спочатку.

— Чи це не ви, добродію, той Дух, що про його відвідини мені казано? — спитав Скрудж.

— Я.

Голос у нього був лагідний та любий, але, дивна річ, лунав той голос так, неначе Дух був оддалік, а не близесенько від Скруджа.

— Хто ви, і що ви таке? — спитав Скрудж.

— Я Дух Минулого Різдва.

— Давно минулого? — жваво спитав Скрудж, придивляючися до малесенької істоти.

— Ні, твого останнього Різдва. Скруджеві (він сам не знав через що) дуже захотілося побачити Духа в капелюхові, і він попросив його надіти.

— Що? — скрикнув Дух. — Невже ти хотів би так хутко знищити людськими руками те світло, що від мене йде? Хіба не досить того, що ти й інші такі, як ти, зробили цю шапку та примушують мене носити її цілими роками, насунувши по самі брови?

Скрудж, звичайно, сказав, що він зовсім не хотів образити Духа, і додав, що він не пам'ятає, щоб коли-небудь хотів надіти на Духа шапку. Потім він насмівся спитати, чого прийшов Дух.

— Задля твого добра, — відказав Дух.

Скрудж подякував, але ж подумав собі, що коли б йому не перебивали сну цілу ніч, то це було б для нього більше добро. Певне, Дух угадав, що думав Скрудж, бо зараз сказав.

— Говори свої відповіді, але добре думай! — Дух простяг свою дужу руку й ласкаво доторкнувся до Скруджа, мовлячи: — Вставай, ходім зі мною.

Скрудж даремно доводив би Духові, що година й пізній час зовсім не підходящі для прогулянок, що постіль тепла, а надворі мороз, що вбраний він дуже легко, бо на ньому були лише пантофлі, халат та нічна шапочка, що він уже й так застуджений. Говорити все те було даремно, бо Дух тримав його за руку ніжно й легко, як жінка, однак Скрудж не міг йому противитися, встав і пішов за ним. Побачивши, що Дух веде його до вікна, Скрудж ухопився за Духову одіжку і з благаючим поглядом скрикнув:

— Я ж людина, я можу впасти!

— Дай я доторкнуся до твого серця, — сказав Дух, поклавши йому руку на груди, — і моє доторкання підтримає тебе тепер і потім.

По тій мові вони пройшли крізь стіну й опинилися на сільській дорозі. З обох боків простяглися поля, місто зовсім зникло, не було видно й знаку. Зникли туман і темрява; був ясний холодний зимовий день, і земля була вкрита снігом.

Скрудж озирнувся і, сплеснувши руками, скрикнув:

— Боже мій, та я ж тут ріс, я був тут дитиною!

Дух ласкаво глянув на нього. Його делікатне доторкання, хоч дуже легеньке та коротке, здавалося, все ще впливало на почуття старого чоловіка.

Скрудж почув у повітрі тисячі запахів, з ними зв'язувались тисячі давно забутих дум, надій, утіх і турбот.

— Твої губи тремтять, — завважив Дух. — А що це у тебе на щощі?

Скрудж пробурмотів, заїкаючися, що то прищ, і попросив Духа, щоб він його вів, куди хоче.

— Чи ти пам'ятаєш дорогу? — спитав Дух.

— Чи я пам'ятаю дорогу? — скрикнув Скрудж із запалом. — Та я міг би йти нею, зав'язавши очі!

— Дивно, що ти протягом стількох років не згадав про неї, — зауважив Дух. — Ну, ходім!

Вони пішли дорогою. Скрудж упізнавав кожні ворота, кожний стовп, кожне дерево. Через деякий час з'явилося й село. Он місток, он церква, он в'ється річечка. Кілька коненят бігло підтюпцем, на них їхали хлоп'ята й перегукувалися з другими хлопцями, що сиділи на сільських візках, а поганяли коней господарі. Діти були дуже веселі; перегукуючися, вони сповняли широкі поля такими веселими голосами, що, слухаючи їх, саме повітря сміялося.

— Це тільки тінь тих людей, що колись були, — сказав Дух, — вони не бачать і не чують нас.

Веселі подорожні наближалися, і Скрудж пізнавав кожного та звав по йменню. Чого він так безмірно тішився, дивлячись на них? Чого його суворі очі заблищали і серце забилося? Чого йому було втішно слухати, як ті селяни, повертаючи на роздоріжжі, бажали одне одному веселого Різдва? Що було веселого в Різдві для Скруджа? Геть думку про «радісне Різдво»! Коли воно принесло йому щось добре?..

— Школа ще не зовсім порожня, — сказав Дух. — Там ще до цієї пори сидить самотній хлопчик, покинутий своїми близькими.

Скрудж сказав, що він знає те, і заплакав.

Вони звернули з дороги на стежку, добре відому Скруджеві, й підійшли до темної мурованої будівлі; на покрівлі стояла маленька вежа зі дзвоном та бляшаним півником-вітровичком. Це був великий будинок, зовсім запущений. У дворі стіни інших будинків, що стояли без ужитку, запліснявіли; шибки були повибивані; ворота розвалилися, хліви й повітки заросли бур'яном. І всередині будинок був не кращий: кімнати були хоч великі, та бідно прибрані. Якесь вільготне земляне повітря, холод і порожнеча наводили на думку, що тут рано встають і мало їдять...

Дух і Скрудж пройшли через першу кімнату, а потім далі в останнім кутку будинку двері одчинилися перед ними, і вони побачили довгу, порожню, похмуру кімнату, що здавалася ще порожнішою через довгі ряди соснових лавок зі столиками. Коло блілого вогню сиділа самотня дитина й читала. Скрудж сів на лавку й заплакав, побачивши свою власну бліду тінь, себе самого, забутого, як бувало завжди на Різдво...

Найменша луна в цьому домі, пищання й біганина мишей за стіною, шелест безлистих гілляк на старій тополі, скрип дверей, тихе тріщання вогню — все те зворушувало Скруджеве серце до сліз.

Дух доторкнувся до Скруджевої руки й показав йому на ту його давню тінь. Хлопчик сидів, поринувши в читання. Зненацька за вікном з'явився перед ними зовсім виразно чоловік у чужинському вбранні; за поясом у нього стриміла сокира, і він тримав за узду осла, навантаженого дровами.

— Та це ж Алі-Баба! — скрикнув Скрудж у нестямі. — Це добрий, старий, чесний Алі-Баба! Так, так, я знаю.

Одного разу, на Різдво, як Скрудж ще маленьким був залишений сам, так, як і тепер, уявився йому Алі-Баба. Бідне хлоп'я!

— А ось іде і Валентин, — провадив Скрудж, — і його дикий брат Орсон¹; ось і вони! А ось і... Як його ймення? Того, що покинули, як він спав коло воріт Дамаску? Ось і султанів слуга... Ось він стоїть на голові! Так йому і треба; я дуже радий: з якої речі він оженився з царівною!

Ото здивувалися б Скруджеві діловиті приятелі, коли б побачили його розпалене, стурбоване обличчя і почули, на які дурниці тратив він всю поважність своєї натури і яким він голосом говорить, не то сміючись, не то плачучи.

— А ось і папуга! — скрикнув Скрудж. — Зелені крила, жовтий хвіст і щось неначе салат на голові; то ж він самий і є. «Бідний Робін Крузо!» — говорив він, як Робінзон вернувся додому з подорожі навкруг острова. «Бідний Робін Крузо! Де ти був, Робін Крузо?» Робінзон думав, що то йому сниться, але він не спав, то говорив папуга, ви ж знаєте. Ось іде П'ятниця; він біжить до затоки, рятуючи життя, і йому здається, що його доганяють і кричать: «Гей, лови його!» — Потім, хутко змінивши голос, що зовсім не було в звичаї Скруджа, він сказав, жаліючи сам себе: — Бідне хлоп'я! — і знов заплакав. Потім, утерши сльози кінцем рукава та засовуючи руку в кишеню й оглядаючись навкруги, він промовив тихо:

— Я хотів би... але вже пізно!..

— Що таке? — спитав Дух.

— Нічого, — відповів Скрудж, — нічого; минулої ночі якийсь хлопчик колядував коло моїх дверей... мені хотілось би дати йому що-небудь...

¹ Валентин, Орсон — герої середньовічного французького роману.

На Духовім обличчі з'явився замислений усміх; він поворушив рукою й сказав:

— Подивимося на друге Різдво.

При тій мові давніший маленький Скрудж став більший, кімната потемнішала і стала ще брудніша. Двері покосилися, вікна потріскалися. І ось хлопець знов тут сам, бо всі хлопці роз'їздилися додому на веселі святки...

Він тепер не читав, ходив сумний по кімнаті сюди та туди. Скрудж глянув на Духа, смутно покивав головою й боязко глянув на двері. Вони одчинилися, і маленька дівчинка, значно менша за хлопця, вбігла і кинулася до нього, почала його обіймати, цілувати, мовлячи:

— Любий, любий братику мій! Я приїхала по тебе, любий! — Та й почала плескати щупленькими рученятами й сердечно сміятися. — Я приїхала по тебе, щоб одвезти тебе додому, додому, додому!

— Додому, моя маленька Фанні? — спитав здивований хлопчик.

— Еге ж! — одповіла дівчинка, сяючи од втіхи. — Додому, зовсім і назавжди! Тато став такий добрий, що в нас дома тепер просто рай! Він так ласкаво зі мною розмовляв одного вечора, як я йшла спати, що я не побоялася у нього спитати ще раз, чи можна тобі вернутися додому. Він відповів, що можна, і послав мене з повозом по тебе. Ти будеш дорослим чоловіком, — провадила дівчинка, широко розчиняючи очі, — і вже ніколи не вернешся сюди; ми святкуватимемо усі свята вкупі й будемо веселитися більше всіх у світі!

— А ти стала зовсім великою, моя зозулько! — гукнув хлопець.

Вона плескала в долоні, сміялася і хотіла дістати до його голови, але була дуже маленька для того, вона сміялася і ставала навшпинячки, щоб обняти його, потім з дитячим поспіхом почала тягти його до дверей, він же був зовсім не від того, щоб іти за нею...

Тим часом скриньку молодого Скруджа прив'язали до повозу; діти швиденько попрощалися з тією школою, сіли в повіз і хутко поїхали садком, збиваючи колесами іній та сніг з кущів над доріжкою.

— Дівчинка була завжди таким тендітним створінням і могла зів'янути од найменшого подиху вітру, — зауважив Дух, — але серце в неї було добре.

— О! — скрикнув Скрудж. — Твоя правда! Я не буду казати, що ні — Боже мене борони.

— Вона потім умерла, вже будучи заміжною, і в неї, здається, zostалися діти? — спитав Дух.

— Одна дитина, — відповів Скрудж.

— Твій племінник?

Скруджеві стало ніяково, він відповів коротко:

— Еге...

Скрудж і Дух залишили школу і в ту ж мить опинилися на людних вулицях у великому місті. Люди снували то сюди, то туди, а вози й карети мелькали та стовплювалися, перебиваючи одне одному дорогу. Дивлячись на вбрані крамниці, можна було виразно бачити, що й тут святкують Різдво; тільки тепер уже був вечір і на вулицях було засвічене світло...

— Часу мені залилося мало, — мовив Дух. — Швидше!

Ті слова адресувалися не Скруджеві і не кому іншому, кого б Скрудж міг бачити, однак вони зробили своє діло.

Знову Скрудж побачив себе. Тепер він був старший — уже чоловік зрілого віку. Обличчя його ще не вражало грубими та неприємними рисами, як це було пізніше, але вже мало ознаки заклопотаності та скупості. В очах у нього був якийсь неспокійний заздрний вираз, і той вираз виявляв, які почуття пустили в Скруджеві коріння, маючи розростися страшенно.

Колишній Скрудж був не сам: коло нього сиділа молода гарна дівчина в жалобі; сльози стояли у неї в очах і блищали од світла, що йшло від Духа.

— Нічого, — говорила дівчина тихим, ніжним голосом, — вам усе одно; другий божок став вам за мене, і коли він може вас веселити й підтримувати так само, як я, то мені нема чого журитися дуже...

— Який божок став мені за вас? — спитав Скрудж.

— Золотий.

— Того потребує світ, — сказав Скрудж. — Світ найбільше буває суворий до бідності, дарма що так ганить тих, що женуться за багатством.

— Ви занадто боїтеся світу, — лагідно відповіла дівчина. — Всі ваші надії та наміри пожерло одне бажання: минути нікчемних докорів світу. Всі ваші величні почуття потроху пожерла охота наживати гроші, вона зовсім опанувала вами. Хіба ж не правда?

— Ну, то що, — одказав Скрудж. — Що ж за біда, що я став розумніший? Чи я ж через те змінився до вас? — Вона похитала головою.

— Хіба змінився?

— Наша умова давня. Вона була зроблена тоді, як ми обоє були вбогі. Ми зважили терпіти нашу бідність, доки не заробимо чесною працею трохи достатку. Тоді ви були іншим чоловіком. Тепер у вас інша думка...

— Тоді я був ще хлопцем, — відповів нетерпляче Скрудж.

— Ваші власні почуття вам говорять, що ви не такі були, як тепер; а я ні в чому не змінилася. І те, що обіцяло нам щастя, як ми серцем і душею були з'єднані в одну істоту, тепер віщує нам горе, бо ми стали зовсім різними людьми. Я не буду вам розповідати, як я часто і з яким болем у серці про це думала. Досить того, що я думала про це і тепер вертаю вам вашу волю...

— Хіба я добивався коли-небудь її?

— Словами? Ні, ніколи.

— А чим же?

— Зміненим серцем і розумом, іншим життям, іншою метою життя; всім, що надавало ціну моєму кохання у ваших очах. Коли б між нами не було нічого раніше, то, скажіть, чи ви хотіли й тепер добути моє кохання? О ні!

Він, здавалося, згоджувався з тим проти своєї волі, але примусив себе сказати:

— Ви думаєте, що ні.

— Бог свідок, що я всією душею хотіла б думати інакше, — відповіла дівчина. — Але, дізнавшись про правду, я знаю, яка вона дужа та нездоланна. Коли б ви були вільні, то чи я ж можу повірити, що ви взяли б дівчину без посагу, коли ви, розмовляючи з нею по щирості, все важите лише користю. Коли б ви змінили на який час свою найголовнішу постанову і взяли її, то хіба ж я не знаю, що потім ви б каялися та жалкували. Я це знаю і через те вертаю вам ваше слово й вашу волю, хоч серце в мене повне кохання до того, ким ви були колись.

Він хотів щось сказати, але вона, відвернувшись від нього, говорила далі:

— Може бути (згадка про те, що минуло, дає мені цю надію), може бути, що ви який час будете журитися за мною, але дуже недовго, а потім з охотою одженете од себе всі згадки минулого, як безкорисний сон, прокинувшись. Дай, Боже, щоб ви були щасливі в тому житті, що ви тепер собі вибрали!

Вона вийшла, і вони розлучились.

— Духу! — скрикнув Скрудж. — Не показуй мені нічого більше!.. Веди мене додому!.. Що тобі за втіха мучити мене!

— Подивися ще на одну тінь, — сказав Дух.

— Не треба більше! — скрикнув Скрудж. — Я не хочу її бачити. Не показуй більше нічого.

Але неблаганний Дух схопив його обома руками й примусив дивитись.

Вони опинилися в другому місці і в другій оселі. Кімната була не дуже велика й не пишна, але дуже чепурна. Коло каміну сиділа гарна дівчина, дуже подібна до тієї, що Скрудж тільки що бачив. Він навіть був певний, що це та сама. Але він хутко впевнився, що вона була тільки дочкою тієї. Він побачив і ту — вона стала тепер поважною й доброю матір'ю родини. Вона сиділа навпроти своєї дочки. У кімнаті був такий галас, що аж у вухах лящало, бо там було кілька дітей; стурбований Скрудж не міг їх одразу полічити. Про них ніяк не можна було сказати, як у тій казці, що «їх було сорок дітей, але вони поводитися так тихо, мовби то була одна дитина»; навпаки, тут кожна дитина поводитися так, мов сорок дітей вкупі! Через те в кімнаті був страшенний гармидер; але мати й дочка тим не турбувалися, — вони сміялися й тішилися з дитячої радості. Дочка навіть мішалася часом у дитячу забаву, й любі пустуни страх як до неї чіплялися...

Зненацька хтось застукав у двері; тоді дитячий гурт так швидко кинувсь до дверей, що потяг за собою й молоду дівчину. Сміючись та обсмикуючи своє розсмикане вбрання, вона опинилася посередині веселого й буйного гурту; а гурток якраз упору встиг зустріти батька. За батьком ішов чоловік, навантажений забавками й подарунками на Різдво. Тоді вже зчинився такий гамір та шарварок, що страх! Бідний посланець із крамниці витримав страшенний напад; діти наставляли навколо нього стільців, щоб добратися до нього; тягли в нього пакунки, загорнуті в сірий папір; лізли до нього в кишені і, пограбувавши його зовсім, кинулися до батька; вішалися йому на шию, спинались йому на ноги, на плечі, і все з такою великою приязню! А скільки ж то було дивування та втішного гукання, як почали розгортати пакунки по одному.

Коли це хтось крикнув з перестрахи, побачивши, що найменша дитина поклала в рот маленьку забавочку, щоб дитина її не ковтнула, бо то була ніби курочка, наліплена на дерев'яну тарілочку. Однак зараз заспокоїлися, бо турбота була даремна, і знов

узялися до свого. Не можна описати всієї дитячої втіхи! Але згодом діти пішли на другий поверх і лягли спати; все затихло.

Тепер, коли господар, ніжно обнявши свою старшу дочку, сів біля каміну, Скрудж почав дивитися уважніше. Коли ж він зрозумів, що таке саме створіння, любе та прекрасне, могло б його звати батьком і бути весняним променем у сувору зиму його життя, — у нього навернулися сльози на очах...

— Белло, — промовив чоловік, вдаючися з усміхом до жінки, — я бачив сьогодні твого колишнього приятеля.

— Кого?

— Вгадай!

— Як же я можу вгадати?

Але, побачивши, що він сміється, жінка зараз додала, теж сміючися:

— А, знаю, знаю: пана Скруджа?

— Так, пана Скруджа! Я йшов повз його контору; вікна були не зап'яті, а в нього світилося, отже, я й побачив його. Я чув, що його спільник лежить хворий; отож він сидів сам, зовсім один у цілому світі, мабуть...

— Духу, — промовив Скрудж надірваним голосом, — веди мене звідси!

— Я тобі казав, що я показую тільки тіні минулого, — відповів Дух, — через те не вини мене за те, що вони подібні до правди.

— Веди мене! — скрикнув Скрудж. — Я не можу цього стерпіти.

Скрудж повернувся і побачив, що Дух пильно дивиться на нього і що Духове обличчя з'єднало в собі всі ті обличчя, що Дух показував йому. Скрудж почав боротися з Духом.

— Веди мене додому, лиши мене і не приходь до мене більше!

Під час боротьби, — коли це можна назвати боротьбою, бо Дух зовсім не змагався, але ж, здавалось, зовсім не почував Скрудженого нападу, — Скрудж зауважив, що Духове світло сяє дуже ясно, і якимось душею розуміючи, що через це світло Дух має над ним владу, схопив гасильник і хутко надів його Духові на голову.

Дух зовсім зник під гасильником; але хоч Скрудж притискав гасильника з усієї сили, та все ж таки не міг зовсім загасити світла, і воно помалу розходилося з-під гасильника...

Скрудж був дуже стомлений, і на нього напала непоборна дрімота. Він опинився у своїй спочивальні і востаннє притиснув гасильника... Рука йому ослабла. Ледве він успів дійти, хитаючись, до ліжка й лягти на нього, як зараз заснув тяжким сном.

1. Опишіть зовнішність гостя, який завітав до Скруджа.

2. Що Дух Минулого Різдва показав Скруджу? Як старий реагував на побачене? Свої відповіді підтвердіть текстом.

3. Прочитайте в особах уривок від слів: «Знову Скрудж побачив себе» до слів: «Вона вийшла, і вони розлучились».

4. Як дівчина охарактеризувала Скруджа? Порівняйте її слова і вчинки головного героя, описані в I строфі. Який висновок можна зробити?

5. Поясніть, чому Скрудж не хотів більше бачити Духа Минулого Різдва.

Строфа III

Другий з трьох духів

Скрудж спав; далі захропів на всю кімнату й прокинувся. Сів на ліжку й став приходити до пам'яті. Він добре знав, що дзвін знову виб'є першу годину.

Він почував, що прокинувся якраз упору, щоб зустріти другого Духа, посланого Марлеєм. Скрудж почав пильнувати запону коло ліжка, щоб побачити, яку частину одсуне другий Дух. Але змерз, отак сидячи, а через те сам одсунув запону, ліг і знов почав пильно дивитись. Йому хотілося покликати Духа, як він з'явиться, не злякатися, та щоб Дух не застав його несподівано...

Але ж хоч він був готовий на все, та не був готовий до того, щоб перед ним нічого не робилося. Через те, коли пробило першу годину й ніхто не з'явився, його огорнув страх. Пройшло п'ять хвилин, десять... чверть години — ніхто не з'являвся. Тільки червонясте світло, з тої пори, як вибило годину, ринуло цілим потоком на ліжко, де Скрудж лежав увесь той час. Це світло було страшне Скруджеві й турбувало його більше, ніж дванадцять Духів разом, бо він не міг угадати, що то за світло й до чого воно...

Нарешті він почав думати, що джерело того світла в сусідній кімнаті, бо справді світло йшло звідти. Зрозумівши це,

Скрудж тихенько встав із ліжка і, чалапаючи пантофлями, пішов до дверей.

У ту хвилину, як він узявся за клямку, чудний голос назвав його по йменню та запросив увійти. Скрудж увійшов.

Оселя була, напевне, його власна, але вона дуже змінилася: стіни й стеля були так гарно вбрані свіжими гілками, що кімната стала неначе гай; у всіх кутках сяйніли яро-червоні ягоди. Блискучі листки з гостролиста, омели та плюща одбивали в собі світло, немов то були маленькі дзеркальця; в каміні горів такий великий вогонь, якого той задубілий камін вже багато-багато років не бачив, — з тієї пори, як Скрудж і Марлей оселилися в тому будинку.

Долі лежали купую гуси, ковбаси, дичина, здорові шматки м'яса, пудинги, барильця з устрицями, гарячі каштани, червонобокі яблука, соковиті помаранчі, солодкі пироги, на додачу миски з кип'ячим пуншем¹; від усього того кімната була повна

дуже доброго запаху. На всій тій купі, неначе на престолі, сидів гарний, веселий, кремезний чоловігя, дуже милий на погляд; в руці у нього був запалений каганець, він держав його високо над головою, освітлюючи Скруджа в ту хвилину, як той визирнув із-за дверей.

— Увійди! — гукнув чоловік, — увійди, познайомся зі мною.

Скрудж боязко увійшов і нахилив голову перед Духом. Скрудж уже не був давнім упертим Скруджем, і хоч Духів погляд був дуже ясний та ласкавий, однак Скруджеві не хотілося його зустріти.

— Я Дух Теперішнього Різдва, — промовив здоровань, — подивися на мене!

Скрудж покірно глянув. Дух був убраний у просту зелену кирею², облямо-

¹ *Пунш* — гарячий спиртний напій з рому або коньяку з цукром, лимонним соком, прянощами.

² *Кирея* — чоловічий верхній одяг; плащ.

вану білим хутром. Кирея була накинута вільно, і було видно широкі Духові груди; з-під широких пол видно було босі ноги. На голові в Духа був вінок, зроблений із зимового зілля, прикрашений де-не-де блискучими льодинками. Його темно-каштанові кучері були довгі й розпущені по плечах; обличчя було добре, очі блищали, голос був веселий. Взагалі від нього віяло радістю й щирістю. Коло пояса в нього висіли старосвітські піхви, наполовину з'їдені ржою, — шаблі в них не було.

— Ти зроду не бачив таких, як я? — спитав Дух.

— Ніколи, — відповів Скрудж.

— Ніколи не гуляв з молодшими дітьми з нашої сім'ї — з моїми старшими братами? Я ж найменший.

— Я гадаю, що не гуляв ніколи, — сказав Скрудж, — здається, ні... А у вас, Духу, багато братів?

— Більше ніж тисяча вісімсот, — відповів Дух.

— Це величезна сім'я. Скільки то треба витратити на таку родину!..

Дух Різдва підвівся.

— Духу, — промовив Скрудж, — vedi мене, куди хочеш! Останньої ночі я ходив по неволі, і та наука багато вдіяла... Коли ти хочеш учити мене, то я хочу скористатися з твоєї науки.

— Доторкнися до моєї шати.

Скрудж міцно вхопився за Духа. В ту ж мить зникли й гілки, й ягоди, й індики, й гуси, й дичина, й кури, ковбаси, й м'ясо, й пироги, й усе інше. Зникла теж і кімната, і вони опинилися на міських вулицях у різдвяний ранок.

Небо було похмуре, і менші вулиці були повні туману, він опадав, неначе дощ із сажі, немов усі печі великобританські закуринилися разом.

Хоч місто і погода не з'являли нічого веселого, однак у повітрі лунав такий веселий гомін, якого не можуть дати ані тепле літнє повітря, ані ясне літнє сонце.

Люди, що згрібали сніг, весело перегукувалися одне з одним і кидалися сніжками, сміючися від щирого серця, коли влучали, і ще більше, як не влучали. Крамниці, де продавали курей тощо, були ще наполовину відчинені, а крамниці з овочами блищали розкішне. Тут було багато великих, круглих, бокатих кошиків з чудовими каштанами...

<...> Аж ось почали дзвонити, скликаючи добрих людей до церкви, і вулицями посунула юрба людей, повбираних у найкраще святкове вбрання та з найвеселішими обличчями. З бокових вулиць ішло багато людей, несучи свій обід у пекарню¹. Ці убогі люди, що неначе збиралися бенкетувати, дуже цікавили Духа, і він разом із Скруджем спинився коло порога однієї пекарні. Коли убогі люди переносили свої обіди, Дух здіймав кришки з посуду і кропив їду чимсь із свого каганця. Це був чудесний каганець: коли хто-небудь, зіпхнувшись у дверях, починав сваритись, Дух кидав на них кілька крапель із свого каганця, й до них зараз вертався добрий настрій; вони казали, що сором сваритися на Різдво. Та й справді сором!..

...Вони пішли далі, невидимі для всіх, і опинилися в передмісті Лондона. Дух мав дуже дивну снагу (Скрудж завважив теє ще коло пекарень); незважаючи на свій височенний зріст, Дух примірявся до кожного місця. Він міг стояти так само вільно під низькою стелею, як і у високій горниці.

Може, втіха виявляти тую снагу, а може, просто Духове ласкаве, великодушне серце та прихильність до вбогих людей привели його до домівки Скруджового писаря, і Дух пішов просто туди разом із Скруджем, що міцно держався за Духову кирею. На порозі Дух затримався, усміхнувся, поблагословив оселю Боба Кретчита і покропив кількома краплями зі свого каганця. Подумайте собі тільки! Боб брав усього п'ятнадцять шилінгів на тиждень, і, незважаючи на це, Дух Різдва поблагословив його маленьку домівку.

Пані Кретчит, жінка Кретчитова, була вбрана убого, в сукні двічі перелицьованій, але прикрашеній стьожками; ті стьожки дуже дешеві, але за невеличкі гроші надають сукні краси. Пані Кретчит за поміччю Белінди, своєї другої дочки, теж прибраної по змозі, накрила стіл скатертиною. Тим часом Пітер Кретчит, старший син, пробував виделкою, чи зварилася картопля. На Пітерові були страшенно великі батьківські комірці, що Боб дав йому надіти задля свята. Кінці з тих комірців лізли Пітерові в рот, але він дуже тішився зі свого убору та мріяв про те, щоб показатися у ньому десь у хорошому товаристві. Двоє молодших Кретчитенят — хлопчик і дівчинка — з галасом убігли до кімнати, гукаючи, що вони крізь двері в пекарні чули запах

¹ До 80-х років XIX ст. бідні мешканці англійських міст, не маючи зручної печі, носили готувати святкові страви у велику пекарню (кухню).

од гуски й впізнали свою власну гуску. Втішаючись любими мріями про підливу з яблуками та цибулею, вони почали стрибати навкруг столу, вихваляючи Пітера, тим часом як він (зовсім не гордий, хоч комірці, певно, задушили його) голосно цокнув покришкою з чавунчика й сповістив, що картоплю час узяти й обчистити.

— Що це так довго нема вашого батька й братика Тайні Тіма? — мовила пані Кретчит. — Та й Марта щось не йде!..

— Марта ось де, мамо! — сказала молода дівчина, входячи в кімнату.

— Ось Марта, мамочко! — гукали двоє молодших Кретчитенят. — Ох Марто! Коли б ти знала, яка в нас гуска!!!

— Що це ти так пізно прийшла сьогодні, моя дитино? — спитала пані Кретчит, цілуючи Марту кілька разів та з ніжною турботою здійснюючи з неї хустку й капелюшок.

— Треба було ввечері кінчати багато роботи, мамочко, — відказала дівчина, — а сьогодні все поприбирати.

— Ну, добре! Аби вже ти прийшла!.. Сідай коло вогню, зігрійся, моя любочко!

— Ні, ні, Марто! Не сідай! Он тато йде! — загукали молодші Кретчити, що були завжди вкупі. — Сховайся, Марто! Сховайся!

Марта сховалася. Увійшов батько, маленький Боб. На ньому була довга шалька з торочками; старе вбрання було пошаване й вичищене, щоб було святочне. Він ніс на плечах Тайні Тіма, бо Тайні Тім, бідненький, ходив на милиці і його ніжки були позапровані в залізні лубки.

— Де Марта? — спитав одразу Боб Кретчит, озираючися.

— Не прийшла, — відповіла пані Кретчит.

— Не прийшла!.. — промовив Боб, засмутившись. Він був усю дорогу дуже веселий, бо од самої церкви був Тайні Тімові за коня і біг, як чистокровний винохід. Тепер він одразу зажурився й знов проказав: — Вона не прийшла на Різдво!..

Марта не любила бачити батька смутним, навіть задля жарту; вона вибігла з-за дверей і кинулась йому в обійми, тим часом як менші Кретчитенята схопили Тайні Тіма і понесли, щоб він послухав, як співає в казанку пудинг.

Коли Боб уже досить націлувався з дочкою, а пані Кретчит досить насміялася з його легковір'я, вона спитала:

— Як поведився Тайні Тім у церкві?

— Як слід любому хлопчикові, — відповів Боб, — навіть ще

краще. Сидячи часто сам, він звик думати, і йому часто приходять на думку дуже чудні речі. Вертаючися додому, він сказав мені, що, певне, його запримітили в церкві, бо він каліка: «Мені, — каже, — приємно нагадувати всім на Різдво Того, хто робив калік ходячими, а сліпих видючими»...

Голос Боба тремтів, як він говорив те... Тім росте, розумнішає, а чи одужає він коли?..

Боб не вспів нічого більше додати, бо стало чути, як застукала милиця об підлогу; Тайні Тім разом з братом і сестрою увійшов у кімнату й сів на своїй лавочці коло вогню. Тоді Боб... налив у кухню джину, поклав туди одну цитрину і, розколовши тее питво, поставив до вогню, щоб закипіло. Пітер і тії всезнайки, малі Кретчитенята, пішли по гуску й принесли її урочисто. Гуска справила таке враження, неначе то була якась надзвичайна птаха, дивніша за чорного лебедя, та й справді, в цій господі гуска з'являлася дуже рідко.

Господиня заправляла підливу, що кипіла в риночці; Пітер надзвичайно швидко розтирав картоплю; Белінда всипала цукор в підливу з яблук; Марта обтирала гарячі тарілки; Боб посадив Тайні Тіма коло себе в кінці столу; малі Кретчитенята поставили для всіх стільці, не забувши й за себе, а далі, сівши на свої місця, повстромлювали собі ложки в рот, щоб він не просив гуски, доки до них дійде черга.

Аж ось полумисок поставили на стіл, і Боб проказав молитву. Після молитви всі поважно вмовкли, бо пані Кретчит, помалу оглянувши патику, лагодилася встромити його гусці в грудину. Але як вона вже розрізала гуску й звідти показалася начинка, то навкруг столу пішло тільки шепотіння... Навіть Тайні Тім, захочений двома молодшими Кретчитенятами, застукав ножом об стіл і гукнув:

— Ох, яка гуска!

Ніколи не було такої гуски! Боб сказав, що він не вірить, щоб коли-небудь пекли таку гуску. Всі дивувалися, що вона була така ніжна, пахуча, велика і така дешева. Разом із підливою з яблуками й тертою картоплею гуска була зовсім добрим обідом для всієї сім'ї. Справді, як з великою втіхою зауважила пані Кретчит (побачивши маленький шматочок кістки на полумиску), вони ще навіть не з'їли всієї гуски. Всі наїлися, а молодші Кретчитенята замурзалися начинкою аж по самі брови.

Белінда перемінила тарілки. Пані Кретчит вийшла з кімнати сама (вона не хотіла свідків!), пішла, щоб вийняти пудинг

і принести його. Подумати тільки, що, може, він не доварився! Що, може, він переломився, як його виймали з казанка! Ну що, як тим часом, поки вся сім'я ласувала гускою, хто-небудь уліз і вкрав пудинг?! Це була така думка, що від неї молодші Кретчтения зблідли як полотно.

Аж ось пішла пара! Це значить, що пудинг уже вийнято з казанка і вивернуто з тієї серветки, що він у ній варився. Потім уже пішов такий запах, як буває, коли поруч з трактиром пекарня, а коло неї живе прачка, — це йде сам пудинг! Увійшла пані Кретчит, червона, але з широким усміхом на устах, і внесла пудинг: круглий, міцний, немов ядро гармати, облитий палаючою спиртовою підливою і прикрашений зверху різдвяною гіллячкою!

Ох, який же чудовий пудинг! Боб Кретчит сказав, що по пудингові видно, наскільки тямущішою господинею стала пані Кретчит з тої пори, як пішла заміж. Пані Кретчит сказала, що тільки тепер вона заспокоїлась, а то таки, по правді сказавши, боялася, чи не мало буде борошна... Кожен знайшов що сказати, але ніхто не сказав і навіть не подумав, що пудинг був малий для такої сім'ї. Кожен Кретчит почервонів би од такої думки.

Нарешті обід скінчився; скатертину зняли; в каміні вигорнули й знов запалили вогонь. Покуштувавши питво, приготоване в кухлі, всі сказали, що воно дуже смачне. На стіл поставили яблука й помаранчі, а на жар кинули повну лопатку каштанів. Вся сім'я сіла навкруги вогню. Коло самого ліктя в батька стояв увесь хатній посуд: два великі келихи й кубочок без вушка. Але гаряче питво умістилося в них так само добре, як би й в золотих чарках. Боб почав весело наливати і тим часом, як каштани голосно шипіли та тріскали на вогні, промовив:

— Дай же, Боже, вам, мої діточки, і тобі, стара, веселого Різдва! Нехай Бог нас благословить!

Уся сім'я разом проказала за ним ці слова, а Тайні Тім після всіх промовив:

— Нехай буде над кожним з нас Боже благословення, його любов і ласка!

Тайні Тім сидів дуже близько від батька. Боб ніжно, ласкаво держав його маленьку худу ручку, немов боявся, щоб хто не одібрав того синочка від нього...

— Духу! — сказав Скрудж так чуло, як він ніколи до цієї пори не говорив. — Скажи мені, чи буде жити Тайні Тім?

— Я бачу порожнє місце в кутку біля каміна і старанно заховану цілою родиною самотну милицю. Якщо ці тіні не зміняться в прийдешності, то дитина вмере.

— Ні, ні! — скрикнув Скрудж. — О ні, добрий Духу, скажи, що він буде помилуваний!

— Коли ці тіні не зміняться, то ніхто з родини вже не побачить його тут. Але що ж? Нехай собі вмирає! «Поменше трохи людей, а то вже дуже багато їх намножилося!»

Скрудж похилив голову, почувши свої власні слова, які згадав Дух, і йому стало тяжко й сумно.

— Чоловіче! — промовив Дух. — Коли в тебе людське серце, а не камінь, не говори більше ніколи тих лихих, неправдивих, дурних слів! Чи тобі ж зважати, кому жити, а кому вмирати? Може, на Божий погляд, ти менше вартий життя, ніж мільйони таких бідних дітей, як Тайні Тім! О Боже мій! Якась мізерна комаха на листку говорить про те, що в поросі живе занадто багато її голодних братів!

Скрудж, почувши те Духове дорікання, ще нижче нахилив голову і, тремтячи, опустив очі. Але він хутко підвів їх, почувши своє ймення.

— За здоров'я пана Скруджа! — промовив Боб. — Моєму господареві завдячуємо ми цим маленьким бенкетом. Випиймо ж за здоров'я пана Скруджа!

— Ми йому завдячуємо цим бенкетом?! — скрикнула пані Кретчит, червоніючи од зворушення. — Я хотіла б, щоб він був тут. Я сказала б йому свою думку про нього. Сподіваюся, що вона б йому прийшлася до смаку!

— Люба моя, — стримав її Боб, — перед дітьми! В день Різдва!

— Звичайно, тільки ради такого великого Свята хтось може пити за здоров'я такого поганого, скупого, злого, безжалісного чоловіка, як твій господар Скрудж. Ти, Роберте, добре знаєш, який він. Ніхто не знає цього краще від тебе, мій бідний.

— Люба моя, — лагідно відповів Боб, — сьогодні ж Різдво!

— Я вип'ю за його здоров'я тільки задля тебе і задля сьогоднішнього дня, — сказала пані Кретчит і потім промовила: — Довгого життя панові Скруджеві! Веселого Різдва й щасливого Нового року! Я певна, що він буде дуже веселий і дуже щасливий!

За матір'ю випили й діти, це було перше, що вони зробили без щирої віхи. Тайні Тім випив після всіх, але цей тост не мав

для нього жодної ціни. Скрудж був страшилом для всієї сім'ї. Саме його ймення й тепер насунуло якусь тінь, що не розходила аж п'ять хвилин.

Коли тінь розійшлася, то всі стали ще веселіші від тої думки, що вже скінчили справу з тим нещасним Скруджем.

Боб сказав, що має на прикметі службу для Пітера. Якщо він її дістане, то братиме аж п'ять шилінгів і шість пенсів на тиждень. Кретчитенята голосно засміялися з тієї думки, що Пітер буде діловитим чоловіком. Сам Пітер замислено дивився з-за комірців на вогонь, немов міркував, куди йому покласти гроші на процент, як він матиме їх так багато.

Марта ще тільки вчилася у швачки, вона розказала, яку роботу вона зробила, скільки годин працювала і як довго вона наважилась спати завтра, бо їй дозволили бути завтра вдома. Вона розповіла теж, що недавно бачила графиню і лорда та що той лорд був такий на зріст, як їхній Пітер. При цій мові Пітер так високо висмикнув свої комірці, що вони зовсім закрили йому обличчя.

Тим часом кубок з питвом і каштани ходили по колу, а Тайні Тім співав пісню про дитину, що заблудилася серед лісу в снігу. Тайні Тім мав голосок малесенький та жалібний, але співав дуже гарно.

У всьому святі не було нічого надзвичайного. Родина Кретчитів була не пишна. Повбирані вони були погано: черевики промокали, одяга зношена; Пітер добре знав, де міститься позичкова каса. Але Кретчити були щасливі; вдячні за те, що мали; задоволені одне за одного та з того, як провели вкупі час. Коли ж вони вже зникали Скруджеві з очей, то здавалися особливо щасливими при світлі Духового каганця, як Дух благословив їх ним на прощання. Скрудж до останку пильно дивився на них, особливо ж на Тайні Тіма.

Дух і Скрудж вийшли з будинку й пішли вулицею.<...> Скрудж, пильно слухаючи завивання вітру, думав про те, як страшно літати в темряві над невідомою безоднею, — а її ж таємниця глибока, як смерть!.. Він здивувався, зненацька почувши голосний втішний регіт. Він ще більше здивувався, коли пізнав голос свого племінника і сам опинився в ясній сухій кімнаті. Дух, усміхаючись, стояв біля Скруджа й ласкаво дивився на племінника.

— Ха, ха, ха! — сміявся племінник. — Ха, ха, ха! Коли вам доведеться, хоч цього не може бути, знати чоловіка, що сміятиметься сердечніше, ніж Скруджевий племінник, то я тільки

скажу, що теж хотів би його знати. Прошу вас познайомити мене з ним, і я з охотою буду йому приятелем.

Нема нічого заразливішого від сміху й веселощів. Коли Скруджів племінник сміявся, вхопившись за боки, його жінка теж щиро сміялася, і всі зібрані в них приятелі так само сміялися голосно й весело:

— Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!

— Він сказав, що Різдво — дурниця! — вигукнув племінник. — Та ще й сам тому вірить!

— Тим більший йому сором, Фреде! — промовила гнівно племінникова жінка...

— Він дуже чудний дідок, — мовив племінник, — і не такий приємний, як би міг бути. Але ж те зло, що він робить, карає його самого, і через те я не можу гніватися на нього.

— Я певна, що він дуже багатий, Фреде, — промовила племінникова жінка. — Принаймні ти завжди говорив мені це.

— Що ж за користь йому з того багатства, моя люба! — відповів племінник. — Він з нього не робить нічого доброго, він навіть сам не має ніякого вжитку зі свого багатства, навіть не тішиться тією думкою, — ха, ха, ха! — що його добро зостанеться колись нам.

— Я його терпіти не можу! — промовила господиня, а за нею і всі інші жінки.

— А я ні, — відповів племінник. — Мені його шкода, я не міг би на нього гніватися, хоч би й хотів. Хто ж приймає кару за його лиху вдачу? Завжди він сам. Наприклад, він убив собі в голову, щоб нас не любити, і не захотів прийти до нас обідати. Ну, і що ж? Він сам втратив обід, хоч і не бозна-який!..

— Ну, а я думаю, що дуже добрий обід, — перебила жінка.

Усі згодилися з нею, а вони могли зважати по правді, бо тільки що пообідали й, сівши навкруг вогню, їли всякі ласощі...

— Ну, кажи далі, Фреде! — сказала племінникова жінка, плещучи в долоні. — Ти ніколи не кінчаєш того, що почав говорити! Такий, далебі, чудний!

Племінник знов так зареготав, що всі й собі покотилися зі сміху за ним, і даремно товстенька сестра нюхала пахучий оцет, щоб не сміятися.

— Я тільки хотів сказати, — вимовив племінник нарешті, — що, сварячися з нами та не хочучи разом з нами повеселитися, він сам од себе відбирає втіху, що не зробила б йому жодної

шкоди. Замість того, щоб побути у веселім товаристві, сидить собі сам зі своїми думками у вільготній конторі або в своїх кімнатах, повних пилу. Я наважився запрошувати його до себе щороку; нехай він приймає це, як хоче, а мені його шкода!..

Тепер усе товариство почало сміятися з племінникової надії перемогти Скруджа, але Фред через свою добру натуру не дуже зважав на їхні посмішки, він хотів ще дужче їх розвеселити й пустив пляшку навкруг столу.

Після чаю всі зайнялися музикою та співами. Господарі любили музику, і товариство дуже гарно співало гуртом, особливо ж гарно співав Топнер; він міг співати дуже товстим басом, і жили в нього на лобі при тім не надималися, а обличчя не червоніло. Племінникова жінка гарно грала на арфі і, між іншим, заграла маленьку пісеньку, дуже простеньку (ви її свистати вивчилися б у дві хвилини). Ту пісеньку завжди співала та дівчинка, що приїздила в школу до Скруджа, — йому це нагадав Дух Різдва.

Коли залунала ця пісня, Скрудж згадав усе, що показував йому Дух, і серце його все м'якшало та м'якшало. Він подумав, що коли б він міг багато років назад частіше чути цю пісню, то його життя було б щасливе і тепер не треба було б кликати Якова Марлея з того світу.

Але не увесь вечір втішалися музикою. Далі почали бавитись у всякі вигадки. Добре часами бути дітьми, особливо на Різдво, коли і Той, що в Його пам'ять святкують сей день, був дитиною. Спочатку товариство бавилося в піжмурки; і я так само не вірю тому, що Топнерові очі були добре зав'язані хусткою, як і тому, що вони були в нього в чоботях. Я маю підозру, що під хусткою була щілінка, і про неї знав Скруджевий племінник, і Дух знав про це.

Господиня не бавилася в піжмурки; її посадовили у велике крісло, зі стільчиком під ногами, у чепурненькому куточку. Дух і Скрудж стояли близько неї... У грі «Як, коли і де» вона показала дуже велику вправність і, на племінникову потайну втіху, багато переважила своїх сестер, хоч і вони були догадливі дівчата, це міг би вам засвідчити Топнер.

Було в товаристві душ двадцять молодих і старих, і всі бавилися. Скрудж теж утручався в забаву і дуже цікавився всім, що діялося навкруг нього; він забував, що голосу його не було чути, і раз у раз голосно вимовляв свою думку. Він часто відга-

дував дуже влучно, бо найгостріша голка не могла бути гострішою за нього, дарма що він удавав з себе тупого та грубого.

Дух був дуже втішений з такого Скруджового настрою і глянув на нього так ласкаво, що Скрудж, немов малий хлопчик, попросив у нього дозволу побути там, поки порозходяться гості. Але Дух на це не погодився...

Скрудж разом з Духом знов рушили в дорогу.

Дзвони пробили північ.

Скрудж озирнувся, щоб подивитися на Духа, але Духа вже не було. Як прогув останній дзвін, Скрудж згадав слова старого Якова Марлея і, підвівши очі, побачив страшну примару, закутану з голови до ніг. Вона наближалася до Скруджа так, як туман стелиться по землі.

Прагнемо бути творчими читачами

- 1. Виразно прочитайте уривок від слів: «Оселя була, напевне, його власна...» до слів: «... шаблі в них не було видно».
- 2. Яке враження справив на вас опис оселі Скруджа? Які ознаки вказують читачеві на те, що перед ним — англійська домівка, прикрашена до Різдва?
- 3. Які поради ви дали б художнику щодо зображення другого Духа?
- 4. Перекажіть уривок «У родині Боба Кретчита». Порівняйте ставлення до Різдва Скруджа і членів сім'ї його писаря.
- 5. Поміркуйте, чому письменник так докладно описує різдвяні страви.
- 6. Про які зміни в душі Скруджа свідчить запитання: «Чи буде жити Тайні Тім»?
7. Як Скрудж сприймав побачене в будинку Фреда?
- 8. Спробуйте передбачити, що відбудеться зі Скруджем далі.

Строфа IV

Останній дух

Помалу, поважно та мовчки наближалася примара. Коли вона підійшла близько, Скрудж упав на коліна. Навіть повітря навкруг Духа немов випромінювало тьму й невідомість. Дух був покритий чорною шатою — вона закривала йому голову, обличчя й тіло; видно було тільки простягнуту руку. Коли б не та рука, то не можна було б одрізнити Духову постать серед ночі й темноти, що його обступала.

Скрудж бачив тільки, що Дух був величезного зросту; коли він наближався, Скрудж почував, що таємнича присутність Духа сповняє його душу жахом. Більше Скрудж нічого не знав, бо Дух не озивався й не ворухився.

— Чи я бачу перед собою Духа Прийдешнього Різдва? — спитав Скрудж.

Дух не відповів, а тільки показав рукою вперед...

— Духу Прийдешнього! — скрикнув Скрудж. — Я боюся тебе більше, ніж всіх тих Духів, що я бачив... Але я знаю, що ти хочеш робити мені добро, а я вирішив стати іншим чоловіком; через те я готовий терпіти твоє товариство з подякою. Чи будеш ти говорити зі мною?

Дух нічого не відповів. Його рука була простягнута просто вперед.

— Веди мене! — промовив Скрудж.
— Веди! Ніч хутко йде, а цей час дорогий для мене, я знаю... Веди ж мене!

Дух пішов уперед так само поважно, як і прийшов. Скрудж пішов за ним в тіні його шати, що, здавалося, підносила й вела його.

Не знаю, чи можна сказати, що вони увійшли в місто, бо швидше місто посунулося до них і огорнуло їх собою. У всякім разі вони опинилися в самій середині його — на біржі серед купців. Одні швидко ходили то сюди, то туди; другі, побрязкуючи грошима в кишені, збиралися гуртами й розмовляли, інші — дивлячися на годинник, інші —

крутячи свої великі золоті печаті. Одне слово, все було як завжди, добре знайома Скруджеві картина.

Дух став позад одного гурточка ділових людей. Скрудж, побачивши, що його рука простягнута до них, підійшов теж послухати їхню розмову.

— Ні, — мовив великий товстий пан, який мав величезне воло, — я нічого більше не знаю про це. Я знаю тільки, що він умер.

— Коли він умер? — спитав другий.

— Тієї ночі, здається.

— Що ж це з ним сталося? — спитав третій, беручи понюшку тютюну з дуже великої табакерки. — Я думав, що він ніколи не вмере.

— Бог його знає, — відповів перший, зітхнувши.

— Що ж він зробив зі своїми грошима? — спитав добродій з червоним обличчям та наростом на носі, що тремтів у нього, як у індики.

— Я нічого не чув про це, — відповів, зітхнувши, пан, який мав велике воло. — Може, він залишив їх своєму товариству. Я знаю тільки, що мені він їх не залишив.

На цей жарт усі засміялися.

— Його похорон буде дуже сумний, — промовив той самий пан, — я не знаю жодного чоловіка, що пішов би туди. Хіба вже ми зберемо людей.

— Я б то пішов, коли б дали снідати, — відповів пан з наростом на носі. — Але мене повинні нагодувати, як я прийду.

Знов усі зареготали.

— Коли так, то я безкорисливіший за всіх вас, — сказав перший, — бо ніколи не снідаю; але я можу піти, коли ще хто піде. У всякім разі я був його найкращим приятелем, бо як ми зустрічалися, то ставали й розмовляли. Прощайте, панове!..

Вони всі розійшлися й змішалися з іншими гуртами. Скрудж знав першого пана й глянув на Духа, щоб він пояснив.

Дух швидко пройшов у вулицю. Він показував пальцем на двох панів, що зустрілися. Скрудж став знову слухати, думаючи, що тоді все зрозуміє.

Він знав тих людей теж дуже добре. Це були ділові люди, дуже багаті й впливові. Він завжди прагнув, щоб вони думали добре про нього — у справах, звичайно, тільки у справах.

— Доброго дня, — мовив один.

— Доброго дня! — відповів другий.

— Чули? — спитав перший. — А старий скнара таки добувся свого, сконав. Га?

— Еге, кажуть, нібито. Холодно, правда?

— Так, як завжди на Різдво. Чи ви ходите на лижах?

— Ні, ні, нема часу про це думати. Продавайте!

Ні слова більше... З тим вони й розійшлися.

Скрудж спочатку здивувався, що Дух приділяє увагу таким пустим розмовам, але, розуміючи, що вони мають щось означати, він почав дошукуватись, що саме. Навряд щоб усе те говорилося про смерть Якова Марлея, його давнього товариша, бо це вже минуло, а цей Дух — Дух Прийдешнього, того, що буде. Скрудж не міг пригадати нікого з близьких, кого могли стосуватися ті розмови. Але кого б вони не стосувалися, все те має бути йому, Скруджеві, на користь. Треба уважно стежити за усім, особливо добре треба наглядати за своєю власною тінню, як вона з'явиться: це допоможе відгадати таємниці...

— Духу! — скрикнув Скрудж, увесь тремтячи. — Я бачу, бачу; моя доля могла бути подібна до долі того нещасливого чоловіка; моє життя йшло до того... Боже милосердний! Що це таке?!

Скрудж одступив з жахом, бо все змінилося, і він торкався до ліжка, до голого ліжка без завіси, а на ліжку лежало щось накрите подертим простирадлом, щось, хоч і німе, але воно говорило за себе страшною мовою.

У кімнаті було дуже темно, так темно, що не можна було її роздивитись, хоч Скрудж і озирався кругом, слухаючись якогось невідомого пориву й боячися пізнати, що це за оселя... Бліде світло, що проходило знадвору, падало просто на ліжку, а на ліжку лежало тіло того чоловіка, окраденого, покинутого, ніким не оплаканого.

Скрудж глянув на Духа. Його тверда рука показувала в голови ліжка. Покривало було так недбало накинута на покійника, що коли б Скрудж тільки доторкнувся пальцем, то все обличчя відкрилося б. Скрудж думав про це, знав, як це легко зробити, і хотів це зробити, але він не мав сили відгорнути покривало, так само як не міг віддалити від себе Духа.

...Скрудж подумав: «Що, коли б цього чоловіка воскресити? Які могли б у нього бути спогади? Скаредність, зди́рство, жорстокість і клопіт про наживу. Так, до хорошого кінця довели вони, нічого сказати!» Він лежав у темному, порожньому домі,

і не було там ні жінки, ні чоловіка, ні дитини, щоб сказати: «Він був добрий до мене тим або тим, і, згадуючи одне ласкаве слово від нього, я теж буду добрий до нього». Тільки кіт крутився біля дверей, а в кутку шаруділи миші. Чого їм було треба в цьому домі смерті та чого вони були такі зухвалі?» Про це Скрудж не зважився думати.

— Духу, — промовив Скрудж, — це страшне місце. Лишивши його, я не забуду науки, вір мені! Ходімо звідси!

Але Дух все показував у голови.

— Я розумію тебе, — одказав Скрудж, — я зробив би це, коли б я міг, але несила моя, Духу! Я не маю сили!..

Дух знов неначе подивився на нього.

— Духу, — промовив Скрудж, ледве дишучи, — коли є в місті хто-небудь, кого хоч трохи стурбувала смерть цього чоловіка, то, благаю тебе, покажи мені його.

Дух в одну хвилину розгорнув, немов крило, свою чорну шату, і зараз з'явилася оселя, освічена денним світлом. Там сиділа мати з дітьми.

Вона нетерпляче чекала когось: ходила по кімнаті, спинялася на кожен звук, виглядала у вікно, дивилася на годинник; даремно хотіла взятися за голку й ледве могла терпіти дитячі голоси.

Аж ось чути довгожданий стук у двері; жінка побігла й зустріла свого чоловіка. Він був молодий, але в нього на обличчі завжди були печаль та клопіт. Однак тепер те обличчя мало незвичайний вираз: якась стримувана радість; він немов соромився тієї радості й хотів її вгамувати.

Він сів до обіду, що був приготований для нього, коло вогню. Жінка після довгого мовчання спитала слабким голосом:

— Ну, що ж там чути?

Він не знав, що відповісти.

— Добре чи лихе? — спитала жінка, щоб вирвати відповідь.

— Лихе, — одказав чоловік.

— Ми жебраки?!

— Ні, Кароліно, ще є надія...

— Надія! Може, на те, що він подобрішає! — одказала вона, дивуючися. — Все може бути, якщо станеться таке чудо.

— Ні, він уже не може подобрішати, — одказав чоловік. — Він умер.

По жіночому обличчю було видно, що вона була добра, терпелива; але, почувши це, вона зраділа і сплеснула руками. Вона

зараз покалася за свою радість, але перший той порух був ширий, од серця.

— Те, що мені вчора сказала п'яна жінка, як я хотів його побачити й попросити почекаати з боргом, я вважав за пусту одмову, щоб не бачитися зі мною, але це була правда: він не тільки був дуже слабкий, але тоді таки й вмер.

Справді, в обох на серці стало легше. Обличчя дітей, що зібралися навкруг батьків, щоб слухати, що вони говорять, хоч діти нічого й не зрозуміли, стали веселіші; взагалі смерть того чоловіка внесла спокій і втіху в цілу господау.

Отже, єдине зрушення од смерті того чоловіка, що міг показати Скруджеві Дух, була втіха...

— Духу, — сказав Скрудж, — щось мені підказує, що ми скоро розлучимося; я це відчуваю. Скажи мені, хто той мертвий, що лежав на голому ліжку?

Дух Прийдешнього Різдва не відповідав і переніс його туди, де збиралися ділові люди. Здавалося, що це вже зовсім інший час, ніж було в перший раз. (Взагалі не було ніякого порядку в часі у тих останніх подіях, тільки й того, що все те ще мало бути.) Але Скрудж знов не побачив себе там. Дух, не спиняючися, йшов вперед, немов до зарані відомої йому мети, поки Скрудж не попросив його стати.

— Цей двір, — сказав Скрудж, — що ми так швидко летимо через нього, той самий, де була моя контора багато літ. Я бачу й дім. Дозволь мені глянути, чим я буду в майбутньому.

Дух затримався, але показував рукою в другий бік.

— Ось дім! — скрикнув Скрудж. — Нащо ж ти показуєш у другу сторону?

Невблаганний палець не ворухнувся.

Скрудж підбіг до вікна в конторі й заглянув усередину. І тепер то була контора, але не його. Все було інше, і той чоловік, що сидів там, був не він.

Дух все показував рукою в тім самім напрямку.

Скрудж повернувся до Духа і, дивуючись з того, куди вони йдуть, ішов за ним до залізних воріт. Тут вони затрималися, щоб роздивитися, перш ніж увійти; і побачили кладовище. Отож тут спочиває під землею той нещасливий, що його ймення Скрудж зараз довідається. Це було місце гідне його: оббудоване навкруги високими будинками, заросле бур'яном, щільно заповнене могилами... Так, гідне місце!

Дух стояв межи могилами й показував на одну з них. Скрудж, тремтячи усім тілом, підійшов до неї. Дух зовсім не змінився, але Скруджеві здавалося, що він читає в його поважній постаті якесь інше, страшне значення.

— Перш ніж я наближуся до того каменя, — сказав Скрудж, — дай мені відповідь на одне запитання: чи це тіні того, що буде, чи того, що тільки могло б бути?

Дух не відповідав і все показував на ту саму могилу.

— Як люди живуть, такий їм має бути й кінець, коли вони не змінять свого життя, — сказав Скрудж, — коли ж вони його змінять, то й кінець зміниться. Скажи мені, що так буде й з тим, що ти мені показуєш.

Дух не ворухнувся.

Скрудж наблизився до Духа, увесь тремтячи, і, дивлячися в напрямку його пальця, прочитав на всіма покинутій могилі своє власне ймення: «Ебенезер Скрудж».

— Невже?! — скрикнув Скрудж, упавши на коліна. — Невже той чоловік, що лежав на ліжку, — це я?.. Дух показав пальцем на нього, а тоді знов на могилу.

— Ні, Духу! О ні, ні!

Але палець не ворухився.

— Духу! — скрикнув Скрудж, міцно тримаючися за Духів одяг. — Слухай, що я казатиму! Я вже не той чоловік, що був раніше. Після твоєї науки я вже не хочу бути тим, чим я був. Нащо ж би мені показувати все це, коли нема надії, що я виправлюся?

Уперше Духова рука немов затремтіла.

— Добрий Духу, — казав Скрудж, все стоячи на колінах, — ти жалієш мене; запевни мене, що я можу змінити ті тіні, що ти мені показував, коли зміню своє життя.

Добра рука затремтіла.

— Я шануватиму в своєму серці Різдво і думатиму про нього цілий рік! Я спокутую минуле теперішнім і майбутнім. Усі три Духи будуть завжди зі мною. Я не забуду їхньої науки. О, скажи мені, що я можу стерти напис з цього могильного каменя.

І з палким благанням він ухопив Духову руку; Дух старався звільнити її, але обійми Скруджеві були дужі й втримали руку. Однак Дух наостанку таки відштовхнув Скруджа.

Піднісни руки в останнім благанні, Скрудж зненацька зауважив, що шата Духова змінилася. Вона осунулася, повужчала й зменшилася, стала така, як стовпчик від Скруджового ліжка...

Прагнемо бути творчими читачами

1. Чим зовнішність останнього гостя відрізнялась від вигляду його попередників? Яка деталь підкреслює його похмурість?

2. Розкажіть, що Скрудж дізнався про своє майбутнє.

3. Виразно прочитайте уривок від слів: «Духу! — скрикнув Скрудж...» до кінця строфи. Який урок виніс старий з побаченого?

4. Чому Скрудж захотів змінитися? Що саме, на ваш погляд, йому потрібно змінити у власному житті?

Строфа V

Закінчення

Еге, така, як стовпчик біля власного Скруджового ліжка.

Ліжко було Скруджове, і кімната була його. Але що було найприємніше, то це те, що майбутнє належало йому й що можна було ще каятися.

— Я спокутую минуле теперішнім і майбутнім! — повторив Скрудж, схопившись з ліжка. — Усі три Духи будуть жити в мені. О, Якове Марлею! Нехай святиться Різдво! Я кажу це на колінах, так, старий Якове, на колінах!

Скрудж був такий зворушений, що голос його тремтів і не слухався його. Під час останньої боротьби із Духом він ридав, і все обличчя його було облите слізьми.

— Її не зірвали! — скрикнув Скрудж, схопившись за завісу коло ліжка. — Її не зірвали разом із кільцями! Вона тут, я тут, тінь того, що мало статися, можна розсіяти й знищити! Я знаю, що я її знищу!

Він хотів одягтися, але руки не слухалися його, крутили одяг, вивертали його, надівали не тим боком, рвали, м'яли його.

— Я знаю, що робити! — скрикнув Скрудж, сміючися й плачучи водночас. — Я почуваю себе легким, як пушинка, щасливим, як ангел; веселим, як школяр; у мене голова крутиться, як у п'яного! Дай, Боже, кожному веселого Різдва! Дай, Боже, щасливого Нового року всьому світу! О, який же я щасливий! Гоп-ля-ля! Гоп-ля-ля! Ура-а-а!

Він побіг, підстрибуючи, до їдальні і, зовсім засапавшись, став посеред кімнати.

— Ось і той кухлик, що був з теплим питвом! — скрикнув Скрудж і почав ходити по хаті. — Ось і ті двері, що ними увійшла Марлеева тінь. Ось той куток, де сидів Дух Теперішнього Різдва. Ось те вікно, що я дивився на блукаючих Духів. Це все зовсім правда! Все це сталося. Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!

Цей сміх був хороший, добрий сміх, особливо для того чоловіка, що вже багато років як одвик сміятися. Той сміх віщував, що Скрудж буде тепер часто весело сміятися.

— Я не знаю, який день сьогодні, — сказав сам собі Скрудж. — Я не знаю, чи довго я був з Духами... Я нічого не знаю! Я зовсім як дитина! Та це не біда! Я з охотою згоджуюся бути дитиною. Ой, який же я щасливий, який я щасливий! Гоп-ля-ля! Гоп-ля-ля! Ура-а-а!

Веселий та голосний дзвін спинив його втіху. «Дзень, дзень, бом, бом! Бом, дзень, дзень, бом! Бом, бом! Дзень, дзень, дзень!» Як хороше, як гарно!

Скрудж побіг до вікна, відчинив його і став дивитися на вулицю. Ні туману, ні диму: ясний, сонячний, веселий зимовий день; мороз рипить, здається, для того, щоб кров скакала й вигравала. Сонце обливало все промінням, немов золотом; небо сяяло, повітря було надзвичайно свіже й приємне, а дзвони так весело дзвонили. Чудово! Чудово!

— Який сьогодні день? — гукнув Скрудж хлопчикові у святочній одежі, що блукав поблизу, може, для того, щоб подивитися на Скруджа.

— Га? — спитав хлопчик, страшенно здивований.

— Який сьогодні день, голубе мій? — перепитав Скрудж.
— Сьогодні?! — знову здивувався хлопчик. — Та РІЗДВО ж!
— Сьогодні Різдво! — мовив сам собі Скрудж. — Так я не пропустив його! Духи зробили все в одну ніч!.. Вони можуть зробити все, що захочуть. Звичайно, звичайно!.. Гей, слухай, хлопче-молодче!

— Що? — озвався хлопчик.

— Знаєш ти крамницю отам, через вулицю, на розі? — спитав Скрудж.

— Як не знати! — одказав хлопчик.

— Ой, який же ти розумний! — мовив Скрудж. — Оце так хлопчик! А не знаєш ти часом, чи продали того індика, що за нього дано нагороду на виставці та що висів у тій крамниці? Не маленький індик, а великий?

— Отой індик, що такий завбільшки, як я? — спитав хлопець.

— Що за мила дитина! — скрикнув Скрудж. — Чиста втіха з ним розмовляти! Еге ж, голубчику мій, отой самий найбільший індик.

— Він ще й досі там висить, — одповів хлопець.

— Справді? — промовив Скрудж. — То піди й купи його.

— Ну, що це ви, пане? Ви жартуєте?..

— Ні, ні, — мовив Скрудж, — я серйозно; йди, купи його й скажи, щоб вони принесли сюди. Я скажу тоді, куди його однести. А сам вернися разом з крамарем, я дам тобі шилінг; якщо ж ти вернешся швидше, ніж за п'ять хвилин, то я дам тобі півкрони¹.

Хлопчик полетів, як стріла з лука.

— Я пошлю індика своєму писареві Бобові Кретчиту, — шепотів сам собі Скрудж, потираючи руки й сміючися. — Він нізащо не вгадає, хто прислав!.. Індик удвоє більший від його Тайні Тіма! От буде славна штука!

<...> Нарешті Скрудж убрався у свій найкращий одяг і ви-йшов на вулицю. Якраз тоді люди виходили гуртами з дому зовсім так, як показував йому Дух Теперішнього Різдва. Заклавши руки за спину, Скрудж ішов, поглядаючи на всіх із усмішкою. Він мав такий веселий і ласкавий вигляд, що трое

¹ Крónа — колишня англійська срібна монета.

чи четверо якихось добрих людей сказали йому: «Добридень, пане! З Різдвом будьте здорові!» І Скрудж потім часто казав, що ці слова були найрадісніші, наймиліші з усіх, які він коли-небудь чув.

Незабаром зустрів він якраз того поважного пана, що приходив учора до нього в контору й питав: «Чи це контора Скруджа й Марлея»? Серце у Скруджа затремтіло, коли він подумав, як то гляне на нього цей пан; але він знав тепер свою нову дорогу і пішов нею.

— Доброго дня, пане, — промовив Скрудж, прискоривши крок і взявши пана за обидві руки. — Сподіваюся, що ви вчора вирішили ваші проблеми? Ви взялися за добру справу. Дай вам, Боже, веселого Різдва!

— Пане Скрудж?

— Так, це моє ім'я, але я боюся, що воно для вас не дуже приємне. Вибачте мені, будьте ласкаві! Та чи не будете ви такі добрі, що... — Тут Скрудж шепнув йому щось на вухо.

— Господи! — вражено скрикнув пан. — Шановний пане Скрудже, ви жартуєте?

— Жодних жартів! І прошу вас, ні на шилінг менше. У цьому дарунку буде лише частина того, що мав би давати раніше. Зробіть мені цю ласку.

— Шановний пане Скрудж, — сказав пан, стискаючи йому руку, — я не знаю, як і дякувати вам за таку щед...

— Благаю: ні слова більше не кажіть мені, — одказав Скрудж. — Заходьте до мене, будьте ласкаві. Прийдете? Дуже вас прошу.

— Прийду! — скрикнув пан.

З його голосу було чути, що він виконає свою обіцянку.

— Дякую вам, — сказав Скрудж. — Я ваш боржник. Дякую тисячу разів. Нехай вам Господь помагає!

Далі Скрудж пішов до церкви, потім прохажувався, дивився на людей, що поспішали кудись; привітно озивався до дітей, до старців, дивився униз у кухню, угору на вікна і відчував, що це все сповнює його серце радістю. Ніколи ще ніяка прогулянка та й будь-що інше не робило його таким щасливим.

Після полудня він пішов до свого племінника. Разів з десяти пройшов він повз двері, поки зважився постукати. Далі таки постукав.

— Чи вдома ваш господар, голубонько? — спитав він служницю. — Славна дівчина! Дуже мила!

— Дома, пане.

— Де ж він, моя любя?

— Він, пане, в їдальні разом з панею. Я проведу вас туди, коли бажаєте.

— Дякую вам; він знає мене, — промовив Скрудж, — я вже сам собі піду.

Він тихенько одхилив двері і заглянув у їдальню. Стіл був накритий серед хати дуже святково, а молоді господарі вкотре оглядали, чи все було до ладу.

— Фреде! — промовив Скрудж.

— Господи Боже мій! — скрикнув Фред. — Хто це?..

— Це я, твій дядько Скрудж. Я прийшов на обід. Можна увійти?

Чи можна йому увійти! Скрудж повинен був дякувати Богові, що племінник не поодривав йому рук, стискаючи їх. Щірішої зустрічі не могло й бути. Племінниця привітала його теж так само щиро, і Топнер теж, як прийшов, і кругленька сестра, і всі гості, як поприходили. Що за чудовий був то вечір! Які хороші забави! Яка згода! Яке щастя!

А на другий день Скрудж прийшов рано у свою контору. Страх як рано! Він тільки й думав про те, щоб прийти раніш від свого писаря Боба Кретчита і зловити його на запізненні.

Так і сталося. Годинник вибив дев'ять — Боба нема; чверть на десяту — Боба нема. Він спізнився якраз на вісімнадцять з половиною хвилин. Скрудж сидів перед широко одчиненими дверима, щоб побачити, як Боб увійде у свій закамарок.

Боб ще за дверима зняв шапку й шарфик і одним скоком сів на стілець; потім почав рипіти пером так швидко, немов хотів догнати дев'яту годину.

— Слухайте! — гукнув Скрудж своїм (як тільки він міг удати) звичайним голосом. — Що це ви приходите в таку пізню пору?

— Вибачте мені, добродію, — промовив Боб, — я справді спізнився...

— Спізнився! — переказав Скрудж. — Ще б пак — ні! А йдьте лишень сюди, добродію!

— Це ж тільки один раз на рік, — благав Боб, виходячи зі свого закутка. — Цього вже ніколи не буде більше, пане! Я вчора трохи побавився ради свята...

— Ну, то я вам от що скажу, — мовив Скрудж. — Я не хочу більше терпіти такого, як було, і через те, — говорив він далі, вставши зі стільця й штовхнувши Боба так у бік, що той пото-

чився назад у свій закамарок, — через те я зважив платити вам більше.

Боб затремтів з переляку й потягнувся за лінійкою. В нього майнула думка оглушити лінійкою Скруджа, зв'язати його, покликати на поміч з вулиці людей і одвезти його в дім для божевільних.

— З Різдвом Христовим, Бобе! — сказав Скрудж зовсім по-важно, тріпаючи його по плечах. — Дай вам, Боже, кращого Різдва, мій любий друже, ніж ті святки, що я багато років робив вам. Я збільшу вам плату й буду старатися, щоб допомогти вашій бідній родині. Ми поговоримо про це сьогодні увечері за склянкою гарячого пуншу. Та запаліть перше всього більший вогонь у себе в каміні!..

Скрудж зробив усе, що казав, навіть далеко більше; що ж до Тайні Тіма, що видужав, то Скрудж став йому другим батьком.

Скрудж став таким добрим другом, добрим господарем і доброю людиною, що навряд чи й був другий такий у доброму старому Лондоні або у якому іншому доброму старому місті в доброму старому світі. Дехто насміхався з тої зміни, але Скрудж не зважав на те. Він знав, що завжди знайдуться люди, охочі сміятися з усякого добра, з усього хорошого та величного. Знаючи, що вони сліпці, Скрудж хотів, щоб вони мружили очі від сміху, ніж від справжньої сліпоти, бо сміх далеко приємніший за сліпоту. Він і сам сміявся і був щасливий.

Після тієї пригоди Скрудж не бачився більше з Духами; але все життя він поводився, як наказує любов до людей, відривав від себе й допомагав іншим, і про нього казали, що вже хто-хто, а Скрудж уміє шанувати Різдо.

Дай, Боже, щоб те саме можна було сказати про нас усіх!

Отже, прокажімо за маленьким Тайні Тімом: «Нехай буде над кожним з нас благословення Бога, його любов і ласка!»

Переклад *Ольги Кривинюк*¹

**Прагнемо бути
творчими читачами**

1. Дайте поради щодо виразного читання V строфи. Обґрунтуйте їх текстом.

¹ Переклад здійснено у 1918 р. Друкується згідно з сучасним українським правописом.

- 2. Пригадайте слова, пропущені в наведеній цитаті: «Я почуваю себе легким, як ..., щасливим, як ..., веселим, як ...». Який художній засіб і з якою метою використовує автор?
- 3. Розкажіть від імені Скруджа про зроблені ним добрі справи.
- 4. Пригадайте ваші враження від першої зустрічі зі Скруджем. Чи змінилось ваше ставлення до нього? Обґрунтуйте свою відповідь.

Світова література очима українських письменників

Творами Діккенса цікавились Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка.

Одним із шанувальників таланту славетного англійця був і Пантелеймон Куліш, який назвав Діккенса «...найвеличнішим маляром побуту, звичаїв і пристрастей людських».

Підсумовуємо вивчене

- 1. Уявіть фантастичну ситуацію: ви зустрілись зі Скруджем. Про що б ви з ним поговорили?
- 2. Поясніть зміст назви твору. Чим «Різдвяна пісня у прозі» відрізняється від традиційних різдвяних пісень?
3. Як у повісті відображено тогочасне реальне життя англійців?
- 4. Чи можна стверджувати, що у творі присутні фантастичні елементи? Обґрунтуйте думку.
- 5. Прочитайте вислів Пантелеймона Куліша про Чарлза Діккенса (рубрика «Світова література очима українських письменників»). Яким чином ці слова стосуються «Різдвяної пісні у прозі»?
- 6. Уявіть себе кінорежисером. Які епізоди твору ви обов'язково включили б до художнього фільму? Чому?
- 7. Напишіть твір на тему «Що в житті людини найцінніше?»

Літературними куточками планети

Подорожуючи Лондоном, можна побачити багато місць, пов'язаних з іменем Дікенса. Насамперед музей письменника, розташований у будинку на Даут-стріт, де він поселився вже будучи відомим автором. Тут усе нагадує про колишнього господаря: камін, біля якого він грівся, письмовий стіл, за яким працював п'ятнадцять років. Але найцікавішим експонатом багато кому видається груба рама з малесеньким каламутним віконцем. Саме крізь нього Чарлз дивився на вулицю, коли сім'я Діккенсів, переживаючи лихі часи, мешкала в напівпідвальному приміщенні.

Пам'ять про Дікенса зберігають і в читальному залі всесвітньо відомого Британського музею. Тут юнак, який через життєві негаразди не мав можливості відвідувати навчальні заклади, самотужки здобував освіту.

Підсумовуємо вивчене під час мандрівки «До скарбниці одвічних чеснот»

1. Підготуйтеся до рольової гри «Інтерв'ю з письменником». Поміркуйте, які запитання ви задали б Чехову або Діккенсу.
2. Чим оповідання відрізняється від повісті?
3. Пригадайте різдвяні твори, які ви читали. Чи перегукуються вони з повістю Дікенса?
4. Яке слово «сховалось» у різдвяному віночку? Як би ви пояснили його значення?

5. Зверніть увагу ще раз на епіграф до розділу. Яким чином слова Чехова стосуються прочитаних творів?
6. Поміркуйте, чому до скарбниці людських чеснот вас вів саме Дух Теперішнього Різдва.
7. Що цікавого ви дізналися з рубрики «Літературними куточками планети»?

Потрібно пройти
крізь випробування,
щоб зрозуміти, на що
здатна людина.

Жуль Верн

НА ОСТРОВАХ ЖИТТЄВИХ ВИПРОБУВАНЬ

У світі літератури є чимало творів, які переносять читачів на безлюдні острови. Скільки пригод і відкриттів тут на шляху кожного мандрівника! Спостерігаючи за життям Робінзона Крузо, ви побачите, як Острів Відчаю перетворився на Острів Надії. Услід за вашим ровесником Джимом Гокінсом вирушите на славнозвісний Острів Скарбів, де заховано багатства капітана Флінта. Разом з літературними героями вам доведеться пройти крізь численні випробування розуму, спостережливості і кмітливості. Однак відчуті себе у полоні острова життєвих випробувань можна не лише на шматку землі, оточеному водою. На що здатна людина, яка лишається наодинці з собою, на яку чигають численні небезпеки? Про це ви дізнаєтесь із пригод п'ятнадцятирічного капітана Діка Сенда та героя оповідання «Любов до життя», написаного американським письменником Джеком Лондоном. Замислитись над тим, що допомагає людині подолати страх і розпач, не скоритись примхам долі, допоможе і вірш угорця Шандора Петефі.

Даніель Дефо

(1660 або 1661—1731)

Дефо — художник, який оспівав силу й мужність людини, її енергію та працелюбність, завжди знаходитиме відгук у читачів.

Олександр Анікст¹

23 квітня 1719 року в Лондоні побачила світ книжка з дивно довгою для сучасного читача назвою: «Життя, незвичайні та дивовижні пригоди Робінзона Крузо, моряка з Йорка², який

¹ Анікст Олександр — російський літературознавець.

² Йорк — місто на північному сході Англії.

прожив двадцять вісім років у цілковитій самотності на безлюдному острові, біля берегів Америки, неподалік гирла великої річки Оріноко¹, опинившись там після корабельної аварії, під час якої загинув весь екіпаж корабля, крім нього, з додатком розповіді про не менш дивовижний спосіб, яким його врешті-решт визволили пірати. Написано ним самим».

Її автором був **англійський письменник** Даніель Дефо, який ніколи не бачив далекого тропічного острова. Народився він у Лондоні 1660 чи 1661 року (точна дата досі невідома). Батько Даніеля був дрібним торговцем, а свого сина хотів бачити служителем церкви. І хоча хлопчик виховувався під суворим наглядом священника, він завжди знаходив час, щоб подивитися народні вистави на майданах або послухати на березі Темзи розповіді матросів про морські пригоди. Церковна кар'єра не зацікавила юнака, і він опинився серед мандрівних купців. Однак торгові справи йшли не дуже добре: Даніель то збагачувався, то зuboжив. Доля привела безталанного комерсанта на журналістську стежу. Дефо став одним з перших професійних журналістів Англії. Літературну діяльність він почав із памфлетів — статей, у яких гостро висміюються вади суспільства. За один із них письменника присудили тричі стояти біля ганебного стовпа і відбувати довічне ув'язнення. Нескорений памфлетист написав «Гімн ганебному стовпу», у якому висловив думку про те, що така розправа є нагородою для мужніх і чесних людей. Друзі розповсюдили цей гімн серед мешканців Лондона. Наступне покарання Дефо біля ганебного стовпа перетворилось на справжній тріумф² журналіста: жінки дарували йому квіти, хлопчаки торгували листівками з текстом гімну, який звучав над площею на знак підтримки лондонцями свого героя. Невдовзі після цієї події в'язня випустили на свободу.

Дефо зазнавав злетів і падінь, проте, незважаючи ні на що, не полишав головної справи свого життя — письменництва. Його літературна спадщина становить понад 400 творів. Однак випробування часом витримала лише одна книжка — «Робінзон Крузо». А починалась вона з того, що якось до рук письменника потрапив щоденник відомого на той час мореплавця і пірата Вудза Роджерса. У ньому розповідалось про історію, яка сталася з шотландцем Александром Селкірком. Через непокору капітану корабля цього матроса висадили на безлюдний острів,

¹ Оріноко — річка в Південній Америці (нині у Венесуелі).

² Тріумф — перемога.

загублений у Тихому океані. Йому залишили рушницю, деякі інструменти, невеликі запаси пороху та продуктів. Тільки через чотири роки його випадково підбрало інше англійське судно. За переказами, Селкірк був украй виснажений і настільки здичавів, що зрозуміти його мову було дуже важко. Лише через певний час він зміг говорити розбірливо. Ця історія надзвичайно схвилювала Дефо. Він зустрівся з колишнім полонеником острова, а згодом написав твір про долю людини, схожу і водночас не схожу на долю Селкірка.

1. Про які риси характеру **англійського письменника** Данієля Дефо свідчить випадок з ганебним стовпом?

2. Підготуйте вибіркового переказ на тему «Історія Александра Селкірка».

Світова література очима українських письменників

Тарас Шевченко, згадуючи роман Дефо в автобіографічній повісті «Художник», назвав його «безсмертним творінням». Під враженням від роману поет створив малюнок «Робінзон Крузо». Іван Франко, рекомендуючи для читання твори, які пробуджують розум і облагороджують почуття, зазначав, що до них повною мірою належить «добре знаний усіма Робінзон...».

Опишіть, яким побачив Робінзона Тарас Шевченко.

РОБІНЗОН КРУЗО

(Уривки)

Юнака на ім'я Робінзон Крузо вабить море, і жодні перешкоди не можуть завадити його мрії про морські подорожі. Молодого моряка захоплюють пірати, але йому вдається втекти. Через кілька років після цього випадку він стає господарем плантації цукрової тростини в Бразилії. Однак доля приготувала йому нові пригоди.

<...>Лихої години, 1 вересня 1659 року, я ступив на корабель. Саме того дня, як і вісім років тому, коли я втік від батька та матері в Гуль, — того дня, коли я повстав проти батьківської волі і так безглуздо розпорядився своєю долею.

Наше судно мало щось із сто двадцять тонн місткості: на ньому було шість гармат і чотирнадцять чоловік екіпажу, не рахуючи капітана, юнги та мене. Важкого вантажу у нас не було, і весь він складався з різних дрібних виробів, які звичайно вживають для торгівлі з неграми: із намиста, шматочків скла, черепашок, дзеркалець, ножів, ножиць, сокир тощо.

Того самого дня, коли я ступив на корабель, ми знялися з якоря й попливли на північ уздовж побережжя Бразилії, розраховуючи повернути до африканського берега, коли досягнемо десятого або дванадцятого градуса північної широти: такий був тоді звичайний курс кораблів. Весь час, поки ми держались наших берегів, до самого мису Святого Августина¹, стояла гарна погода, тільки було дуже жарко. Від мису Святого Августина ми повернули у відкрите море і скоро згубили землю з очей. Ми йшли приблизно на острів Фернандо ді Норонья², тобто на північно-північний схід, залишаючи цей острів з правого борту. На дванадцятий день ми перетнули екватор і, за нашими останніми спостереженнями, були вже під 7°2' північної широти, коли на нас несподівано налетів жорстокий шквал. То був справжній ураган. Він знявся на південному сході, потім повернув у протилежний бік і нарешті задув з північного сходу з такою страшною силою, що протягом дванадцяти днів ми тільки мчалися за вітром і, пустившись напризволяще, пливли

¹ *Мис Святого Августина* — розташований у північній частині Бразилії між Атлантичним океаном і Мексиканською затокою.

² *Фернандо ді Норонья* — острів у Атлантичному океані, поблизу берегів Бразилії.

туди, куди нас гнала люта стихія. Нема чого й казати, що всі ці дванадцять днів я щохвилини чекав смерті, та й ніхто на кораблі не сподівався, що залишиться живим.

Та мучив нас не тільки жах перед бурею: один з наших матросів помер від тропічної пропасниці, а ще двох — матроса та юнга — змило в море. На дванадцятий день шторм почав ущухати, і капітан проробив якомога точніші виміри. Виявилось, що ми перебуваємо приблизно під 11° північної широти, але нас віднесло на 22° на захід від мису Святого Августина. Ми були тепер недалеко від берегів Гвіані¹ чи північної частини Бразилії, за річкою Амазонкою, ближче до річки Оріноко, відомішої в тих краях під назвою Великої ріки. Капітан порадився зі мною, куди тримати курс. Оскільки судно дало течу й навряд чи було придатне для далекого плавання, він вважав, що найкраще повернути назад, до берегів Бразилії.

Але я рішуче заперечив. Урешті-решт, вивчивши карти берегів Америки, ми побачили, що аж до Караїбських островів нам не трапиться жодної заселеної країни, де можна було б знайти допомогу, і тому вирішили йти на Барбадос², до якого, за нашими розрахунками, можна було добратись за два тижні, бо нам довелося б трохи збочити, щоб не потрапити в течію Мексиканської затоки. Отже, до берегів Африки ми пливати не могли, бо корабель треба було лагодити, а екіпаж — поповнити.

Тому ми змінили курс і стали тримати на північно-західний захід, маючи на думці добратись до якогось із островів, що належали Англії, і дістати там допомогу. Але доля вирішила інакше: коли ми досягли $12^\circ 18'$ північної широти, налетів другий шторм; він так само, як і перший, навально погнав нас на захід і відніс так далеко від торговельних шляхів, що якби ми навіть не загинули від розбурханої стихії, то однаково нас би з'їли людожери, бо вернутись на батьківщину не було надії.

Якось уранці, коли ми отак бідували, — вітер усе ще не вщухав, — один з матросів вигукнув: «Земля!» — але не встигли ми вибігти з каюти, щоб довідатись, де ми, як наш корабель сів на мілину. Тієї ж миті вода від раптової зупинки ринула на палубу з такою силою, що ми вже вважали себе пропавшими: прожогом кинулись ми вниз до закритих приміщень, шукаючи там захисту від морського шумовиння та бризок.

¹ Гвіана (нині Гайана) — на той час голландська колонія в Південній Америці біля узбережжя Атлантичного океану.

² Барбадос — острів у Атлантичному океані.

Той, хто ніколи не бував у такому становищі, навряд чи уявить наш відчай. Ми не знали, де ми, до якої землі нас прибило, острів це чи материк, заселений він чи ні. Хоч буря лютувала трохи менше, ніж раніше, ми не мали надії, що наше судно продержиться навіть кілька хвилин, не розбившись ущент, якщо тільки вітер якимсь дивом не зміниться. Словом, ми сиділи, поглядаючи один на одного, будь-якої хвилини чекаючи смерті, і кожен готувався перейти до іншого світу, бо в цьому світі нам уже не було чого робити. Втішало нас тільки те, що, всупереч нашим сподіванням, судно ще не розбилось, і капітан сказав, що вітер починає стихати.

Хоч нам і здалося, що вітер трохи вщух, але корабель так міцно сів на мілину, що не було надії зрушити його з місця. У цьому безпорадному становищі нам залишалось тільки зробити спробу врятувати своє життя будь-якою ціною. Ми мали дві шлюпки: одна висіла над кормою, але під час шторму її розбило об стерно, а потім зірвало й потопило або віднесло в море, отож на неї нічого було розраховувати. Залишилася друга шлюпка, та чи можна буде спустити її на воду — важко було сказати. А проте роздумувати не було часу: кожної хвилини корабель міг розколотись навіпіл; дехто говорив навіть, що він уже дав тріщину.

У цю тяжку хвилину помічник капітана підійшов до шлюпки і з допомогою решти матросів перекинув її через борт. Усі ми — одинадцятьоро чоловік — спустилися в шлюпку, відчалили й здалися на Боже милосердя та на волю шалених хвиль; дарма що шторм помітно стихав, усе-таки на берег набігали страшенні вали, і море справедливо можна було назвати *den wild zee* — диким морем, як кажуть голландці.

Тепер наше становище було зовсім безнадійне; хвилі здіймалися так високо, що ми розуміли: шлюпка не витримає і ми неминуче потонемо. Йти під вітрилом ми не могли, бо у нас його не було, та ми й не мали б з нього ніякої користі. Ми гребли до берега з важким серцем, як люди, що йдуть на страту. Всі ми добре знали, що як тільки шлюпка підійде ближче до берега, прибій розтрощить її на тисячу скалок. І, гнані вітром, покладаючись на Господнє милосердя, ми налягли на весла, власноручно наближаючи свою загибель.

Який був перед нами берег — скелястий чи піщаний, крутий чи спадистий, — ми не знали. Єдиною слабкою надією на порятунок була можливість потрапити до якої-небудь бухточки,

затоки чи гирла річки, де хвилі менші і де ми могли б сховатись під берегом із затишного боку. Але спереду не було видно нічого схожого на затоку, і чим ближче ми підходили до берега, тим страшнішою здавалася нам земля, страшнішою навіть за море.

Коли ми відійшли чи, точніше, нас віднесло від корабля милі на чотири, величезний, високий, як гора, вал раптом налетів з корми на нашу шлюпку, ніби щоб останнім ударом припинити наші страждання. Шлюпка вмить перекинулася, ми не встигли навіть скрикнути: «Боже!» — як опинилися у воді, далеко і від шлюпки, й один від одного.

Не можна описати душевне сум'яття, яке охопило мене, коли я занурився у воду. Я дуже добре плаваю, а проте не зміг відразу виринути й мало не захлинувся. Хвиля ж, підхопивши мене, покотилась далеко в напрямі до берега, розбилась і відлинула назад, залишивши мене на мілкому місці напівмертвим від води, якої я наковтався.

Мені вистачило самовладання настільки, що, побачивши суходіл набагато ближче, ніж я думав, я схопився на ноги й мерщій кинувся бігти, намагаючись дібратись до берега раніше, ніж набіжить і підхопить мене друга хвиля, але швидко побачив, що мені від неї не втекти: море йшло горою й наздоганяло мене, мов розлючений ворог, змагатися з яким я не мав ні сили, ні засобів. Лишалось тільки, затримавши подих, виринути на гребінь хвилі й щосили пливати до берега. Найбільше старався я, щоб хвиля, піднісши мене ще ближче до берега, не захопила мене знову, вертаючись у море.

Наступна хвиля відразу поховала мене футів на двадцять-тридцять під водою. Я відчув, як мене підхопило і з надзвичайною силою та швидкістю помчало до берега. Я затримав подих і поплив за водою, щосили допомагаючи течії. Я вже задихався, коли раптом відчув, що підіймаюсь угору. Незабаром, на велику мою полегкість, мої руки й голова опинились над водою, і хоч секунди за дві налетіла інша хвиля, короткий перепочинок надав мені сили та мужності. Мене знову накрило з головою, але ненадовго. Коли хвиля розбилась і відійшла, я не дав їй потягти себе назад, а поплив до берега і незабаром відчув під ногами дно. Я постояв кілька секунд, щоб відсапатись, і з останніх сил прожогом побіг до берега. Але й тепер я ще не втік від розлученого моря, воно знову кинулось навздогін за мною. Ще двічі мене підхоплювало й несло далі й далі до берега, який тут був дуже положистий.

Останній вал трохи не став для мене фатальним: підхопивши мене, він виніс чи, точніше, шпурнув мене на скелю з такою силою, що я знепритомнів, ставши зовсім безпорадним. Удар у бік та в груди зовсім забив мені дух, і коли б море знову підхопило мене, я неминуче захлинувся б. На щастя, я прийшов до пам'яті саме вчасно: побачивши, що зараз мене знову накриє хвилею, я міцно вчепився за виступ скелі і, затримавши скількимога подих, вирішив перечекати, поки хвиля спаде. Ближче до берега хвилі були не такі високі, і я, переждавши одну, знову кинувся бігти й опинився так близько від берега, що наступна хвиля хоч і перекотилася через мене, але не могла вже підхопити й винести мене назад у море. Пробігши ще трохи, я, на велику радість, відчув себе на суходолі і, видершись на прибережні скелі, сів на траву. Тут я був у безпеці: море не могло дістати до мене.

Опинившись на березі живим і здоровим, я звів очі до неба й подякував Богові за порятунок, хоч кілька хвилин тому я вже втратив був останню надію. Думаю, немає таких слів, якими можна було б правдиво змалювати захоплення і поривання людської душі, врятованої, сказав би я, з самої могили, і я анітрохи не дивуюся тому, що, коли оголошують помилювання злочинцеві, який стоїть уже із зашморгом на шиї й от-от має повиснути, то завжди при цьому присутній лікар, щоб пустити йому кров, бо від несподіваної радості у помилюваного може зупинитися серце.

Неждана радість, як і жаль, вражають розум.

Я ходив по березі, здіймав руки до неба і робив ще тисячу жестів і рухів, яких не можу тепер описати. Все моє єство, якщо можна так висловитися, було перейняте думками про порятунок. Я думав про своїх товаришів, які всі потонули, і про те, що ніхто, крім мене, не врятувався; принаймні нікого з них я більше не бачив; від них не залишилося й сліду, крім трьох капелюхів, одного кашкета та двох непарних черевиків.

Глянувши туди, де на міліні стояв наш корабель, я ледве міг розгледіти його за пінявими валами,— так він був далеко, і сказав собі: «Боже! Яким дивом я вибрався на берег?»

Натішившись думками про порятунок від смертельної небезпеки, я почав роздивлятись навкруги, щоб довідатись, куди потрапив і що маю далі робити. Мій радісний настрій відразу ж підупав, бо я зрозумів, що хоч і врятувався, але не втік від подальших страхів та лих. Я змок до рубця, переодягнутись не було в що; я не мав ні їжі, ні води, щоб підкріпити свої сили — отож я або помру з голоду, або мене роздеруть хижі звірі; і що

найгірше — я не мав зброї і не міг ні полювати на дичину, щоб забезпечити себе харчами, ні боронитись від хижаків, які захочуть напасти на мене. Взагалі у мене не було нічого, крім ножа, люльки та бляшанки з тютюном. То було все моє майно. На саму думку про це я впав у такий розпач, що довго бігав, мов божевільний, по березі. Коли настала ніч, я із завмиранням серця питав себе, що мене чекає, коли тут водяться хижі звірі,— адже вони завжди виходять на полювання вночі.

Єдине, що я міг тоді придумати, це вилізти на товсте, гіллясте дерево поблизу, схоже на ялину, але з колючками, і пересидіти на ньому ніч, а коли настане ранок, вирішити, якою смертю краще померти, бо жити тут мені здавалося неможливим. Я пройшов з чверть милі від берега вглиб подивитись, чи немає де прісної води і, на велику радість, знайшов ручай. Напившись і поклавши в рот трохи тютюну, щоб угамувати голод, я вернувся до дерева, виліз на нього й постарався вмотитись так, щоб не впасти, заснувши. Потім вирізав для самооборони коротенький сучок, ніби ломачку, сів якнайзручніше і від надмірної втоми міцно заснув. Я спав так солодко, як, гадаю, небагатьом спалося б на моєму місці, і здавалось, ніколи ще не прокидався такий свіжий та бадьорий.

Коли я прокинувся, уже зовсім розвиднілось. Погода прояснилась, вітер стих, і море вже не лютувало й не здіймалося. Але мене найбільше вразило те, що вночі корабель принесло припливом з мілини майже до тієї скелі, об яку мене так сильно вдарило хвилею, і тепер він стояв за милю від того місця, де я ночував: тримався він майже рівно, і я вирішив побувати на ньому і врятувати хоч що-небудь із корисних для мене речей.

Спустившись із свого пристановища на дереві, я ще раз озирнувся навкруги й найперше побачив нашу шлюпку, що лежала милі за дві праворуч від мене на березі, куди її викинуло море. Я пішов туди, сподіваючись дістатися до шлюпки, але, як виявилось, шлях перепиняла маленька затока чи бухточка з півмилі завширшки. Тоді я повернувся назад, бо мені важливіше було потрапити якнайшвидше на корабель, де я сподівався знайти що-небудь для підтримки свого життя.

Пополудні море зовсім заспокоїлось, і відплив був такий низький, що мені пощастило підійти до корабля на чверть милі. І тут я знову відчув напад глибокого горя, бо зрозумів, що ми всі врятувалися б, якби залишились на кораблі: переждавши шторм, ми щасливо перебралися б на берег, і я не був би, як тепер,

такою бідолашною істотою, геть позбавленою людського товариства. На цю думку сльози потекли в мене з очей, але сльозами горю не зарадиш, і я вирішив по змозі дістатися до корабля. Скинувши з себе одягу (день був дуже жаркий), я ввійшов у воду. Проте, підпливши до корабля, я зіткнувся з новою трудностю: як на нього вилізти? Він стояв на міліні, майже весь виступаючи з води, і вчепитись не було за що. Я двічі обплив круг нього і за другим разом помітив канат (дивно, що він не зразу впав мені в очі), який звисав так низько над водою, що мені, хоч і з великими труднощами, пощастило впіймати його кінець і видертись на судно. Корабель дав течу, і в трюмі було повно води, проте він так загруз у піщаній чи, точніше, мулистій міліні, що корма піднялась, а ніс мало не торкався води. Отже, вся кормова частина була вільна від води і жодна з речей там не намокла. Я виявив це відразу, бо, цілком природно, мені насамперед хотілось дізнатися, що саме на кораблі поспувалось і що залишилось непошкодженим. Виявилось, по-перше, що весь запас провізії був сухий, а що мене мучив голод, то я поквапився до комори, набив кишені сухарями і їв їх на ходу, щоб не марнувати часу. В кают-компанії я знайшов пляшку рому і відсорбнув кілька добрячих ковтків, щоб підбадьоритись для дальшої роботи. Насамперед потрібен був човен, щоб перевезти на берег речі, які могли мені згодитися.

Однак даремно було сидіти склавши руки і мріяти про те, чого я не міг дістати. При потребі ми стаємо винахідниками, і я відразу взявся до праці. На кораблі були запасні щогли, стеньги та реї; з них я вирішив збудувати пліт. Вибравши кілька легших колод, я перекинув їх через борт, об'язавши перед тим кожную канатом, щоб їх не віднесло водою. Потім я спустився з корабля, притяг до себе чотири колоди й міцно зв'язав їх між собою з обох кінців, скріпивши згори ще двома чи трьома короткими дошками, покладеними навхрест. Мій пліт чудово витримував мене, але для більшого вантажу був надто легкий. Тоді я знову заходився майструвати й пилкою нашого корабельного теслі розпиляв запасну щоглу на три шматки та приладнав їх до свого плоту. Ця робота вимагала від мене нечуваних зусиль, але бажання заpastись усім потрібним для життя підтримувало мене, і я зробив те, що за звичайних обставин мені було б понад силу.

Тепер мій пліт був досить міцний і міг витримати чималу вагу. Далі мені треба було навантажити його і вберегти мою поклажу від морського прибою; над цим я роздумував недовго.

Насамперед я поклав на пліт усі дошки, які знайшов на кораблі, а на них поставив три матроські скриньки, зламавши в них перед цим замки та спорожнивши їх. Добре зваживши, які з речей найпотрібніші, я відібрав їх і наповнив ними усі три скриньки. В одну з них я склав харчові припаси: рис, сухарі, три головки голландського сиру, п'ять великих шматків в'яленої козлятини, що була на кораблі основною їжею, і рештки зерна для курей, яких ми взяли з собою і давно вже з'їли. То був ячмінь упереміж із пшеницею; на превеликий мій жаль, згодом виявилося, що його попсували пацюки.

Я знайшов також кілька ящиків вин і п'ять чи шість галонів рисової горілки, що належала нашому шкіперові¹. Ящики я поставив просто на пліт, бо в скрині вони б не вмістилися, та й не було потреби їх ховати. Тим часом, поки я робив усе це, почався приплив, і я з жалем побачив, що мій камзол², сорочку і жилет, які я поклав на березі, понесло в море. Тепер у мене лишились тільки полотняні штани до колін та панчохи, яких я не знімав, коли плив до корабля. Це примусило мене поклопотатись про одяг. На кораблі я знайшов його чимало, але взяв тільки те, що було мені в ту хвилину потрібно, бо мене значно більше спокушало багато чого іншого, насамперед робочий інструмент. Після довгих розшуків я знайшов скриньку нашого теслі, і це була справді дорогоцінна знахідка, якої я не віддав би в той час за цілий корабель золота. Я поставив на пліт цю скриньку, навіть не зазирнувши в неї, бо приблизно знав, які в ній інструменти.

Тепер мені лишалося заpastися зброєю та набоями. В кают-компанії я знайшов дві чудові мисливські рушниці і два пістолі, які й переправив на пліт разом з кількома порохівницями, невеликою торбою з дробом та двома старими іржавими шпагами. Я знав, що на кораблі було три бочки пороху, тільки не знав, де їх зберігав наш канонір³. Але, пошукавши добре, я знайшов усі три: одна підмокла, а дві були зовсім сухі, і я перетяг їх на пліт разом із зброєю. Тепер він був досить навантажений, і я почав думати, як мені добратись до берега без вітрила, весел та стерна, — адже найменший порив вітру в одну мить перекинув би всю мою споруду.

¹ Шкіпер — капітан судна.

² Камзол — чоловічий верхній одяг, який щільно облягає тулуб.

³ Канонір — людина, яка обслуговує гармати.

Три обставини допомагали мені: перша — рівне та тихе море, друга — приплив, що мав гнати пліт до берега, і третя — невеличкий вітрець, що дув теж до берега. Отже, розшукавши два чи три зламаних весла від корабельної шлюпки і прихопивши ще дві пилки, сокиру та молоток, крім того знаряддя, що було в скриньці, я з цим вантажем пустився в море. З милію мій пліт ішов чудово; я помітив лише, що його відносить від того місця, куди вчора мене викинуло море. З цього я зробив висновок, що там, певне, берегова течія, і що я можу потрапити у якусь маленьку затоку або річку, де мені буде зручно причалити з моїм вантажем.

Сталося так, як я й передбачав. Незабаром спереду показалась маленька бухта, і мене швидко понесло до неї. Я правив як умів, стараючись держатися середини течії.

Але тут я мало не зазнав аварії вдруге, і, якби це сталося, я, їй право, помер би з горя. Я не знав берегів, і мій пліт несподівано наскочив одним краєм на міліну і дуже перехилився, бо другий край його не мав на що спертись; ще трохи — і весь мій вантаж зсунувся б і впав би у воду. Я щосили підпер спиною та руками свої скриньки й намагався вдержати їх на місці, але, незважаючи на всі мої зусилля, не міг зіпхнути плоту. Не сміючи поворухнутись, я простояв так з півгодини, поки приплив не підняв трохи того краю плоту, що опустився; а трохи згодом вода ще повищала, і пліт сам зійшов з мілини. Тоді я відіпхнувся веслом на середину фарватеру і, здавшись на течію, яка була тут дуже сильна, опинився нарешті в гирлі невеликої річки з високими берегами. Я почав озиратися, шукаючи, де краще пристати; мені не хотілося віддалятися від моря, бо я сподівався побачити коли-небудь на ньому корабель, і тому вирішив улаштуватися якомога ближче до берега.

Аж ось на правому березі я побачив невеличку затоку й скерував до неї свій пліт. З великими труднощами провів я його поперек течії і ввійшов у затоку, впираючись веслом у дно. Але тут я знову мало не потопив усього мого вантажу: берег був такий крутий, що коли б мій пліт наїхав на нього одним краєм, то другий неминуче нахилився б і мій вантаж потрапив би в небезпеку. Лишалось тільки чекати повного припливу, а поки що, упираючись веслом у дно, я тримався, мов на якорі, біля рівної площадки, гадаючи, що приплив накриє її водою. Так воно й сталося. Ледве я побачив, що води досить (бо мій пліт сидів майже на фут у воді), я підіпхнув його до площадки й там закріпив двома зламаними веслами, встромивши їх у дно з

обох боків. Так стояв я, поки не настав відплив, а тоді мій пліт з усім вантажем опинився в безпеці, на березі.

Тепер мені треба було оглянути околиці й вибрати собі зручне місце для житла, де я міг би скласти своє майно, не боячись, що воно пропаде. Я досі не знав, куди потрапив: на континент чи на острів, у заселену чи незаселену країну; не знав, чи загрожують мені хижі звірі, чи ні. Приблизно за півмилі від мене був горб, крутий та високий; як видно, він був найвищий у пасмі горбків, що тяглося на північ. Озброївшись рушницею, пістолем і порохівницею, я вирушив на розвідку. Коли я з великими труднощами зійшов на вершину горба, то відразу зрозумів свою гірку долю: я був на острові, з усіх боків розлягалось море, і навкруги не видно землі, коли не рахувати кількох скель, що стриміли віддалік, та двох острівців, ще менших за мій, миль за десять на захід.

Я зробив ще одне відкриття: ніде не було видно ні клаптика обробленої землі — острів, за всіма ознаками, був незаселений; може, тут жили хижаки, однак поки що я жодного не бачив; зате птахів була сила-силенна, щоправда, зовсім мені невідомих, і коли мені пізніше траплялось підстрелити котрогось, я не міг визначити з його вигляду, чи він їстівний. Вертаючись назад, я підстрелив величезного птаха, який сидів на дереві край великого лісу. То був, певно, перший постріл, що пролунав там від початку світу. Я ледве встиг вистрілити, як над лісом з криком знялися незліченні зграї птахів різних порід. Кожен кричав по-своєму, але жоден з тих криків не нагадував відомих мені криків. Забитий мною птах, як мені здалося, був різновид нашого яструба: він дуже скидався на яструба і забарвленням пір'я, і формою дзьоба, лише кігті в нього були значно коротші. М'ясо птаха смерділо падлом і було неїстівне.

Задовольнившись цими відкриттями, я вернувся до плоту й заходився переносити речі на берег; це забрало в мене решту дня. Як і де влаштуватись на ніч, я не знав, а лягти просто на землю боявся, не маючи певності, що мене не загризе який-небудь хижак, хоч, як я переконався згодом, цей страх був безпідставний.

Облюбувавши на березі місце для ночівлі, я обгородив його з усіх боків скриньками та ящиками, а всередині зробив щось подібне до куреня. Щодо їжі, то я досі не знав, як добуватиму її, бо, крім птахів і двох якихось звірят, схожих на нашого зайця, які вискочили з лісу на звук мого пострілу, ніякої живності я тут не бачив.

Тепер я почав міркувати, як забрати з корабля все, що там лишилось і що могло мені придатись, — насамперед реї, вітрила тощо. Я вирішив, коли ніщо не перешкодить, зробити ще один рейс на корабель. А знаючи, що перший же шторм розіб'є його вщент, я вирішив відкласти всі інші справи, поки не перевезу на берег усього, що зможу взяти. Я став радитися — сам із собою, звісно, — чи брати мені пліт. Це здалося мені непрактичним, і, дочекавшись відпливу, я пустився в путь, як і першого разу. Тільки тепер я роздягся в курені, залишившись у самій спідній картатій сорочці, полотняних підштанках та пантофлях на босу ногу.

Як і першого разу, я видерся на корабель канатом, потім спорудив новий пліт; але, навчений уже досвідом, зробив його не таким неповоротким, як перший, і легше навантажив. І все-таки я перевіз на ньому багато корисних речей: по-перше, все, що знайшлося в припасах нашого теслі: два чи три мішки з великими й дрібними цвяхами, велику викрутку, десятків два сокир, а головне, таку корисну річ, як точило. Потім я взяв кілька речей з комори нашого каноніра, в тому числі три залізні ломи, два барила з рушничними кулями, сім мушкетів, ще одну мисливську рушницю, трохи пороху, великий лантух з дробом і рулон листового свинцю. Але свинець був такий важкий, що я не мав сили підняти його й спустити на пліт.

Крім перелічених речей, я забрав з корабля весь знайдений одяг, запасне вітрило, гамак та кілька постель. Усе це я навантажив на пліт і, на велике своє задоволення, перевіз на берег непошкодженим.

Я трохи побоювався, щоб за час моєї відсутності які-небудь хижаки не знищили моїх харчових запасів; але, вернувшись на берег, я не побачив ніяких слідів непроханих гостей. Тільки на одній скриньці сиділо якесь звірятко, схоже на дику кішку; коли я підійшов ближче, воно відбігло вбік, зупинилось, присіло на задні лапи й спокійнісінько дивилось мені просто в вічі, ніби показуючи, що хоче познайомитись зі мною. Я націлюся на нього з рушницю, але воно, не здогадуючись про небезпеку, нітрохи не злякалось і навіть не ворухнулось. Тоді я кинув йому шматок сухаря, хоч і не дуже міг бути марнотратним, оскільки мої харчові запаси були невеликі. Проте я дав йому той шматочок, і воно підійшло, обнюхало сухар, з'їло його, задоволене облизалося й глянуло на мене, ніби сподіваючись ще одного. Та я подякував за честь і більше нічого йому не дав; тоді воно пішло собі геть.

Приставивши на берег другу партію вантажу, я хотів був відкрити бочки з порохом і попереносити його частинами, оскільки бочки були надто важкі та великі. Однак спершу я заходився споруджувати невеликий намет із вітрила та жердин, які вирубав для цього в лісі. До намету я переніс усе, що могло попусуватись від сонця та дощу, а навколо нагромадив порожні ящики та бочки на випадок несподіваного нападу людей чи звірів.

Вхід до намету я загородив зокола великою скринею, поставивши її боком, а зсередини заклав дошками; далі розстелив на землі постіль, у головах поклав два пістолі, а коло себе — рушницю і ліг. З того дня, як розбився корабель, я вперше лежав на постелі. Від великої втоми я міцно проспав до самого ранку, бо минулої ночі спав дуже мало і весь день працював, вантажачи речі з корабля на пліт, а потім перевозячи їх на берег.

Мабуть, ні в кого не було такого величезного складу різних речей, як тоді у мене. Але мені все було мало: поки корабель був цілий і стояв на тому самому місці, поки на ньому залишалася хоч єдина річ, якою я міг скористатись, я вважав за потрібне поповнювати свої запаси. Щодня під час відпливу я вирушав на корабель і що-небудь привозив з собою. Найщасливішою була моя третя поїздка: я розібрав усі снасті, взяв з собою всі мотузки та канати, що могли вміститись на плоті, величезний клапоть запасної парусини, що зберігався для лагодження вітрил, та бочку з підмоклим порохом, яку я минулого разу залишив на кораблі. Нарешті я переправив на берег геть усі вітрила — від першого до останнього; тільки мені довелось порізати їх на шматки й перевозити частинами; як вітрила вони були вже непридатні, і вся їхня цінність для мене полягала в парусині.

Але найбільше я зрадів ось з чого. Після п'яти чи шести таких поїздок, коли я думав, що на кораблі вже немає більше чим поживитись, я несподівано знайшов велику бочку з сухарями, три баклаги рому, ящик цукру й барило чудової крупчатки. Це була приємна несподіванка. Я більше не розраховував знайти на кораблі якусь провізію, гадаючи, що решта запасів підмокла. Сухарі я вийняв із бочки й потроху переніс на пліт, загортаючи в парусину. Все це пощастило мені перевезти на берег непошкодженим.

Другого дня я зробив ще одну поїздку. Забравши з корабля всі речі, які під силу підняти одній людині, я взявся до канатів: порізавши їх на шматки такої довжини, щоб мені було не дуже важко справитися з ними, я перевіз на берег два

канати і швартов¹. Крім того, я взяв з корабля всі залізні частини, які тільки міг відокремити. Потім я спорудив новий, більший пліт, навантажив його всіма цими важкими речами й пустився назад. На цей раз щастя мене зрадило: пліт був такий незграбний і такий перевантажений, що керувати ним було дуже важко. Увійшовши в бухточку, де на березі лежала решта мого майна, я не зумів провести його так добре, як раніше; пліт перекинувся, і я впав у воду з усім своїм вантажем. Щодо мене, то лихо було невелике, бо це трапилось недалеко від берега, але мій вантаж, принаймні значна частина його, пропав, головне — залізо, яке дуже придалося б мені; за ним я найбільше жалкував. Коли вода спала, я повитягав на берег майже всі шматки каната й кілька шматків заліза, правда, на превелику силу: мені довелося пірнати за кожним шматком, і я дуже втомився. Потім я щодня відвідував корабель і щоразу забирав усе, що міг добути.

Я жив на березі вже тринадцять днів; за цей час я побував на кораблі одинадцять разів і перевіз на берег усе, що тільки в змозі перетягти пара людських рук. Коли б тиха погода тривала далі, я певен, що перевіз би частинами весь корабель, але, готуючись до дванадцятого рейсу, я помітив, що знімається вітер. Проте, дочекавшись відпливу, я все-таки вирушив на корабель. Під час попередніх рейсів я так ретельно обшукав нашу каюту, що мені здавалося, ніби там нічого вже не зосталось; але зараз мені впала в очі шафка з двома шухлядами — в одній були три бритви, великі ножиці і з десяток добрих ножів та виделок, а в другій — гроші, почасти європейською, почасти бразильською срібною та золотою монетою, всього до тридцяти шести фунтів стерлінгів.

Я посміхнувся, побачивши ці гроші: «Непотрібний мотлох! — сказав я вголос. — Навіщо ти мені тепер? Ти й того не вартий, щоб підняти тебе з землі. Всю цю купу золота я ладен віддати за будь-який із цих ножів. Мені нема що з тобою робити; тож залишайся там, де лежиш, і йди на дно морське, як створіння, чиє життя не варто рятувати!» Однак, трохи поміркувавши, я вирішив узяти гроші з собою і загорнув їх у шмат парусини. Потім подумав, чи не зробити нового плоту, та поки збирався, нахмарило; вітер, що дув з берега, почав міцнішати і за чверть години став зовсім свіжим. Мені спало на думку, що при бере-

¹ *Швартов* — трос, яким судно закріплюють до пристані, до іншого судна тощо.

говому вітрі пліт мені не потрібний і що треба поспішати на берег, поки море ще не дуже розбурхалось, бо інакше я й зовсім не зможу вибратись. Отож я спустився у воду й поплив. Чи то через вагу речей на мені, чи то через те, що доводилося боротися із течією, в мене ледве вистачило сил перепливати невелику смугу води, що відокремлювала корабель від бухточки. Вітер швидко міцнішав і ще до початку відпливу перейшов у справжній шторм.

Однак на той час я був уже вдома, в безпеці, з усіма моїми скарбами й лежав у наметі. Буря лютувала всю ніч, і коли на ранок я визирнув з намету, від корабля не залишилося й сліду! Спершу це прикро вразило мене, але я втішився думкою, що, не марнуючи часу й не шкодуючи сил, добув звідти усе, що могло мені придатись; коли б я навіть мав більше часу, мені вже майже не було б чого брати з корабля.

Я не думав більше ні про корабель, ні про те, що на ньому лишилось, хоч вітер міг іще пригнати до берега які-небудь уламки. Так воно потім сталося, але користі від усього того мені було мало.

Тепер мене найбільше непокоїло, як захистити себе від дикунів, якщо такі з'являться, та від хижаків, якщо вони водяться на острові. Я дуже довго думав, як це зробити і як найкраще влаштувати своє житло: чи викопати печеру, а чи нап'ясти на землі великий намет. Урешті-решт вирішив зробити й те, і друге. Мабуть, варто розповісти, як це я робив, і описати моє житло.

Незабаром я пересвідчився, що обране мною місце не годиться для поселення: то була низина біля самого моря, з багnistим ґрунтом і, напевне, шкідлива для здоров'я. А головне, поблизу не було прісної води. Тому я вирішив пошукати іншого місця, здоровішого й придатнішого для житла.

Разом з тим я хотів додержати кількох умов, конче для мене потрібних: по-перше — здорова місцевість і прісна вода, про що я вже згадував; по-друге — захисток від спеки; по-третє — безпека від хижаків, як двоногих, так і чотириногих, і, нарешті, по-четверте, з моєї оселі має бути видно море, щоб не втратити нагоди визволитись, коли б Бог послав який корабель, бо мені не хотілось зрікатися надії на порятунок.

Після довгих пошуків я нарешті знайшов невелику рівну галявину на схилі високого горба, під стрімкою прямовисною, мов стіна, кручею, так що зверху мені ніщо не загрожувало. У цій стіні була невелика заглибина, ніби вхід до печери, але ніякої печери чи проходу в скелі не було.

Ось на цій зеленій галявині, перед самою заглибиною, я й вирішив нап'ясти намет. Площадка мала завширшки не більше як сто ярдів¹, а завдовжки — приблизно вдвоє більше, а в мене перед дверима розлягався немов моріжок, у кінці якого горб дуже нерівно спускався в низину, до моря. Лежала ця місцина на північно-західному схилі горба й була в холодку цілий день, поки сонце не досягало південного заходу, де воно звичайно сідає в тих широтах.

Перш ніж поставити намет, я обвів перед заглибиною півколо, ярдів з десять радіусом і, отже, з двадцять — діаметром.

У це півколо я понабивав у два ряди міцних кілків, загнавши їх так глибоко, що вони стояли твердо, як палі. Верхні кінці кілків я загострив. Частокіл вийшов щось із п'ять з половиною футів заввишки, а між обома рядами кілків було не більше як шість дюймів.

Проміжки між кілками я заповнив до самого верху шматками канатів, узятими з корабля, поклавши їх рядами один на один. Зсередини я укріпив огорожу рядом підпорок із кілків на два з половиною фута завдовжки. Огорожа вийшла така міцна, що ні людина, ні звір не могли б ні пролізти крізь неї, ні перелізти її. Ця робота відібрала в мене багато часу і сил; найважче було рубати в лісі кілки, переносити їх на площадку та забивати в землю.

Дверей у загороді я не зробив, а перелізав через частокіл за допомогою короткої драбини. Увійшовши до себе, я забирав драбину і, почувавши себе надійно відгородженим від усього світу, міг спокійно спати вночі, що за інших умов, як мені здавалось, було б неможливо. А проте, як виявилось пізніше, всі ці запобіжні заходи проти уявних ворогів були непотрібні.

На превелику силу я перетягав до себе в цю загороду, чи фортецю, всі свої багатства: харчі, зброю та запаси, про які розповів уже вище. Потім я поставив великий намет, щоб захистити себе від дощів, які там певної пори року бувають дуже сильні. Намет я зробив подвійний, тобто нап'яв спочатку менший, а над ним більший, який накрив брезентом, узятим на кораблі разом з вітрилами.

Тепер я спав уже не на підстилці, кинутій просто на землю, а в дуже зручному гамаку, що належав колись помічникові капітана.

До намету я переніс харчові припаси і все, що могло попусуватися від дощу, і коли тільки моє добро було сховано

¹ Ярד — одиниця довжини в англійській системі мір, що дорівнює 91,44 см.

всередині огорожі, я щільно забив отвір, через який заходив і виходив, і став користуватися приставною драбиною.

Заклавши огорожу, я заходився копати в горі печеру. Каміння й землю я виносив крізь намет у двір і зробив таким чином усередині огорожі насип на півтора фута заввишки. Печера була якраз за наметом і правила мені за льох.

Потрібно було чимало зусиль і днів, щоб закінчити всю цю роботу. За цей час багато іншого відвертало мої думки і трапилося кілька пригод, про які я хочу розповісти. Якось, коли я тільки збирався ставити намет і копати печеру, несподівано набігла темна хмара, ринула злива, блиснула блискавка і вдарив страшний грім. У цьому, звичайно, не було нічого особливого, і мене не так злякала сама блискавка, як думка, що промайнула в моїй голові швидше за блискавку: «Мій порох». У мене завмерло серце, коли я подумав, що один удар блискавки може знищити весь мій порох, від якого залежить не тільки моя безпека, а й можливість добувати собі їжу. Мені навіть у голову не прийшло, що в разі вибуху я вже, напевне, ніколи б про це не дізнався.

Цей випадок справив на мене таке велике враження, що, як тільки минула гроза, я відклав на якийсь час усі роботи по влаштуванню й зміцненню житла, а взявся робити торбинки та ящики. Я вирішив розподілити порох на невеликі частини й зберігати потроху в різних місцях, щоб він не вибухнув весь відразу і самі ці частини не могли зайнятися одна від одної. На цю роботу я витратив майже два тижні. Всього пороху в мене було фунтів двісті сорок, і поділив я його щонаймеше на сто частин. За бочку з намоклим порохом я не турбувався і тому поставив її у свою печеру, чи «кухню», як я її подумки називав. Торбинки і ящики я сховав у розколинах скель, куди не проходила вогкість, і дуже ретельно позначив кожне місце.

У перервах між цими заняттями я принаймні раз на день виходив з рушницею, щоб розважитись, підстрелити яку дичину і ознайомитися з природними багатствами острова. Першого ж разу я зробив відкриття, що на острові водяться кози, і дуже зрадів, та, на великий жаль, кози були страшенно боязкі, чутливі й такі прудконогі, що підійти до них було найважчою річчю у світі. Однак це не турбувало мене, бо я був певний, що рано чи пізно підстрелю одну з них, що й сталося згодом. Вистеживши місця, де вони збираються, я помітив таке: якщо кози були на горі, а я — в долині, все стадо злякано тікало геть; якщо ж я був на горі, а кози паслись у долині, вони не

звертали на мене ніякої уваги. З цього я зробив висновок, що очі цих тварин мають особливу будову: їхній зір спрямований вниз, отож вони не можуть бачити того, що відбувається над ними. Відтоді я додержувався такого способу: спочатку злавив на будь-яку скелю, щоб бути над ними, і тоді часто влучав у них.

Першим же пострілом я вбив козу, біля якої був сосунець. Мені було дуже шкода козеняти: коли мати впала, воно так і залишилося сумирне стояти коло неї. Більше того, коли я підійшов до вбитої кози, завдав їй на плечі й поніс додому, козеня побігло за мною, і так ми дійшли до самого намету. Я поклав козу на землю перед огорожею, взяв на руки козеня й пересадив його через частокіл, сподіваючись вигодувати його й приручити; але воно ще не вміло їсти само, і мені довелося забити й з'їсти його. М'яса з цих двох тварин мені стало на довгий час, бо їв я мало, якомога заощаджуючи свої запаси, особливо хліб.

Влаштувавши остаточно своє житло, я вважав за необхідне насамперед відвести місце для вогнища й запасти палива. Як я впорався з цим, як поширив свій льох і помалу оточив себе всякими вигодами, я докладно розповім далі, а тепер мені хотілося б поговорити про себе й поділитись думками, яких, звичайно, було в мене чимало.

Моє становище видавалося мені дуже сумним. Мене закинуло жакливим штормом на острів, що лежав далеко від місця призначення нашого корабля і за кількасот миль від торгових шляхів, і я мав усі підстави гадати, що так судило небо і що тут, у цьому відлюдді й самотині, мені доведеться скінчити свої дні. Рясні сльози текли по моєму обличчю, коли я думав про це. Я часто запитував себе, чому провидіння занапащає свої ж створіння, кидає їх напризволяще, залишає без будь-якої підтримки і робить такими безнадійно нещасними, безпорадними й охопленими таким відчаєм, що навряд чи розумно було б дякувати за таке життя. Але завжди щось швидко при-

Ілюстрація
Г. Жирнова.¹

¹ Роман ілюстровано художником Г. Жирновим.

пиняло такі думки й докоряло за них. А якось, коли я, глибоко замислившись про свою гірку долю, блукав з рушницею над берегом, у мені заговорив голос розуму: «Ти в скруті, це правда, але згадай, де ті, хто був з тобою? У шлюпці були одинадцятьоро, де ж решта? Чому вони не врятувались, а ти лишився живий? Чому тебе відзначено? І де краще бути — тут чи там?» І я показав на море. В усякому злі треба вбачати якесь добро й не забувати про гірше, що могло б статися.

Тут я знову згадав, як добре я забезпечений всім потрібним для життя і що було б зі мною, коли б сталося так (а із ста разів це трапляється дев'яносто дев'ять), що наш корабель залишився б на мілині, де він став спершу, якби його потім не пригнало ближче до берега і я не встиг забрати всі потрібні мені речі. Що було б зі мною, коли б мені довелося жити на цьому острові так, як перебув я першу ніч, без притулку, без їжі, не маючи засобів добути одне і друге?

— Зокрема, — сказав я сам до себе вголос, — що робив би я без рушниці, без набоїв, без інструментів, без одягу та постелі, без намету чи притулку?

А тепер усього цього було в мене досить, і я не боявся заглядати в майбутнє: я знав, що знайду спосіб добувати їжу, навіть коли в мене закінчатся набої. Я спокійно проживу без рушниці до самої смерті, бо з перших же днів я став клопотатись, як забезпечити себе усім потрібним і не лише на той час, коли в мене вичерпається весь мій запас набоїв та пороху, а й на тоді, коли моє здоров'я та сили почнуть підупадати.

Признаюсь: я зовсім забув про те, що весь мій вогневий припас може загинути за одним разом, що блискавка може підпалити й підірвати мій порох. Ось чому, коли блиснула блискавка й загуркотів грім, думка про це так вразила мене.

І тепер, беручись докладно описувати тихе й сумне життя, яке, певне, ще не випадало нікому у світі, я почну з перших днів і розповідатиму все підряд.

Моя нога вперше ступила на цей жахливий острів, за моїм рахунком, 30 вересня, під час осіннього рівнодення; а в тих широтах (тобто, за моїми обрахунками, на 9°22' на північ від екватора) сонце того місяця стоїть майже просто над головою.

Минуло днів десять або дванадцять, і мені спало на думку, що я, через брак книжок, пера та чорнила, загублю рахунок дням і нарешті перестану відрізняти будні від свят. Щоб запобігти цьому, я поставив чималий стовп на тому місці берега, куди мене закинуло море, і, вирізбивши на широкій дерев'яній

дошці великими літерами напис: «Тут я ступив на берег 30 вересня 1659 року», прибив її навхрест до стовпа.

На цьому чотирикутному стовпі я щодня робив ножем зарубку; кожний сьомий день робив удвоє довшу — це означало неділю; перше число кожного місяця я позначав ще довшою зарубиною. Отак я вів свій календар, відзначаючи дні, тижні, місяці та роки.

Слід ще зазначити, що серед багатьох речей, перевезених з корабля, як було сказано вище, за кілька разів, я не згадав багатьох дрібних речей, хоч і не дуже цінних, але таких, що стали мені в пригоді. Наприклад, у каютах капітана, його помічника, каноніра й теслі я знайшов пера, чорнило, папір, три чи чотири компаси, деяке астрономічне приладдя, підзорні труби, хронометри¹, географічні карти та книжки з мореплавства. Все це я поскладав в одну із скриньок, не знаючи навіть, чи придасться мені що-небудь з цих речей. Крім того, я знайшов у моєму власному багажі три Біблії, дуже гарно видані, які я одержав з Англії разом із замовленими товарами і, вирушаючи в плавання, упакував зі своїми речами. Знайшов я й кілька книжок португальською мовою, серед них три католицьких молитовники, і ще якісь книжки, їх я теж забрав. Мушу згадати також, що у нас на кораблі були дві кішки й собака — я розповім свого часу цікаву історію життя цих тварин на острові. Обох кішок я перевіз на берег з собою; що ж до собаки, то він сплигнув з корабля сам і приплив до мене на другий день після того, як я перевіз мій перший вантаж. Він був мені відданим слугою багато років.

Він робив для мене все, що міг, і майже заміняв мені людське товариство. Мені хотілося б тільки, щоб він міг говорити, але це йому не було дано. Як уже сказано, я взяв з корабля пера, чорнило та папір. Я заощаджував їх як тільки міг і, поки в мене було чорнило, дбайливо записував усе, що траплялось; коли ж його не стало, довелося кинути записи, бо я не вмів зробити собі чорнила й не міг вигадати, чим його замінити.

І тоді мені спало на думку, що, незважаючи на чималий запас різних речей, мені, крім чорнила, бракувало ще багато чого: не мав я ні заступа, ні мотики, ні лопати, мені не було чим копати й викидати землю; не було ні голки, ні шпильки, ні ниток. Що ж до білизни, то обходитись без неї я навчився дуже швидко.

Через недостачу інструментів, усяка робота йшла у мене дуже повільно і з великими труднощами. Мало не цілий рік пі-

¹ *Хронометр* — високоточний переносний годинник.

шов на те, щоб закінчити огорожу, якою я надумав обнести свою оселю. Нарубати в лісі грубих жердин, витесати з них кілки й перенести до намету — все це потребувало багато часу. Кілки були дуже важкі, і я міг підняти за раз не більше як одного, а іноді в мене йшло два дні лише на те, щоб обтесати кілок і принести його додому, а третій — на те, щоб забити його в землю. Для цієї роботи я спочатку користувався важким дерев'яним дрючком, а потім згадав про залізні ломи, що привіз з корабля, і замінив дрючка ломом, проте забивати кілки все одно було для мене дуже втомливою й марудною працею.

Але що з того, коли мені однаково не було на що гаяти часу? Закінчивши будування, я не мав би ніяких справ, крім як блукати островом у пошуках їжі, і в такі мандри я вирушав щодня.

Настав час, коли я почав серйозно міркувати над своїм становищем та обставинами, у які я потрапив, і взявся записувати свої думки — не для того, щоб залишити їх людям, яким доведеться зазнати те саме, що й мені (бо навряд чи знайдеться багато таких людей), а щоб висловити все, що мене мучило й гризло, і цим хоч трохи полегшити свою душу. І хоч як мені було тяжко, розум мій поволі переборював розпач. Я в міру сил намагався втішити себе думкою, що могло б статися ще гірше, і протиставляв злу добро. Цілком безсторонньо, ніби прибутки й витрати, записував я всі лиха, які довелося мені зазнати, а поруч — усі радощі, що випали на мою долю.

ЗЛО

Мене закинуло на жахливий, безлюдний острів. І я не маю ніякої надії на порятунку.

Я немовби виділений і відокремлений від усього світу й приречений на горе.

Я осторонь від усього людства; я самотник, вигнанець із людського суспільства.

У мене мало одягу, і скоро мені не буде чим прикрити своє тіло.

Я беззахисний проти нападу людей і звірів.

Мені немає з ким поговорити й розрадити себе.

ДОБРО

Але я живий, я не потонув, як усі мої товариші.

Зате я відзначений з усього нашого екіпажу тим, що смерть помилувала лише мене, і той, хто так дивно врятував мене від смерті, визволить мене і з цього безрадісного становища.

Але я не вмер з голоду й не загинув у цьому пустельному місці, де людині немає з чого жити.

Але я живу в жаркому кліматі, де я навряд чи носив би одяг, коли б і мав його.

Але я потрапив на острів, де не видно таких хижих звірів, як на берегах Африки. Що було б зі мною, якби мене викинуло туди?

Але Бог сотворив чудо, пригнавши наш корабель так близько до берега, що я не тільки встиг запитись усім необхідним для задоволення моїх повсякденних потреб, а й маю змогу забезпечити собі прожиток до кінця моїх днів.

Усе це незаперечно свідчить, що навряд чи на світі було коли-небудь таке лихе становище, де поруч поганого не знайшлося б чогось гарного, за що треба було б дякувати: гіркий досвід людини, котра зазнала найбільшого нещастя на землі, показує, що у нас завжди знайдеться якась утіха, яку в рахунок добра та зла треба записати на прибуток.

Отже, послухавши тепер голос розуму, я почав миритися зі своїм становищем. Досі я раз по раз поглядав на море, сподіваючись побачити там корабель, а тепер я покинув марні надії і всі думки спрямував на те, щоб по змозі полегшити своє існування.

<...> Мене захопив план подорожі на материк, і я не міг думати ні про що інше. Цей план опанував мене так владно й непереможно, що я не мав сили опиратись йому.

План цей хвилював мої думки години дві, а може, й більше. Моя кров кипіла, і пульс бився, наче мене трусила пропасниця від самого тільки збудження мого розуму, поки, нарешті, сама природа допомогла мені: знесилений таким довгим напруженням, я заснув міцним сном. Здавалося б, що мене й увісні мусили переслідувати такі самі бурхливі думки; але насправді вийшло зовсім інакше, і те, що приснилось мені, не мало ніякого зв'язку з моїм хвилюванням. Мені снилось, ніби я вийшов, як звичайно, вранці зі свого замку і побачив на березі дві піроги, а коло них — одинадцять дикунів. З ними ще був дванадцятий, полонений, якого вони зібрались убити й з'їсти. Аж раптом в останню хвилину цей полонений схопився на ноги, вирвався з рук, що тримали його, і побіг скільки духу. І я подумав увісні, що він біжить у лісок коло фортеці, щоб заховатись там. Побачивши, що він сам і що ніхто за ним не женеться, я вийшов йому назустріч і всміхнувся до нього, щоб підбадьорити його, а він кинувся навколішки переді мною, бажаючи врятувати його. Я показав йому на драбину, пропонуючи перелізти через огорожу, повів його у свою печеру, і він став моїм слугою. Ця людина була цілком у моєму розпорядженні, і я сказав собі: «Ось коли я можу нарешті переправитись на материк. Тепер мені нема чого боятись. Ця людина буде мені за провідника. Вона навчить мене, що робити і де роздобувати харчі. Вона знає ту країну і скаже мені, у який бік податися, щоб мене не з'їли дикуни, і які місця слід обминати». З цією думкою я прокинувся під свіжим враженням від сну, що потішив мою душу надією на визволення. Тим гірше було моє розчарування, коли я вернувся до дійсності і зрозумів, що це був лише сон.

І все ж цей сон підказав мені, що єдиним для мене способом вирватися на волю було захопити якогось дикуна, причому, якщо можна, одного з тих нещасних, засуджених на з'їдання, котрих вони привозили з собою як полонених. Але тут я натра-

пив на велику перешкоду: для того, щоб захопити потрібного мені дикуна, я мусив напасти на всю ватагу людожерів і перебити їх усіх до одного. Такий замір був не тільки відчайдушним кроком, не тільки вселяв мало надії на успіх, але й сама дозволеність його здавалась мені дуже сумнівною. Душа моя здригалась на саму думку про те, що мені доведеться пролити стільки людської крові, нехай і заради власного визволення. Не буду повторювати всіх аргументів, які я наводив проти такого вчинку, бо я перелічив їх уже раніше. Наводив я собі й протилежні докази, кажучи, що це мої смертельні вороги, що вони з'їдять мене при першій нагоді і що спроба визволитись від життя, гіршого за смерть, була б лише самообороною, самозахистом — так, немовби ці люди перші напали на мене. І все ж, повторюю, сама думка про те, що доведеться пролити людську кров, так жахала мене, що я ніяк не міг з нею примиритись.

Після довгих суперечок із самим собою, після довгих вагань, — бо всі ці аргументи глибоко бентежили мій розум, — переважило, нарешті, жагуче бажання визволитись. Найближче моє завдання було вигадати, як здійснити цей план. Але скільки я не сушив голови, нічого в мене не виходило. Нарешті я вирішив підстерегти дикунів, коли вони висядуть на острів, поклавшись в усьому іншому на випадок та заходи, підказані мені обставинами: хай буде, що буде.

Відповідно до цього рішення я почав настільки часто ходити на розвідку, що це мені страшенно надокучило: адже я марно чекав більше ніж півтора року. Весь цей час я майже щодня ходив на південний та західний край острова дивитись, чи не під'їжджають човни з дикунами, але вони не з'являлись. Ця невдача дуже засмучувала й хвилювала мене, але цього разу моє бажання досягти своєї мети анітрохи не зменшилося, навпаки, чим більше віддалялось його здійснення, тим гострішим воно ставало. Одно слово, наскільки раніше я був обережний, стараючись не потрапити дикунам на очі, настільки тепер я нетерпляче шукав зустрічі з ними.

У своїх мріях я уявляв, що впораюсь не тільки з одним дикуном, а з двома чи трьома, і зроблю їх своїми рабами. Вони повинні будуть безсуперечно виконувати всі мої накази, потрапивши у таке становище, що не зможуть заподіяти мені ніякої шкоди. Мене довго тішила ця мрія, але нагоди здійснити її не випадало, бо дикуни дуже довго не показувались.

Минуло вже півтора року, відколи я склав свій план, через те я почав уже вважати його нездійсненим. Тож уявіть собі

мій подив, коли одного ранку я побачив на березі, на моєму боці острова, принаймні п'ять індіанських пірог. Усі вони були порожні: дикуни, що приїхали ними, кудись зникли з моїх очей. Я знав, що звичайно в кожну пірогу сідає четверо-шестеро чоловік, коли не більше, і тому численність непроханих гостей дуже мене бентежила. Я не уявляв, як я один упораюся з двома чи трьома десятками дикунів. Спантичений і стурбований, я засів у своєму замку, але приготувався до задуманої раніше атаки і вирішив діяти, якщо трапиться нагода. Я довго чекав, прислухаючись, чи не долине до мене гомін з боку дикунів, і, нарешті, згораючи від нетерпіння якнайшвидше дізнатися, що там діється, поставив свої рушниці під драбиною, і виліз на вершину горба, як і звичайно, у два заходи. Вилізши, я став так, щоб моя голова не висувалась над горбом, і почав дивитись у підзорну трубу. Дикунів було не менше тридцяти. Вони розклали на березі вогнище і щось готували на ньому. Я не міг розібрати, як і що саме готували вони, а бачив тільки, як вони танцювали навколо вогню, вигинаючись і вихиляючись за своїм дикунським звичаєм.

Раптом кілька чоловік відокремились від гурту й побігли в той бік, де стояли човни, а через якийсь час я побачив, що вони тягнуть до вогню двох нещасних, очевидно, призначених на убій, що до того, напевне, лежали зв'язані в човнах. Одного з них відразу ж звалили на землю, вдаривши по голові чимсь важким, мабуть, дрючком або дерев'яним мечем, яким звичайно користуються дикуни. Ще двоє-троє дикунів негайно взялися до роботи: розпороли йому живіт і заходились його патрати. Тим часом другий полонений стояв тут же і чекав своєї смерті. В цю мить нещасний, відчувши, що його не так пильнують, спалахнув надією на порятунок. Він раптом кинувся вперед і з неймовірною швидкістю побіг піщаним берегом прямо до мене, тобто в той бік, де було моє житло.

Признаюся, я страшенно перелякався, коли побачив, що він біжить до мене, тим більше, що мені здалось, ніби вся ватага кинулась доганяти його. Отже, перша половина мого сну справдилась: дикун, за яким женуться, шукає притулку в моєму ліску. Проте я не міг сподіватися, що здійсниться й друга половина цього сну, тобто що решта дикунів не переслідуватиме своєї жертви і не знайде її там. Я залишився на своєму посту і дуже підбадьорився, коли побачив, що за втікачем женуться всього лише троє. Остаточо заспокоївся я, коли пересвідчився, що він біжить далеко швидше, ніж його переслідувачі, що

відстань між ними дедалі збільшується і що, коли йому пощастить пробігти так іще з півгодини, вони його не піймають.

Від мого замку їх відокремлювала бухточка, вже не раз згадувана мною на початку оповідання: та сама, куди я причалував зі своїми плотами, коли перевозив майно з нашого корабля. Я ясно бачив, що втікач муситиме перепливати її, інакше його зловлять. Справді, він, не задумуючись, кинувся у воду, хоч був саме приплив, за яких-небудь тридцять помахів переплив бухточку, виліз на протилежний берег і, не сповільнюючи темпу, помчав далі. З трьох його переслідувачів тільки двоє кинулись у воду, а третій не наважився, бо, певне, не вмів плавати. Він нерішуче постояв на березі, подивився вслід двом іншим, а потім повільно пішов назад. З того, що сталося, читач зараз побачить, що він вибрав собі кращу долю.

Я помітив, що двом дикунам, які гнались за втікачем, треба було вдвоє більше часу, ніж йому, щоб перепливати бухточку. І тут я всім своїм єством відчув, що настав час діяти, коли я хочу придбати слугу, а може, й товариша та помічника. Саме провидіння, думав я, закликає мене врятувати нещасного. Не гаючи часу, я збіг драбинами до підніжжя гори, взяв з собою рушницю, які я лишив унизу, так само швидко виліз знову нагору, спустився з другого боку й побіг до моря навперейми дикунам. Незабаром я опинився між утікачем та його переслідувачами, бо взяв найкоротший шлях і до того ж біг униз, по схилу горба. Почувши мої крики, втікач озирнувся і спочатку перелякався мене більше, ніж своїх ворогів. Я подав йому рукою знак повернути, а сам поволі пішов назустріч переслідувачам. Коли перший з них порівнявся зі мною, я збив його з ніг ударом приклада. Стріляти я боявся, щоб не привернути уваги решти дикунів, хоч на такій відстані навряд чи вони могли б почути мій постріл або побачити дим від нього.

Коли перший з переслідувачів упав, його товариш спинився, очевидно, перелякавшись, і я швидко підбіг до нього. Але наблизившись, я побачив, що він тримає в руках лук і стрілу і цілиться в мене. Отже, я мусив діяти і першим же пострілом убив його. Нещасний утікач, побачивши, що обидва його вороги, як йому здавалось, упали мертві, спинився, але він був так наляканий вогнем і звуком пострілу, що розгубився, не знаючи — чи йти йому до мене, а чи тікати, і, мабуть, більше схилився до того, щоб тікати. Я почав знову гукати й манити його до себе. Він зрозумів: ступив кілька кроків, спинився, потім знову ступив кілька кроків і знову спинився. Тоді тільки помітив я, що

він труситься, як у пропасниці. Бідолаха, очевидно, вважав себе за мого полоненого і думав, що я вчиню з ним точнісінько так само, як я вчинив з його ворогами. Я знову поманив його до себе і взагалі старався підбадьорити його, як умів. Він підходив до мене все ближче, кожні десять-двадцять кроків падаючи навколішки на знак вдячності за порятунок. Я ласкаво посміхався до нього і манив його рукою. Нарешті, підійшовши зовсім близько, він знову впав навколішки, поцілував землю, притулився до неї обличчям, взяв мою ногу й поставив її собі на голову. Мабуть, останній порух означав, що він присягається бути моїм рабом до самої смерті.

Я підвів його, поплескав по плечу і, як міг, старався показати, що йому не слід боятись мене. Але справа, яку я розпочав, не була ще закінчена. Дикун, звалений ударом приклада, був не забитий, а лише приголомшений, і я помітив, що він починає приходити до пам'яті. Я привернув до нього увагу врятованого, показуючи, що ворог живий. У відповідь на це він сказав кілька слів своєю говіркою, і хоч я нічого не зрозумів, але самі звуки його мови були для мене солодкою музикою, бо більше ніж двадцять п'ять років я не чув людського голосу, коли не рахувати свого власного. Але тепер я не мав часу роздумувати: дикун, якого я приголомшив, настільки опритомнів, що уже сидів на землі, і я помітив, що мій дикун перелякався.

Бажаючи його заспокоїти, я прицілювся в його ворога з другої рушниці. Але тут мій дикун (так я буду звати його надалі) почав показувати мені мигами, щоб я дав йому тесак, який висів у мене через плече. Я дав йому цю зброю. Дикун зараз же підбіг до свого ворога і одним махом відтяв йому голову. Він зробив це так спритно й вправно, що жоден німецький кат не міг би зрівнятися з ним. Таке вміння орудувати тесаком дуже здивувало мене, бо цей дикун у своєму житті бачив, мабуть, тільки дерев'яні мечі. Тільки згодом я довідався, що дикуни вибирають для своїх мечів таке тверде й важке дерево і так вигострюють його, що одним ударом можуть відтяти голову чи руку. Кінчивши свою справу, мій дикун вернувся до мене з веселим і врочистим виглядом, виконав цілу низку незрозумілих мені рухів, а потім поклав коло мене тесак і голову вбитого ворога.

Але найбільше вразило його те, як я вбив другого індіанця на такій великій відстані. Він показував на вбитого і жестами просив дозволу подивитись на нього. Я дозволив, і дикун відразу ж побіг туди. Він спинився перед трупом у повному замішанні: подивився на нього, повернув його на один бік, потім на

другий, оглянув рану. Куля влучила в самісінькі груди, і крові було небагато, але, мабуть, стався внутрішній крововилив, бо смерть була миттєва. Знявши з убитого його лук і сагайдак із стрілами, мій дикун знову підійшов до мене. Тоді я повернувся й пішов, запрошуючи його йти за мною і стараючись пояснити йому жестами, що залишатись тут далі небезпечно, бо за ним можуть послати нову погоню.

Дикун відповів мені теж на мигах, що треба раніше закопати мерців, щоб його вороги не знайшли їх, коли прийдуть на це місце. Я згодився, і він зараз же став до роботи. За кілька хвилин він руками викопав у піску таку глибоку яму, що в ній легко могла вміститись одна людина; потім переніс у цю яму одного з убитих і засипав його землею. Так само вправно впорався він і з другим мерцем. Уся церемонія похорону забрала в нього не більше як чверть години. Коли він скінчив, я знову подав йому знак йти за мною і повів його не до свого замку, а зовсім в інший бік — у віддалену частину острова, до своєї печери. Отже, я не дав своєму сну здійснитись у цій частині: дикун не шукав притулку в моєму ліску.

Коли ми з ним прийшли в печеру, я дав йому хліба, жменю родзинок і напоїв його водою, а це після швидкого бігу було для нього найпотрібніше. Коли він підживився, я жестами показав йому в куток печери, де в мене лежали великий оберемок рисової соломи та ковдра, що не раз правили мені за постіль. Бідолаху не треба було дуже довго припрошувати, він ліг і вмиль заснув.

Це був гарний хлопець, високий на зріст, бездоганно збудований, з рівними, міцними руками й ногами і добре розвиненим тілом. На вигляд йому було років двадцять шість. В його обличчі не було нічого дикого або жорстокого. Це було мужнє обличчя з м'яким і ніжним виразом європейця, особливо коли він посміхався. Волосся в нього було довге й чорне, але не кучеряве, як овеча вовна; лоб високий і широкий; очі жваві й блискучі; колір шкіри не чорний, а смуглий, проте не того жовторудого гидкого відтінку, як у бразильських або віргінських індіанців, а скоріше оливковий, дуже приємний для очей, хоч його й важко описати. Обличчя в нього було кругле й повне, ніс — невеликий, але зовсім не приплющений, як у негрів. До того ж у нього був гарно окреслений рот з тонкими губами і правильної форми, білі, немов слонова кістка, чудові зуби.

Проспавши або, вірніше, продрімавши з півгодини, він прокинувся й вийшов до мене. Я саме доїв своїх кіз у загоні біля печери. Побачивши мене, він відразу ж підбіг і ліг переді мною на землю, показуючи всією своєю позою найсмирненішу вдяч-

ність і виробляючи при цьому всім тілом безліч чудернацьких рухів. Припавши обличчям до землі, він знову поставив собі на голову мою ногу і всіма приступними йому засобами старався довести свою безмежну відданість та покірність і дати мені зрозуміти, що з цього дня він буде моїм слугою довіку. Я зрозумів багато чого з того, що він хотів мені сказати, і постарався пояснити йому, що я дуже задоволений ним. Відразу ж я почав говорити з ним і вчити його відповідати. Насамперед я сказав йому, що його ім'я буде П'ятниця, бо цього дня я врятував йому життя. Після цього я навчив його вимовляти слово «господар» і дав йому зрозуміти, що це моє ім'я; навчив вимовляти «так» та «ні» і розтлумачив значення цих слів. Я дав йому молока в череп'яному глечики, надпивши спочатку сам та вмочивши в нього хліб; я дав йому також коржа, щоб він наслідував мій приклад. П'ятниця з охотою послухався і на мигах показав, що їжа йому до смаку.

Порівняйте, як зображують П'ятницю письменник і художник Г. Жирнов.

Ми пробули з ним ніч у печері, а як тільки розвиднілось, я дав йому знак іти за мною. Я показав йому, що хочу одягти його, з чого він, як видно, дуже зрадив, бо був зовсім голий. Коли ми проходили мимо того місця, де були закопані вбиті нами дикуни, він показав мені прикмети, якими він позначив ями, і почав подавати знаки, що нам треба викопати обидва трупи і з'їсти їх. Тоді я постарався показати йому якомога виразніше свій гнів та огиду до цього, — показати, що мене нудить на саму думку про це, і владним жестом звелів відійти від ям, що він і виконав якнайпокірніше. Після цього я повів його на вершину горба подивитись, чи поїхали вже дикуни. Вийнявши підзорну трубу, я направив її на те місце берега, де вони були напередодні, але їх не було вже й сліду, не видно було й жодного човна. Мені стало ясно, що вони поїхали геть, не потурбувавшишись шукати своїх зниклих товаришів.

Але цього відкриття для мене було надто мало. Набравшись духу і згоряючи від цікавості, я взяв з собою мого П'ятницю, озброївши його тесаком та луком зі стрілами, якими, як я вже мав нагоду пересвідчитись, він орудував дуже майстерно. Крім того, я дав йому нести одну з моїх рушниць, а сам узяв дві інші, і ми пішли на те місце, де напередодні бенкетували дикуни. Мені хотілось мати про них докладніші відомості. Коли ми прийшли туди, перед нашими очима постала така жахлива картина, що в мене замерло серце і захолола кров у жилах. Справді, видовище було моторошне, хоч П'ятниця й залишився байдужим. Увесь берег був засіяний людськими кістками, земля — закривавлена, скрізь валялись недоїдені шматки засмаженого людського м'яса, недогризки кісток та інші рештки кривавого бенкету, яким ці недолюдки відсвяткували свою перемогу над ворогами. Я знайшов три людські черепа, п'ять рук, розкидані по різних місцях кістки трьох-чотирьох ніг і багато частин кістяків. П'ятниця жестами розповів мені, що дикуни привезли з собою для бенкету чотирьох полонених; трьох вони з'їли, а четвертий був він сам. Наскільки можна було зрозуміти з його пояснень, у цих дикунів була велика битва з сусіднім вождем, одним із підданців якого був і він, П'ятниця. Вони забрали багато полонених і розвезли їх по різних місцях, щоб побенкетувати та з'їсти їх так само, як це зробила та ватага дикунів, що привезла своїх полонених на мій острів.

Я наказав П'ятниці зібрати всі черепа, кістки та шматки м'яса, звалити їх в одну купу, розкласти вогонь і спалити. Я помітив, що йому ще й досі дуже хотілось поласувати людським м'ясом і що його канібальські інстинкти надзвичайно стійкі. Але я виявив таке обурення на саму думку про це, що він не

насмівлюся дати їм волю. Я всіма способами намагався пояснити йому, що вб'ю його, якщо він мене не послухає.

Знищивши сліди кривавого бенкету, ми вернулись до замку, і я негайно ж почав одягати свого слугу. Насамперед я дав йому полотняні штани, які вийняв із скрині бідолашного каноніра, знайденої на загиблому кораблі. Після маленької переробки вони прийшлись йому в міру. Потім я пошив йому куртку з козячого хутра, доклавши всього свого вміння, щоб зробити її якнайкраще (я був тоді вже досить вправним кравцем), і, нарешті, змайстрував йому шапку з заячих шкірок, дуже зручну й досить гарну. Отже, мій слуга на перший час був досить пристойно вдягнений і дуже задоволений тим, що тепер став схожий на свого господаря. Щоправда, спочатку він почував себе незручно в усьому цьому спорядженні; найбільше заважали йому штани, а рукави муляли під пахвами й натирали плечі так, що довелось переробити там, де вони завдавали йому турботи. Але потроху він при звичався до свого вбрання і почував себе в ньому добре.

Другого дня, вернувшись з ним до свого житла, я почав думати, куди б мені примістити його. Нарешті, щоб улаштувати його зручніше і водночас почувати себе спокійно, я нап'яв йому маленький намет між двома стінами моєї фортеці — внутрішньою і зовнішньою; оскільки сюди виходив надвірний хід з моєї комори, то я влаштував у ньому двері з товстих дощок і міцних планок і припасував їх так, що вони відчинялись досередини, а на ніч замикались на засув; драбини я теж забирав до себе. Отже, П'ятниця ніяк не міг потрапити до мене у внутрішню огорожу, а коли б і надумав увійти, то неодмінно зчинив би шум і збудив мене. Річ у тім, що вся моя фортеця у внутрішній огорожі, де стояв мій намет, являла собою критий двір. Дах був зроблений з довгих жердин, що одним кінцем спиралися на гору. Ці жердини я укріпив поперечними балками, а замість тесу товсто обшив їх рисовою соломою, твердою, як очерет. У тому ж місці даху, яке я залишив незакритим для того, аби входити по драбині, я припасував щось ніби спускні двері, які падали з великим гуркотом, як тільки їх трохи натиснути ззовні. Всю зброю на ніч я забирав до себе.

Але всі ці заходи були цілком зайві. Ніхто ще, мабуть, не мав такого ласкавого, такого вірного й відданого слуги, як мій П'ятниця: ні гнівливості, ні впертості, ні свавілля; завжди добрий і послужливий, він прихилився до мене, як до рідного батька. Я певен, що, коли б треба було, він віддав би за мене життя. Свою вірність він довів не раз, отож незабаром у мене зникли найменші сумніви, і я переконався, що зовсім не потребую перестороги.

<...> Ніколи не хеґтуйте таємничим передчуттям, яке перестерігає вас про небезпеку, навіть тоді, коли вам здається, що немає ніяких підстав чекати її. Що передчуття бувають у кожного з нас, не буде заперечувати жодна хоч трохи спостережлива людина. Не можна сумніватися в тому, що такі перестроги внутрішнього голосу є виявами невидимого світу і доказом спілкування між душами. І коли таємний голос перестерігає нас про небезпеку, то чому не припустити, що він іде від доброзичливої до нас сили (вищої чи нижчої та підлеглої — все одно) і що його нам дано для нашого ж блага?

Випадок зі мною, про який ідеться, якнайкраще підтверджує слухність цього міркування. Якби я тоді не послухався таємного голосу, що застерігав мене, то неминуче загинув би або, в будь-якому разі, потрапив би в іще більшу скруту, як ви незабаром пересвідчитесь.

Невдовзі я побачив, що баркас наблизився до берега, ніби вибираючи місце, де краще причалити. На щастя, ті, що сиділи в ньому, не помітили бухточки, де я колись приставав з плотами, і причалили в іншому місці, приблизно за півмилі від неї. Кажу «на щастя», бо якби вони причалили в тій бухточці, то опинилися б коло самісінького мого порога, вигнали б мене і, вже напевне, забрали б усе дочиста.

Коли човен причалив і люди вийшли на берег, я міг добре їх роздивитись. Це були, безперечно, анґліїці, принаймні більшість із них. Одного чи двох я, правда, прийняв за голландців, але помилився, як виявилось потім. Усіх було одинадцять, причому троє з них, очевидно, були полонені, бо не мали ніякої зброї, і, як мені здалось, були зв'язані. Я бачив, як четверо чи п'ятеро, що перші вистрибнули на берег, тягли їх із баркаса. Один із полонених несамовито жестикулював і благав про щось; він, певно, був у страшному розпачі. Двоє інших теж говорили щось, здіймаючи руки до неба, проте поводитися стриманіше.

Моряки розбредились по лісу. Робінзон підійшов до полонених і розпитав про їх пригоди. Один з моряків виявився капітаном корабля. Він повідомив, що його екіпаж збунтувався, і його разом з помічником і пасажиром судна вирішили висадити на цей острів. Капітан доручає Робінзону роль ватажка і обіцяє в разі їх визволення і перемоги над бунтівниками доставити його разом із П'ятницею в Англію. Обміркувавши план захоплення корабля, вони починають діяти. Тим часом на берег висаджується ще одна шлюпка з піратами. У результаті сутички гине частина бунтівників, інші опиняються в полоні команди Робінзона.

<...> Отже, для експедиції ми мали такі бойові сили: 1) капітан, його помічник і пасажир; 2) двоє полонених із першої ватаги, яким, за порукою капітана, я вернув волю й зброю; 3) ще двоє полонених, яких я був посадив зв'язаними на дачу, а тепер звільнив, теж на прохання капітана; 4) нарешті, п'ятеро звільнених останніми. Всього — дванадцять чоловік, крім п'ятьох, що залишились у печері заложниками.

Я спитав капітана, чи вважає він за можливе атакувати корабель цими силами, бо мені й П'ятниці незручно буде відлучатись: у нас на руках залишилися сім чоловік, яких треба тримати нарівно й харчувати, так що роботи у нас буде досить.

П'ятьох заложників, що сиділи в печері, я вирішив нікуди не пускати. Двічі на день П'ятниця давав їм їжу й питво; двоє інших полонених приносили харчі на певне місце, і звідти П'ятниця брав їх. Тим двом заложникам я показався в супроводі капітана. Він їм сказав, що я — довірена особа губернатора, мені доручено наглядати за полоненими, без мого дозволу вони не мають права нікуди відлучатись, і при першому ж непослуху їх закують у кайдани й посаджать у замок. Протягом усього цього часу я жодного разу не видавав їм себе за губернатора, і мені легко було грати роль іншої особи; при кожній нагоді я не забував говорити про губернатора, гарнізон, замок тощо.

Тепер капітан міг безперешкодно спорядити два човни, поклагодити пробойну в одному з них та підібрати для них команду. Він призначив командиром однієї шлюпки свого пасажирів і дав йому чотирьох чоловік; а сам зі своїм помічником і з п'ятьма матросами сів у другу шлюпку. Вони розраховували час так точно, що підійшли до корабля опівночі. Коли з корабля вже можна було їх почути, капітан наказав Робінзоніві гукнути до екіпажу й сказати, що вони привезли людей та шлюпку і що їм довелося довго шукати їх; і ще розповісти їм що-небудь, аби тільки відвернути їхню увагу балачками, а тим часом пристати до борту. Капітан з помічником перші збігли на палубу і прикладами рушниць збили з ніг другого помічника капітана та корабельного тесляра. При підтримці своїх матросів вони захопили в полон усіх, хто був на палубі та на шканцях, а потім почали замикати люки, щоб затримати решту внизу. Тим часом підоспіла друга шлюпка, причаливши до носа корабля; її команда заволоділа люком, що вів до камбуза, і взяла в полон трьох чоловік.

Очистивши палубу, капітан наказав своєму помічникові взяти трьох матросів і зламати двері каюти, де оселився новий

капітан, обраний бунтівниками. Той зняв тривогу, схопився й з двома матросами та юнгою приготувався дати збройну відсіч, так що, коли помічник капітана зі своїми людьми висадили двері каюти, новий капітан та його прибічники відважно вистрілили в них. Помічникові куля розстрошила руку, двох матросів теж поранило, але нікого не було вбито.

Помічник капітана покликав на допомогу і, незважаючи на свою рану, вдерся в каюту і прострелив новому капітанові голову; куля влучила в рот і вийшла вухом, убивши бунтівника наповал. Тоді весь екіпаж здався, і більше не було пролито жодної краплі крові. Коли вже було по всьому, капітан наказав зробити сім гарматних пострілів, як ми умовились заздалегідь, щоб сповістити мене про успішне закінчення справи. Чекаючи цього сигналу, я провартував на березі до другої години ночі. Можете собі уявити, як я зрадів, почувши його.

Виразно почувши всі сім пострілів, я ліг і, дуже стомлений тривогами цього дня, міцно заснув. Мене збудив грім нового пострілу. Я миттю схопився й почув, що хтось кличе мене: «Губернаторе, губернаторе!» Я відразу ж упізнав голос капітана. Він стояв над мою фортецею, на пагорбі. Я швидко піднявся до нього, він стиснув мене в обіймах і, показуючи на корабель, промовив:

— Мій дорогий друже й рятівнику, ось ваш корабель! Він ваш з усім, що є на ньому, і з усіма нами.

Глянувши на море, я справді побачив корабель, що стояв всього за півмилі від берега. Відновивши себе в правах командира, капітан зараз же наказав знятися з якоря і, користуючись погожим вітерцем, підійшов до бухточки, де я колись причалавав зі своїми плотами. Вода стояла високо, тому він на своєму катері ввійшов у бухточку, висів на берег і прибіг до мене.

Побачивши корабель, так би мовити, біля порога своєї оселі, я від несподіваної радості трохи не знепритомнів. Настала нарешті година мого визволення. Усі перешкоди були усунені; до моїх послуг було велике судно, готове довести мене куди я схочу. Від хвилювання я деякий час не міг вимовити ні слова, і коли б капітан не підтримав мене своїми міцними руками, я б упав.

<...> Попрощавшись з островом, я взяв із собою на спомин свою величезну зроблену власними руками шапку з козячої шкури, парасольку та одного з папуг. Не забув я забрати й гроші, про які згадував раніше; вони так довго лежали в мене без ужитку, що аж зовсім потемніли й тільки після доброї чистки знову стали схожі на срібло...

Так покинув я острів 19 грудня 1686 року, згідно з корабельними записами, пробувши на ньому двадцять вісім років, два місяці й дев'ятнадцять днів. Із цього другого полону мене визволили того самого числа, якого я колись утік на баркасі від салеських маврів.

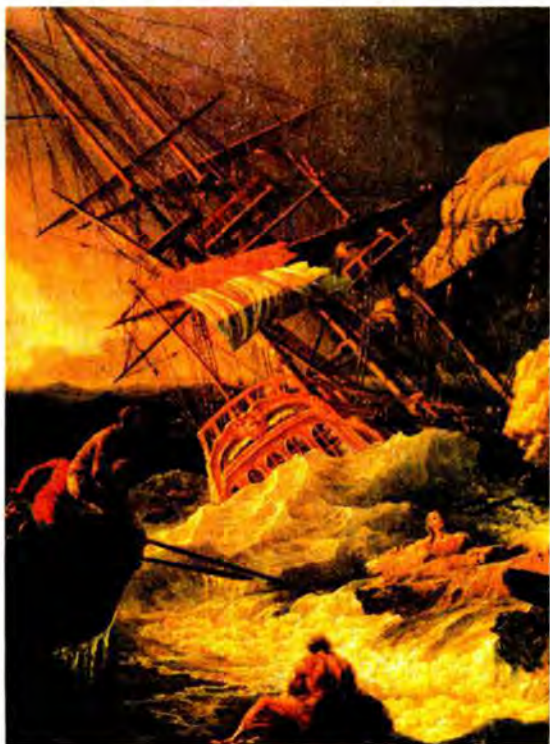
Після довгої морської подорожі я прибув до Англії 11 червня 1687 року, пробувши відсутнім тридцять п'ять років.

Переклад за редакцією Євгена Крижевича

Прагнемо бути творчими читачами

1. Яке враження справив на вас твір? Що запам'яталось найбільше?
- 2. Виразно прочитайте уривок від слів: «Не можна описати душевне сум'яття...» до слів: «...море не могло дістати до мене».
- 3. З уроків української літератури пригадайте, що таке порівняння. З якою метою автор використовує цей художній засіб у першому абзаці прочитаного уривка?

- 4. Порівняйте, як зображено штормове море у творі і на картині французького художника Клода Жозефа Верне «Буря на морі».

Клод Жозеф Верне.
Буря на морі.

5. Простежте, як змінювався настрій Робінзона у перший день перебування на острові. З чим це було пов'язано?

6. Розшифруйте головоломку. Що і чому Робінзон назвав такими словами?

7. Виразно прочитайте епізод «Влаштування житла».

8. Як у цьому уривку розкривається характер Робінзона?

9. Поміркуйте над записами Робінзона про зло і добро. Чи можна сказати, що їх автор — оптимістична людина?

10. Підготуйте стислий переказ «Перші дні життя Робінзона на острові». Переказуючи, використовуйте цитати з тексту.

11. Які думки бентежать головного героя, коли він думає про план подорожі на материк? Що, на ваш погляд, штовхає його до прийняття страшного рішення?

12. Розкажіть від імені Робінзона про його зустріч з П'ятницею.

13. Знайдіть і зачитайте опис зовнішності П'ятниці. Яку роль у створенні його портрета відіграють епітети та порівняння?

14. Поміркуйте, чому Робінзон обрав для П'ятниці роль слуги, а не друга.

15. Завдяки чому команді під керівництвом Робінзона вдалося захопити корабель?

16. Складіть цитатний план до характеристики образу Робінзона.

Із секретів літературознавства

Нечуваний успіх роману Дефо сприяв народженню величезної кількості «робінзонад» — творів, у яких зображували боротьбу людей за виживання в умовах безлюдного острова. Ім'я Робінзона стало загальновживаним. У різних країнах Європи з'являлись книжки, назви яких рясніли схожими

словосполученнями: «німецький робінзон», «грецький робінзон», «французький робінзон». Однак більшість із них поглинули хвили часу. Серед нечисленних винятків — «Таємничий острів» Жуль Верна.

Підсумовуємо вивчене

1. Сформулюйте тему та ідею твору.
2. Поміркуйте, чому автор так докладно описує життя Робінзона на острові.
3. Чи згодні ви з тим, що роман можна назвати гімном можливостям людини? Підтвердіть свою відповідь прикладами з тексту.
4. Як автору вдається досягти того, що розповідь у книзі сприймається як спогади самого Робінзона?
5. Підготуйте твір на тему: «Дві долі — схожі й несхожі» (порівняння долі Селкірка і Робінзона).
6. Якщо ви дивились екранізацію¹ роману Дефо, поміркуйте, чи вдалося кіномитцям передати головну думку літературного твору.

Цікаво знати

Коли ми читаємо твір «Робінзон Крузо», нас зовсім не дивує, наприклад, таке речення: «П'ятниця з охотою послухався і на мигах показав, що їжа йому до смаку». Однак давайте замислимося, якби перед нами був твір української або російської літератури, чи назвав би один чоловік іншого П'ятницею, навіть зважаючи на те, що в цей день було врятовано його життя? Мабуть, що ні. Адже як український, так і російський читач слово *п'ятниця* у зв'язку з його належністю до певного роду пов'язують з жінкою. Однак не варто забувати, що перед нами твір англійської літератури, який відображає не лише особливості способу мислення англійців, а й своєрідність їх мовлення. Слово *friday* (п'ятниця), як і всі іменники в англійській мові, не має роду. Саме тому на батьківщині автора «Робінзона Крузо» воно не видається дивним стосовно чоловіка.

¹ Екранізація — втілення засобами кіномистецтва літературних творів і сценічних постановок.

Літературними куточками планети

На земній кулі є два острови, пов'язані з іменем Робінзона Крузо. Щоб потрапити на них, потрібно здійснити подорож до берегів Південної Америки. Острів Мас-а-Тьерра, який знаходиться поблизу Чилійського узбережжя, відомий тим, що саме тут відбував своє покарання боцман Селкірк. Нині цей шматок землі заселяє близько двохсот людей. Туристам тут показують «Печеру Робінзона». Однак Дефо переніс свого героя на острів Тобаго, розташований на тисячу кілометрів південніше від місця реальних подій. Письменник зробив це тому, що названий острів був докладно описаний у тодішній літературі. І хоча сам Дефо не бував на ньому, він багато знав про Тобаго з книжок, розповідей моряків, спогадів купців, які мандрували океаном. Усе це допомогло йому досить достовірно описати природу Тобаго. Цікаво, що обидва острови певний час боролись за право носити назву, пов'язану із славнозвісним романом. На початку 60-х років XX століття цей спір було вирішено. Чилійський уряд офіційно перейменував Мас-а-Тьерра на острів Робінзона Крузо. Тут можна піднятися на «скелю Робінзона», з якої полоненик острова начебто вперше за двадцять вісім років побачив судно.

Жуль Верн

(1828—1905)

...Слава Жуля Верна не помарніла від часу. Твори талановитого письменника, як і колись, лишаються молодими.

Євген Брандіс¹

Наша наступна подорож до Франції — батьківщини великого мрійника і фантазера Жуля Верна. Уявіть, що машина часу перенесла нас у XIX століття, а щасливий випадок подарував зустріч із **французьким письменником**, за плечима якого — життя, сповнене дивовижних пригод. Про що б він розповів своїм майбутнім читачам? Можливо, почав би з такої історії:

¹ Брандіс Євген — російський літературознавець.

«Народився я в портовому місті Нант. Мій батько був адвокатом¹ і бачив мене спадкоємцем його справи, однак я з дитинства мріяв про далекі морські мандри. Разом зі своїм другом Полем таємно пробирався у гавань, аби спостерігати за кораблями, що прибували з різних куточків світу. Нас вабив плескіт морських хвиль, захоплювали обвітрені, обпалені сонцем обличчя моряків, які здавались найщасливішими людьми. Хотілося разом з ними побувати в далеких країнах, відчути романтику морських мандрів. Море так зачаровувало, що одного разу, коли мені було 11 років, я, одягнувшись юнгою, пробрався на шхуну, яка мала відпливати до Індії. Подумки я був уже далеко від рідних берегів, однак мрії не судилося здійснитися. На шхуні з'явився батько й забрав мене додому».

У подальшому Жулю Верну на власній яхті вдалося побувати в багатьох країнах: Англії, Данії, Голландії, Швеції, Іспанії, Алжирі, Канаді... Побачене будило його фантазію, підказувало незвичайні сюжети. Однак не лише з подорожей Жюль Верн черпав знання про природу, традиції та звичаї народів світу. Насамперед його надихало прочитане в книжках, журналах, газетах. Ще з дитинства Жюль захоплювався творами Чарлза Діккенса, Даніеля Дефо, а також американського автора пригодницьких історій про індіанців Джеймса Фенімора Купера. В одній із шаф замість книжок письменник зберігав кілька десятків дубових ящиків. У них були розкладені картки із записами з різних наук: біології, фізики, математики, хімії, мовознавства і, звичайно, з географії, яку понад усе любив Жюль Верн. Складаючи ці картки в паперові обкладинки, він зібрав близько двадцяти тисяч зошитів. «Жодна моя книжка не написана без допомоги цієї картотеки», — зізнавався письменник. Завдяки такому способу накопичення інформації Жулю Верну вдалося здійснити грандіозний задум — написати 65 романів (серія «Незвичайні пригоди»), події яких відбуваються у найрізноманітніших країнах і навіть за межами планети Земля. Як зазначає Євген Брандіс, «можна сказати без перебільшення, що на сторінки книжок Жуля Верна вривається піна хвиль, пісок пустель, вулканічний попіл, арктичні вихрі, космічний пил». Серед найвідоміших творів письменника — «Діти капітана Гранта», «Двадцять тисяч льє під водою», «Таємничий острів», «П'ятнадцятирічний капітан», «Навколо Місяця». У своїх творах Жюль Верн передбачив численні наукові відкриття — створення підводного човна, польоти в космос, появу кіно. Цікаво, що дехто навіть не вірив, що все це

¹ *Адвокат* — фахівець із правознавства, що захищає обвинуваченого.

вигадала одна людина. Так, ще за життя великого француза виникли чутки про цілу групу письменників, яка начебто працює під іменем Жуль Верна. Однак справжній автор незабутніх творів не зважав на ці вигадки і продовжував працювати.

До п'ятнадцятиріччя свого сина Мішеля Жуль Верн готував особливий подарунок. Він прагнув вигадати літературного друга, який підказав би синові орієнтири життя. Так народився роман «П'ятнадцятирічний капітан».

1. Представником якої національної літератури є Жуль Верн?

2. Які твори письменника ви читали?

3. Що надихало Жуль Верна на творчість?

Цікаво знати

Одним з перших перекладачів творів Жуль Верна була Марко Вовчок. Саме завдяки їй читачі могли прочитати їх у російськомовних варіантах майже одночасно із паризькими виданнями. Українська письменниця переклала російською мовою шістнадцять романів Жуль Верна.

П'ЯТНАДЦЯТИРІЧНИЙ КАПІТАН

(Уривки)

Частина I

Розділ II

Дік Сенд

Погода стояла гарна, і, якщо не зважати на деяку затримку, плавання відбувалося в досить добрих умовах...

Місіс Велдон влаштувалась на борту «Пілігрима» якнайвигідніше. Однак спершу довелося поміркувати, де її прихистити. На судні не було ні юта¹, ні рубки². Жодна з кормових кают команди для місіс Велдон не годилася. Тож капітан Халл запропонував їй свою власну скромну каюту біля корми. Проте довелося довго вмовляти місіс Велдон, бо вона ніяк не хотіла забирати в нього каюту. В оцім тісенькім помешканні вона й оселилася з сином та старою Нен. Тут вона обідала в товаристві капітана Халла й кузена Бенедікта, якого поселено в комірчині поряд.

¹ Ют — кормова частина палуби корабля.

² Рубка — закрите приміщення на верхній палубі чи в надбудові над нею.

Капітан «Пілігрима» перебрався в каюту, призначену для його помічника, якого на судні ніколи не було. Задля заощадження коштів шхуна-бриг плавала з неповною командою, і капітан обходився без помічника.

Команда «Пілігрима» — вмілі, досвідчені моряки — жила як одна дружна сім'я, згуртована спільним життям, клопотами й роботою. Це вже вчетверте матроси виходили разом на промисел. Усі родом з американського заходу, ба навіть з одного узбережжя в штаті Каліфорнія, вони здавна знали між собою.

Ці славні хлопці дуже добре ставились до місіс Велдон, дружини їхнього хазяїна, якому були безмежно віддані. Слід сказати, що вони, зацікавлені в якнайбільшому влові, доти завжди поверталися з багатою здобиччю. Якщо навіть їм доводилось добряче попрацювати, то це задля більшого заробітку, який виплачувано при остаточному розрахунку. Але цього разу заробітку майже не передбачалося, і матроси на всі заставки ляли новозеландських ледацюг.

Тільки один чоловік на борту не був американець за походженням. Звали його Негору, родом він був із Португалії, але добре знав англійську мову. На шхуні він виконував скромну роботу кока. Коли в Окленді втік попередній кок, Негору, будиши без роботи, охоче став на його місце. Чоловік він був мовчазний, тримався від команди осторонь, однак справу свою знав добре. Отож, найнявши його, капітан Халл ніби не прогадав: Негору працював бездоганно.

Проте капітан жалкував, що не мав часу зібрати достатньо відомостей про минуле Негору. Його зовнішність, а надто унікальний погляд не дуже подобалися капітанові. Там, де йдеться про те, щоб допустити незнайомого чоловіка на судно, яке живе своєрідним зосібним життям, слід якомога докладніше дізнатися про його минуле, не минаючи жодної дрібниці.

Негору мав років десь із сорок. Це був чорнявий, сухорлявий, моторний, середній на зріст і, певно, дужий чоловік. Чи мав він якусь освіту? Мабуть, так, це видно було із зауважень, які часом прохоплювались у нього. Він ніколи не говорив ні про своє минуле, ані про свою родину. Звідки він прибув, де жив доти, чим займався — ніхто не знав. Ніхто не знав і його планів на майбутнє. Він тільки висловив якось намір висісти на берег у Вальпараїсо. Це був дивний чоловік. В усякому разі він, напевно, не був моряком. Він розумівся на морських справах не більше за першого-ліпшого кока, який значну частину свого

життя проплавав у морі. Однак на морську хворобу він не слабував, а це вже неабияка перевага для корабельного кухаря.

На палубі Негору бачили рідко. Цілісінський день він порався у своїм тіснім камбузі, де стояла велика плита. А пізно ввечері він гасив плиту і йшов до своєї каютки на носі, де відразу лягав спати.

Як ми вже казали, команда «Пілігрима» складалася з п'яти матросів і новачка.

Цей новачок, хлопець п'ятнадцяти років, був сином невідомих батька-матері. Він виховувався в дитячому будинку.

Дік Сенд — так звали хлопця — мабуть, був родом зі штату Нью-Йорк, а то і з самої його столиці — міста Нью-Йорка.

Ім'я Дік — скорочене від Річард — дано маленькому сироті на честь жалісливого перехожого, який підібрав його через два або три дні після народження. Що ж до прізвища Сенд¹, то ним удостоїли хлопчика на згадку про місце, де його знайдено, — на ріжку піщаної коси Сенді-Гук, що утворює вхід до порту Нью-Йорк у гирлі річки Гудзон.

Таким побачив Діка Сенда французький художник *Шарль Барбант*². А яким його уявляєте ви?

¹ *Сенд* — пісок (англ.).

² Роман ілюстровано гравюрамаи цього художника.

Дік Сенд був середній на зріст, міцно збудований, чорнявий, із синіми рішучими очима. Робота моряка підготувала його до життєвої боротьби. Його розумне обличчя дихало енергією. Це було обличчя не тільки хороброї, а й завзятої людини.

У п'ятнадцять років хлопець уже міг приймати рішення і доводити до кінця свої задуми. Його вигляд, жвавий і серйозний водночас, привертав до себе увагу.

На відміну від своїх ровесників Дік був скупий на слова та жести. Дуже рано, в тім віці, коли ще звичайно не замислюються над майбутнім, він усвідомив своє становище й дав собі обіцянку «стати людиною».

І він дотримав слова — став дорослим чоловіком у віці, коли його однолітки лишались ще дітьми.

Дуже рухливий, спритний і міцний фізично, Дік Сенд був один із тих обранців долі, про яких можна сказати, що вони народилися з двома правими руками й двома лівими ногами. Хоч би що вони робили — їм усе «з руки»; хоч би з ким вони йшли — вони завжди крокують «у ногу».

Отже, сирота Дік виховувався в дитячому будинку. У чотирі роки він навчився читати, писати й рахувати.

Діка змалку вабило море, і у вісім років він пішов юнгою на корабель, який плавав у південних морях. Тут він став навчатись моряцького ремесла, що його й треба навчатися з раннього дитинства. Офіцери зацікавилися допитливим, здібним до науки хлопчиком і залюбки ділилися з ним своїми знаннями та досвідом. Юнга от-от мав стати матросом і, безперечно, не думав спинятись на досягнутому. Хто з дитячих літ усвідомив, що праця — це закон життя, хто змалу знає, що хліб заробляється тільки в поті чола, той завжди готовий на великі справи й у свій день знайде і волю, і силу, щоб їх здійснити.

Капітан Халл помітив Діка Сенда, коли той був юнгою на борту одного торгового судна. Моряк заприятелював із цим славним відважним хлопцем, а згодом відрекомендував його Джеймсові Велдону. Велдон зацікавився сиротою. Він оддав Діка до школи в Сан-Франциско.

У школі Дік Сенд особливо захоплювався географією та історією подорожей, і йому кортіло швидше вирости, щоб вивчати вищу математику та навігацію. Він би не забарився поєднати теорію з практикою.

І от нарешті новачком-матросом він ступив на борт «Пілігрима». Моряк повинен знати китобійний промисел так само добре, як і теорію навігації. Це гарна практична підготовка до

всіляких несподіванок у морській службі. Дік Сенд вирушив у плавання на судні свого благодійника Джеймса Велдона, яким командував його покровитель капітан Халл. Отже, все складалось для нього якнайкраще.

Зайве говорити, що Дік був безмежно відданий родині Велдонів, котра стільки зробила для нього. Можна собі уявити, як радів юний матрос, дізнавшись, що місіс Велдон плистиме на «Пілігримі». Кілька років місіс Велдон була йому за матір, а малого Джека він любив, мов рідного брата. Його покровителі добре знали, що посіяне ними зерно впало в родючий ґрунт. Серце юного сироти повнилося вдячністю, і він не вагаючись пішов би у вогонь і в воду за тих, що дали йому освіту та напутили його на добро. Дік Сенд мав п'ятнадцять років, а мислив на всі тридцять.

Місіс Велдон знала, чого варті її вихованець. Вона могла спокійно довірити йому Джека. Малий тягся до Діка, відчуваючи, що «старший брат» його любить. Довгі години дозвілля, які так часто випадають під час переїзду, коли стоїть гарна година, коли вітрила наставлено добре, Дік із Джеком проводили разом. Юний матрос показував малому чимало цікавого з морської справи... На борту «Пілігрима» бліді щічки Джека швидко повнилися рум'янцем завдяки щоденній гімнастиці та свіжому морському повітрю.

Отак і минала подорож. Якби не супротивний ост, то ні команді, ні пасажирам «Пілігрима» не було б на що скаржитись...

Було близько дев'ятої години ранку. Стояла ясна сонячна погода. Дік Сенд із Джеком примостились на ре¹ бізань-щогли², оглядали звідти всю палубу судна, а також чималий простір довкола.

Дік Сенд саме пояснював Джекові, чому «Пілігрим» не може перекинутися, хоч і дає добрячий крен на штирборт: він правильно навантажений і зрівноважений у всіх своїх частинах. Аж тут хлопчик урвав його, вигукнувши:

— Що це там таке?

— Ти щось бачиш, Джеку? — спитав Дік Сенд, зводячись у повний зріст на реї.

— Так, так! Онде! — відповів малий Джек, показуючи пальцем...

Уважно подивившись туди, куди показував Джек, Дік Сенд закричав:

— Спереду, з лівого борту, під вітром до нас, уламок судна!

¹ Ре́я — металевий або дерев'яний брус, прикріплюваний до щогли.

² Біза́нь-щогла — остання ззаду щогла на кораблі.

1. Розкажіть, що ви дізналися про Діка Сенда. Яке враження він на вас справив?

2. Пригадайте, що таке епітет. Які епітети і з якою метою використовує автор, описуючи зовнішність юнга?

3. Хто такий Негору? Що дивного було в його поведінці? Чим, на ваш погляд, можна пояснити ці дивацтва?

Розділ IV

Порятовані з «Вальдека»

Торгівля рабами все ще провадиться у великому масштабі по всій Екваторіальній Африці¹. Незважаючи на англійські й французькі військові кораблі, що крейсують у прибережних водах, судна з чорним товаром рік у рік відпливають од берегів Анголи й Мозамбіку, беручи курс у різні кінці світу і, слід додати, світу цивілізованого.

Капітан Халл про це знав.

Хоч у ці широти й не запливали работорговці, однак могло бути, що врятовані негри належали до партії невільників, котрих «Вальдек» віз на продаж у якусь тихоокеанську колонію. Якщо так, то ці негри стали вільні, ступивши на борт «Пілігрима». І капітанові кортіло їм про це сказати.

Тим часом потерпілих із «Вальдека» оточили якнайбільшим піклуванням. Місіс Велдон, котрій допомагали Нен і Дік Сент, напоїла кожного свіжою холодною водою, якої ті не пили стільки днів. Вода та легка їжа повернули їм сили.

Найстаріший із негрів — йому було років шістдесят — невдовзі заговорив. Він відповідав на запитання по-англійському.

— Ваш корабель зіткнувся з іншим? — насамперед спитав капітан Халл.

— Еге ж, — відповів негр. — Десять днів тому темної ночі на нас наскочив якийсь корабель. Ми спали...

— А що сталося з командою «Вальдека»?

— Коли ми піднялися на палубу, там уже нікого не було.

¹ Жюль Верн написав роман «П'ятинадцятирічний капітан» у 1878 р., коли ще існувала работоргівля.

— А може, команда перебралася на борт корабля, який ударив вас? — спитав капітан Халл.

— Слід сподіватися, що саме так і сталося...

— А хіба корабель після зіткнення не зупинився, щоб підібрати потерпілих?

— Ні.

— А він сам не затонув?

— Ні, він не затонув, — відповів старий негр, похитавши головою. — Ми бачили, як він втікав у темряві.

Його слова підтвердили всі потерпілі з «Вальдека». Хоч це і може здатися неймовірним, але трапляється, що деякі капітани, з вини котрих сталася катастрофа, втікають, не подавши допомоги своїм жертвам.

Коли візник зіб'є когось на вулиці й утече, кинувши нещасного напризволяще, це заслуговує якнайсуворішого осуду. Однак потерпілому на вулиці неодмінно нададуть допомогу. А що сказати про тих, хто кидає потопаючих у відкритому морі? Вони ганьблять рід людський!

Капітан Халл знав чимало випадків такого нелюдського поводження. Він повторив місіс Велдон, що такі факти, хоч би якими страхотливими вони здавалися, на жаль, трапляються нерідко.

Потім капітан знову заходився розпитувати потерпілого.

— Звідки йшов «Вальдек»?

— Із Мельбурна.

— То ви не раби?

— Ні! — відповів старий негр, випростуючись на весь зріст. — Ми зі штату Пенсільванія, громадяни вільної Америки.

— Друзі мої, — мовив капітан Халл, — знайте: на борту американського брига «Пілігрим» вашій свободі ніщо не загрожує.

І справді, ці п'ять негрів були зі штату Пенсільванія. Найстарішого з них продали в рабство й вивезли з Африки до Сполучених Штатів, коли йому минуло всього шість років. Він став вільним після скасування рабства в Америці. Що ж до його товаришів, багато молодших за нього, то вони були дітьми вже звільнених батьків, народилися вільними, і жоден білий не міг би заявити на них права власності. Вони навіть не знали того жаргону, яким говорили негри перед війною — до речі, війною проти рабства¹, — що в ньому дієслова не відмінювались

¹ Йдеться про громадянську війну в Північній Америці між північними й південними штатами (1861—1865). Закінчилася ця війна визволенням негрів з рабства.

і вживалися тільки в неозначеній формі. Отже, ці негри виїхали зі Сполучених Штатів вільними громадянами і поверталися вільними громадянами на батьківщину.

Вони розповіли капітанові Халлу, що найнялись на плантацію до одного англійця під Мельбурном у Південній Австралії. Там вони працювали три роки за контрактом і, заробивши грошей, вирішили повернутися додому.

Вони сіли на «Вальдек», оплативши проїзд як звичайні пасажери. Відпливли з Мельбурна 5 грудня, а через сімнадцять днів, темної ночі, з «Вальдеком» зіткнувся якийсь великий пароплав.

Негри спали. Від страшного удару вони прокинулися і за кілька секунд вибігли на палубу.

Щогли вже попадали в море, і «Вальдек» лежав на боці.

Що ж до капітана та команди «Вальдека», то всі вони зникли: декого, певно, викинуло в море, а інші встигли перебратись на корабель, що зіткнувся з «Вальдеком», а потім утік.

П'ятеро негрів залишилися самі на борту напівзатопленого корабля за тисячу двісті миль од найближчої землі.

Найстарішого негра звали Том. Завдяки своєму вікові, енергійній вдачі та здобутому за довге трудове життя досвідові, він був товаришам за старшого.

Решта негрів були молоді люди від двадцяти п'яти до тридцяти років; звали їх Бет, Остін, Актеон і Геркулес. Бет доводився сином старому Томові. Всі четверо — гарно збудовані, дужі хлопці; на невольничих ринках Центральної Африки за них заплатили б чимало. Хоч вони були вимучені, в них легко впізнавалися всі чудові риси цієї сильної раси, на яку встигло накласти свій відбиток ліберальне виховання, що його дістали негри в одній із численних шкіл Північної Америки.

Отож після зіткнення Том і його товариші залишались на «Вальдеку» самі. Вони не мали змоги ні полагодити корабель, ані навіть його покинути, бо обидві шлюпки розбито при зіткненні. Їм нічого не залишалось, як чекати — може, поблизу прохідиме якийсь корабель і їх помітять. А бриг тим часом зносили вітри й течії. Цим і пояснювалось те, що «Вальдек» зустріли так

далеко від належного курсу, бо, вийшовши з Мельбурна, він мав перебувати на багато нижчій широті.

Протягом десяти днів, які минули від зіткнення до появи «Пілігрима», п'ятеро негрів харчувалися продуктами, що їх познаходили в буфеті. Але всі дуже страждали від спраги: бочки з прісною водою, прив'язані на палубі, розбились від удару, а камбуз, де можна було чогось випити, геть затопило. Вчора Том і його товариші, яких мучила страшна спрага, знепритомніли. Отож «Пілігрим» вчасно прийшов на допомогу.

Ось що розповів Том капітанові Халлу. Він казав правду — не було жодних підстав сумніватися в цьому. Товариші підтвердили його слова, та й, зрештою, факти словам не суперечили.

Іще одна жива істота, врятована з потерпілого корабля, мабуть, сказала б те саме, якби вміла говорити людською мовою.

Йдеться про собаку, що так розлютився, побачивши Негору. В цій антипатії тварини до корабельного кока було щось незбагненне.

Дінго — так звали собаку — був із породи великих сторожових псів, що водяться в Новій Голландії¹. Проте капітан «Вальдека» роздобув його не там. Два роки тому його, геть охлялого з голоду, знайшли на західному узбережжі Африки, неподалік од гирла Конго. Капітан узяв собі цю прекрасну тварину. Та собака не пішов на зближення з ним і, здавалося, повсякчас тужив за своїм колишнім господарем, з яким його, мабуть, розлучили силою і якого він сподівався розшукати серед цих безкраїх просторів. Літери «С. В.», вигравіювані на нашійнику, — оце й усе, що пов'язувало Дінго з минулим, яке досі так і лишалося загадкою.

Дінго, чудовий і дужий звір, набагато більший за піренейських собак, був гідним представником австралійської породи сторожових псів. Коли він спинався на задні лапи і скидав голову, то сягав зросту людини. Спритні й мускулісті, ці собаки, не вагаючись, нападають на ягуарів та пантер і не бояться вийти на двобій із ведмедем. Дінго мав густу шерсть і довгий хвіст, цупкий та

¹ Нова Голландія — давня назва Австралії.

пружний, як у лева. Він був темно-рудой масті з кількома білуватими плямами на писку. Якщо такого собаку розлютити, він може стати страшним ворогом, тож зрозуміло, чому Негору не був радий із того, як його зустрів цей сильний представник собачого племені.

Та хоч Дінго й не йшов на зближення, не був він і злий. Він скоріше здавався сумним. Ще на «Вальдеку» старий Том помітив, що собака нібито не вельми прихильний до негрів. Він не намагався заподіяти їм зло, однак уникав їх. Можливо, блукаючи по африканському узбережжю, Дінго зазнав недоброго ставлення з боку тубільців. Отож він завжди обминав Тома і його товаришів, хоч то були славні люди. Протягом десяти днів, що їх потерпілі перебули на «Вальдеку», собака тримався осторонь, їв хтозна-що і теж мучився від спраги.

Оце і всі, хто вцілів на «Вальдеку», що його перша велика хвиля пустила б на дно. І це таки сталося б, якби не наспів «Пілігрим». Шхуну-бриг повсякчас затримували штилі та супротивні вітри, однак саме це і дало можливість капітанові Халлу зробити добру, людяну справу.

Тепер слід було тільки завершити цю справу — довести до батьківщини врятованих із «Вальдека», які втратили в катастрофі всі гроші, зароблені за три роки важкої праці. Розвантажившись у Вальпараїсо, «Пілігрим» мав іти вздовж американського берега аж до Каліфорнії. Там Тома і його товаришів, як обіцяла великодушна місіс Велдон, гостинно прийме її чоловік, Джеймс Велдон, і вони будуть забезпечені всім необхідним для повернення до Пенсільванії.

Після такої обіцянки цим славним людям залишалось тільки дякувати місіс Велдон та капітанові Халлу. Звичайно, бідні негри були багато чим їм зобов'язані, але вони сподівалися, що колись віддячать своїм рятівникам.

Розділ IX

Капітан Сенд

Скорбота і жах — такі почуття охопили пасажирів, свідків цієї катастрофи. Всі були приголомшені смертю капітана Халла й матросів.

Страшна сцена розігралася в них майже на очах, а вони були безсилі бодай щось зробити для порятунку товаришів! Вони навіть не встигли вчасно підплисти на шлюпці, щоб підібрати поранених, не встигли заступити судном шлях смугачисі з її

страшним хвостом. І капітан Халл з командою навіки зникли в морській безодні...

Коли шхуна-бриг підійшла до місця катастрофи, місіс Велдон упала навколішки, звівши руки до неба.

— Помолімося! — мовила набожна жінка. — Помолімося за нещасних!

Поруч з нею, плачучи, став навколішки малий Джек.

Бідний хлопчик усе зрозумів. Дік Сенд, Нен, Том та інші негри стояли зі схиленими головами, проказуючи молитву за місіс Велдон.

— А тепер, друзі мої, — мовила до супутників місіс Велдон, — попрохаймо у Всевишнього сили й відваги для нас самих!

Атож! Їхнє становище було таке важке, що їм залишалося тільки чекати порятунку від Всевишнього.

На «Пілігримі» не було ні капітана, щоб командувати, ні матросів, щоб виконувати команди. Судно перебувало серед безкраїх просторів Тихого океану, за сотні миль до найближчого берега, віддане на ласку вітру та хвиль.

Яка ж то лиха доля послала цього смугача назустріч «Пілігримові»? Яка ще лихіша доля спонукала нещасного капітана Халла, такого обережного й завбачливого, вирушити на полювання заради того, щоб довантажити трюми? І яка жахлива — хоч хай і поодиноким в історії китового промислу — катастрофа: загинула вся команда китобійної шлюпки!

Так, лихо було страшне.

На борту «Пілігрима» не залишилося жодного моряка!

Ні, один усе ж залишився: Дік Сенд! Але він — молодий матрос, п'ятнадцятирічний юнак!

Однак тепер він — капітан, боцман, матрос, одне слово, уособлює собою всю команду.

На борту є пасажирки — мати з сином та їхні супутники, і це ще дужче ускладнювало становище.

Правда, є ще п'ятеро негрів. Це славні, хоробрі, сумлінні люди, готові виконувати його накази, однак вони анічогісінько не тямлять у морській справі!

Дік Сенд, схрестивши руки, непорушно стояв на палубі й дивився на хвилі, що поглинули капітана Халла, якого він любив, мов батька. Потім окинув зором обрій, силкуючись нагледіти судно, що в нього міг би попросити допомоги або хоч пересадити на нього місіс Велдон.

Юнак ні в якому разі не збирався покинути «Пілігрим», не довівши його до найближчого порту! На іншому судні місіс

Велдон і Джек були б у більшій безпеці, і він би принаймні не боявся за цих двох людей, що стали йому як рідні.

Але океан був пустельний. Круг «Пілігрима», скільки сягало око, були тільки небо та вода.

Дік Сенд надто добре знав, що вони перебувають далеко осторонь від морських торгових шляхів, а всі китобійні судна плавають іще далі, в південніших широтах, тримаючись місць свого промислу.

Доводилось дивитися небезпеці просто в вічі, бачити все так, як воно було. Що й робив Дік, щиросердно благаючи у Всевишнього допомоги й захисту. «Що робити? — думав він. — Яке рішення прийняти?»

Цієї миті на палубі знов з'явився Негору. Він пішов до камбуза відразу після катастрофи. Ніхто б не міг сказати, яке враження справила трагедія на цього загадкового чоловіка. Він дивився на згубне полювання, не зробивши жодного жесту, не мовивши жодного слова. Та ніхто в ті хвилини не звертав уваги на кока. Проте якби хто й подивився на португальця, то помітив би, що хоч він жадібно стежив за всіма подробицями полювання, обличчя його було незворушне. Він не підійшов до місця Велдон, коли та молилася за загиблих.

Негору попрямував на корму, де непорушно стояв Дік Сенд. Кок спинився за три кроки від юнака.

— Ви хочете поговорити зі мною? — ввічливо спитав Дік Сенд.

— Ні, я хотів би поговорити з капітаном Халлом, — холодно відповів Негору, — а якщо його немає, то з боцманом Говіком.

— Але ж вам добре відомо, що обидва вони загинули! — вигукнув юнак.

— То хто тепер командує на кораблі? — зухвало кинув Негору.

— Я, — не вагаючись, мовив Дік Сенд. — Капітан «Пілігрима» тепер я.

— Ви?! — Негору здвигнув плечима. — П'ятнадцятирічний капітан?

— Так. П'ятнадцятирічний капітан! — відповів юнак, підступаючи до кока.

— Так, — сказала місіс Велдон. — На судні є капітан — капітан Дік Сенд! Прошу це пам'ятати. І знайте — він зуміє добитись послуху від кожного!

Негору вклонився, насмішковано промимривши кілька слів, що їх годі було розчути, й неквапливо повернувся до себе в камбуз.

І Дік нарешті прийняв рішення!

Тим часом вітер дедалі дужчав; шхуна-бриг, набравши ходу, вже покинула поле рачків.

Дік Сенд оглянув вітрила, потім обвів уважним поглядом людей на палубі. Юнак розумів, яку велику відповідальність бере на себе, проте ухиляться від неї не хотів. Очі всіх супутників були звернені на нього. І, прочитавши в цих очах беззастережну довіру, Дік Сенд у кількох словах сказав, що люди можуть цілком покластися на нього.

При цьому Дік Сенд не переоцінював своїх можливостей. Юнак міг залежно від обставин ставити чи прибирати вітрила з допомогою Тома та інших негрів, однак йому ще бракувало знань, потрібних для того, щоб визначати місцеперебування корабля в океані.

За чотири-п'ять років Дік Сенд досконало оволодів би прекрасним і водночас важким фахом моряка. Він навчився б послуговуватись секстантом — приладом, яким капітан Халл щодня визначав висоту небесних світил. За хронометром, що показував час Грінвічського меридіана, він би визначав довготу. Сонце б стало його повсякденним порадиником. Місяць і планети говорили б йому: «Твій корабель тут, у цій точці океану!» Небесне склепіння — цей найдосконаліший і найточніший годинник із зірками-стрілками, що його не годен вивести з ладу ніякий удар, — показувало б йому години й пройдені відстані. Шляхом астрономічних спостережень він би визначав — як щодня визначав і капітан Халл — місцеперебування свого корабля з точністю до однієї милі, нинішній та подальший правильний курс.

А поки що Дік Сенд міг робити це тільки приблизно, вимірюючи пройдений шлях лагом¹, визначаючи напрямком компасом та вносячи поправки на дрейф.

Проте він не злякався.

Місіс Велдон зрозуміла все, що відбувалося в душі сміливого й рішучого хлопця.

— Дякую, Діку, — мовила вона твердим голосом. — З нами вже немає капітана Халла. Вся команда загинула разом з ним. Доля корабля в твоїх руках! Я певна, Діку, що ти врятуєш корабель і всіх нас.

¹ *Лаг* — прилад для вимірювання швидкості ходу судна й пройденого ним шляху.

— Так, місіс Велдон, — відповів Дік Сенд, — я постараюсь це зробити.

— Том і його товариші— славні люди; ти можеш на них покластися.

— Я знаю. Я навчу їх морської справи, і ми разом керуватимемо «Пілігримом». У гарну погоду це легко. А в погану... ну що ж, поборемося з негодою і врятуємо вас, місіс Велдон, вашого малого Джека і всіх інших! Я відчуваю, що здатен це зробити.

— А ти можеш сказати, Діку, де перебуває «Пілігрим» тепер? — спитала місіс Велдон.

— Це дуже просто дізнатись, — відповів юнак. — Мені треба тільки глянути на карту, де капітан Халл учора позначив наше місцеперебування.

— А ти зможеш повести корабель у потрібному напрямку?

— Так. Я триматиму курс на схід, до того місця на американському узбережжі, де ми повинні пристати.

— Однак, Діку, — мовила місіс Велдон, — ти, мабуть, і сам розумієш, що ця катастрофа може та й має змінити наші попередні плани? Звісно, відпадає всяка необхідність вести «Пілігрим» до Вальпараїсо. Тепер треба плисти до ближчого порту на американському узбережжі.

— Безперечно, місіс Велдон, — відповів Дік Сенд. — Можете не боятись. Американський берег сягає так далеко на південь, що ми до нього десь неодмінно та пристанемо.

— А де він, коли дивитися звідси? — спитала місіс Велдон.

— Он там, — відповів Дік Сенд, показуючи рукою на схід.

— Ну що ж, Діку, прийдемо ми до Вальпараїсо чи до якогось іншого порту — байдуже. Головне для нас — дістатись до берега.

— Ми до нього обов'язково дістанемось, місіс Велдон, і я вас висаджу в безпечному місці, — впевнено відказав юнак. — Сподіваюсь, неподалік од берега ми зустрінемо яке-небудь каботажне судно. А норд-вест дужчає, місіс Велдон! Коли він протримається, ми пройдемо чималий шлях і швидко дістанемось до берега. Напнемо всі вітрила — від грота до клівера!

Дік Сенд говорив з упевненістю бувалого моряка, котрий чув під ногами палубу надійного корабля — корабля, який не повинен підвести його.

1. Як на борту «Пілігрима» опинилися Том і його друзі?
2. Виразно прочитайте розповідь про «ще одну живу істоту, врятовану з потерпілого корабля».

3. Чому Негору не був радий зустрічі з Дінго?

4. Яка трагедія трапилася з командою «Пілігрима»?

5. Підготуйте читання в особах уривка від слів: «Негору попрямував на корму...» до слів: «І Дік нарешті прийняв рішення!»

6. Чи схвалюєте ви рішення Діка Сенда?

7. Як ви оцінюєте поведінку Негору? Спробуйте передбачити, чого від нього можна чекати.

Розділ X

Наступні чотири дні

<...> Отак і йшли справи на «Пілігримі». Негри старанно виконували свою роботу, з кожним днем удосконалюючись у матроському ремеслі. Том став боцманом — товариші одностайно обрали його на цю посаду. Він був старшим по вахті, поки молодий капітан відпочивав. З ним стояли його син Бет і Остін. Актеон і Геркулес відбували другу вахту під керівництвом Діка Сенда. Отже, поки один стояв за стерном, інші два несли вахту на носі.

Молодий капітан, дарма що ця частина океану була далеко поза морськими шляхами, вимагав од нічної вахти якнайсуворішої пильності. Він ніколи не забував засвічувати бортові вогні: лівий — зелений, правий — червоний. І чинив вельми слухно.

Стоячи всю ніч за стерном, Дік Сэнд подеколи відчував непереборну знемогу. Тоді його рука орудувала стерном майже механічно. То давалася взнаки втома, але Дік зовсім на неї не зважав.

В ніч проти 14 лютого молодий капітан, украй стомившись, врешті дав собі перепочинок на кілька годин. Його заступив біля стерна старий Том.

Небо заснували густі хмари, які надвечір опустилися зовсім низько разом з масами холодного повітря. Зробилось так темно, що було годі роздивитися горішні вітрила. Геркулес і Актеон несли вахту на бакові.

А на кормі з нактоуза¹ сочилось слабке світло, м'яко відбиваючись від металевого обруча стерна. Бортові вогні світили десь збоку, й палубу кривав густий морок.

Під третю годину ранку старого Тома стало хилити на сон. Ніч він простояв, утупившись в освітлену картушку компаса, тож очі його врешті втратили здатність бачити, і він заснув стоячи. Якби тієї миті хтось торкнувся його або навіть ущипнув, він навряд би щось відчув.

Тим-то він і не помітив, що по палубі прослизнула людська тінь.

То був Негору.

Прокравшись на корму, кок підклав під нактоуз якийсь важкий предмет. Потім він подивився на освітлену картушку і, ніким не бачений, пірнув у пітьму.

Якби вранці Дік Сенд помітив підкладений Негору предмет, то негайно забрав би його з-під нактоуза. Адже то була залізяка, під впливом якої стрілка компаса, замість того щоб показувати напрямок магнітного полюса, тобто майже на північ, відхилялася на північний схід. Це відхилення становило чотири румби², тобто половину прямого кута.

Том незабаром прокинувся від своєї важкої дрімоти. Він глянув на компас. І подумав — бо інакше подумати й не міг, — що «Пілігрим» одхилився від правильного курсу. Чому він одхилився?

Том повернув стерно, скеровуючи корабель на схід. Так він принаймні гадав...

Але через відхилення стрілки на чотири румби, якого Том навіть не підозрював, ніс судна тепер був повернутий на південний схід.

Отак при супутному вітрі під усіма вітрилами «Пілігрим» мчав уперед, відхилившись від правильного курсу на цілих 45 градусів.

¹ *Нактоуз* — металева, зі спеціального немагнітного сплаву, або дерев'яна шафа, у верхній частині якої встановлено корабельний компас.

² Один румб дорівнює 1/32 кола.

Розділ XIV

Що робити?

Отак після подорожі, що тривала сімдесят чотири дні, з її штилями, північно-західними й південно-західними вітрами, «Пілігрим» викинувся на берег і розбився об рифи.

Місіс Велдон і її супутники дякували долі, тільки-но опинилися в безпеці. Адже буря винесла їх на континент, а не на якийсь лиховісний острів Полінезії. І хоч хай де на узбережжі Південної Америки вони опинилися, повернутися звідси додому, здавалося, буде неважко.

Ну а «Пілігрим» загинув. Від нього залишився тільки дерев'яний каркас; за кілька годин прибій розкидає його уламки на всі боки. Годі й думати щось врятувати із судна...

Хоч Дікові Сенду й не поталанило довести «Пілігрим» до порту призначення, він міг пишатися бодай тим, що перепровадив на берег живими і здоровими всіх, хто був на його борту, а серед них дружину та сина Джеймса Велдона.

Де ж саме розбився «Пілігрим»? На узбережжі Перу, як гадав Дік Сэнд? Можливо, бо, як визначив молодий капітан, орієнтуючись на острів Пасхи, вітри й екваторіальні течії віднесли «Пілігрим» на північний схід. Тим-то із сорок третього градуса південної широти судно могло потрапити аж на п'ятнадцятий.

Отже, треба якомога скоріше визначити, де саме розбився «Пілігрим». Коли це справді Перу, то тут чимало портів, містечок і селищ; звідси неважко дістатись до якогось поселення.

Проте узбережжя здавалося безлюдним. Побіля води, під не дуже високим берегом, тяглася вузька піщана смуга, всіяна чорними уламками скель. Де-не-де стрімкі скелясті схили перетинались широкими тріщинами, а подекуди по більш пологішому схилу можна було видертись і на гребінь.

За чверть милі на північ між скелями видніло гирло маленької річки, зовсім непомітної з боку моря. Над річкою схилялися численні ризофори¹, які відрізнялись від своїх індійських родичів.

На гребені починався густий ліс. Його зелені хвилі сягали аж до сизих гір на обрії. Якби кузен Бенедікт був ботаніком, з яким би захватом він одкривав безліч нових порід дерев!

¹ Ризофора — різновид мангового дерева.

Тут росли височенні баобаби з корою, схожою на єгипетський сієніт¹, що їх колись безпідставно вважали незвичайно довголітніми; латанії, приморські сосни, тамаринди, перечники особливого виду й багато інших рослин, яких немає на півночі Нового Світу.

Однак здавалося дивним те, що серед цього розмаїття не було бодай одного представника численної родини пальмових, яка має понад тисячу видів і поширена майже на всій земній кулі.

Над берегом ширяли зграї крикливих птахів — здебільшого ластівок з чорним пір'ям, що мінілося синювато-сталеvim вилиском, та світлішими голівками. Подекуди злітали куріпки, сірі з блакитними шийками.

Місіс Велдон і Дік Сенд помітили, що птахи зовсім не по-лохливі. Вони підпускали людей близько до себе, не виказуючи страху. Невже вони досі їх не бачили і не навчились боятися? Невже цей берег зовсім безлюдний і тишу його ніколи не порушували рушничні постріли?

Попід берегом між камінням походжало кілька дрібних пеліканів. Вони заклопотано набивали дрібною рибою шкіряні мішки, що висіли в них під нижньою половинкою дзьоба.

А над уламками «Пілігрима» вже кружляли чайки, що прилетіли з океану.

Птахи, здавалось, були єдині живі істоти на цій частині узбережжя — якщо, звісно, не рахувати сили-силенної цікавих для кузена Бенедікта комах. Проте ні у птахів, ні в комах не спитаєш, як зветься берег. Дізнатися про це можна тільки в когось із місцевих жителів.

Але жителів тут не було, принаймні жоден досі не показувався. Жодного будинку, жодної хатини, жодної оселі — ні на півночі, по той бік річки, ні на півдні, ані, врешті, на гребені, де починався густий ліс. Жодного димку в повітрі. Жодних ознак того, що тут є люди.

Діка Сенда дуже це здивувало.

«Де ми? Куди нас закинуло? — питав він себе подумки. — І спитати нема в кого!»

Справді, спитати не було в кого, бо якби до них наближався тубілець, Дінго б напевне почув його і загавкав. А собака тим часом гасав туди й сюди берегом, опутивши ніс, метучи хвостом землю, і глухо гарчав. Він поводився по-чудному, однак видно було, що не чув ні людини, ні тварини.

¹ Сієніт — мінерал, схожий на граніт.

— Глянь-но на Дінго, Діку! — мовила місіс Велдон.

— Дивно! — відповів юнак. — Він нюшить так, наче розшукує чийсь слід.

— Справді дивно! — прошепотіла місіс Велдон. І враз, похопившись, додала: — А що робить Негору?

— Те саме, що й Дінго! Нишпорить берегом. Зрештою, тут він може робити, що хоче. Я вже не маю права йому наказувати. Його служба скінчилася, коли розбився «Пілігрим».

Негору й справді міряв кроками піщану смугу, оглядаючи косу й стрімкі схили, як людина, що потрапила в знайомі, але забуті місця. Може, він уже тут бував? Він би, мабуть, нічого не відповів, якби його про це спитали. Проте найкраще було не зважати на цього похмурого чоловіка.

Незабаром Дік Сенд побачив, що Негору попрямував до річки, та тільки-но той зник за скелею, хлопець кинув про нього думати.

Дінго загавкав, коли корабельний кок видерся на гребінь, але майже відразу замовк.

Настав час подумати, що робити. Насамперед треба було знайти якесь пристановище, якийсь захисток, де вони могли б перепочити й попоїсти. А потім вони вже порадяться й вирішать, як діяти далі.

Про харчі вони не турбувалися. Крім плодів та дичини, що їх було повно довкола, потерпілі могли використати запаси з «Пілігрима». Прибій повикидав на обмілілі після відпливу рифи чимало всякої всячини з розбитого судна. Том і його товариші підібрали кілька барилець із сухарями, бляшанки з консервами, ящики із сушеним м'ясом. Вода ще не встигла їх попсувати. Тож маленький загін був забезпечений провіантом на час, потрібний, щоб дістатися до найближчого поселення. Всі запаси склали в безпечному місці, куди не досягав приплив.

Питної води так само не бракувало. Дік Сенд попросив Геркулеса принести трохи води з річки. Дужий негр приніс на плечі повне барило. В години відпливу вода в гирлі була прісна й придатна для пиття.

Розкласти вогонь теж неважко: сухого палива — здебільшого коріння мангового дерева — було вдосталь. Старий Том, затятий курець, завжди мав при собі трут у герметично закритій коробці і коли завгодно міг викресати іскру з кременя, підбраного на березі.

Залишалось знайти якийсь притулок, де б невеличкий загін міг прихиститися на ніч, перш ніж вирушити в дорогу.

Цей так би мовити готель знайшов малий Джек. Бавлячись під скелястим берегом біля повороту до річки, він набачив один із отих просторих, гладенько відполірованих гротів, що їх вимиває бурхливе море високо в скелях під час припливів.

Джек нестямився від захвату. Він покликав матір і урочисто показав їй грот.

— Який же ти молодець, мій любий Джеку! — похвалила сина місіс Велдон. — Якби ми були Робінзонами, змушеними на тривалий час оселитися на цьому березі, то назвали б грот твоїм іменем!

Грот був десять-дванадцять футів завдовжки й стільки ж завширшки, але малому Джекові він видався величезним. У всякому разі тут могли розміститися всі потерпілі. До того — це з особливим задоволенням відзначили місіс Велдон і Нен — тут було сухо. Місяць саме перебував у першій чверті, тож боялися, що приплив досягне підніжжя скель, а тим паче грота, не доводилось.

Отже, потерпілі мали все необхідне для кількогодинного перепочинку.

Через десять хвилин усі вже лежали в гроті на підстилці з морських водоростей. Навіть Негору виявив бажання приєднатися до гурту й дістати свою частку сніданку. Він, безперечно, не наважився мандрувати сам густим лісом, через який текла звивиста річка.

Було близько першої години дня. Снідали м'ясними консервами з сухарями, запиваючи прісною водою, присмаченою кількома краплями рому, — Бет серед іншого харчу знайшов пляшку рому.

Негору, хоч і снідав з усіма, не втручався в загальну розмову, під час якої обговорювалися плани подальших дій. Однак, лишаючись байдужим на виду, він уважно дослухався й напевно робив із розмови якісь висновки.

Тим часом Дінго, якого теж не обділили сніданком, стеріг вхід до грота. Тут уже можна було не турбуватися. Жодна жива істота не з'явилася б непоміченою — вірний пес відразу б загавкав.

Посадивши собі на коліна сонного Джека, місіс Велдон озвалася першою.

— Мій друже Дік, — мовила вона, — від усіх нас я дякую тобі за ту відданість, яку ти виявляв досі. Проте ми ще не можемо звільнити тебе від відповідальності. Ти маєш бути нашим провідником на суші, як був капітаном на морі. Ми всі тобі довіряємо. Що нам робити далі?

Місіс Велдон, Нен, старий Том і його товариші не зводили очей з юнака. Навіть Негору пильно дивився на нього. Видно, кока дуже цікавило, що відповідь Дік Сенд.

Поміркувавши якийсь час, Дік Сенд сказав:

— Насамперед, місіс Велдон, треба з'ясувати, де ми. Гадаю, «Пілігрим» розбився біля перуанського берега. Вітри й течії мали б занести його саме в ці широти. Можливо, ми перебуваємо в якійсь малозаселеній південній провінції Перу, що межує з пампасами. Я гадаю, це ймовірно: адже берег зовсім безлюдний і, мабуть, рідко хто тут буває. Якщо моє припущення слушне, то ми висадилися дуже далеко від найближчого поселення, а це досить кепська обставина.

— То що ж нам робити? — спитала місіс Велдон.

— На мою думку, — відповів Дік Сенд, — не слід залишати цього грота доти, доки ми не з'ясуємо, де ми. Завтра, відпочивши, двоє з нас вирушать на розвідку. Не відходячи далеко, вони спробують знайти тубільців, розпитають їх про все й повернуться назад. Не може бути, що в радіусі десяти—дванадцяти миль немає людей.

— То нам доведеться розлучитися? — вигукнула місіс Велдон.

— Так треба, — відповів юнак. — Якщо ж ми нічого не довідаємося, якщо, всупереч усім сподіванням, цей край безлюдний... тоді ми придумаємо щось інше.

— А хто ж піде на розвідку? — спитала трохи згодом місіс Велдон.

— Це ми зараз вирішимо, — відповів Дік Сенд. — Але ви, місіс Велдон, Джек, містер Бенедікт і Нен не повинні залишати грота. Бет, Геркулес, Актеон і Остін залишаться біля вас, а Том і я підемо. Негору, мабуть, теж волітиме zostатися, — докинув він, дивлячись на португальця.

— Мабуть, — ухильно відповів Негору.

— Ми візьмемо з собою Дінго, — вів далі Дік Сенд. — Він може стати нам у великій пригоді.

Почувши своє ім'я, Дінго з'явився біля входу в грот і кілька разів гавкнув, ніби погоджуючись з Діком Сендом.

Місіс Велдон замислилася. Серце її повнилось тривогою при думці про розлуку, бодай навіть на короткий час. Чутка про судно, що розбилося, вже, мабуть, рознеслася серед поближких тубільних племен, тож чи не краще триматися гуртом на той випадок, коли б раптом з'явилися мисливці за здобиччю з потонулого судна?

Це заперечення місіс Велдон вимагало докладного обговорення.

Однак воно відпало після доказів Діка Сенда. За його словами, індіанців не можна порівнювати з африканськими чи полінезійськими дикунами; можна не боятися, що вони нападуть. А вирушати в глиб південноамериканського материка, не знаючи навіть, скільки миль до найближчого поселення, — то марна витрата сил. Безперечно, розлука — кепська справа, однак це краще, ніж усім гуртом брести навмання через дикий ліс, що сягає аж до гір на обрії.

— Зрештою, — сказав наприкінці Дік Сэнд, — я не думаю, що ми розлучаємось надовго; я навіть упевнений, що ми швидко побачимося знову. Коли протягом двох днів Том і я не знайдемо ні поселення, ні тубільця, ми повернемося до грота. Але я цього не припускаю! Гадаю, ми не пройдемо й двадцяти миль у глиб країни, як уже визначимо її географічне положення. Зрештою, я міг помилитись у своїх розрахунках — адже не мав чим провадити астрономічних спостережень. Ймовірно, що «Пілігрим» розбився вище або нижче по широті!

— Так... ти, звісно, маєш рацію, мій хлопчику! — відповіла місіс Велдон, і серце в неї стислося.

— А як ви дивитесь на мій план, містере Бенедікт? — спитав Дік Сэнд.

— Я? — перепитав кузен Бенедікт.

— Так. Яка ваша думка?

— Я нічого про це не думаю, — відповів кузен Бенедікт. — Для мене добре все, що мені запропонують, і я робитиму все, що від мене вимагатиметься. Схочете ви залишитись тут на день-два — мені це дуже до речі: я вивчатиму берег, звісно, як ентомолог.

— Роби все на свій розсуд, — сказала місіс Велдон Дікові Сенду. — Ми лишаємось тут, а ти підеш на розвідку зі старим Томом.

— Чудово! — зауважив кузен Бенедікт спокійнісіньким тоном. — Тоді я піду навідаюсь до тутешніх комах.

— Тільки не заходьте далеко, містере Бенедікт, — сказав Дік Сэнд. — Дуже вас просимо!

— Не турбуйся, мій хлопчику.

— А надто — не наженіть на нас москітів, — докинув старий Том.

Через кілька хвилин, повісивши через плече свою дорогоцінну бляшанку, ентомолог вийшов з грота.

Майже водночас із ним вийшов і Негору. Здавалось, цей чоловік вважав цілком природним опікуватись тільки власною особою. Проте поки кузен Бенедікт здирався скелястим схилом, щоб дістатися до узлісся, португалець неквапом спустився до річки й, рушивши вгору її берегом, невдовзі зник з очей...

Геркулес кілька разів кликав Негору. Але кок не озивався. Або він зайшов далеко і не чув, або не хотів повертатися.

Негри анітрохи не жалкували, що позбулися португальця. Проте, як слушно зауважила місіс Велдон, Негору слід було більше остерігатися здалік, ніж зблизка.

Але як португалець наважився вирушити сам у мандри по цій незнайомій місцевості? А може, він заблукав і марно шукає дорогу до грота в непроглядній пільмі?

Місіс Велдон і Дік Сенд не знали, що й думати. Однак вони не могли позбавити себе такого необхідного їм відпочинку, чекаючи на Негору.

Раптом Дінго, що бігав по піщаному березі, голосно загавкав.

— Чому це гавкає Дінго? — спитала місіс Велдон.

— Треба неодмінно дізнатись, — відповів Дік Сенд. — Може, то повернувся Негору.

Дік Сенд, Геркулес, Остін і Бет вийшли з грота й попрямували до річки. Вони пройшли аж до гирла, але нічого не побачили й не почули. Дінго теж більше не подавав голосу.

Дік і негри повернулися до грота.

Негри домовились між собою про чергування біля входу, і всі почали лаштуватися до сну.

Тільки місіс Велдон не могла заснути: на душі в неї було неспокійно. Їй здавалось, що ця така довгождана земля не виправдає покладених на неї надій: не принесе їм ні безпеки, ані спокою.

**Прагнемо бути
творчими читачами**

1. Чому шхуна «Пілігрим» відхилилася від курсу?

2. Стисло перекажіть розділ XIV.

3. Охарактеризуйте Діка Сенда як капітана. У розповіді використуйте цитати.

4. Що, на вашу думку, замислив Негору?

5. Підготуйтеся до рольової гри «Я — літературний герой» (можливі ролі — Дік Сент, місіс Велдон, Геркулес). Спробуйте відповісти на запитання «Що робити?» вустами одного з персонажів.

Розділ XV

Гарріс

Вранці 7 квітня Остін, який стояв на варті, побачив, що Дінго, загавкавши, побіг до річки. Ту ж мить із грота повибігали місіс Велдон, Дік Сент, Том та інші негри.

Певно, собака гавкав марно.

— Дінго почув якусь живу істоту — людину або тварину, — сказав Дік Сент.

— У всякому разі, не кока, — зауважив Том, — бо на того Дінго гавкає страх як люто.

— Якщо це не Негору, то де він зараз? — спитала місіс Велдон, кинувши на Діка Сента погляд, який зрозумів тільки він. — І якщо це не він, то хто б це міг бути?

— Зараз дізнаємось, місіс Велдон, — відповів юнак. І, звертаючись до Бета, Остіна та Геркулеса, додав:

— Беріть зброю, друзі мої, і йдіть за мною.

Негри взяли рушниці й позасовували за пояс ножі. Потім вони позаряджали карабіни, й усі четверо рушили до річки.

Місіс Велдон, Том і Актеон залишилися при вході до грота, де спав малий Джек...

Вже сходило сонце. Воно ледь виткнулося з-за високих гір на сході, але його промені ще не діставали піщаного берега по-під скелястим урвищем. А трохи далі й аж до західного обрію море іскрилося в сяєві ранку.

Дік Сент і його супутники йшли піщаною смугою, що завертала до річки.

А там непорушно, ніби роблячи стійку, стояв Дінго і гавкав. Було ясно — він бачить або чує когось.

І справді, цього разу собака гавкав не на Негору — свого заклятого ворога з «Пілігрима».

Якийсь чоловік спускався із скелястого урвища. Ставши на пісок, він обережно пішов берегом, намагаючись жестами заспокоїти Дінго. Він, очевидно, побоювався цього лютого здорового пса.

— Це не Негору, — сказав Геркулес.
— Ми нічого не втрачаємо від такої заміни, — зауважив Бет.
— Анічогісінько, — погодився Дік Сенд. — Видно, це якийсь тубілець. Він позбавить нас необхідності розлучатися. Нарешті ми дізнаємось, де ми.

І всі четверо, перекинувши рушницю за спину, швидко попрямували до незнайомця.

Побачивши їх, незнайомиць дуже здивувався. Мабуть, він не сподівався зустріти людей на цій частині узбережжя. Очевидно, він іще не бачив розбитого «Пілігрима», бо інакше б йому відразу стало ясно, що перед ним люди, які зазнали корабельної катастрофи. До речі, вночі прибій зруйнував до решти корпус судна, і тільки де-не-де біля берега плавали його уламки.

Побачивши, що люди, які йдуть до нього, озброєні, незнайомиць спинився й позадкував. За спиною в нього висіла рушниця. Він її швидко зняв і, взявши в руки, приклав до плеча. Усім своїм виглядом він виказував невпевненість.

Дік Сенд привітно змахнув рукою, і незнайомиць, зрозумівши, що на нього не збираються нападати, після недовгого вагання пішов до них.

Дік Сенд міг тепер добре роздивитися незнайомця.

Це був середнього зросту, міцно збудований чоловік років під сорок. Жваві очі, посріблені сивиною чуприна й борода, засмагле, аж чорне, обличчя, мов у того кочовика, що все своє життя мандрує на вільному повітрі по лісах та рівнинах. Шкіряна куртка, крислатий капелюх, чоботи на високих підборах з халявами до колін, на закаблуках великі остроги, які дзвеніли при кожному кроці.

Дік Сенд відразу зрозумів — і так воно було насправді, — що перед ними не корінний житель пампасів¹ — індіанець, а скоріше один з тих чужоземців-авантюристів, часто сумнівної слави, яких нерідко можна зустріти в цих глухих краях. Його манери, а також рудувата борода наводили на думку, що він англосакс за походженням. У всякому разі він не був ні індіанцем, ні іспанцем.

Дік Сенд упевнився в цьому, коли на його привітання «Ласкаво просимо!», сказане по-англійськи, незнайомиць відповів тією ж мовою без будь-якого акценту:

— Я також ласкаво прошу вас, мій юний друже!

¹ *Пампаси* — тут: рівнинні степи в Південній Америці.

Підступивши ближче, він потис юнакові руку, а неграм тільки кивнув головою.

— Ви англієць? — спитав він Діка Сенда.

— Американець, — відповів юнак.

— З півдня?

— Ні, з півночі.

Незнайомець ніби зрадів і енергійно, чисто по-американському, ще раз потис хлопцеві руку.

— Дозвольте у вас спитати, мій юний друже, — сказав він, — яким чином ви опинились на цьому березі?

І перше ніж Дік устиг відповісти, незнайомець зірвав з голови капелюха й низько вклонився. Бо саме тієї миті перед ним стала місіс Велдон, яка нечутно підійшла до гурту.

Вона й відповіла на запитання:

— Ми зазнали катастрофи, містере: наше судно розбилося вчора об ці рифи.

На обличчі незнайомця відбилосся співчуття; він повів очима, шукаючи при березі розбитого судна.

— Від нашої шхуни-брига нічого не залишилося, — мовив Дік. — Прибій потрощив її за цю ніч.

— І насамперед, — вела далі місіс Велдон, — ми б хотіли спитати у вас, де ми.

— Ви на південноамериканському узбережжі, — відповів незнайомець, якого начебто дуже здивувало запитання місіс Велдон. — Невже у вас був щодо цього якийсь сумнів?

— Саме так, — відповів Дік Сэнд, — адже буря могла відхилити судно від курсу, а я не мав змоги визначити, де ми. І я попрошу вас точніше сказати це. Певно, на березі Перу?

— Е ні, мій юний друже! Трохи далі на південь. Ваш корабель розбився біля болівійського берега.

— Ти ба! — мовив Дік Сэнд.

— Ви — в південній частині Болівії, неподалік од чилійського кордону.

— А як зветься цей мис? — спитав Дік Сэнд, показуючи на північ.

— Це мені важко сказати, — відповів незнайомець. — Я досить добре

знаю центральні області країни, де я частенько бував. А на цьому березі я вперше.

Дік Сенд обмірковував те, що почув од незнайомця. Він не дуже здивувався: не знаючи сили морських течій, легко помилитися в обчисленнях. Але помилка вийшла зовсім незначна. Він гадав, що вони розбилися десь між двадцять сьомим і тридцятим градусами південної широти, коли брати від острова Пасхи, а виявляється — на двадцять п'ятому градусі. Таке незначне відхилення від курсу протягом такого тривалого шляху цілком можливе.

Зрештою, ніщо не викликало сумніву в словах незнайомця. Вони — в Південній Болівії, тож нічого дивного, що берег такий порожній.

— Містере, — мовив Дік Сенд, — судячи з ваших слів, ми досить далеко від Ліми?

— О, Ліма справді далеко... ген там! На півночі! — відповів незнайомиць, махнувши в той бік рукою.

Місіс Велдон, що повсякчас була насторожі, відколи зник Негору, пильно приглядалась до цього чоловіка. Проте ні в його поведінці, ані в словах вона не помітила нічого підозрілого.

— Даруйте, містере, — мовила вона, — за моє, можливо, нескромне запитання... Ви, здається, не болівієць?

— Я такий самий американець, як і ви, місіс...

— Місіс Велдон.

— А мене звать Гарріс. Я родом з Південної Кароліни. Та ось уже скоро двадцять років, як я виїхав з батьківщини і проживаю в пампасах Болівії. Тож я невимовно радий бачити своїх земляків.

— Ви живете в цій частині Болівії, містере Гарріс? — спитала місіс Велдон.

— Ні, місіс Велдон, я живу на півдні, біля чилійського кордону, а зараз їду на північний схід, в Атакаму.

— Виходить, ми перебуваємо поблизу Атакамської пустелі? — спитав Дік Сенд.

— Саме так, мій юний друже, і ця пустеля починається за гірським пасмом, що височіє на обрії.

— Пустеля Атакама? — перепитав Дік Сенд.

— Так, — відповів Гарріс. — Ця пустеля — своєрідний край Південної Америки, від якої вона багато чим відрізняється. Це найцікавіша й найменш вивчена область материка.

— І ви їдете сам-один? — спитала місіс Велдон.

— Я вже не вперше отак їду! За двісті миль звідси є велика ферма — асьєнда Сан-Фелісе, яка належить моєму братові. Я частенько в нього буваю в торгових справах. Коли ви схочете завітати туди зі мною, вас там приймуть якнайгостинніше, а також допоможуть дістатися до міста Атаками. Мій брат буде радий прислужитися вам.

Ця начебто щира пропозиція говорила тільки на користь американця. А він, не чекаючи відповіді, знову звернувся до місіс Велдон:

— Ці негри — ваші невільники?

І показав на Тома та його супутників.

— У нас у Сполучених Штатах вже немає рабів, — відповіла місіс Велдон. — На Півночі рабство давно скасовано, й південним штатам довелося наслідувати їхній приклад.

— Так, цілком правильно, — сказав Гарріс. — Я забув, що війна 1862 року вирішила це серйозне питання. Прощу вибачення у цих добродіїв, — докинув він з ноткою іронії в голосі, як говорять американці з південних штатів, звертаючись до негрів. — Бачачи, що вони служать у вас, я подумав...

— Вони не служать і ніколи не служили в мене, містере, — з притиском мовила місіс Велдон.

Усі взялися до роботи, щоб вирушити якомога швидше. Зрештою, не було особливо чого й складатися — самі харчі та й то лише стільки, щоб вистачило на дорогу від узбережжя до асьєнди Сан-Фелісе, тобто на десять днів.

— Містере Гарріс, — мовила місіс Велдон, — перше ніж скористатися з вашого запрошення, ми б хотіли, щоб ви прийняли наше й побули трохи нашим гостем.

— Охоче приймаю, місіс Велдон, вельми охоче! — весело відповів Гарріс.

— За кілька хвилин сніданок буде готовий.

— От і гаразд, місіс Велдон. А я тим часом приведу сюди коня. Хто-хто, а він уже добряче наснідався!

— Ви дозволите провести вас? — спитав Дік Сенд у американця.

— Коли ваша ласка, мій юний друже, — відповів той. — Ходімо, я вам покажу гирло цієї річки.

І вони пішли удвох.

Місіс Велдон послала Геркулеса по ентомолога. Кузена Бенедікта мало обходило те, що діялося довкола. Він блукав угорі на узліссі, шукаючи рідкісних комах, але поки що нічого не знаходив.

Геркулесові довелося забрати його звідти силою. Місіс Велдон сказала кузенові Бенедікту, що вони вирішили йти в глиб країни і що перехід триватиме десять днів.

Кузен Бенедікт відповів, що він готовий вирушити будь-коли, ба навіть ладен перейти всю Південну Америку, аби тільки йому дозволили дорогою шукати комах.

Потім місіс Велдон і Нен приготували добрий сніданок. Перед дорогою годилося добре попоїсти.

Тим часом Гарріс і Дік Сенд повернули за скелі до гирла річки, а потім пройшли вгору берегом метрів триста. Там стояв прив'язаний до дерева кінь, який радісно заіржав, побачивши свого хазяїна.

Це був чудовий кінь невідомої Дікові Сенду породи. Та маленька вигнута голова, тонка шия, довгий круп виказали б знавцеві арабського скакуна.

— Бачите, мій юний друже, — сказав Гарріс, — який це сильний кінь. На нього можна цілком покластися в дорозі.

Гарріс одв'язав коня, взяв його за вуздечку й повів униз берегом. Дік Сенд ішов слідом, пильно оглядаючи ліс та береги. Проте він не помітив нічого підозрілого.

Трохи згодом, наздогнавши американця, юнак звернувся до нього з несподіваним запитанням:

— Містере Гарріс, ви часом не зустрічали вночі португальця на ймення Негору?

— Негору? — здивовано перепитав Гарріс. — А хто він, цей Негору?

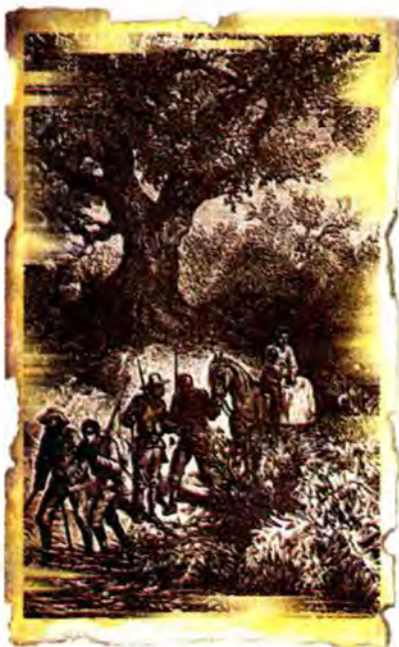
— Він був у нас коком на «Пілігрімі», — відповів Дік Сенд. — І десь пропав.

— Може, потонув?

— Та ні. Ще вчора ввечері він був із нами, а вночі пішов геть, — мабуть, попрямував угору берегом річки. Ви йшли згори, тому я й питаю вас, чи ви не бачили Негору?

— Ні, я нікого не бачив, — відповів американець. — Якщо ж ваш кок наважився забрести сам у цей ліс, то він ризикує заблудитися. Може, ми його ще наздоженемо дорогою.

— Так... можливо, — пробурмотів юнак.

Коли вони підійшли до грота, сніданок був уже готовий. Снідали тим самим, чим учора вечеряли, — консервами й сухарями. Гарріс жадібно допався до їжі.

— Ну, — сказав він, — я бачу — ми не пропадемо з голоду дорогою! Але що буде з отим бідолашним португальцем, про якого говорив мені наш юний друг?..

— А! — мовила місіс Велдон. — Дік Сенд уже розповів вам, що Негору зник?

— Так, місіс Велдон, — відповів юнак. — Я хотів дізнатися, чи містер Гарріс не зустрів Негору.

— Ні, я його не зустрів, — сказав Гарріс. — Та не варто думати про цього дезертира; краще займімося останніми приготуваннями. Вирушимо, коли ви забажаєте, місіс Велдон!

Кожен узяв свою ношу. Геркулес допоміг місіс Велдон сісти в сідло. А малий Джек з іграшковою рушницею за плечима вмовився попереду неї і не думаючи подякувати тому, хто віддав йому такого чудового коня.

Джек заявив матері, що сам правитиме «конем цього містера».

Малому дали в руки вуздечку, і він відчув себе справжнім начальником загону.

Прагнемо бути творчими читачами

1. Яке враження справив на вас Гарріс? Чому?
2. Що Гарріс запропонував потерпілим у катастрофі?
- 3. Як ви гадаєте, чи доцільно було Діку Сенду і його супутникам довіряти свою долю незнайомій людині?
- 4. Складіть і запишіть у зошит простий план розділу XV.

Частина II

Розділ III

У дорогу...

Африка! Не Америка — Африка! Це страшне слово ані на мить не йшло з голови Дікові Сенду. Думаючи про події останніх тижнів, юнак марно питав себе, як же вийшло, що «Пілі-

грим» опинився біля цих небезпечних берегів? Як він обминув мис Горн і перейшов з одного океану в інший? Тільки тепер Дік зрозумів, чому, незважаючи на швидкий хід судна, земля так довго не з'являлася: «Пілігрим» пройшов удвічі більше, щоб дістатися до американського континенту.

«Африка! Африка!» — подумки повторював Дік Сенд.

Він вкотре прискіпливо перебирав у пам'яті всі подробиці цього загадкового плавання. Аж ураз йому сяйнуло: компас було зіпсовано зумисне! І запасний компас розбився не випадково, і лаг не потонув, а його потопили...

«На «Пілігримі» залишився тільки один компас, що його покази я не міг перевірити. Яюсь уночі мене розбудив крик старого Тома. На кормі я застав Негору... Мені сказали, що він упав просто на нактоуз... Мабуть, це він пошкодив компас!»

У голові в Діка Сенда потроху прояснилося. Він майже розгадав таємницю. Тепер він збагнув, якою підозрілою була поведінка Негору. Він відчував руку португальця в низці буцімто випадковостей, що призвели до загибелі «Пілігрима» й поставили під страшну небезпеку його пасажирів.

Але хто він, цей Негору? Моряк? Він завжди це заперечував. Проте тільки досвідчений моряк міг намислити й здійснити мерзенний замір, який привів «Пілігрим» до берегів Африки!

У всякому разі, коли ще й були нез'ясовані деякі обставини минулого, то щодо їхнього теперішнього становища в Діка сумнівів не залишалося. Вони — в Екваторіальній Африці і, напевно, в Анголі — найнебезпечнішій її частині, за сто миль від узбережжя, їхній провідник Гарріс — зрадник. За дуже простою логікою виходило: американець і португалець зналися віддавна; випадок звів їх на березі; вони зайшли між собою у змову й задумали щось лихе проти потерпілих з «Пілігрима».

Але що ж саме вони задумали? Можна було б припустити: Негору хоче захопити Тома і його товаришів, щоб потім продати їх у рабство. Зрозуміло й те, що португалець, ненавидячи його, Діка, за старі «образи», шукатиме нагоди помститися йому. Однак що має цей негідник проти місіс Велдон та її малого Джека?

Становище було жахливе. Та Дік Сенд не занепавав духом. Він був капітаном на морі, він залишиться капітаном і на суходолі. Він повинен урятувати місіс Велдон, малого Джека та всіх інших! Доля всіх його супутників — у його руках! І він виконає свій обов'язок до кінця!

Поміркувавши години дві-три над усім цим і зваживши подумки всі шанси на добре і лихе — останнього, на жаль, передбачалося більше! — Дік Сенд підвівся. Він був сповнений рішучості і спокою.

Сонячні промені вже осяяли вершечки дерев. Усі спали, крім Діка Сенда й старого Тома.

Юнак підійшов до Тома.

— Томе, — тихо мовив він, — ви чули рикання лева, ви бачили ланцюги й колодки работорговців. То ви, мабуть, знаєте, що ми в Африці?

— Так, містере Дік, знаю.

— Ось що, Томе: не кажіть про це ні місіс Велдон, ані вашим товаришам! Не треба нікого лякати.

— Гаразд, містере Дік.

— Томе, — провадив Дік, — ми повинні бути дуже пильними. Ми перебуваємо у ворожій країні. Страшна це країна, страшні й тутешні вороги! А нашим супутникам ми скажемо тільки, що Гарріс нас зрадив, — хай вони будуть насторожі. Хай думають, що нам загрожує напад тубільців. Цього досить.

— Мої товариші — віддані й хоробрі люди, містере Дік.

— Знаю. Знаю й те, що можу покласти на ваш здоровий глузд і життєвий досвід. Ви мені допоможете, Томе?

— Завжди й у всьому, містере Дік!

Дік Сенд звів старому Томові свій план. Отже, з Гарріса завчасу зірвано маску. Його викриттю допомогли знайдені під деревом ланцюги та колодки, покинуті втікачами-невільниками, і несподіваний лев'ячий рик у хашах. Американець зрозумів це і втік, мабуть, трохи не довівши загін до місця, де на нього мали напасти. Негору йшов назирці за мандрівниками, бо тільки про його присутність могла свідчити поведінка Дінго. Португалець, певно, вже зустрівся з американцем, і вони розмірковують, як діяти далі. Таким чином, у ближчі години небезпека мандрівникам не загрожує. Цей час треба використати для порятунку.

План Діка полягав у тому, щоб якомога швидше повернутися на узбережжя. Потім рушити берегом океану — байдуже, на північ чи на південь, — добутись до першого-ліпшого португальського поселення, а там уже чекати якоїсь нагоди повернутися на батьківщину.

Але як дістатися до узбережжя — тією самою дорогою? Як і передбачав Гарріс, Дік Сенд одкинув цю можливість.

Справді, було б дуже необачно знов вирушати в цю важку подорож крізь лісові хащі тільки для того, щоб повернутись туди, звідки вони прийшли. До того ж Негору та його спільники, безперечно, підуть слідом за ними.

Є інший шлях — коротший і безпечніший — водний. Треба поплисти річкою за її течією на плоту. Негору загубить їхній слід. На них не нападуть хижі звірі. На міцному плоту, добре озброєні, Дік Сенд і його супутники дали б належну відсіч і тубільцям, якби ті на них напали. А для вкрай виснаженої місіс Велдон та її хворого сина подорож річкою була б найзручніша.

Звичайно, якби вирішили йти лісом, можна б сплести з гілок ноші; не забракло б і носіїв. Але тоді руки двох негрів будуть зайняті ношами, а це теж необачно: адже всі його товариші повинні бути готовими до оборони в разі несподіваного нападу.

До того ж, пливучи вниз за течією річки, Дік Сенд почував би себе у своїй стихії!

Отже, перш за все треба розвідати, чи нема де поблизу річки. Дік Сенд гадав, що є, і ось чому.

Річка, що впадала в Атлантичний океан поблизу місця катастрофи «Пілігрима», не могла текти ні з півночі, ані зі сходу — з обох боків обрїй замикали гори. Тож річка або витікала з гір, або ж, течучи звідкись-інде, круто повертала на південь біля передгір'я. Мандрівники неодмінно мають знайти неподалік цю річку чи принаймні одну з її приток, досить повноводну, щоб нести пліт. У всякому разі водний шлях, якийсь потік — десь недалеко.

І справді, протягом останніх миль переходу рельєф помітно змінився. Схили стали пологішими, ґрунт — вологішим. Де-не-де зміїлися струмочки, вказуючи на те, що підґрунтя щедро насичене водою. В останній день загін простував понад таким струмком з іржавою водою й брудно-рудими берегами. Відшукати його буде неважко. Звісно, годі й думати, щоб плисти на плоту вузьким звивистим руслом цього струмка. Але вони подадуться вздовж його берега і дістануться річки чи бодай ширшої й більш підходящої для плота притоки.

Такий простий план склав Дік Сенд, порадившись із старим Томом.

Настав день, і один за одним попрокидалися їхні супутники. Місіс Велдон передала на руки Нен малого Джека, який іще спав. На жовто-бліде личко хлопчика боляче було дивитися.

Місіс Велдон підійшла до Діка Сенда.

— Діку, — спитала вона, озираючись довкола, — де це Гарріс? Я його не бачу.

Юнак не хотів казати своїм супутникам про те, що вони не в Болівії, а в Африці. Проте приховувати зраду американця він не мав наміру. Тож він, не вагаючись, сказав:

— Гарріса більше тут немає.

— Він, мабуть, поїхав уперед?

— Він утік, місіс Велдон. Гарріс — зрадник. Він змовився з Негору й завів нас аж сюди.

— З якою метою?

— Не знаю. Знаю тільки, що нам треба негайно повернутись на узбережжя.

— Гарріс — зрадник! — повторила місіс Велдон. — Я це передчувала! І ти гадаєш, Діку, що він діє в змові з Негору?

— Так, місіс Велдон. Португалець увесь час ішов слідом за нами. Певно, випадок звів цих двох пройдисвітів і...

— Сподіваюся, що вони не розстануться доти, доки я з ними не здибаюся! — озвався Геркулес. — Я розіб'ю голову одного об голову другого! — докинув він, потрясаючи своїми кулацькими.

— Що буде з моїм Джеком? — вигукнула місіс Велдон. — Я ж так сподівалася, що ми от-от дістанемось до асьєнди Сан-Фелісе!

— Джек одужає, коли ми підійдемо ближче до узбережжя, — сказав старий Том. — Там здоровіше повітря.

— А ти певен, Діку, — знов озвалася місіс Велдон, — що Гарріс нас зрадив?

— Так, місіс Велдон, — коротко відповів юнак, не бажаючи розводитись на цю тему. І, пильно подивившись на старого негра, додав: — Цієї ночі Том і я розкрили його зраду. Якби він завчасу не втік на своєму коні, я б його вбив!

— То, виходить, асьєнда?..

— Немає тут ні асьєнди, ні села, ні поселення! — відказав Дік Сэнд. — Місіс Велдон, я повторюю: нам треба чимшвидше повернутись на узбережжя.

— Тією самою дорогою, Діку?

— Ні, місіс Велдон. Ми попливемо річкою на плоту до океану. Цей шлях не такий виснажливий, до того ж безпечніший. Ми ще пройдемо кілька миль пішки, і я не сумніваюсь...

— Я зовсім не стомилася, Діку! — відповіла місіс Велдон, бадьоро усміхаючись. — Я можу йти пішки. І понесу Джека...

— А ми нащо? — озвався Бет. — Ми понесемо вас обох.

— Так, так! — підхопив Остін. — Зробимо з гілок ноші, намоистимо листя...

— Дякую, друзі мої. Однак я волію йти пішки. Ну, то рушаймо.

— Рушаймо, — повторив Дік Сенд.

— Давайте мені Джека, — сказав Геркулес, беручи хлопчика з рук Нен. — Я враз стомлююсь, коли мені нема чого нести.

І велет так ніжно взяв малого на свої дужі руки, що той навіть не прокинувся.

Перевірили й наготували зброю. Рештки провіанту склали в мішок. Актеон завдав його собі на плечі: ото ж у його товаришів звільнилися руки.

Маленький загін не пройшов і п'ятдесяти кроків, як старий Том раптом спинився.

— А де ж це Дінго? — спитав він.

— Справді, Дінго ніде не видно, — сказав Геркулес. І він став кликати собаку своїм гучним голосом. Але не почув у відповідь хрипкого гавкоту. Дік Сенд нахмурився. Шкода, що пропав Дінго: він завжди попереджав загін про близьку небезпеку.

— А Дінго, бува, не побіг за Гаррісом? — спитав Том.

— За Гаррісом? Та ні... — відповів Дік Сенд. — Проте він міг натрапити на слід Негору. Адже він чув португальця, коли той ішов назирці за нами.

— Цей клятий кок уб'є Дінго! — вигукнув Геркулес.

— Якщо Дінго спершу його не задушить, — відказав Бет.

— Цілком можливо, — погодився Дік. — Проте ми не можемо гаяти часу, чекаючи, доки Дінго повернеться. Якщо він живий, то розшукає нас. Тож уперед!

Стояла парка спека. Від самого ранку обрії заснували хмари. Насувалася гроза з блискавками і громом. На щастя, в лісі, хоч уже й не такому густому, було прохолодно. Ліс чимдалі рідшав. Час від часу високі дерева розступалися перед широкими галявинами, порослими високою, цупкою травою. Подекуди в траві лежали велетенські стовбури дерев, сухі, скам'янілі — певна ознака кам'яновугільних формацій, що часто зустрічаються на африканському континенті. На зеленому килимі рожевіли якісь лози, цвіли червоні орхідеї, синій та жовтий імбир, бліді лобелії. Над квітами роїлися хмари комах.

Хоч непрохідні хащі вже зникли, породи дерев вражали ще більшим розмаїттям. Росли тут масличні пальми, що з них добувають цінну олію, куші бавовника до двох метрів заввишки.

З цього бавовника добувають довге шовковисте волокно, майже таке, як фернамбукське¹. З проточених комахами дірочок у корі деяких дерев сочилася запашна смола копал, скапуючи додолю, де її потім збирали тубільці. Скрізь росли лимонні дерева, дикі гранатники і десятки інших деревовидних рослин. У повітрі витав тонкий аромат ванілі, хоч годі було визначити, яка саме рослина так гарно пахне. Усі дерева й кущі буяли соковитою зеленню, дарма що була засушлива пора року і грози тільки зрідка зрошували цю родючу землю...

Загін просувався вперед обережно і швидко. На землі тут і там виднілися свіжі сліди людей або тварин. Де трава була притоптана, а гілки дерев та кущів обламани, йшли швидше. Але здебільшого загін сам усував з дороги численні перешкоди, і це, на превелику досаду Діка Сенда, неабияк затримувало перехід. Перед ними щоразу поставали обсновані ліанами дерева... Вигнуті гілки кущів скидалися на дамаські шаблі, втикані довжелезними шпильками. Долі стелилися зміюваті ліани п'ятдесят-шістдесят футів завдовжки, які кололи мандрівників гострими колючками. Негри прорубували дорогу сокирами, та ліанам не видно було кінця-краю: вони росли скрізь, обплутували дерева від прикорнів аж до вершечків, звідки звисали довгими гірляндами.

Тваринне царство цього краю було не менш своєрідне, ніж рослинне. Під могутнім зеленим шатром літали птахи. Їх була сила-силенна. Люди, що намагалися пройти якомога тихше й швидше, звичайно, не стріляли в них. Тут були великі табуни цесарок та інших курячих, які не підпускають людей близько; був і отой птах, якого за його крик північні американці прозвали «жалібною сплюшкою». Дік Сэнд і Том могли подумати, що справді потрапили в якусь частину Нового Світу. Та ба, вони тепер добре знали, де вони є!

Досі хижі звірі, такі небезпечні в Африці, не наближались до маленького загону.

¹ Фернамбук — штат на північному сході Бразилії, де вирощують бавовник.

Мандрівники ще раз бачили жирафів, що їх Гаррісові¹ — якби він ішов з ними — вже б ніяк не вдалося видати за страусів. Ці прудконогі тварини вмиль повтікали, налякані появою людей. А вдалині на обрії часом здіймалась до неба густа хмара пилюки: то стадо буйволів мчало з тупотом, подібним до гуркотіння валки навантажених возів.

Зо дві милі Дік Сенд вів свій загін берегом струмка, сподіваючись вийти до річки. Йому кортіло пуститися в плаву вниз за швидкою течією, яка мала домчати його і супутників до узбережжя. Юнак гадав, що труднощів і небезпек на річці буде куди менше.

До обіду загін пройшов близько трьох миль без жодної неприємної зустрічі. Ні Гарріса, ні Негору ніде не було видно. Дінго так само не з'являвся.

Час було зупинитися на перепочинок. Стали в бамбуковому гайку, де загін міг сховатися від сторонніх очей.

Говорили мало. Місіс Велдон знов узяла сина на руки. Вона не зводила з нього очей. Їсти вона не могла.

— Вам неодмінно треба попоїсти, місіс Велдон, — повторював Дік Сенд. — Що з вами буде, коли ви геть охлянете? Ну-бо, їжте, їжте! Незабаром ми знов рушимо в дорогу, знайдемо річку й попливемо до узбережжя.

Місіс Велдон дивилася Дікові Сенду просто в вічі, коли він це говорив. В юнакових очах світилася несхитна воля й мужність. Дивлячись на нього і на п'ятьох негрів, таких стійких та відданих, місіс Велдон відчула, що не час іще впадати в розпач. Та й чого вона має втрачати надію? Хіба вона не на гостинній американській землі? Гаррісова зрада, на її думку, не могла мати для них яких-небудь тяжких наслідків.

Дік Сенд здогадувався, про що думала місіс Велдон, і ледве втримував її погляд.

Розділ VII

Табір на березі Кванзи

Після повені, що перетворила улоговину з колонією термітів¹ на озеро, вигляд місцевості геть змінився. Над водою височіли лише конусовидні термітники.

Злива переповнила водою притоки Кванзи, і річка вийшла з берегів.

¹ Терміти — комахи, основною їжею яких є деревина; шашіль.

Кванза, одна з найбільших річок Анголи, впадає в Атлантичний океан десь миль за сто від того місця, де розбився «Пілігрим». Нею через кілька років проплив лейтенант Камерон на своєму шляху до Бенгелі. Ця річка згодом стане важливою транспортною артерією. Пароплави чимраз далі піднімаються нижнім її руслом; не мине й десяти років, як вони попливуть аж до верхів'я.

Дік Сенд чинив цілком слушно, шукаючи на півночі судноплавну річку.

Потічок, що його берегом він вів свій маленький загін, впадав у Кванзу. Коли б не оцей несподіваний напад тубільців, Дік Сенд неодмінно натрапив би на річку — вона була за милю від колонії термітів. Він та його супутники зв'язали б пліт, сіли б на нього і щасливо дісталися б до якогось португальського поселення біля гирла Кванзи. А там би вони спокійнісінько чекали потрібного їм пароплава.

Але сталось не так, як гадалося.

Табір тубільців стояв на горбі, поблизу термітника, у якому мандрівники мало не загинули.

На вершині горба росла величезна смоковниця, що під її розложистим гіллям вільно помістилися б чоловік п'ятсот. Хто не бачив цих велетенських дерев Центральної Африки, той не може їх собі уявити. В їхньому гіллі легко заблудитися, як у лісі. Далі росли менші смоковниці та інші дерева, характерні саме для цього куточка Африки.

Під смоковницею, мов у якомусь казковому захистку, і розташувався невільничий караван.

Невільників-негрів, силою захоплених під час набігів у їхніх селищах, агенти работорговця Алвіша гнали до Казонде, на ринок. Звідти рабів перепроводжували або на західне узбережжя, або в Ньянгве — область Великих Озер. У Ньянгве набирали нові каравани, які вирушали на північ — до Єгипту або ж на схід — до Занзібару.

У таборі з супутниками Діка Сенда поводитись як із невільниками-тубільцями, їх поставили по двоє і з'єднали колодкою — жердиною футів шість завдовжки і рогачами на кінцях, що замикалися залізними скобами на шиях. Ці рогачі змушували невільників йти один за одним, не відхиляючись ні праворуч, ні ліворуч. До того їх оперезали та скували важким ланцюгом. У них були вільні руки — тільки для того, щоб нести ношу, і ноги — тільки для того, щоб йти, а не втікати. Вони мали брести

сотні миль та ще й під ударами нагаїв хавільдарів — так звали-ся їхні наглядачі.

Дік Сенд і його товариші, знеможені боротьбою, більше не чинили опору. Чому вони не втекли, як ото Геркулес? А втім, що чекає втікача далі? Хоч хай який Геркулес дужий, та на що він може сподіватися сам-один у цій ворожій країні, де проти нього — і голод, і дикі звірі, й тубільці? Чи не позаздрить він трохи згодом своїм товаришам, що опинилися в неволі?

Проте невольникам нічого чекати милосердя від старших над караваном — арабів і португальців. Вони розмовляли незрозумілою бранцям мовою, а спілкувалися з ними тільки погрозливими жестами, окриками й ударами.

Дік Сенд був білий, і з ним не наважилися повестися як з іншими. Його обеззброїли, але в кайдани не закували. Однак до нього приставили хавільдара.

Дік Сенд розглядався навколо, чекаючи, що ось-ось побачить Негору або Гарріса. Та їх не було. Проте юнак не сумнівався, що нападом на термітник керували саме ці два негідники.

Йому спало на думку, що місіс Велдон, малого Джека й кузена Бенедікта розлучили з ними за наказом американця або португальця. Не побачивши змовників у таборі, Дік Сенд вирішив, що вони, мабуть, супроводять місіс Велдон, її сина та кузена Бенедікта. Куди ж вони їх повели? Що хочуть з ними зробити? Ці думки ятрили Дікові серце, і він забував про власне становище.

Караван, що отаборився під смоковницею, налічував щонайменше вісімсот душ, з них близько п'ятсот рабів — чоловіків і жінок, із двісті солдатів та із сотню носіїв, наглядачів-хавільдарів, агентів работорговця.

Наглядачі були араби й португальці. З невольниками вони поводитися вкрай жорстоко. Вони шмагали їх нагаями ні за що ні про що, а тих, які падали від хвороби чи знемоги й не годились на продаж, добивали з рушниць або ножами. Дисципліну в каравані підтримували тільки жорстокістю. Отже, дійти живими судилося не всім невольникам — хіба що половині з них. Решту чекала загибель на цих довгих караванних шляхах од внутрішніх областей Африки до узбережжя океану. Рідко кому вдавалося втекти.

Можна собі уявити, які нелюди були всі ці агенти-європейці, здебільшого португальці. То були пройдисвіти різного ґатунку, злочинці, збігли каторжники, одне слово, покидьки суспільства. Не становили винятку й Негору та Гарріс, які слу-

жили в найбільшого работорговця Центральної Африки, Жозе-Антоніу Алвіша, про якого лейтенант Камерон досить докладно розповів у своїх нотатках.

Солдатів для полювання на невольників і супроводу караванів работорговці звичайно наймали серед тубільців. Однак на людей полювали не тільки работорговці. Негритянські царки теж нападали на своїх сусідів, щоб роздобути невольників. Чоловіків, жінок і дітей царки-переможці продавали работорговцям за клопоть коленкору, за пригорщ порошу, за рушницю, за рожеве або червоне намисто, а в голодні роки навіть за жменьку маїсу, як свідчить Лівінгстон.

Солдати, що супроводили караван Алвіша, були типові африканські найманці, ватага напівголих чорних бандитів, озброєних кремінними рушницями, довгі стволи яких оздоблені мідними кільцями. З такими охоронцями агенти мали неабиякий клопіт — ці вдавалися до грабіжництва, не слухались наказів, самі призначали місце і час зупинок. Коли ж агенти піднімали проти них голос, солдати погрожували, що покинуть караван.

Важку поклажу несли під час переходу невольники — чоловіки й жінки, однак з караваном ішли ще й найняті носії — пагази. Вони несли паки з особливо цінним товаром, переважно з слоновою кісткою. Часом траплялись дуже великі бивні вагою до ста шістдесяти фунтів; на один бивень треба було ставити двох пагазів. Слонову кістку несли до прибережних факторій, а вже звідти постачали на ринки в Хартум, Занзібар і Наталь. Коли прибували на місце, з пагазами розплачувались бавовняним крамом, каури¹, разком намиста, порохом, а то й невольником — якщо у работорговця не було більше чим платити або він не сподівався дорого продати раба на ринку.

Серед п'ятисот невольників каравану Алвіша майже не було літніх чоловіків. Звичайно під час облав на попелищах і руїнах поселень усіх чоловіків віком за сорок років безжально вбивали. Для ринку годилися тільки здорові юнаки, молодики та діти. Після кривавих облав залишався живим хіба що один з десяти переможених. Тим-то так і знелюднюється Екваторіальна Африка; чимало областей перетворено там на пустелі.

Який жахливий вигляд мали ці невольники! Чоловіки, ледве прикриті шматками цупкої тканини — «мбузу»; жінки, пошматовані нагаями до крові, всуціль у ранах і виразках; ви-

¹ *Каури* — черепашки, що правлять в Африці за дрібні гроші.

снажені худі діти з закривавленими ногами; люди з рогаками на шиях... Вигляд цих нещасних, цих напівмерців, цих «кістяків із чорного дерева», як сказав про них Лівінгстон, міг би розжалобити навіть дикого звіра. Але до їхніх мук були байдужі наглядачі-араби, а тим більше португальці...

Зайве казати, що за бранцями було встановлено дуже пильний нагляд. Дік Сенд розумів, що про втечу годі й думати. Але де місіс Велдон і що з нею? Безперечно, захоплення в полон її та малого Джека — справа рук Негору. Дік Сенд поки що не знав, з якою метою португалець розлучив їх, але серце його краялося, коли він думав, яка небезпека загрожує місіс Велдон.

«Уявити тільки, — казав собі юнак подумки, — що я міг застрелити обох негідників і не зробив цього!»

Ця та інші думки не давали спокою Дікові Сенду. Скількох нещасть вони були б уникли, вчинивши справедливий суд над Негору й Гаррісом, скільки людей урятували б від рабства!

Дік Сенд знав напевне, що становище місіс Велдон і малого Джека жахливе. Вони аж ніяк не могли важити на допомогу кузена Бенедікта. Бідолаха навряд чи дасть самому собі раду. Всіх трьох, мабуть, уже перепроводили у якийсь глухий закуток Анголи. Але хто нестиме в дорозі хворого Джека?

«Мати! Мати! Вона нестиме сина, скільки в неї стане сили. Вона зробить те саме, що й нещасні рабині. І впаде десь на дорозі, як вони. Коли б мені випало опинитись віч-на-віч з цими катами!»

Але ж він і сам полонений! Він — одна з голів цієї людської череди, що її хавільдари женуть у глиб Африки. Він не знав навіть, чи Гарріс і Негору супроводять караван. Дінго, який би відразу винюшив слід португальця, немає. Сам тільки Геркулес міг би допомогти бідолашній місіс Велдон. Та як сподіватися на таке чудо?

Дік Сенд відчайдушно чіплявся за цю надію. Він вірив, що Геркулес живий. Негр безмежно відданий місіс Велдон — у цьому немає жодного сумніву. І він зробить усе, що тільки можливо, аби врятувати її! Мабуть, Геркулес іде слідами місіс Велдон і вже якось зумів сповістити про себе. А може, він вирішив спершу зв'язатися з Діком Сендом, викрасти або звільнити його силою?

Юнак уявив собі, як Геркулес непомітно пробирається в табір, змішується з юрбою чорних, як і він, невільників і, обдуривши пильність варті, підповзає до нього, Діка. Велет-негр

звільняє його, і вони тікають у ліс. Опинившись на волі, чого тільки не зроблять вони удвох, щоб урятувати місис Велдон! Адже недалеко річка, яка тече до океанського узбережжя, і він, Дік, тепер уже знаючи краще і свої можливості, і те, звідки чекати небезпеки, врешті-решт успішно здійснить свій план!

Юнак то впадав у розпач, то переймався надією. Він долав зневіру і був ладен скористатися з найменшої можливості діяти. Тільки не опускати рук!

Слід перш за все дізнатися, куди ведуть невольників. Коли до якоїсь із ангольських факторій, то це забере кілька днів; коли ж у глиб Екваторіальної Африки, то їм ще треба подолати кількесот миль. Адже головний невольничий ринок — у Ньянгве, в області Великих Озер. Ньянгве лежить саме на меридіані, що ділить африканський континент майже навпіл. Але від табору на березі Кванзи до Ньянгве дуже далеко — іти довелося би кілька місяців.

Тим-то Діка Сенда так турбувало питання, куди женуть караван. Про втечу з Ньянгве годі й думати. Якби навіть їм усім і вдалося утекти з неволі, то вони кінець кінцем однаково загинули б десь по дорозі до узбережжя — такий довгий і небезпечний...

Незабаром Дік Сенд довідався, куди вони йдуть. Хоч юнак і не розумів мови, якою розмовляли старші над караваном, — це була суміш арабської з якоюсь африканською говіркою, — він помітив, що ті дуже часто називали один важливий у цьому районі невольничий ринок — Казонде. Дік Сенд знав: то центр работоргівлі в Анголі. В Казонде, міркував він, вирішиться доля бранців — їх продадуть якомусь місцевому царку або багатому работорговцеві. І він не помилився.

Дік Сенд, що свого часу старанно вивчав географію, пам'ятав усе про Казонде. Якщо від Сан-Паулу-ді-Луанда до Казонде не більше чотирьохсот миль, то табір на Кванзі розташований щонайдалі за двісті п'ятдесят миль од Казонде. Такий шлях можна подолати за дванадцять днів. Але караван уже знесилений пройденою дорогою, тож перехід од Кванзи до Казонде забере добрих три тижні.

Дікові дуже хотілося поділитись своїми думками зі старим Томом і його товаришами. Вони б утішилися, дізнавшись, що їх не заженуть у глиб Екваторіальної Африки, з якої вже не виберешся. Досить сказати їм два-три слова, і вони зрозуміють. Та як це зробити?

З'єднані рогаками і скуті, Том і Бет — на щастя, вони випадково опинилися в одній парі — та Актеон і Остін перебували на правому фланзі. За ними наглядали хавільдар і варта з десяти солдатів.

Дік Сенд, вільний од кайданів, вирішив підійти ближче до негрів, що сиділи десь за п'ятдесят кроків од нього. Він почав обережно наближатися до них.

Мабуть, старий Том угадав намір Діка. Він щось тихо сказав своїм товаришам, і всі вони стали пильно стежити за юнаком. Вони не ворушилися — тільки дивилися і слухали.

Невдовзі Дік Сенд непомітно пройшов майже половину відстані. Він міг би гукнути Томові: «Казонде!» Але було б іще краще поговорити з товаришами й домовитись, як себе поводити в дорозі. Тож Дік підходив чимраз ближче до них. Його серце шалено калатало: залишалося всього кілька кроків...

Раптом хавільдар з криком кинувся йому навперейми. Підбігли солдати й потягли Діка Сенда назад. А Тома і його товаришів перегнали на інше місце.

Розлютившись, Дік Сенд кинувся на хавільдара. Він мало не вирвав у того з рук рушницю, відламавши ствол од приклада. Але сім або вісім солдатів кинулись на юнака й одірвали його від хавільдара. Знавіснівши, солдати були б розправились з Діком, якби не втрутився один із начальників каравану, високий араб із злющим обличчям. Це був саме отой Ібн-Хаміс, про якого Гарріс згадував у розмові з Негору. Араб мовив кілька слів, що їх юнак не зрозумів, і солдати, залишивши свою жертву, пішли геть.

Очевидно, солдатам віддано суворий наказ не дозволяти Дікові Сенду спілкуватися з товаришами. Але вони мали й ще один наказ: зберегти йому життя. Хто віддав ці накази — Гарріс чи Негору?

Аж тут пролунали хрипкі звуки рога — «куду» та барабанний дріб. Перепочинок скінчився.

Усі — начальники, солдати, носії й невільники — вмиль поспохплювались на ноги. Взявши поклажу, невільники вишикувались у колону, на чолі якої став хавільдар із строкатим прапором у руках.

Потім було дано сигнал рушати.

Забриніла тиха пісня. Але співали її не переможці, а пере-

можені. В пісні звучала простодушна віра в краще майбутнє й погроза катам:

«Ви женете мене на берег моря, щоб продати в рабство. Та я скоро помру і мертвий звільнюся від ярма. Отоді я повернусь і повбиваю вас!»

Прагнемо бути творчими читачами

1. Від імені Діка Сенда розкажіть про розгадану ним таємницю.

2. Який план порятунку запропонував Дік Сент? Як це його характеризує?

3. Чому юний капітан не сказав своїм супутникам про те, що вони в Африці? Чи правильною була його позиція?

4. Що трапилося з пасажирями «Пілігрима» по дорозі до узбережжя?

5. Які думки і почуття викликають у вас описи невольничого каравану?

6. Які риси характеру Діка Сенда розкриваються під час його перебування в полоні?

7. Спираючись на текст, пофантазуйте, що могло статися з Геркулесом.

Розділ XII

Похорон Муані-Лунга

Назавтра, 29 травня, місто Казонде мало незвичайний вигляд. Перелякані тубільці не витикали носа з хатин. Вони ще зроду не бачили, щоб володар, син неба, та його міністр загинули такою страшною смертю. Декому з тубільців, особливо старим, траплялося підсмажувати своїх ближніх. Вони знали, що для цього потрібні складні приготування. А тут їхній володар та міністр згоріли самі по собі, як суха трава! Тубільці мали це за справжнє диво.

Жозе-Антоніу Алвіш також не виходив із дому. Він боявся, що провину за смерть Муані-Лунга звернуть на нього. Негору пояснив йому, чому помер його величність, і порадив бути обе-

режним. А ні, то доведеться добряче потрусити гаманом, щоб викрутитися з халепи.

Аж тут Негору осяяла блискуча думка. За його порадою Алвіш пустив чутку, що незвичайна смерть володаря Казонде — знак особливої прихильності до нього великого бога Маніту; такої прихильності удостоюються тільки деякі його обранці. Забобонні тубільці спіймалися на гачок. Вогонь, що спонелив Муані-Лунга та його міністра, оголосили священним. Залишалося тільки вшанувати його величність похороном, гідним людини, піднесеної до рангу божества.

Цей похорон і своєрідний церемоніал, що його супроводив, давав Негору можливість поквитатися з Діком Сендом. Ніхто б не повірив — коли б не свідчення багатьох дослідників Центральної Африки, зокрема лейтенанта Камерона, — що такий похорон не обходиться без кровопролиття.

Спадкоємицею трону мала стати найстарша дружина Муані-Лунга — Муана. Вона звеліла негайно розпочати приготування до похорону. Цим вона проголосила свою владу, випередивши решту претендентів, а насамперед царка Укусу, який давно вже зазіхав на казондський трон. Як володарці держави Муані не загрожувала жорстока доля інших дружин небіжчика. Водночас вона позбувалася наймолодших дружин, які добряче їй дозрили. Це особливо тішило люту мегеру¹. Отож вона наказала оголосити — під звуки рогів і «марімба», що похорон Муані-Лунга відбудеться завтра ввечері згідно з усіма узвичаєними обрядами.

Двір володаря і його народ сприйняли цей наказ як належне. Алвіш та інші работорговці не боялися Муани. Вони знали: подарунками та лестоцями вони невдовзі візьмуть володарку під свій вплив.

Отже, трон перейшов у руки Муани швидко й мирно. Тільки в гаремі небіжчика панував переляк, і то не без причини.

Приготування до похорону почалися того ж дня. В кінці головної вулиці Казонде котив води бурхливий потічок — притока Кванго. На дні потічка мали викопати могилу для Муані-Лунга. Тож на час похорону треба було відвести воду вбік.

Тубільці заходилися споруджувати загату. Після похорону цю загату зруйнують, і вода повернеться в своє русло.

Негору вирішив домогтися, щоб Діка Сенда принесли в жертву на могилі володаря. Він бачив, як юнак розправився з

¹ *Мегера* — одна з трьох богинь помсти у грецькій міфології; переносно: зла, немилосердна жінка.

Гаррісом, коли той сказав, що місіс Велдон та Джек загинули. Підлий боягуз, Негору не наважився б підступитись до Діка Сенда, якби той був на волі. Але тепер, коли його бранець мав пута на руках і на ногах, Негору пішов до нього. Португалець був із тих негідників, яким мало замучити свою жертву — їм треба ще й вдосталь натішитись її стражданнями.

Десь серед дня Негору подався до барака, де хавільдар пильно стеріг Діка Сенда. Юнак лежав долі. Цілу добу йому не давали їсти. Знесилений тяжким переходом, змучений болем од мотузок, що врізалися йому в тіло, Дік чекав смерті — бодай і найжорстокішої, — як вибавлення від усіх мук.

Побачивши Негору, юнак затремтів. Він мимоволі сіпнувся, щоб розірвати пута, кинутись на цього негідника й задушити його. Та навіть Геркулесові було б не до снаги розірвати товстезне мотуззя. Дік зрозумів: боротьба між ним та Негору ще не закінчена. Він спокійно подивився просто в вічі португальцеві, вирішивши не відповідати, хоч хай би що той казав.

— Я вважав за свій обов'язок, — почав Негору, — востаннє навідати мого юного капітана й висловити йому глибоке співчуття з того приводу, що він уже не може командувати тут так, як на борту «Пілігрима».

А що Дік Сент нічого не відповів, то Негору провадив:

— Невже, капітане, ви не впізнали свого колишнього кока? А я так квапився до вас, щоб дістати накази та спитати, чого ви бажаєте на сніданок!

Мовивши це, він щосили копнув Діка ногою.

— Я маю до вас іще одне запитання, мій юний капітане. Коли ваша ласка, поясніть до пуття, як це ви потрапили до Анголи замість того, щоб пристати до південноамериканського узбережжя?

Він міг цього й не говорити: Дік давно вже впевнився в тому, що саме Негору зіпсував компас на «Пілігримі». Глузливі слова португальця були, власне, не запитанням, а признанням.

Дік Сент відповів на ці слова зневажливою мовчанкою.

— Скажіть-бо правду, капітане, — вів далі Негору, — хіба вам не пощастило, що на борту «Пілігрима» випадком опинився моряк, бувалий мореплавець? Куди б вас занесло, якби не він! Розбило б об скелі — та й по всьому! А так завдяки йому ви всі пристали до берега гостинного краю, де знайшли безпечний притулок. От бачите, мій юний капітане, як ви помилялися, коли ставилися з погордою до цього моряка!

Негору зовні був спокійний, але цей спокій давався йому ціною неймовірних зусиль. Він чимдалі нижче схилявся над

Діком Сендом, мовби мав намір його вкусити. Раптом обличчя Негору перекинулося: більше він не міг стримуватися.

— Кожному своя черга! — люто вигукнув він. — Сьогодні я — капітан і хазяїн! Твоє життя, невдахо-моряк, у моїх руках!

— Поступаюся тобі своєю чергою, — холодно відказав Дік Сенд. — Але запам'ятай: на небі є Бог. Він карає за всі злочини. Час відплати не забариться.

— Якщо Бог піклується про людей, пора йому подумати й про тебе.

— Я готовий постати перед ним, — так само холодно сказав Дік Сенд. — Смерть мені не страшна.

— Це ми ще побачимо! — загорлав Негору. — Чи не сподіваєшся ти на чийсь допomoгу? Ні, тут, у Казонде, Алвіш і я — господарі! Марні твої сподівання! Може, ти думаєш, що твої друзі — Том та інші негри — ще тут? Ні! Вони давно продані й плентають до Занзібару! Зараз у них одне на думці: аби не дати дуба по дорозі!

— Все одно тобі не уникнути справедливої відплати. Іще на волі Геркулес, — мовив Дік Сенд.

— Геркулес! — зневажливо вигукнув португалець, тупнувши ногою. — Та його вже давно зжерли леви й леопарди. Шкода тільки, що дикі звірі позбавили мене змоги відомстити йому.

— Якщо Геркулес і загинув, то Дінго — живий! Дінго — незвичайний собака, він поквитається з тобою. Я тебе бачу наскрізь, Негору: ти боягуз! Дінго знайде тебе, і то буде твій останній день!

— Негідник! — загорлав Негору, геть розшаленівши. — Негідник! Я вже давно прошив кулею твого Дінго. Місіс Велдон та її син теж мертві. І всіх, хто плив на «Пілігримі», чекає смерть!

— Тебе теж вона чекає, — відповів Дік Сенд. — Але ти вмирати раніше.

Спокійний голос і безстрашний погляд юнака доводили Негору до нестями. Португалець уже ладен був перейти від слів до діла й задушити свого беззбройного бранця. Він кинувся до Діка, щосили струснув ним, та враз схаменувся. Вбити свою жертву, не катуючи її? Нізащо у світі! І Негору пустив Діка. Наказавши незворушному хавільдарові пильно стерегти в'язня, він вийшов з барака.

Ця зустріч замість пригнітити Діка Сенда підбадьорила його, додала сили. До того ж Дік помітив, що тепер він може вільніше ворухити руками й ногами. Мабуть, Негору ненаро-

ком послабив пута, коли струснув ним. Юнак навіть подумав, що вивільнить руки. А проте яка з того користь? Адже він замкнений, і його стереже хавільдар. Але в житті бувають такі хвилини, коли навіть найнезначніше полегшення здається неоцінним щастям.

Звісно, Дікові Сенду не було на що сподіватися. Допомога могла прийти тільки ззовні. Але хто її подасть? Ніхто! Нічого тут не вдієш... Та й, як подумати, навіщо жити далі? Дік згадував усіх тих, що випередили його на шляху до смерті, і бажав тільки одного: наздогнати їх. Негору щойно підтвердив слова Гарріса: місіс Велдон та малий Джек загинули. Мабуть, і Геркулес, якому на кожному кроці загрожувала смертельна небезпека, вже мертвий. Старого Тома і його товаришів продали в рабство: вони назавжди втрачені для нього, Діка. Сподіватись на щасливий випадок, що врятував би його від жорстокої смерті, було б справжнім божевіллям. Що ж, він гідно зустріне смерть. Адже вона позбавить його страждань і тому не може бути жахливішою за його теперішнє життя.

Минали години. Спадала ніч. Денне світло, що пробивалось крізь солом'яну покрівлю, згасало. Затих гамір на «чітоці» — сьогодні там узагалі було тихо, як порівняти з неймовірним галасом, що був учора. В тісній комірчині тіні враз згустились, і все потонуло в непроглядному мороці. Невдовзі все Казонде вже спочивало.

Дік Сенд міцно заснув і проспав години дві. Прокинувся він свіжим і бадьорим. Йому вдалося звільнити від пут одну руку; рука трохи відтухла, і Дік з насолодою знай згинав і випростував її.

Було вже, певно, за північ. Хавільдар спав важким сном: звечора він видудлив пляшку горілки, і пальці його й досі судорожно стискали її шийку.

Дікові Сенду спало на думку заволодіти зброєю свого тюремника: адже вона стала б йому у великій пригоді на випадок утечі. Раптом він почув якийсь шерех під дверима. Спираючись на вільну руку, Дік підповз до порога, не розбудивши хавільдара. Він не помилився. Щось таки шурхотіло за порогом. Здавалось, ніби хтось рве землю. Але хто? Хто це: тварина чи людина?

— Якби-то це був Геркулес! — прошепотів Дік Сенд.

Він подивився на хавільдара. Той лежав непорушно, зморений свинцевим сном. Дік приклав губи до шпарки над порогом і ледь чутно покликав: «Геркулесе!» У відповідь тихо заскавувів собака.

«Це Дінго! — подумав юнак. — Розумник: знайшов мене навіть у цьому бараці! Може, приніс записку від Геркулеса? Але якщо Дінго живий, то Негору збрехав!»

Цієї миті під двері просунулась лапа. Дік Сенд ухопив її й відразу впізнав лапу Дінго. Але якщо собака й приніс записку, то її прив'язано до нашійника. Що ж робити? Чи можна розширити дірку так, щоб Дінго просунув у неї голову? Треба спробувати...

Та тільки-но Дік Сенд заходився розгрібати землю нігтями, як на «чітоці» завалували собаки. Місцеві собаки почули чужинця. Дінго, звісно, кинувся тікати.

Ляснуло кілька пострілів. Хавільдар заворушився. Дік Сенд поповз назад у свій куток.

Через кілька нескінченно довгих годин урешті зайнявся день — останній день його життя!

Від ранку до вечора тубільці завзято працювали, споруджуючи загату. Роботою керував перший міністр. Їй належало закінчити вчасно, а то придворним не минути каліцтва: Муана, нова володарка Казонде, збиралася в усьому наслідувати приклад небіжчика-чоловіка.

Коли воду з потічка відвели, посеред русла викопали яму п'ятдесят футів завдовжки, десять завширшки і десять завглибшки.

На дно ями поклали живих жінок, рабинець його величності. Звичайно таких нещасних закопують у могилу живцем, але з нагоди чудесної смерті Муані-Лунга їх мали втопити разом із тілом їхнього володаря.

За звичаєм, небіжчика ховають у його найкращому вбранні. Та цього разу зробили по-іншому — адже від його величності залишилися дві-три обвуглені кісточки. З верболозу сплели опудало, досить схоже на Муані-Лунга, ба навіть гарніше за нього. Всередину запхали останки володаря, а потім вбрали опудало у святкові шати. Не забули і про окуляри та про лупу кузена Бенедікта. В цьому маскараді було щось кумедне й моторошне водночас.

Урочистий похорон мав відбутися вночі при світлі смолоскипів. За велінням Муани, на похорон скликали всіх жителів Казонде.

Коли спустився вечір, довга похоронна процесія протяглася головною вулицею від «чітоки» до потічка, де викопали могилу. Хід супроводжувався криками, ритуальними танцями, заклинаннями мганінг, гуркотом музичних інструментів і пострілами зі старих мушкетів.

Жозе-Антоніу Алвіш, Коїмбра, Негору, араби-работорговці та їхні хавільдари теж ішли у процесії. Муана не дозволила їм покидати Казонде, поки не поховають володаря. Всі вони добре розуміли, як небезпечно не послухатися жінки, що тільки почала вчитися ремесла володарки.

Опудало з останками Муані-Лунга несли в кітанді. Кітанду оточували дружини другого рангу. Деякі з них мали супроводити володаря на той світ. Муана йшла за цим своєрідним катафалком у своєму найкращому вбранні. Коли кітанду донесли до могили і народ з'юрмився на берегах потічка, добре стало видно яму. В ній покотом лежали чорні людські тіла, прикуті ланцюгами до вбитих у землю кілків. Вони були живі й ворухилися. П'ятдесят молодих рабинець чекали смерті. Деякі лежали мовчки, скорившись долі, інші плакали й голосили.

Муана вибрала з-поміж убраних, мов на свято, дружин небіжчика тих, що мали стати його супутницями на тому світі.

Одній із жертв, яка носила титул другої дружини, звеліли опуститися навколішки й спертись на долоні, щоб правити Муані-Лунга за крісло, як вона це робила й за його життя; третя дружина мала правити за більще крісла, а четверта — за подушку під ногами в володаря.

У протилежному кінці ями височів пофарбований у червоне дерев'яний стовп. До стовпа прив'язали білу людину — ще одну жертву на цьому похороні.

Це був Дік Сенд. На оголеному до пояса тілі юнака виднілися сліди тортур, яким його піддали за наказом Негору. Дік Сенд спокійно чекав смерті. Він знав: надії на порятунок немає.

Проте ще не настав час руйнувати загату.

<...> Крикам жертв вторувало перегукування катових помічників, яке тонуло в несамовитому галасі юрби.

Нарешті Муана жестом наказала зруйнувати загату.

Воду пустили тонким струмочком. Вона заливала тіла рабинець, що лежали на дні ями. Коли вода сягнула Дікові Сенду до колін, він зробив останнє зусилля, щоб розірвати пута.

Нарешті потік увійшов між свої береги. Голови рабинець зникли під водою. І ніщо вже не вказувало на те, що тут поховано понад п'ятдесят душ, принесених у жертву мертвому володарю Казонде.

Як важко мені описувати ці картини! Але я вважав своїм обов'язком відтворити їх у всій їхній жохливій реальності. Такі поки що люди, які населяють ці похмурі краї. І треба, щоб у світі знали про це.

Розділ XVI

Мганнга

Коли кузен Бенедікт не повернувся у звичайний час із екскурсії, місіс Велдон стурбувалася. Вона й гадки не мала, куди могла подітися ця велика дитина. Годі було припустити, що кузен Бенедікт утік із факторії, обгородженої таким високим палісадом. До того ж місіс Велдон добре знала свого дивакуватого кузена. Він би зроду не втік, не взявши з собою бляшанки з колекцією комах. А бляшанка лежала на місці в його хатині. Думати, що він доброхить покинув свої ентомологічні скарби, — справжнє безглуздя.

І все ж кузена Бенедікта не було в факторії Жозе-Антоніу Алвіша!

Цілий день місіс Велдон шукала його по всіх усядах. Малий Джек і Халіма допомагали їй. Та всі пошуки були даремні.

А тим часом у цій місцевості сталася незвичайна кліматична зміна. Дарма що час дощів — «мазіка» — минув іще у квітні, з 19 червня полило знову. Небо затягло хмарами, й безнастанні зливи затоплювали Казонде та округи.

Для місіс Велдон дощі були тільки прикрою перешкодою, яка заважала їй гуляти по факторії. Але для тубільців вони були справжнім лихом. Річки, вийшовши з берегів, затопили улоговини з уже достиглими посівами. Пропав урожай. Людям загрожував голод.

Володарка краю Муана та її міністри геть розгубилися, не знаючи, як відвернути напасть.

Вирішили вдатися до чаклунів. Але не до тих, що вмють лише ворожити й лікувати хвороби заговорами та заклинаннями. Лихо було таке, що йому могли зарадити тільки вищі чаклуни — мганнга, які вмють викликати і проганяти дощі.

Але й мганнга не допомогли. Марно заводили вони своїх тужливих пісень, марно викрикували заклинання, марно бряжчали брязкальцями, калатали дзвониками й дули в роги з трьома розгалуженнями, повні бруду й шматочків кори; марно вимахували амулетами; марно збивали куряву на «чітоці» ритуаль-

ними танцями чи то навіть плювали в обличчя найзнатнішим придворним... Жодному з мганнг не вдалося прогнати злих духів, що збирають у небі дощові хмари.

Над краєм нависала чимдалі страшніша загроза. Тож Муана звеліла покликати уславленого мганнга з північної Анголи. Про нього розповідали справжнісінькі чудеса. Це був чарівник із чарівників, а головне, чудовий заклинач «мазіки». Віра в його могутність побільшувалась ще й тим, що він ніколи не бував у Казонде.

25 червня вранці новий мганнга урочисто вступив у Казонде, сповістивши про це голосним теленьканням дзвіночків.

Чаклун прийшов просто на «чітоку», й відразу натовп тубільців кинувся до нього. Небо цього дня було не таке захмарене, та й вітер начебто збирався змінити напрямок. Ці ознаки ясної погоди, що збіглися з приходом мганнга, відразу прихилили до нього серця всіх.

До того ж мганнга був із себе дуже показний: чистокровний негр, футів шість на зріст і, мабуть, дуже сильний. Упевнений погляд та горда постава нового мганнга мимоволі викликали повагу.

Звичайно чаклуни об'єднуються по три, по чотири, а то й по п'ять чоловік і ходять по селах разом із почтом помічників та слуг. Цей мганнга прийшов сам. На грудях у нього білою глиною були намальовані химерні візерунки. На ньому була пишна із шлейфом спідничка з трави, незгірш як у сучасних модниць. На шиї — намисто з пташиних черепів, на голові — шкіряний ковпак, прикрашений пір'ям та намистом; стегна оперізував шкіряний пасок, на якому теліпалася сила-силенна дзвіночків. При кожному русі мганнга вони дзвеніли голосніше, ніж збруя на іспанському мулі. Отак був убраний цей чудовий представник африканської чаклунської братії.

Усе його чаклунське причадалля — черепашки, амулети, різьблені дерев'яні ідоли й фетиші, балабушки з кізяку, що неодмінно використовуються в Центральній Африці під час усіх чаклунських обрядів, — лежало в круглому пузатому кошику.

Іще одна особливість нового мганнга: він був німий. Але ця вада тільки зміцнила повагу тубільців до нього. Мганнга мугикав — протягло, гугняво, на низьких нотах. Як на тубільців, це була ще одна ознака його могутності.

Спершу мганнга обійшов «чітоку», виконуючи якийсь урочистий танець. Дзвіночки на його поясі несамовито дзвеніли.

Натовп ішов за ним, наслідуючи всі його рухи, як ото зграя мавп іде за своїм ватажком. Потім мганнга, звернувши з «чітки» на головну вулицю, попрямував до резиденції володарів Казонде.

Її величність Муана, попереджена про прибуття мганнга, вже виходила йому назустріч із усім своїм почтом.

Мганнга вклонився їй до землі, а тоді випростався на весь свій велетенський зріст, розпроставши широкі плечі. Він простяг руки до неба, по якому летіли хмари. Чаклун показав на них Муані й пояснив на мигах: хмари, мовляв, спершу підуть на захід, а потім, описавши коло, повернуться на схід. Ніяка сила не годна зупинити цього руху.

Далі, на превеликий подив городян і почту, чаклун узяв за руку могутню повелительку Казонде. Придворні хотіли були перешкодити такому небаченому порушенню етикету, але силач-мганнга ухопив за карк першого, який підбіг до нього, і жбурнув його вбік кроків на п'ятнадцять.

Муана не виказала ніякого невдоволення поведінням чаклуна. Навпаки, вона скривила обличчя в гримасі, що мала означати милостиву усмішку. Проте чаклун, не зваживши на цей знак прихильності, потяг володарку за собою, а натовп гунув слідом за ними.

Чаклун прямував до факторії Жозе-Антоніу Алвіша. Невдовзі він спинився перед ворітьми. Вони були зачинені. Мганнга штовхнув ворота плечем, і вони впали, зірвані з завіс. Захоплена Муана ввійшла з ним у двір факторії.

Работорговець, його солдати й раби підбігли до зухвальця, який зриває ворота, не чекаючи, поки їх відчинять, та, побачивши Муану, зупинилися і застигли в шанобливих позах.

Алвіш, мабуть, хотів спитати у її величності, чому він має завдячувати за таку честь, але мганнга не дав йому говорити. Розштовхавши натовп, він став посеред кола й заходився ще жвавіше повторювати свою пантоміму. Він підносив руки до хмар, сварився на них кулаками, закликав їх, наказував їм по-

вернути назад. Далі, вдавши, що тільки на превелику силу стримує хмари, він надув щоки й дмухнув у небо, ніби сподівався розвіяти їхнє громаддя своїм подихом. І справді, дивлячись на його зріст та поставу, можна було повірити, що це йому до снаги.

Муана, заворожена — саме таке слово сюди якнайбільше пасує — грою цього талановитого актора, вже не володіла собою. Нестямно щось викрикуючи, вона повторювала кожен рух мгангнги. Придворні й натовп тубільців робили те саме, і гугняве мугикання німого потонуло в несамовитих зойках, криках і витті.

І що — хмари перестали насуватися зі сходу й закривати сонце? Розвіялись від заклинань наймогутнішого із мгангн? Аж ніяк. Навпаки, саме коли повелителька Муана та народ уже були певні, що злі духи, які наслали таке лихо, кинулися навтіки, проясніле зранку небо знов захмарилось, й перші важкі краплі дощу впали на землю.

Настрій тубільців ураз змінився. Вони гнівно глянули на мгангнгу. Муана насупила брови. Лихий це знак — чаклунові могли тут же відрізати вуха. Коло тубільців зімкнулося, догори знялися кулаки. Було б мгангнзі непереливки, якби несподіваний випадок не спрямував їхню ворожість в інший бік.

Мгангнга, який був на цілу голову вищий від усіх людей, що юрмилися довкола нього, раптом простяг руку, показуючи на щось у дворі факторії. Цей жест був такий владний, що всі погляди мимоволі звернулися туди.

Почувши вигуки й виття натовпу, місіс Велдон та малий Джек вийшли з хатини. Саме на них показував чаклун лівою рукою, водночас підносячи праву до неба.

Ось хто у всьому винен! Ця біла жінка і її син! Од них усе лихо! Це вони прикликали хмари зі своїх дощових країн, щоб затопити Казонде й виморити народ голодом!

Мгангнгу зрозуміли. Муана загрозово простягла руку до місіс Велдон. Натовп тубільців, несамовито лементуючи, кинувся до неї.

Приголомшена місіс Велдон схопила на руки Джека. Притиснувши його до грудей, вона стояла, залякнувши перед знавіснілими дикунами.

Мгангнга попрямував до неї. Тубільці розступилися перед цим чаклуном, який не тільки знайшов призвідців лиха, а й ліки від нього.

Алвіш, який вельми цінував життя своєї бранки, не знав, що йому робити, і теж підступив ближче до неї.

Мганнга вихопив малого Джека з рук матері й підніс до неба. Здавалось, він отот розчерепить хлопчикові голову об землю, щоб умилосердити духів.

Місіс Велдон зойкнула і впала на землю, зомлівши.

Але мганнга, зробивши володарці Муані знак, з якого та зрозуміла його намір, взяв бідолашну матір на руки й поніс її разом із сином. Вражені дикуни покірно розступилися перед ним.

Алвіш розшаленів. Спершу випустити з рук одного бранця, а тепер стояти й мовчки дивитися, як у тебе з-під носа забирають ще двох, а з ними й бариш... Нізачо у світі він не міг на це погодитись, хоч хай би навіть усьому Казонде загрожувала гибель від нового всесвітнього потопу!

Работорговець кинувся услід за мганнгою, щоб спинити його. Але гнів натовпу враз обернувся проти нього. Муана звеліла схопити Алвіша, і він, розуміючи, що непокора дорого йому коштуватиме, відразу припинив, проклинаючи подумки дурне легковір'я підданців повелительки Муани.

Дикуни й справді думали, що хмари підуть разом із тими, хто їх накликав. Вони не сумнівалися: мганнга кров'ю чужинців умилосердить духів і прожене геть од Казонде дощі, які завдали місту такого лиха.

Мганнга тим часом ніс далі своїх жертв так легко, як ото лев у своїй могутній пащі пару козенят. Малий Джек тремтів з переляку, місіс Велдон і досі не прийшла до тями. Розлючені тубільці з дикими криками сунули слідом за мганнгою.

Чаклун вийшов з факторії, перетнув Казонде, вступив під зелене шатро лісу і тим же твердим сягнистим кроком пройшов понад три милі. Тубільці потроху відставали й нарешті, зрозумівши, що мганнга хоче залишитись сам, повернули назад.

Чаклун дістався до берега річки, що її швидкі води текли на північ. Там у бухточці, схованій поміж прибережними чагарями, стояла на піску пірога¹, прикрита соломою.

Мганнга обережно поклав у пірогу свою ношу, відштовхнувши ногою легенького човна, а коли швидка течія підхопила його, мовив гучним голосом:

— Капітане, дозвольте представити вам місіс Велдон і малого Джека! А тепер — у дорогу, і хай усі хмари небесні ринуть потопом на голови цих бевзів у Казонде!

¹ *Piróga* — вузький довгий човен індіанців.

Прагнемо бути творчими читачами

1. Які поради ви дали б акторам для підготовки діалогу Діка Сенда й Негору? Яку роль відіграє цей діалог у розкритті характерів персонажів?

2. Як ви гадаєте, з якою метою автор зображує картини рабства «у всій їхній жадливій реальності»? Чи висловлює він цим своє ставлення до цього явища?

3. Стисло перекажіть розділ XVI.

4. Що ви дізналися про життя тубільців?

5. Завдяки чому читач може уявити мганню?

6. На основі прочитаних розділів складіть за зразком і заповніть у зошиті таку таблицю:

<i>Риси характеру Геркулеса</i>	<i>Факти з тексту, які підтверджують їх</i>

7. За матеріалами заповненої таблиці підготуйте характеристику Геркулеса.

Розділ XIX

«С. В.»

Геркулес дужим змахом весла повернув пірогу до лівого берега. На щастя, швидкість течії не збільшилася і русло майже до самого водоспаду було положисте. Тільки за триста—чотириста футів воно западалося, і далі ріка мчала свої води з шаленою швидкістю.

На лівому березі ріс густий ліс. Жоден промінчик не пробивався крізь суцільну завісу листя. Дік Сэнд не без страху ди-

вився на цю землю. Адже тут жили людоїди. А мандрівникам доведеться йти пішки понад берегом. Про те, щоб волочити пірогу аж за водоспад, годі було й думати. Хіба це до снаги маленькому загоніві?

Який жорстокий удар для вкрай знеможених людей, що сподівалися не сьогодні-завтра добути до португальських поселень у гирлі ріки!

Тим часом пірога підпливала до берега. Що ближче була земля, то дужче непокоївся Дінго.

Дік Сенд, який повсякчас був насторожі, не зводив очей з собаки, питаючи себе, що могло привернути його увагу — хижий звір чи тубілець. Та невдовзі він зрозумів, що Дінго перейнятий не люттю, а зовсім іншим почуттям.

— Дінго ніби плаче! — вигукнув малий Джек і обійняв собаку за шию.

Але Дінго випручався і стрибнув у воду. Перш ніж пірога причалила, він уже був на березі й зник у високій траві.

Місіс Велдон, Дік Сенд та Геркулес не знали, що й думати.

Через кілька секунд пірога врізалась носом у зелену товщу водоростей. З пронизливими криками в повітря знялося кілька наполоханих зимородків та маленьких сніжно-білих чапель. Геркулес міцно прив'язав суденце до стовбура схилоного над водою мангового дерева, і всі мандрівники висадилися на берег, затінений високими деревами.

У лісі не було стежок, однак притоптана трава свідчила про те, що тут недавно побували люди або звірі.

Дік Сенд із зарядженою рушницею, Геркулес із сокирою в руках прямували попереду загону. Пройшовши кроків десять, вони побачили Дінго. Опустивши носа до землі й час од часу погавкуючи, собака біг ніби по якомусь сліду. Щось потягло його до берега, а тепер вело в глиб лісу. Це розуміли всі.

— Увага! — сказав Дік Сенд. — Місіс Велдон, візьміть Джека за руку! Містере Бенедікт, не відставайте! Геркулесе, будьте наготові!

Вряди-годи Дінго повертав голову й гавкав, ніби запрошуючи йти за ним.

Трохи згодом місіс Велдон та її супутники наблизились до підніжжя старої смоковниці в гущавині лісу.

Під смоковницею стояла перехняблена хижка. Дінго жалібно вив, дивлячись на неї.

— Агов! Тут хтось є?— спитав Дік Сенд. Він увійшов у хижку. Місіс Велдон та інші ввійшли слідом за ним. На долівці лежали розкидані кості, що вже побіліли від дії вогкого повітря.

— У цій хижці помер якийсь чоловік! — мовила місіс Велдон.

— І Дінго його знав! — докинув Дік Сенд. — Певно, це був його хазяїн! О, дивіться, дивіться!

Дік Сенд показав на стовбур смоковниці, до якої тулилася хижка.

Кора на стовбурі була обдерта, і на ній виднілися дві великі напівстерті червоні літери.

Дінго вперся лапами в дерево, мовби показуючи літери мандрівникам.

— «С. В.»! — вигукнув Дік Сенд. — Літери, що їх Дінго впізнає з-поміж інших літер абетки. Літери, вигравіювані на його нашійнику!

Він ураз замовк і, нахилившись, підняв із землі невеличку мідну, геть позеленілу коробку.

Дік одкрив коробку, і з неї випав клопоть паперу. Юнак прочитав уголос:

Тут... за 120 миль од берега океану... 3 грудня 1871 року... мене смертельно поранив і пограбував мій провідник Негору... Дінго! До мене!

С. Вернон.

Записка пояснила все. Семюель Вернон, який вирушив у дослідницьку подорож по Центральній Африці, найняв провідником Негору. Велика сума грошей, що її мандрівник мав при собі, розпалила жадобу негідника-португальця, і він вирішив заволодіти грішми. Вернон, діставшись до берега Конго, став на ночівлю в цій хижці. Тут і поранив його Негору, а потім пограбував. Після цього португалець утік, але невдовзі його заарештували як агента работорговця Алвіша й засудили в Сан-Паулу-ді-Луанда на довічне ув'язнення в одній із каторжних тюрем. Далі, як ми вже знаємо, Негору вдалося втекти й дістатись до Нової

Зеландії, де він найнявся коком на «Пілігрим», на лихо всіх його пасажирів.

Бідолашний Вернон перед смертю встиг написати записку, вказавши ім'я вбивці та мотиви злочину. Записку він сховав у коробку, де, мабуть, зберігав гроші, що їх після лиходійства вкрав португалець. І, вже конаючи, Вернон написав кров'ю на дереві свої ініціали. Перед цими червоними літерами Дінго, певно, просидів не один день! Він запам'ятав їх! І він уже ніколи їх не забував!

Потім Дінго побіг на берег океану; там його підібрав капітан «Вальдека». Далі Дінго потрапив на борт «Пілігрима», де знову зустрівся з Негору. Тим часом кості мандрівника тліли в не-трях Центральної Африки. Всі забули про нього. Не забув тільки вірний Дінго. Так уявляв собі події Дік Сенд, і, мабуть, так воно й було.

Дік Сенд і Геркулес вже зібралися були поховати останки Семюеля Вернона, аж раптом Дінго люто загавкав і прожогом метнувся з хижки.

За мить почувся страшний зойк. Дінго на когось напав! Геркулес кинувся слідом за Дінго. Коли Дік Сенд, місіс Велдон, Джек і кузен Бенедікт теж вибігли з хижки, вони побачили на землі чоловіка, що відбивався від собаки, який вчепився йому в горлянку.

То був Негору.

Діставшись до гирла Конго, щоб сісти на судно, яке йшло до Америки, цей негідник залишив десь недалеко своїх людей, а сам вирушив до місця, де вбив мандрівника, який так щиро довірився йому.

Але в нього були причини податися сюди, і всі зрозуміли які, коли побачили біля підніжжя смоковниці яму, а в ній купу французьких золотих монет.

Отже, Негору, вбивши Семюеля Вернена, закопав украдені гроші, щоб згодом по них вернутися. І ось, коли він нарешті налагодився покласти до своїх кишень награвоване золото, Дінго напав на нього. Проте цей мерзотник, дарма що був приголомшений, встиг виийняти ножа і з силою вдарити собаку в груди саме тієї миті, коли Геркулес підбіг до нього й гукнув:

— Ну, поганцю! Нарешті я можу задушити тебе!..

Та цього робити не довелося! Португальця спіткала справедлива кара, до того ж на місці вчиненого ним злочину. Дінго, стікаючи кров'ю, останнім зусиллям стиснув щелепи — і Не-

гору впав мертвий. Але й вірний собака був смертельно поранений. Зібравши останні сили, він поповз до хижки, де загинув його хазяїн, і там сконав.

Геркулес закопав у землю останки Семюеля Вернена і в тій самій могилі поховав Дінго. Всі оплакували свого вірного друга.

Негору помер; але тубільці, що супроводили його від Казонде, перебували десь неподалік. Не дочекавшись начальника, вони стурбуються й підуть його шукати берегом річки. Це загрожувало мандрівникам неабиякою небезпекою.

Дік Сенд і місіс Велдон почали радитись, як діяти далі. Не можна було марнувати жодної хвилини.

Вони вже знали напевне, що ця ріка — Конго, або, як її називають тубільці, Кванго чи Ікуту-я-Конго; під однією широтою її ще називають Заїром, а під іншою — Луалабою.

Це була та сама велика артерія Центральної Африки, якій героїчний Стенлі присвоїв славне ім'я «Лівінгстон», але географам, можливо, слід би замінити це ім'я ім'ям самого Стенлі.

Однак якщо не лишалося жодного сумніву в тому, що це Конго, то в записці, залишеній французьким мандрівником, указувалось, що до океану залишається сто двадцять миль. Проте далі неможливо було плисти по річці. Жоден човен не пройшов би через водоспади — скоріше за все це були водоспади Нтамо. Отже, мандрівники повинні простувати берегом милі зо дві за водоспад, а потім збудувати пліт і далі знову плисти за течією.

— Яким же берегом ми підемо? — спитав Дік Сенд. — Лівим, де ми тепер, чи правим? Обидва береги здаються мені не зовсім безпечними — адже і на лівому, і на правому є дикуни. Але лівий берег все ж таки більш небезпечний: ми ризикуємо зустрітись тут із тубільцями, які супроводили Негору.

— То перепливімо на правий берег, — сказала місіс Велдон.

— Ми поки що не знаємо, чи можна ним пройти. Мабуть, Негору не дарма простував правим. Проте нема чого гадати. Я піду на розвідку.

І Дік Сенд попрямував до піроги.

Річка тут була завширшки триста—чотириста футів, і Дік, який чудово орудував кермовим веслом, легко переплив би на той берег.

Юнак уже став за весло. Аж тут місіс Велдон спитала:

— А ти не боїшся, Діку, що тебе затягне у водоспад?

— Ні, місіс Велдон. До нього футів чотириста, не менше, та й течія тут ще спокійна.

— Але на правому березі?

— Я не причалюватиму, якщо помічу хоч якусь небезпеку.
— Візьми рушницю...
— Гаразд. Будь ласка, не турбуйтеся за мене, місіс Велдон.
— А може, нам краще все-таки не розлучатися, Діку, — сказала місіс Велдон, мовби передчуваючи щось лихе.
— Ні, я поїду сам, — відповів юнак. — Це потрібно для нашої загальної безпеки. Повернуся десь за годину.

Дік Сенд одштовхнувся від берега.

Дік швидко дістався до середини річки. Течія була не дуже сильна, але її вже трохи прискорював водоспад. А футів за чотириста нижче вода зі страшенним гуркотом падала вниз, і бризки її, підхоплені західним вітром, долітали до піроги. Юнак здригнувся від думки, що пірогу могло затягти у водоспад, якби він погано пильнував уночі, і всі вони загинули б. Та зараз такої небезпеки не було, і пірога, слухаючись вправного весляра, перетинала річку майже впоперек.

Незабаром Дік підплив до правого берега. Він уже хотів було зійти на землю, коли раптом знявся неймовірний галас. З прибережних заростів вискочило із десятиро тубільців і побігло до піроги.

Це були дикуни із села на палях. Помітивши тоді, тиждень тому, що під трав'яним покривом плавучого острівця ховаються люди, вони кинулись навздогін і протягом усього тижня йшли назирці за пірогою правим берегом.

Дік Сенд зрозумів: він загинув. І він спитав себе подумки, чи не зможе ціною власного життя врятувати своїх супутників. Спокійний, рішучий, стояв він на носі піроги й, приклавши рушницю до плеча, не підпускав дикунів близько до себе.

А вони вже зірвали трав'яний навіс. Побачивши, що перед ними тільки один чоловік, а не кілька, як вони сподівалися, тубільці люто загаласували. Це ж бо вони вдесьтьох стільки днів гналися за одним хлопцем!

Зненацька один із тубільців простяг руку до лівого берега й показав на місіс Велдон та інших супутників Діка Сенда. Ті все бачили і, не знаючи, що робити, вийшли із заростів напірусу.

Дикуни забралися на корму піроги й відштовхнули її від берега.

Дік стояв, націливши на них рушницю, і вони не наважувались напасти, бо знали, що таке вогнепальна зброя.

Один із тубільців схопив кермове весло і вправно повів пірогу впоперек течії. Ще футів сто — і вони пристануть...

— Тікайте! — гукнув Дік Сенд до місіс Велдон. — Тікайте всі!

Але ні місіс Велдон, ні Геркулес не зворухнулися, ніби їхні ноги вросли в землю.

Тікати? Для чого? Не мине й години, як дикуни їх наздоженуть...

Дік Сенд це зрозумів. І раптом йому сяйнула думка: він урятує друзів! Не вагаючись ні миті, юнак наставив рушницю на весло в руці дикуна, який вів пірогу. Він вистрелив — і весло, розщеплене влучною кулею, переломилось навпіл.

Дикуни заволали із жаху. Та й було чого: пірога, позбавлена кермового весла, попливла за водою. Течія несла її швидше й швидше, і за кілька секунд до водоспаду залишилося хіба що сто футів...

Так ось що задумав Дік Сенд! Він пустив пірогу у водоспад! Дикуни загинуть, але загине і він! Проте друзі його врятуються...

Дикуни стрибали у воду і пливли до лівого берега.

Пірога перекинулася.

Дік Сенд не розгубився перед лицем близької смерті. Він ураз зміркував: перекинута пірога — останній його порятунок.

Дві небезпеки чигали б на юнака, коли б його затягло у водоспад: він би або задихнувся від повітряного вихору, або захлинувся водою. Однак перекинута пірога могла б його врятувати. Маючи такий захисток, будь-хто, певно, врятувався б од небезпеки, коли б навіть потрапив у Ніагарський водоспад!

Ці думки блискавкою промайнули в голові у Діка Сенда. Мить — і він пірнув під пірогу. Вчепившись за лавку, він висунув голову з води. А ще за мить відчув, як нестримний потік із силою кинув пірогу й потяг її вниз.

Суденце ринуло в безодню біля підніжжя водоспаду, закрутилося в шаленому вирі, а тоді знову впливло на поверхню, і його знову підхопила бурхлива течія. Дік Сенд зрозумів: тепер його порятунок залежить тільки від сили його рук...

Добре, що він чудово плавав! Через чверть години, подолавши бистрину, він дістався до лівого берега. Місіс Велдон, малий Джек, кузен Бенедікт і Геркулес підбігли до нього.

А дикуни всі до одного загинули в бурхливих водах: нічим не захищені, вони задихнулися раніше, ніж потрапили на дно безодні. Швидка течія повикидала їхні трупи на берег.

Розділ XX

Епілог

Через два дні, 20 липня, місіс Велдон та її супутники зустріли караван, який прямував до Ембоми, в гирлі Конго. Це були не работорговці, а португальські купці, що везли до Європи

слонову кістку. Втікачів гарно прийняли, а потім вони всі разом пішли далі.

Їм таки справді поталанило! Дік Сенд не зміг би спуститися на плоту за течією. Коли Стенлі їхав од Нтамо до Йеллалі, він нарахував на своєму шляху шістдесят два водоспади. Ні човен, ані пліт тут би не пройшли. А згодом, через чотири роки, відважний мандрівник витримав у гирлі Конго останню з тридцяти двох битв з тубільцями. Потім він потрапив у водоспад Мбело і тільки чудом урятувався від смерті.

11 серпня місіс Велдон, Джек, кузен Бенедікт, Дік Сенд і Геркулес прибули в Ембому, де їх дуже гостинно прийняли. А біля причалу стояв американський пароплав, який мав плисти до Панамського перешийка. Місіс Велдон та її супутники сіли на нього й щасливо дісталися до Америки.

Телеграма, передана того самого дня в Сан-Франциско, сповістила Джеймса Велдона про несподіване повернення його дружини й сина.

Нарешті, 25 серпня мандрівники прибули залізницею до столиці Каліфорнії. О, якби старий Том і його товариші були з ними!..

Що сказати про дальшу долю Діка Сенда й Геркулеса?

Перший став сином, а другий — близьким другом родини Велдонів. Джеймс Велдон розумів, чим він зобов'язаний юному капітанові й Геркулесу.

Добре, що Негору не вдалося дістатись до Сан-Франциско! Адже містер Велдон оддав би все своє багатство, щоб тільки викупити дружину й сина. Він би вирушив до Африки, нехтуючи небезпекою, і хтозна, що б учинили з ним усі ті мерзотники...

Кілька слів про кузена Бенедікта. В день приїзду до Сан-Франциско, похапцем потиснувши руку Джеймсові Велдону, шановний учений замкнувся у себе в кабінеті. Йому кортіло взятися до величезного наукового дослідження про «Nexarodes-Benedictus». Цією працею він мав зробити справжній переворот в ентомологічній науці.

Тут, у кабінеті, захарашеному колекціями комах, кузен Бенедікт насамперед знайшов лупу й окуляри... Та коли він роздивився цього представника африканських комах, у нього вихопився розпачливий зойк.

«Шестиніг Бенедікта» виявився зовсім не шестиногим! Це був звичайнісінький павук! У нього було шість лапок замість восьми — але тільки тому, що двох передніх бракувало! А бракувало через те, що Геркулес обірвав їх, коли ловив павука.

Отже, так званий «Hexapodes-Benedictus» не становив ніякої цінності: це був усього-на-всього павук, та ще й каліка!..

Через три роки малому Джекові минуло вісім років, і він пішов до школи. Дік Сенд допомагав йому готувати уроки. Повернувшись до Сан-Франциско, юнак гаряче взявся до навчання.

«Якби на борту «Пілігрима» я знав усе, що належить знати справжньому морякові, скількох нещасть можна було б уникнути!» — раз у раз думав Дік.

У вісімнадцять років Дік Сенд з відзнакою закінчив мореплавну школу й, одержавши диплом, став капітаном одного із суден Джеймса Велдона.

У години дозвілля Дік завжди згадував старого Тома, Бета, Остіна й Актеона. Він вважав, що винен у їхньому нещасті. Місіс Велдон також завдавала невимовного жалю думка про її колишніх супутників. Вона, Дік та Геркулес ладні були перевернути небо і землю, щоб тільки знайти друзів. Нарешті, Джеймс Велдон, завдяки своїм широким комерційним зв'язкам, натрапив на їхні сліди. Тома і його товаришів одвезли на Мадагаскар, де рабство було невдовзі скасовано.

Дік Сенд хотів оддати всі свої невеличкі заощадження, щоб викупити їх, але Джеймс Велдон і слухати про це не схотів. Один з його агентів уладнав цю справу.

Із колишніх пасажирів «Пілігрима» не було з ними тільки старої Нен — вона загинула в Центральній Африці. Загинув і Дінго... Проте це справжнє щастя, що під час таких жахливих злигоднів загинули лише вони двоє...

Зрозуміла річ, того дня в домі у каліфорнійського негоціанта¹ Джеймса Велдона був великий бенкет. І всі були в захваті від тосту, який виголосила місіс Велдон на честь Діка Сенда — «п'ятнадцятирічного капітана»!

Переклад Петра Соколовського

**Прагнемо бути
творчими читачами**

1. Підготуйте вибіркового переказ «Таємниці літер С. В.» (за прочитаними розділами).

¹ Неґоціант — купець.

2. Розгадайте головоломку. У яких ситуаціях Дік Сенд виявляє саме таку рису характеру?

3. Розкажіть про подальшу долю персонажів твору.

Із секретів літературознавства

Роман

Ви вже помітили, що літературний твір живе у різних формах — казки, байки, вірша, оповідання, повісті. Одну з них називають романом. Цей різновид художньої літератури виділяється з-поміж інших великим обсягом, широтою охоплення подій. У романах на читача зазвичай чекають зустрічі з багатьма персонажами. Усе це визначає значний обсяг таких творів.

Отже, роман — великий і складний за будовою твір, у якому широко охоплено події, що відбуваються протягом тривалого проміжку часу, зображено велику кількість героїв.

Підсумовуємо вивчене

1. Яке враження справила на вас зустріч з героями роману?

2. Складіть план характеристики Діка Сенда. Доберіть цитати для розкриття пунктів вашого плану.

3. Яку людину ви назвали б капітаном на кораблі свого життя?

4. Чи можна роман «П'ятнадцятирічний капітан» назвати палким протестом проти рабства? Обґрунтуйте свою думку.

5. Чим роман відрізняється від повісті?

6. Напишіть твір на тему «Велич науки і знань» (за романом Жульє Верна «П'ятнадцятирічний капітан»).

7. Знання з яких наук знадобилися Жульє Верну під час роботи над твором? Наведіть приклади використання в романі наукових відомостей.

8. Що нового ви дізналися про природу різних місцевостей, звичаї і вірування африканських народів?

9. Скориставшись Пам'яткою № 10, підготуйтеся до гри «Впізнай слово» з прочитаного твору.

Джек Лондон (Джон Гріффіт Лондон)

(1876–1916)

Навчати справедливості і стійкості у випробуваннях — одне із благородних завдань мистецтва. Цьому завданню служили книги Джека Лондона, і в кожному, хто їх читав, залишається відблиск світла, навіть якщо сьогодні ми цього не усвідомлюємо.

Олексій Зверев¹

Твори Джека Лондона переносять нас на далеку Північ, де панує прозора-чиста, холодна й безжалісна Біла Тиша, де природа стає найсуворішим випробуванням можливостей людини. Саме сюди потрапляють герої **американського письменника**, гнані «золотою лихоманкою» — жагою збагачення. Саме тут, де на кожному кроці чатує небезпека, вони знаходять скарби, незрівнянно цінніші за жовтий метал. Своїми книгами Джек Лондон нагадує читачам, що справжнім золотом на шляху кожного мандрівника є Людяність, Мужність, Воля і Честь.

Сам письменник за своє недовге життя неодноразово переконувався в істинності цієї думки. Ще хлопчиком, щоб заробити собі на хліб, він розносив газети або допомагав господарю

¹ Зверев Олексій — російський літературознавець.

кегельбана¹. Пізніше він напише у своїй автобіографії: «У п'ятнадцять років я був людиною, рівним серед мужчин». Любов до пригод і прагнення подолати убогість привели юного Джека на Клондайк — місцевість на Півночі Канади, де в 1896 році були відкриті багаті родовища золота. І хоча Джеку Лондону так і не вдалося знайти дорогоцінний метал, ця експедиція залишила глибокий слід у його душі. Спостереження за величною природою, зустрічі з цікавими людьми, враження від численних випробувань власної сили волі — усе це живило письменницький дар. На основі спогадів про суворий край народились північні оповідання, які принесли Джеку Лондону світову славу. Одне з найвідоміших — «Любов до життя».

1. Як ви розумієте вислів «золота лихоманка»?

2. Які скарги знайшов Джек Лондон на Клондайку?

3. Спробуйте за назвою оповідання «Любов до життя» передбачити його зміст.

ЛЮБОВ ДО ЖИТТЯ

(Скорочено)

Вони ступали, кульгаючи, до річки; сходячи вкритим каменюками берегом, передній заточився і мало не впав. Обидва були стомлені і виснажені, з облич їх не сходив вираз тупого терпіння, що його карбують тривалі незгоди. На спині вони несли важкі клунки, загорнені в укривала й підтримувані ремінцями, які вони накинули на лоби. Кожен ніс рушницю. Вони ступали, схиливши низько плечі, а ще нижче голову, втупившись очима в землю.

— Якби нам бодай два патрони з тих, що в схованці, — промовив задній.

Голос його звучав одноманітно, без усякого виразу. Він говорив байдужо, і перший, заходячи в молочно-білий потік, що шумував між камінням, не озвався ні словом.

Слідом за ним у річку ступив другий. Вони не роззувалися, хоч вода була холодна, як крига, — така холодна, аж кості нили

¹ Кегельбан — дерев'яна доріжка для гри в кеглі, а також спеціальне приміщення з такими доріжками.

і затерпали ноги. Подекуди шумливий вир сягав їм до колін, і обидва вони втрачали опору.

Той, що йшов позаду, посковзнувся на гладенькому валуні й ледве не впав, але в останню мить утримався на ногах, голосно зойкнувши з болю. Мабуть, у нього запаморочилась голова; за-точившись, він випростав вільну руку, ніби шукав опору. Ставши рівно, він спробував ступити вперед, але знов похитнувся і мало не впав. Тоді він поглянув на товариша, котрий навіть не озирнувся.

Цілу хвилину він стояв нерухомо, ніби щось обмірковуючи. Потім гукнув:

— Агов, Біле! Я підвернув ногу!

Біл шкандибав далі через молочно-біле шумовиння. Він так і не оглянувся. Товариш дивився йому вслід, і, хоч його обличчя ніяк не пожвавилось, очі засвітилися тугою пораненого оленя.

Біл вийшов, кульгаючи, на той берег і подався далі, не повертаючи голови. Чоловік, що стояв серед потоку, вдивлявся йому вслід.

— Біле! — гукнув він ще раз.

Це був благальний крик дужої людини, що потрапила в біду, але Біл не обернувся. Другий дивився товаришеві вслід, поки той перейшов через гребінь і зник з очей. Потім одвів погляд і озирнув те коло світу, в якому його покинув Біл.

<...> Невесела картина з усіх боків, аж до обрію одноманітна пустеля, пагорби всі пологі й низькі. Ані деревця, ані кущика, ні травинки — нічого, крім безкрайньої страшної пустки, і в його очах проблиснув страх.

— Біле! — прошепотів він і знову повторив: — Біле!

<...> Він затремтів, як у лихоманці. Рушниця випала з рук у воду. Зачувши плескіт, він отямився, переборов страх, опанував себе, намацав на дні рушницю й витяг її з води. Потім пересунув клунок ближче до лівого плеча, щоб не так давило на ушкоджену ногу, і побрів до берега, повільно, обережно, кривлячись з болю.

Він ішов, не зупиняючись. З несамовитим відчаєм, незважаючи на біль, здерся він на горб, за яким зник Біл, — сам набагато кумедніший за свого товариша, що шкутильгав, по-чудному підстрибуючи. Але з вершини горба він побачив, що в неглибокій долині немає нікого. І знову подорожнього поймав страх; зборовши його, він пересунув клунок ще далі на ліве плече і подибав униз схилом.

<...> Він не заблукав, дарма що зостався один. Він знав, що незабаром дістанеться до берега озера, порослого усохлими ялинами й соснами, низенькими і миршавими. Індіани називали цю місцевість «Тічіні-чілі», тобто «Країна Патичків». В озерце впадає струмок, вода в ньому некаламутна. Струмок поріс рогозою — він добре це пам'ятав, — але на берегах немає жодної деревини. По той бік горба починається інший струмок, що тече на захід. Він ітиме за водою до річки Діз. Там під перевернутим каное¹, привалена камінням, їхня схованка. Він знайде там набой для своєї рушниці, гачки й ліски, невеличку рибальську сітку — одне слово, все начиння, щоб добути собі харчі. Також там є борошно — правда, небагато, — шматок бекону й трохи бобів.

Біл чекатиме на нього біля схованки, і вони вдвох попливуть по Діз на південь, до Великого Ведмежого озера, а потім через озеро до річки Маккензі. І далі й далі на південь — хай женеться за ними зима, хай вкриваються кригою потоки, хай дні стануть морозні — вони пливтимуть собі, поки дістануться до якоїсь факторії Компанії Гудзонової затоки, де ростуть високі й здорові дерева і де вдосталь усякого харчу.

Ось про що думав він, силкуючись іти вперед. Але чим дужче він напружував тіло, то більше мусив напружувати розум, переконуючи себе, що Біл не кинув його напризволяще, що Біл неодмінно чекатиме біля схованки. Він був примушений так думати, інакше для чого тоді силкуватися — лягай і вмирай одразу. І в той час, як тьмяне кружало сонця повільно ховалося на північному заході, він устиг розрахувати — вже вкотре — кожен дюйм тієї дороги, яку їм з Білом доведеться подолати, тікаючи на південь від зими. Два дні у нього не було й тріски в роті, і вже хтосьна відколи він не наїдався досхочу. Раз у раз він нахилився і зривав білі болотяні ягоди, клав їх у рот, розжовував і ковтав. Чоловік знав, що з ягід нема ніякого наїдку, проте жував і жував, сподіваючись наїстися всупереч власному досвідові.

О дев'ятій годині він боляче збив об каменюку пальця на нозі, заточився і впав од страшної втоми й виснаги. Довгенько він лежав на боці, не рухаючись. Потім зняв ремінь й насили сів. Ще не смеркло, і в напівсутінках він почав нишпорити між камінням, шукаючи моху. Склавши його в купу, він розпалив вогонь — мох затлівся, закурів — і поставив на нього бляшаний казанок з водою.

¹ *Каное* — човен індіанських племен Північної Америки.

Він розв'язав свого клунка і передусім полічив сірники. Їх було шістдесят сім. Щоб пересвідчитись, він перелічив їх тричі. Тоді розділив сірники на три пучечки, загорнув кожен у промашений папір і сховав. Коли він упорався з цим, його раптом посів ляк; він витяг і порозгортав усі пучечки й ще раз перерахував сірники. Їх усе так само було шістдесят сім.

Він висушив мокре взуття біля вогню. Мокасини перетворилися на лахміття. Пошиті з укривала шкарпетки світили дірками, натерті ноги покривавили. Кісточка дуже боліла. Він оглянув її — суглоб розпух і став завгрубшки з коліно. Він одірвав довгу смужку з одного укривала і туго перев'язав кісточку. Віддер ще кілька смуг і обмотав ноги — це правитиме йому за шкарпетки й мокасини. Потім випив гарячої води, накрутив годинника й ліг.

<...> Прокинувся він о шостій ранку і якусь часину нерухомо лежав на спині. Голод давався взнаки. Він підвівся, спираючись на лікоть, і несподівано почув голосне пирхання — перед ним стояв олень карибу, що розглядав його з настороженою цікавістю. Тварина була всього за якихось п'ятдесят футів, і йому вмить привидівся соковитий шматок оленини, що шкварчав на вогні. Він механічно схопив незаряджену рушницю, націлився і натиснув спуск. Олень захопив і помчав геть, цокотячи копитами.

Чоловік вилаявся і відкинув рушницю. Стогнувши, він через силу звівся на ноги, ще з хвилину випростав спину, щоб стати прямо, як належить людині.

Він видерся на пагорбок і розглянувся довкола. Ніде ані деревця, ні кущика — саме тільки сіре море моху, серед якого розкидано сірі скелі. Небо теж було сіре. А на небі ні сонця, ні навіть проблеску сонця. Він не знав, де північ, і забув, якою дорогою прийшов сюди минулого вечора. Але він не заблукав. Він був певний цього.

Він повернувся до багаття і став пакуватись. Він завагався, дивлячись на туго набиту торбинку з лосевої шкіри. Вона була невелика, та важила п'ятнадцять футів — стільки ж, як і решта речей, і це його непокоїло. Нарешті він одклав її вбік і почав запаковувати клунок. За мить зупинився, поглянув на торбинку, швидко схопив її і кинув на пустелю визивний погляд, ніби вона хотіла відняти його здобуток. Урешті, коли він звівся на ноги, готовий плентатись далі, торбинка була в клунку за плечима.

Він повернуv ліворуч і пішов, раз у раз пристаючи зірвати болотяну ягоду. Нога набрякла, і він кульгав дужче, але цей біль був за дурницю проти болю в шлунку. Голод гриз йому нутрощі. Він так допікав, аж забив йому памороки, і чоловік уже не знав, у який бік іти...

Раз він мало не наткнувся на куріпку, що, певне, спала. Він не бачив її, поки вона не випурхнула йому просто в лице. Не менш переляканий, ніж куріпка, він усе-таки встиг схопити її, але в руці у нього залишилось тільки три пір'їни з хвоста. Дивлячись услід куріпці, він відчув до неї таку ненависть, ніби вона заподіяла йому не знати яке зло.

Надвечір того ж дня він добився до болота, де дичини було більше. Назустріч йому вибіг чорний лис із куріпкою в зубах. Чоловік закричав. Крик був страшний; переляканий лис дременуv навітки, але куріпки не випустив.

Згодом він вийшов до білого від вапна струмка, де росли миршаві латки рогозу, і подався за водою. Хапаючи рогіз побіля коріння, він виривав цибулини, не грубші за цвяха. Вони були м'які і смачно хрумтіли на зубах. Та їх пронизували цупкі волокна. Корінці виявились жилаві. Однак він зняв клунка, ставши навколішки, заповз у рогіз і заходився хрумтіти і плямкати, достоту як худобина.

Страшна втома змaгала його, кортіло лягти й заснути, але бажання дістатись до Країни Патичків, а надто ще голод гнали його вперед. Він шукав у озерцях жаб і розгрібав пальцями намул, сподіваючись виколупати хробака, хоч і знав, що ні жаби, ні черви не живуть так далеко на півночі.

Він зазирнув у кожен калюжку і, зрештою, коли настав тривалий присмерк, помітив у одній такій калюжі рибку з пічкура завбільшки. Він занурив руку аж по плече, але рибка втекла. Тоді він узявся ловити її обома руками й скаламутив воду. Він так запалився, що впав у калюжу й промок до пояса. Вода геть скаламутніла, і йому довелося чекати, поки вона всядеться. Він уже не міг чекати, одв'язав бляшане відерце й став вичерпувати калюжу. За півгодини він дочерпався до дна. Води не залишилось, але рибка зникла. Між камінням він завважив ледь помітну шпаринку, через яку вона прослизнула в сусідню, куди більшу калюжу — такої йому й за цілу добу не вибрати.

<...> Збагнувши свою помилку, він безсило простягнувся на вологій землі. Спершу він плакав тихенько, далі вголос, і його ридання розлягались над байдужою пустелею довкола: опісля він плакав без сліз, конвульсивно схлипуючи.

На ранок він змерз і прокинувся зовсім хворий. Поки він розпалив вогонь і нагрів води, повітря сповнилось білою гущею. Почав падати мокрий лапатий сніг. Зрештою сніг укрити землю суцільним завоєм, погасив вогнище і замочив запас моху.

Це вже був знак, що треба брати клунок на плечі і плентатися далі, він і сам не знав куди. Його поійняло одне бажання — їсти. Виголоднів він просто до нестями.

Цієї ночі у нього не було ні багаття, ні окропу, він заповз під свої укривала й заснув неспокійним голодним сном. Настав день — сірий, без сонця. Голод уже йому не дошкуляв. Чутливість притупилася, і він перестав думати про їжу. Правда, у шлунку нив тупий біль, та його можна було терпіти.

<...> Хоч біль від голоду й притупився, він відчув, що дуже охляв, і язик у нього пересох, розпух і немов заріс шерстю, в роті було гірко. А тут його ще почало діймати серце. Пройде він кілька хвилин, — і вже воно немилосердно б'ється, а потім підскакує і боляче тріпоче, голова йде обертом, і темніє в очах.

Опівдні він нагледів у великій калюжі двох пічкурів. Він діяв розсудливо і спромігся спіймати їх відерцем. Вони були завдовжки з мізинець, та їсти йому вже майже перехотілося. Здавалося, шлунок дрімає. Він їх з'їв сирими, ретельно розжовуючи, — з'їв лише тому, що йому наказував розум... Того дня насилу пройшов десять миль і наступного подолав не більше п'яти. Околиця була вже зовсім незнайома, оленів траплялося

дедалі більше, також і вовків. Їхнє виття раз по раз лунало над самотньою пустелею, а якось він побачив їх аж трьох.

Ще одна ніч; уранці, міркуючи розважливіш, він розв'язав шкіряну шворку, що нею засупонював лосячу торбину. З неї полився жовтий потік зернистого золотого піску й самородків. Він розділив золото надвоє: одну половину, зав'язавши її в шмат укривала, заховав біля примітного кам'яного виступу, а другу згріб назад у торбинку. Але рушниці він ще не кинув, бо в сховищі на Дізі лежали набої.

<...> День знов був туманний. Половина останнього укривала пішла на стрілки завивати ноги. Білів слід йому не пощастило відшукати. Та це вже ні-

чого не важило. Голод владно гнав його вперед. А що... що, коли він теж заблуdivся? Опівдні він відчув, що нести клунок йому несла. Він знову розділив золото, цього разу висипав половину просто на землю. Трохи згодом він викинув і решту, залишив при собі укривало, бляшане відерце й рушницю.

Його почали мучити галюцинації. Він чомусь був певний, що в рушниці ще є один патрон — просто він його не помітив. І він знав, що патронник пустий. Але омана тривала. Він годинами боровся з нею, врешті відкрив затвор — патронник з'яв порожнечою. <...>

Одного разу він прийшов до тями від фантастичного видо-вища. Він ледве не зомлів і заточився, як п'яний, насилу втри-мавшись на ногах. Перед ним стояв кінь. Він очам своїм не вірив. Їх заволокло густою імлою, яку пронизували блискотли-ві цяточки. Він почав несамовито терти очі й урешті побачив, що то не кінь, а здоровенний бурий ведмідь. Звір роздивлявся його з ворожою цікавістю.

Чоловік уже підніс було рушницю, але зразу ж і згадав, що її не заряджено. Опустивши її, він витяг з оздоблених бісером піхов мисливського ножа. Перед ним було м'ясо і життя. Провів пальцем по лезу. Лезо було гостре. Вістря теж гостре. Зараз він кинеється на ведмедя і вб'є його. Але серце застеречно стукотнуло, потім шалено підскочило й дрібно-дрібно затрі-потіло, голову стягло, мов обручем, мозок оповила млість.

Одчайдушну хоробрість змило хвилиною страху. Якби чоло-вік побіг, ведмідь погнався б за ним, але чоловік не втік. Осмі-лілий зі страху, він теж загарчав, дико, люто, вкладаючи в це гарчання весь свій страх, як невіддільний від життя, переплете-ний з найглибшими його коренями.

Ведмідь одступив убік, погрозово рикаючи: він і сам зля-кався цієї загадкової істоти, що стояла прямо й не боялась його. Та чоловік не рухався. Він стояв і далі, як статуя, поки небезпе-ка минула і лише тоді, не годе більше стримувати дріж, сів на вогкий мох.

Він зібрався на силах і пішов далі, мордуючись новим страхом. Повсюди були вовки. Звідусіль долинали їхні виття, і саме повітря так просякло небезпекою, аж він мимоволі підняв руки, щоб відштовхнути її від себе.

Час від часу вовки по двоє-троє перебігали йому дорогу. Але його вони минали. По-перше, їх було замало, а крім того, вони могли безкарно полювати собі оленя, який не чинить

опору, а ця дивна істота, що ходить на двох ногах, ще стане дряпатись і кусатись.

Надвечір він натрапив на кістки, розкидані там, де вовки загризли свою жертву. А може, станеться так, що, перш ніж споночіє, з нього теж залишиться купа кісток? Оце тобі життя? Марна, швидкоплинна мить. Тільки живий відчуває біль, по смерті болю немає. Вмерти — це заснути. Настає кінець, відпочинок. Чому ж тоді він не бажає вмерти?

Та він не довго розводив філософію. Він присів навкарачки посеред моху, вхопив кісточку в зуби й почав висмоктувати рештки життя, що ледве жевріли. Солодкий присмак м'яса, ледь відчутний, плинний, як спогад, доводив його до нестями.

<...> Більше він не переходив через горби й вододіли, а механічно простував берегом річки. Але він не бачив ані річки, ані долини. Він бачив самі лише видива, його душа й тіло пленталися поряд і водночас очужілі одне одному, така тонка була нитка, що з'єднувала їх.

Якусь часину він лежав нерухомо, сонце пестило його ніжними променями й напоювало теплом змучене тіло. Позаду почулося якесь сопіння — хтось наче зітхнув чи кашлянув — між двома визубленими каменями, не далі, як за двадцять кроків од себе, він угледів вовчу голову. Гострі вуха не стирчали догори, як у інших вовків; очі були тьмяні й налиті кров'ю. Звір безперестанку кліпав од яскравого сонця. Він чи не був хворий.

Оце в усякому разі не омана, подумав чоловік і перевернувся на другий бік, щоб побачити, який насправді той світ, що його досі заступала мара.

Він сів і почав міркувати про те, що слід зробити найперше. Постולי з укривал протерлися наскрізь, ноги стали суцільною раною. Останнє покривало він подрав дощенту. Рушницю й ножа загубив. Чоловік глянув на годинника. Він показував одинадцять і ще цокав. Мабуть, він його коли-не-коли накручував.

Він був спокійний і мислив ясно. Хоч він і охляв до краю, проте болю не відчував. Їсти не хотілося. Думка про їжу була йому навіть неприємна. Якимсь дивом він не загубив бляшаного відерця. Треба випити окропу, перш ніж вирушати в страх яку тяжку — це він відчував — подорож до корабля. <...>

Випивши з кварту окропу, він знайшов у собі силу звестись на рівні ноги й навіть іти, тобто ледь переставляти ноги, як приречена людина. Мало не щохвилини йому доводилося відпочивати. Він ступав нетвердо і непевно, так само нетвердо й непевнено плентався його слідами вовк.

Всю ніч він чув бухикання хворого вовка і час від часу мекання оленя. Навколо буяло життя, але життя, повне сил і здоров'я, і він розумів: хворий вовк іде слідом за хворою людиною, маючи надію, що та вмере раніше. Вранці, розплющивши очі, він побачив, що звір не зводить з нього тоскного, голодного погляду. Вовк стояв, понурившись, підібравши хвоста, мов миршавий, прибитий горем пес. Він тремтів на пронизливому ранковому вітрі й понуро вишкірився, коли чоловік обізвався до нього хрипким шепотом. <...>

Пополудні він натрапив на слід. Це був слід іншої людини, що вже не йшла, а повзла навкарачки. Він подумав, що це, може, Білів слід, але, подумав спроквола, байдуже. Тепер його ніщо не цікавило. Він став несприйнятливий до болю. Шлунок і нерви заснули. Але життя, яке ще жевріло в ньому, гнало його вперед. Він зовсім виснажився, проте життя в ньому відмовлялось помирати.

Він пішов слідами людини, що лізла навкарачки, і незабаром дістався місця, де вони урвалися — на мокрому мохові лежали свіжообгризені кістки, а навколо видніли сліди вовчих лап. Тут же валялась торбинка з лосячої шкіри, достоту така, як і в нього, подерта гострими іклами. Він спромігся підняти торбинку, хоч її вага була майже непосильна для його слабких рук. Біл ніс її до останку. Ха-ха! Ох і посміється він з Біла! Він виживе і донесе торбинку до корабля на іскристім морі. Сміх його звучав хрипко й страшно, мов вороняче каркання. Хворий вовк почав тоскно йому підвивати.

Чоловік одразу змовк. Як же він посміється з Біла, коли це Біл, коли це ті рожевувато-білі чистенькі кості і є Біл.

Він одвернувся. Що ж, нехай Біл покинув його, але він не візьме золота, не смоктатиме Білових кісточок. А Біл зробив би так, якби опинився на його місці, думав він, плентаючись далі.

<...> Того дня він скоротив відстань між собою і кораблем на три милі; наступного — ще на дві. Тепер він повз навкарачки, як Біл. Під кінець п'ятого дня до корабля лишалось миль із сім, та він уже був неспроможний проповзти за день і милі. Його коліна стали суцільною раною, як і ноги, кривава смуга тяглася за ним по каменях та мохові. Якось, оглянувшись, він побачив, що вовк пожадливо вилизує слід, і зрозумів, який його чекає кінець, якщо... якщо він сам не вб'є вовка. І почалась одвічна страшна трагедія боротьби за існування: хвора людина повзла, хворий вовк шкутильгав за нею — дві вмирущі істоти волоклися через пустелю, чигаючи на життя одна одної.

Якби це був здоровий вовк, чоловік, може, й змирився б зі своєю долею, але стати поживою такої відразливої тварини, майже здохлятини — сама тільки думка про те сповнювала його огидою.

Якось він прочумався від хрипіння біля самого вуха. Вовк незграбно метнувся назад, не втримався на ногах і впав з безсилля. Картина була кумедна, але він не сміявся. Він навіть не з'якався. Йому вже було до всього байдуже. Проте думка на мить прояснилася, і він лежав, міркуючи. Йому ніколи не подолати останніх чотирьох миль. Він це знав і міркував про це спокійно. І все ж йому хотілося жити. Було б просто безглуздо вмерти, витерпівши такі муки. Доля хотіла від нього аж надто багато. І, вмираючи, він відмовився скоритися смерті. Може, це було й божевілья, але, потрапивши в лабеті смерті, він кинув їй виклик і відмовився помирати. <...>

Він лежав на спині і дослухався до хрипкого дихання хворого вовка, який підступав до нього ближче й ближче. Воно ставало дедалі чутніше, час тягнувся нескінченно довго, а він не ворухнувся. Ось вовк засопів йому біля самого вуха. Шорсткий сухий язик тернув його по щоці, немов шліхтувальний папір. Він миттю випростав руки — принаймні хотів їх випростати. Пальці зімкнулись, мов пазурі, але нічого не схопили. Для швидких упевнених рухів потрібна сила, а йому саме сили й бракувало.

Вовкове терпіння було незмірне, одначе таке саме безмірне було й терпіння людини. <...> Дихання він не чув, але спроквола збудився зі сну, відчувши, як шорсткий язик торкнув його руку. Він чекав. Ікла злегка стиснулись, потім здавили руку дужче, вовк зібрав усю свою снагу, намагаючись устроїти зуби в пожи-

ву, якої так довго чекав. Але й людина чекала довго: рука здавила вовчу щелепу. І поки вовк кволо пручався, а рука кволо тримала його за щелепу, друга рука поволі простягнулась і схопила звіра. Хвилин через п'ять чоловік усією своєю вагою навалився на вовка. Але рукам бракувало сили задушити його. Тоді він притиснувся обличчям до вовчої горлянки, намагаючись її прокусити. Рот забився шерстю. Минуло півгодини, і чоловік відчув, як у горло потік теплий струмочок. Кров зовсім йому не смакувала. Він ковтав її, немов розтоплений свинець, насилу долаючи огиду. Потім він перекинувся на спину і заснув.

На китобійнім судні «Бедфорд» було кілька вчених — учасників наукової експедиції. З палуби вони помітили на березі якусь дивну істоту. Вона повзла до води. Годі було визначити, що то за звір, отож як справжні природники вони сіли у вельбот і попливли до берега роздивитися зблизька. То була й справді жива істота, у якій важко було впізнати людину. Вона була сліпа, безтямна і звивалась на піску, немов велетенський хробак. Вона звивалась марно, майже не посуваючись уперед, але була вперта — корчилась, крутилась і за годину пролазила футів із двадцять.

Через три тижні, лежачи на ліжку в каюті «Бедфорда», зі сльозами, що котилися по запалих щоках, чоловік розповів, хто він такий та що йому довелося зазнати.

Збігло ще кілька днів. Він уже сидів за столом у кают-компанії і обідав з ученими й корабельними офіцерами. Він ніяк не міг надивитися на таку силу-силенну їжі. Він був при своєму розумі, але проймався ненавистю до людей, котрі сиділи за столом. Його не облишав страх, що не вистачить харчів.

Люди помітили, що він гладшає. Він товстішав з кожним днем. Учені похитували головами й висували різні теорії. Вони зменшили йому пайку, а проте він все круглішав, і особливо виріс у нього живіт.

Матроси посміхались. Вони знали, в чім річ. І коли вчені почали стежити за ним, то теж невдовзі дізнались. Вони побачили, як після сніданку він пробрався крадькома на бак і, мов жебрак, простяг руку до матроса. Матрос посміхнувся і дав йому шматок морського сухаря. Чоловік пожадливо схопив сухар, подивився на нього, як на те золото, і сховав за пазуху. Таку ж милостиню він приймав і од інших матросів.

Вчені нічого не сказали й дали йому спокій. Але вони обстежили нишком його ліжко. В ньому знайшлося повно сухарів, матрац був напханий сухарями, в кожному закутку були сухарі. І все ж чоловік був при своєму розумі. Просто він уживав запобіжних заходів на випадок голоднечі, та й годі. Вчені сказали, що це минеться. Воно й справді минулось, перш ніж «Бедфорд» кинув якір у бухті Сан-Франциско.

Переклад з англійської *Петра Соколовського*

Прагнемо бути творчими читачами

1. Яке враження справило на вас оповідання?
2. Які епізоди твору є найважливішими для розкриття характеру головного героя?
3. Виразно прочитайте епізод «Зустріч з ведмедем».
4. Завдяки яким особистісним якостям головний герой виграє в боротьбі за життя? Відповідаючи, використовуйте цитати.
5. Як автор зображує природу Півночі? Який колір переважає в її описі?
6. Яку роль у творі відіграє пейзаж?
7. Поміркуйте, чому автор не називає імені головного героя.
8. Чому твір має таку назву?
9. Підготуйте стислий переказ оповідання.
10. Доведіть, що «Любов до життя» — це оповідання.

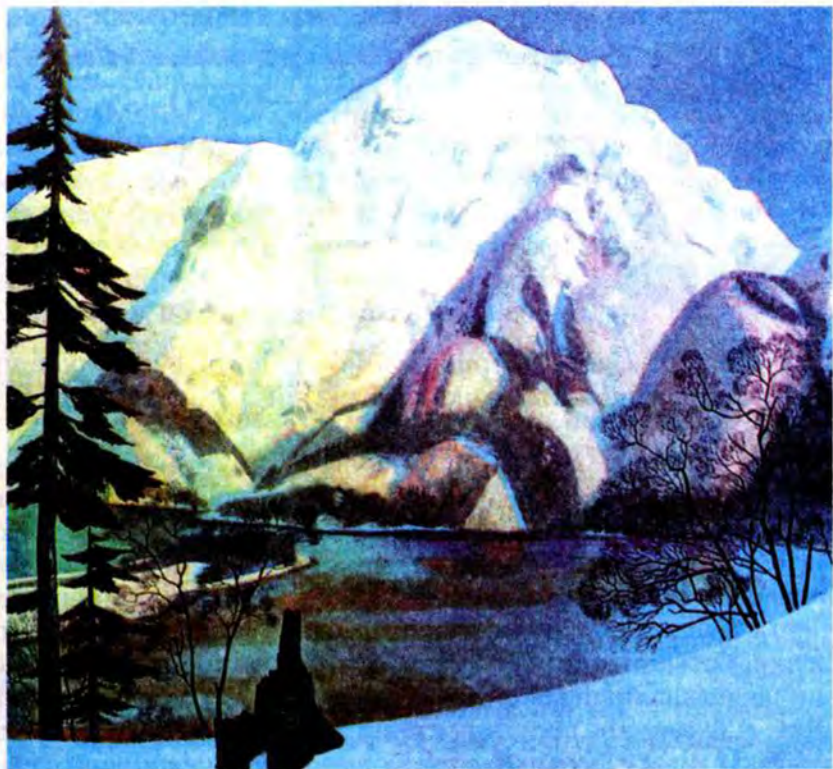
Цікаво знати

Природа Північної Америки яскраво відображена на малюнках американського художника, скульптора і письменника Рокуелла Кента (1882—1971). Як і Джек Лондон, він перезимував на Алясці¹, але ще до відкриття родовищ золота. З його малюнків у всій своїй красі постає суворя природа Півночі.

¹ Аляска — півострів на Північному заході Північної Америки.

Рокуелл Кент. Аляска. Краєвид з Лисячого острова взимку

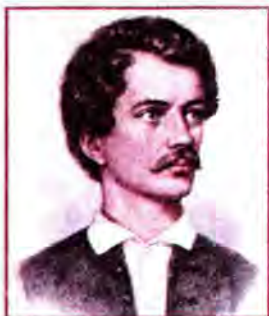
- Порівняйте пейзаж, описаний Джеком Лондоном, із зображенням природи на картині Рокуелла Кента.

Літературними куточками планети

Співвітчизники Джека Лондона з глибокою шаною зберігають пам'ять про славетного земляка. Неподалік від міста Сан-Франциско, в садибі, де народився письменник, розташовано історичний парк-музей Джека Лондона. А в місті Окленді, де тривалий час він жив, його ім'ям названо центральну площу.

Шандор Петефі

(1823—1849)

Петефі — це діамантова застібка, яка скріпила угорську літературу зі світовою літературою.

Ян Неруда

«У ніч під 1 січня, в перші хвилини нового 1823 року, в містечку Кішкереш на Великій угорській рівнині народився хлопчик.

Ушита очеретом довга присадкувата хата стояла впоперек двору вузькою стіною на вулицю. Вкриті гіллястою памороззю два майже квадратних вікна кволо світилися, часом за ними чувся стогін... Потім пролунав дзвінкий плач немовляти»¹. Так з'явився на світ Шандор Петрович (це вже у 1842 році він підпишеться псевдонімом Петефі). Про що думали в ці хвилини щасливі батько і мати цього **угорського** хлопчика? Звичайно, вони ще не знали, що їх син проживе лише 26 років і що на будинку, у якому він проведе останні роки життя, хтось вирізьбить такі слова: «Тут він був ще людиною, звідси вийшов у свій великий шлях, щоб стати зорею. Сяйво її вічне». Батьки ще не могли знати, що відомий чеський письменник, сучасник Петефі, Ян Неруда напише про нього: «...У чудової, огняної угорської нації немає більш великого сина, ніж він. І в неї не було більш щасливого дня, ніж день, коли народився Петефі... Коли б про цю націю ми не знали нічого і знали б тільки вірші Петефі, то цим самим ми доторкнулись би до її найтонших нервів... Як рекомендувати мені вірші Петефі? Поки що я можу сказати тільки одне: якщо хочеш прекрасних романсів — читай Петефі; хочеш натхнених гімнів батьківщині — читай Петефі; хочеш веселих пісень, любовних віршів — також читай Петефі!»

Письменнику довелося жити в часи, коли Угорщина перебувала в залежності від Австрії. Угорська мова й угорська література всіляко переслідувалися. Простий люд країни потерпав як від гніту іноземців, так і від свавілля місцевих багатіїв. Петефі мужньо боровся за свободу своєї батьківщини, виступав

¹ Цитується за вступною статтею українського поета Леоніда Первотамарського до видання Ш. Петефі. Поезії. — К.: Дніпро, 1972.

проти тих, хто пригноблював рідний народ. Поет зовсім молодим загинув у одній з останніх битв угорської війни за незалежність. Однак доля подарувала йому безсмертя. Якось Петефі сказав: «Мого серця навіть смерть не остудить. Поховайте мене на півночі і посадіть на моїй могилі цитринове¹ деревце, — побачите, воно буде цвісти, бо моє серце зігріє землю, у якій лежатиме». Ці слова стали пророчими: поезія — його невмируще серце — зігріває не лише угорську землю, а й душі читачів з різних країн.

Життя і поезія для нього були нероздільні. На противагу тим, хто заявляв, що насолода мистецтвом — привілей лише багатих, він стверджував:

*Поезія — просторий світлий храм,
Залитий сонцем і завжди відкритий
Для кожного, хто в нім молитись хоче, —
Храм, у який дозволено вступати
Босоніж, як немає личаків...*

Переклад Леоніда Первомайського

1. Що ви дізналися про тематику творчості Петефі зі слів видатного чеського письменника Яна Неруди?

2. Як ви розумієте образний вислів: «Петефі — це діамантова застібка, яка скріпила угорську літературу зі світовою літературою»?

3. Поміркуйте, на чому хотів наголосити Ян Неруда, стверджуючи: «Коли б про цю націю ми не знали нічого і знали б тільки вірші Петефі, то цим самим ми доторкнулись би до її найтонших нервів...».

4. Скориставшись матеріалами статті та рубрики «Цікаво знати», підготуйте розповідь про **угорського письменника Шандора Петефі**.

Цікаво знати

Один із сучасників поета так описав його зовнішність: «...Чоло в нього не дуже високе, між бровами залягли дві зморшки — ознака глибоких дум; красиві чорні брови, блискучі очі. Коли він говорив, очі його горіли, а найбільше сяяли вони, коли він натхненно читав вірші. Найпривабливішими були в нього очі — вікна його поетичної душі».

¹ Цитріна — лимон.

Порівняйте цей опис з портретним зображенням письменника.

А тепер завітаємо і ми до храму поезії Шандора Петефі.

КОЛИ ТИ МУЖ, БУДЬ МУЖНІМ

Коли ти муж, — будь мужнім,
Знайди життєву путь,
А лялькою на шворках¹
В руках судьби не будь.
Пес недолугий — доля.
Лякає навісна
Лиш кволих — і тікає
Від сміливих вона.

Коли ти муж, — будь мужнім
Не тільки на словах.
Найкращий з Демосфенів² —
Меч у твоїх руках.
Твори у вирі битви,
А довершивши твір,
Замовкни, як змовкає
Гроза за краєм гір.

Коли ти муж, — будь мужнім,
Вмій правду боронить,
Хоча б і довелося
За неї кров пролить.
Зумій заради правди
Зламать життя своє.
Честь в боротьбі — найвище,
Що в тебе в світі є.

Коли ти муж, — будь мужнім,
Борися і страждай,
Але своєї волі
Нікому не віддай!
Хто продається, гине
В зневазі і ганьбі.

«Голодний, але вільний!» —
Впиши в девіз собі.

Коли ти муж, — будь мужнім,
І в доверті літ
Тебе не подолають
Ні люди, ані світ.
Будь дубом, котрий буря
З корінням вирина,
Але який не гнеться
Під вітром, як трава!

Переклад Леоніда Первомайського

¹ Шворка — мотузок.

² Демосфен — давньогрецький красномовець. Закликав греків до боротьби проти завойовницької політики македонського царя Філіпа II.

Прагнемо бути творчими читачами

1. Яке враження справив на вас вірш?

2. Як ви розумієте цей поетичний вислів?

*А лялькою на шворках
В руках судби не будь.*

3. Який поетичний рядок є постійно повторюваним? Чим можна пояснити такий хід автора?

4. Пригадайте, що таке порівняння. З якою метою використано тут цей художній засіб?

5. Висловіть своє ставлення до проблем, порушених у творі. Відповідаючи, використовуйте цитати.

6. Сформулюйте тему та ідею вірша.

7. Спираючись на тексти творів Джека Лондона і Шандора Петефі, напишіть твір-мініатюру «Що таке справжня мужність».

8. Підготуйтеся до виразного читання напам'ять уривка вірша (за власним вибором).

Цікаво знати

Доля Петефі багато в чому перегукується з долею Шевченка. Обидва жили в першій половині XIX століття, вийшли з пригноблених верств народу, представляли його інтереси, сподівання, всіма силами прагнули змінити життя на краще. Вони однаково розуміли покликання поета, присвятили величезну кількість творів людям з народу. Обидва стали символами своїх національних літератур.

Літературними куточками планети

Серед місць, де з особливою шаною зберігають пам'ять про Шандора Петефі, — українське Закарпаття. Тим, хто відвідає місто Берегове, що знаходиться на кордоні з Угорщиною, цікаво буде побачити пам'ятник співцю угорського народу.

Роберт Луїс Стівенсон

(1850—1894)

Людина, яка створила «Острів скарбів», посідає почесне місце в літературі.

Гілберт Честертон¹

Дорога мандрівників, які прагнуть побувати на найцікавіших літературних островах, неодмінно проляже через **Шотландію**. У столиці цієї північної країни — місті Единбурзі — народився майстер віршів, повістей і пригодницьких романів Роберт Луїс Стівенсон.

¹ Честертон Гілберт — англійський письменник кінця XIX — початку XX століття.

З народження він був хворобливим хлопчиком, і тому замість ігор з ровесниками йому тривалий час доводилось проводити в ліжку. Однак малий Роберт не нудьгував: обклавшись іграшками, він уявляв себе володарем дивовижної «ковдрової країни»:

*I was the giant great and still
That sits upon the pillow-hill,
And sees before him, dale and plain,
The pleasant land of counterpane.*

Я наче велетень сидів
Серед подушок, мов горбів,
І озирає поля, долини
Моеї милої країни.

Переклад *Жанни Клименко*

Уяву малого мрійника розпалювали ще і яскраві розповіді улюбленої няні. Їй, як визнавав сам Стівенсон, він завдячував тим, що став письменником. Почуті від няні шотландські казки й повір'я, вірші Роберта Бернса надихнули шестирічного хлопчика на складання фантастичних оповідань, а згодом — історій для шкільних рукописних журналів. Фантазія була доброю чарівницею, яка супроводжувала Стівенсона все життя. Особливий подарунок вона зробила йому 1881 року. Якось письменник намалював обриси острова, загубленого в океані. Захопившись, він почав наносити на малюнок назви пагорбів, позначки лісів і долин, звивини доріг і річок. Поруч стояв юний пасинок¹ письменника Ллойд Осборн. Зачарований таємничим виглядом різнокольорової карти, він спитав:

— Яку назву матиме цей острів?

— Острів Скарбів, — відповів Стівенсон і відразу ж підписав малюнок.

— А де вони закопані? — згораючи від цікавості, продовжував хлопчик.

— Тут, — промовив письменник, ставлячи великий червоний хрест у центрі карти.

Пізніше Стівенсон згадував: «...Образи майбутніх персонажів книжки почали проступати крізь уявний ліс, коли я задивився на свою карту Острова Скарбів. Їхні засмаглі обличчя та блискуча зброя визирали до мене з

¹ *Пасинок* — нерідний син одного з подружжя, який доводиться рідним іншому.

несподіваних схованок, вони снували туди й сюди, шукаючи скарбу та б'ючись за нього на кількох квадратних дюймах¹ пла-ського зображення. Не зчувся я, як переді мною вже лежали аркуші паперу, і я складав план книжки по розділах».

Так народився всесвітньо відомий роман «...про острови, пригоди, шквали, про тайни схованих скарбів і мандрівців, що їх шукали...»².

1. Що ви знаєте про батьківщину Стівенсона?
2. Яку роль у житті **шотландського письменника** зіграла його няня? Пригадавши вивчене в 5-му класі, назвіть ім'я російського письменника, на творчість якого значною мірою вплинула няня.
- 3. Розкажіть від імені Ллойда Осборна про карту Острова Скарбів.

ОСТРІВ СКАРБІВ

(Уривки)

Частина I

СТАРИЙ ПІРАТ

Розділ I

Старий морський вовк у заїзді «Адмірал Бенбов»³

Сквайр⁴ Трелоні, доктор Лівсі й решта джентльменів попросили мене розповісти докладно все, що я знаю про Острів Скарбів, усю історію від початку до кінця, не приховуючи нічого, крім розміщення острова, та й то лише тому, що не всі ще скарби звідти вивезли. Отож року Божого 17... я беруся за перо й повертаюся думками до тих часів, коли у мого батька був заїзд «Адмірал Бенбов» і коли під нашим дахом оселився за-смаглий старий моряк з рубцем від шаблі на щоці.

Я пригадую, ніби те було тільки вчора, як він важкою ходою підступив до дверей нашого заїзду, а слідом за ним прикотили на візку моряцьку скриню. То був високий, міцний, огрядний

¹ Дюйм — одиниця довжини в англ. і амер. системах, що дорівнює 2,54 см.

² Такими рядками схарактеризував «Острів скарбів» сам Стівенсон у вірші, присвяченому цьому роману.

³ Бенбів Джон (1653—1702) — англійський адмірал, здібний флотоводець.

⁴ Сквайр — нетитулований дворянин і поміщик в Англії, а також шанобливе звертання, додаване до прізвища.

чоловік з брунатним обличчям. Над коміром його заяложеної синьої куртки стирчала просмолена косичка. Руки в нього були зашкарублі й пошрамовані, з чорними поламаними нігтями, а рубець на щоці мав неприємний блідо-багровий відтінок. Пригадую, як він, стиха посвистуючи, оглянув бухту, а тоді раптом загорлав давню моряцьку пісню, яку так часто ми чули від нього опісля:

*П'ятнадцять хлопців на скриню мерця.
Йо-го-го, ще й пляшечка рому!*

Голос у незнайомця був по-старечому тонкий і хрипучий, наче він надірвав його, тягнучи кабестана¹. Потім він постукав у двері кінцем палиці, схожої на гандшпуг², і, коли вийшов мій батько, грубо зажадав від нього склянку рому. Йому винесли ром, і він почав поволі його цмудити, знавецьки смакуючи кожен ковток і все ще поглядаючи на скелі й на нашу вивіску.

— Бухта нічогенька, — пробурмотів він нарешті. — Непогане місце для шинку. І багато народу, друзяко?

Батько відповів, що, на жаль, народу тут буває дуже мало.

— То й гаразд! — сказав моряк. — Пристань саме для мене. Гей, ти, голубе! — гукнув він чоловікові, що прикотив візка. — Підїжджай сюди, допоможеш втягти скриню. Я перебуду тут який час, — провадив він далі. — Чоловік я простий. Ром, шинка, яєшня — і більше мені нічого не треба. Хіба тільки ще он та скеля, з якої видно в морі кораблі... Як мене звати? Та що ж, зовіть хоч би й капітаном... Еге, я бачу, що вас непокоїть... Маєте! — і він кинув на поріг три-чотири золоті монети. — Нагадаєте мені, коли вони вичерпаються, — промовив він, суворо глянувши на батька, мов командир на підлеглого.

І справді, хоч одяг у нього був поганенький, а мова не дуже поштива, він зовсім не скидався на простого матроса: радше можна було подумати, що це штурман або шкіпер, звиклий командувати, а то й кулаком орудувати. Чоловік з візком розповів нам, що незнайомиць прибув поштовим диліжансом учора вранці до «Готелю короля Георга» і став розпитувати, які в цій околиці є заїзди над морем. Почувши, мабуть, добрі відгуки про наш заїзд і довідавшись, що він стоїть на відлюдді, капітан обрав його собі за місце постою. Оце й усе, що ми змогли дізнатись про нашого гостя.

¹ *Кабестан* — механізм для пересування вантажу.

² *Гандшпуг* — дерев'яний або залізний важіль для піднімання і пересування речей на кораблі.

То був дуже мовчазний чоловік. Цілі дні він сновигав берегом бухти або вибирався на скелі зі своєю мідною підзорною трубою. А вечорами сидів у світлиці в кутку біля коминка й попивав міцний ром, змішаний з водою. Здебільша він не озивався, навіть коли до нього зверталися — тільки кине раптом лютий погляд і засопе носом, немов корабельна сирена в тумані. Ми й наші відвідувачі невдовзі призвичаїлися не турбувати його. Щоразу, повернувшись з прогулянки, він запитував, чи не показувалися біля заїзду які-небудь моряки. Спочатку ми гадали, що він питає про це, бо йому нудно на самоті. Але зрештою завважили, що він, навпаки, силкується уникати сторонніх. Коли якийсь моряк, пробираючись надбережною дорогою до Бристоля, завертав до «Адмірала Бенбова», наш капітан наважувався вийти до світлиці, тільки поглянувши на відвідувача з-під завіски на дверях. У присутності такого гостя він звичайно сидів тихенько, наче миша.

Для мене принаймні тут не було ніякої таємниці, бо я став, так би мовити, співучасником його тривоги. Якось він одвів мене вбік і пообіцяв платити по чотири срібні пенси першого числа кожного місяця, якщо я «пильнуватиму одноногого моряка» і повідомлю його, себто капітана, відразу, тільки-но цей моряк з'явиться поблизу. Коли ж надходило перше число і я звертався до нього по обіцяну винагороду, він лише сопів носом і люто косував на мене. Але вже до кінця тижня змінював гнів на ласку, приносив мені чотирипенсовика і повторював наказ «пильнувати одноногого моряка».

Зайве й казати вам, що цей одноногий моряк не полишав моєї уяви й серед ночі. У штормову ніч, коли вітер хитав усі стіни нашого будинку, а прибій ревів у бухті й поміж скель, він ввижався мені вві сні в тисячах образів, страшний, мов тисяча дияволів. Я бачив його іноді з ногою, відрізаною до коліна, іноді — відтятию по самісіньке стегно. Часто він з'являвся переді мною у вигляді моторошної потвори, так і народженої з однією ногою, яка стирчала зсередини тулуба. Найдужче мене жахало, коли на цій одній нозі він ганявся за мною, перескакуючи через паркани й рівчаки. Отож недешево діставалися мені оті щомісячні чотири пенси: я розплачувався за них страхітливими снами.

Та хоч яким жахом проймав мене одноногий моряк, самого капітана я боявся куди менше, ніж усі інші, хто його знав. Часом увечері він випивав рому з водою стільки, що вже голова його не витримувала, і тоді довго сидів у світлиці й співав свої давні, дикі

й відворотні моряцькі пісні, не звертаючи уваги ні на кого з присутніх. А бувало й так, що він замовляв випивку на всіх і силував наших відвідувачів, що тремтіли з жаху, вислуховувати його розповіді про морські пригоди або підспівувати йому гуртом. І дуже часто стіни нашого будинку аж ходором ходили від «Йо-го-го, ще й пляшечка рому», бо всі запрошені, побоюючись за своє життя, намагалися перекичати один одного і співати якнайголосніше, щоб не наразитись на прикрість, бо в такому настрої капітан був справді небезпечним: він то грюкав кулаком об стіл, аби всі замовкли; то раптом спалахував буйним гнівом, коли його перебивали, запитуючи про щось; то, навпаки, шаленів, що ніхто не звертався до нього із запитаннями, а це означало, що товариство не уважно слухає його. Він нікого не випускав із заїзду, аж поки сам не напивався до нестями і не йшов, хитаючись, спати.

Але найбільше страху на людей нагнали його розповіді. Жажливі то були розповіді: про шибениці, про ходіння по дощі¹, про шторми на морі, про острови Тортугас, про розбійницький розгул і розбійницькі пристанища в Іспанському морі². З його слів випливало, що він прожив усе життя серед найзапекліших розбишак, які будь-коли виходили в море. А брутальна мова, що нею капітан викладав ці свої розповіді, лякала наш простодушний сільський люд не менше, ніж злочини, які він змальовував.

Мій батько раз у раз повторював, що ми дійдемо до руїни, бо ж ніхто не схоче бути в нашому заїзді, де з людей знущаються і звідки вони повертаються додому сповнені жаху! Але я був певен, що присутність капітана, навпаки, добре впливала на наші справи. Правда, попервах відвідувачі лякалися, та через якийсь час їх уже знову тягло до капітана. Він вніс якесь приємне збудження в наше тихомірне сільське життя. Декотрі молоді хлопці навіть захоплювалися нашим пожильцем і називали його «справжнім морським вовком», «просоленим моряком» та іншими такими назвиськами. На їхню думку, саме такі люди й зробили Англію грозою на морі.

Та, проте, він таки завдавав нам збитків: минав тиждень за тижнем, а далі й місяць за місяцем, і гроші, які капітан запла-

¹ *Ходіння по дощі* — смертна кара у піратів: засудженому зв'язували очі й примушували йти дошкою, перекинутою через борт, поки він упаде у воду.

² *Іспанське море* — давніша назва моря над північним узбережжям Південної Америки.

тив першого дня, давно вже всі вийшли, нових він не платив, і в батька не вистачало духу вимагати в нього платні. Коли ж навіть батько й нагадував про це, то капітан починав сопіти так голосно й люто, так гнівно поглядав на батька, що той якомога швидше тікав з кімнати. Я бачив, як після таких спроб мій бідолашний батько розпачливо заломлював руки. Безперечно, що пережиті ним тривоги й страхи дуже прискорили його дочасну смерть.

Скільки капітан жив у нас, він ні разу не змінив своєї одержі, ото лише купив кілька пар панчіх у вуличного торгівця. Один крайчик його трикутного капелюха обвис; капітан так його й лишив, хоч це завдавало йому чимало неприємностей під час вітру. Я добре пам'ятаю, який вигляд мала його куртка, що її він сам латав у себе в кімнаті: під кінець там була латка на латці. Він ніколи не писав і не одержував ніяких листів. І ніколи ні з ким не розмовляв, крім сусідів, — та й то хіба добре випивши. Ніхто також ніколи не бачив, щоб він бодай раз відмикав свою велику скриню. <...>

У розділі II розповідається про те, як капітана відвідує його знайомий на прізвисько Чорний Пес. Між ними відбувається сутичка, результатом якої стає поранення Чорного Пса і знепритомнення капітана. Доктор Лівсі рятує «справжнього морського вовка» від серцевого нападу. Незабаром капітан одержує від сліпого жебрака чорний знак і від надмірного хвилювання вмирає.

Розділ IV

Моряцька скриня

Я, звісно, не гаючись розповів матері все, що знав і що, певно, слід було б розповісти далеко раніше. Нам стало ясно, що ми опинилися в скрутному й небезпечному становищі. На частину капітанових грошей — якщо тільки в нього були якісь гроші — безперечно, мали право ми. Але важко було повірити, щоб моряцькі товариші його, а особливо ті два типи, яких я бачив, — Чорний Пес та сліпий жебрак, — погодилися сплатити борги небіжчика зі своєї здобичі. Капітанів наказ одразу сісти на коня і помчати по доктора Лівсі я виконати не міг, бо ж тоді мати залишилася б сама без усякого захисту. Але так само й ли-

шатися далі тут нам двом довго не можна було: падіння вуглини на залізні ґратки в коминку й навіть цокання годинника — все сповнювало нас страхом. З усіх боків нам вчувалася чиясь підозріла хода. А труп капітана на підлозі світлиці й думки про те, що той мерзений сліпак блукає десь поблизу й щохвилини може повернутися, — від цього мене брав такий жах, що аж морозом обсіпало. Треба було негайно на щось зважитись. І ми вирішили піти удвох шукати допомоги в сусідньому селищі. Не довго думавши, так і зробили. Як були, простоволосі, ми вибігли з дому в надвечірній присмерк і холодний туман.

Хоч селища від нас не було видно, але воно лежало недалеко, за яких кількасот ярдів по другий бік сусідньої бухти. Мене дуже підбадьорювало те, що йти треба було не в тому напрямку, звідки з'явився сліпий і куди він, очевидно, повернувся. Дорога забрала в нас небагато часу, хоч ми не раз зупинялися, прислухаючись. Але довкола не чути було нічого підозрілого: тільки тихо плюскотіли хвилі та крякало в лісі вороння.

Коли ми дісталися до селища, там по хатах уже засвітили свічки. Ніколи не забуду, як я зрадів, побачивши жовте світло у дверях і вікнах. Але виявилося, що то була єдина допомога нам від селища. Бо, на їхній сором, жодна жива душа не погодилася піти з нами до «Адмірала Бенбова». Що докладніше ми розповідали про свій клопіт, то ревніше чоловіки, жінки й діти в селищі тислися кожне у свій куток. Ім'я капітана Флінта, мені зовсім незнайоме, добре було відоме багатьом жителям селища і проймало їх справжнім жахом. Декотрі з них пригадали, як одного разу, працюючи в полі неподалік від «Адмірала Бенбова», вони побачили на дорозі кількох невідомих, що видалися їм пачкарями, і тут-таки позбігалися й замкнулися по домівках. А один бачив навіть невеличке суденце в затоці, що називається Кіттова Дірка. Тому навіть сама згадка про моряцьких товаришів капітана лякала їх до смерті. Коротше кажучи, знайшлося лише кілька сміливців, які згодилися поїхати по доктора Лівсі (це було в інший бік), та ніхто не зохотівся допомогти нам оборонити заїзд.

Кажуть, боягузтво заразливе. Але правда й те, що, сперечаючись із кимось, можеш набратись неабиякої сміливості. Отже, наслухавшись селян, моя мати раптом виголосила їм цілу промову. Вона заявила, що не поступиться грішми, які належать її осиротілому синові.

— Якщо ви всі боїтеся, — сказала вона, — то Джім і я не з таких. Ми вернемось назад тією самою дорогою. Сором вам,

таким здорованям з курячими серцями! Ми відкриємо ту скриню, хоч би й життям довелося за це поплатитись... І я буду дуже вдячна вам, місіс Крослі, якщо ви дозволите взяти оцю вашу сумку: ми принесемо в ній гроші, які законно належать нам.

Я, звичайно, заявив, що піду разом з матір'ю, і, звичайно, всі здійняли крик, що ми божевільні. Але навіть і тоді жоден з чоловіків не наважився супроводити нас. Усе, що вони зробили, — це дали мені набитого пістоля на випадок нападу та пообіцяли тримати наготові осідланих коней, аби ми могли втекти, якщо розбійники нас переслідуватимуть. А один юнак поїхав верхи до лікаря по збройну допомогу.

Моє серце шалено калатало, коли ми удвох з матір'ю подалися холодної ночі в цю небезпечну виправу. Повний місяць уже сховався у небі і червонястим саявом проглядав крізь туман. Через це доводилося ще більше поспішати, бо ми розуміли, що коли вертатимемось до селища, вже розвидніє, і наші вороги зможуть побачити нас. Тихо й прудко скрадалися ми попід парканами, і ніде нічого не помітили, що могло б додати нам страху. Нарешті, на превелику нашу радість, двері «Адмірала Бенбова» зачинилися за нами.

Відразу ж я засунув засув, і з хвилину ми стояли в пітьмі й віддихувалися, самотні в цьому будинку, де лежало тіло мертвого капітана. Потім моя мати дістала свічку в буфеті і, взявшись за руки, ми рушили до світлиці. Капітан лежав, як ми його й залишили, на спині, очі в нього були розплющені, одна рука відкинута вбік.

— Зачини віконниці, Джіме, — прошепотіла мати. — Вони можуть підкрастись і підглядати... А тепер, — вела вона далі, коли я зробив, що мені було сказано, — нам треба знайти ключа від скрині... Тільки хто ж оце наважиться доторкнутись до покійника! — Вона аж схлипнула при цих словах.

Я одразу став навколішки біля мертвяка. На підлозі під рукою капітана лежало маленьке кружальце паперу, зачорнене з одного боку. Я не сумнівався, що то й був чорний знак. Взявши в руки папірця, я побачив, що на звороті його написано дуже гарним виразним почерком таке коротке послання: «Маєш час до десятої години вечора».

— Вони прийдуть о десятій, мамо, — сказав я, і саме ту мить забамкав наш старий годинник. Ми страшенно злякалися цих раптових звуків, але, на наше щастя, вибило тільки шосту годину.

— Ну, Джіме, — сказала мати, — шукай ключа.

Я обнишпорив капітанові кишені одну по одній. Кілька дрібних монет, наперсток, нитки, великі голки, брусок пресованого тютюну, надкушений скраю, здоровий ніж з кривою колодкою, кишеньковий компас, кресало — оце й усе, що там було. Мене вже почав брати розпач...

— Може, він на шиї? — висловила думку мати.

Долаючи гидливість, я розірвав комір капітанової сорочки. І справді, на просмоленій шворці, яку я перерізав знайденим ножом, висів ключ. Сповнившись надією, ми відразу побігли нагору, до маленької кімнати, де жив капітан і де від самого дня його приїзду стояла скриня. Зовні вона була звичайною моряцькою скринею. На віку було випалено літеру «Б», а кути її були стерті й побиті так, як то буває після тривалого вжитку.

— Дай-но ключа, — сказала мати і, хоч замок був дуже тугий, вона водномить відімкнула його й відкинула віко.

На нас війнув міцний запах тютюну й дьогтю. Зверху в скрині ми побачили новий, старанно вичищений і складений костюм. Мати сказала, що цього костюма, мабуть, ще ніхто ніколи не надівав. Під ним лежала всяка всячина: квадрант¹, бляшаний кухоль, кілька плиток тютюну, дві пари чудових пістолів, зливok чистого срібла, старовинний іспанський годинник, кілька дрібничок, не дуже цінних, але переважно закордонного виробу, два оправлені міддю компаси і п'ять чи шість химерних вестіндських черепашок. Частенько після того я розмірковував, що змушувало капітана тягати з собою ці черепашки в повсякчасних життєвих мандрах із небезпеками й злочинствами.

Наразі, крім срібла та дрібничок, ми не знайшли нічого вартісного. Нам же потрібні були тільки гроші. Нижче лежав старий морський плащ, побілілий від морської солі. Мати нетерпляче відкинула його, і ми побачили інші речі, що були вже на самому споді: загорнутий у церату² якийсь пакет — мабуть, з паперами, — і полотняну торбинку, у якій, судячи з того, як вона задзвеніла, було золото.

— Я доведу цим негідникам, що я чесна жінка, — сказала моя мати. — Я візьму все, що мені належить, але ні шеляга більше. Тримай сумку місіс Крослі!

І вона почала відраховувати гроші з капітанового запасу, перекладаючи їх у сумку. То була довга й забарна робота, бо тут були зібрані впереміж монети всяких країн і різного карбу-

¹ *Квадрант* — старовинний прилад для вимірювання висоти небесних тіл.

² *Церата* — те саме, що клейонка.

вання: і дублони, і луїдори, і гінеї, і піастри, і ще якісь інші. Гінеї було найменше, а мати вміла лічити тільки гінеї.

Коли ми десь до половини довели наші рахунки, я раптом схопив матір за руку, почувши в тихому морозяному повітрі звук, що від нього в мене кров у жилах захолинула: стукіт сліпцевої ключки на замерзлій дорозі. Звук цей щораз ближчав. Ми затамували подих. Аж це пролунав гострий удар ключкою в двері заїзду. Хтось почав торгати дверну ручку, та так, що аж засув заскрипів: той злидень силувався увійти. А потім запала тиша — і всередині дому, і ззовні. Нарешті ми знову почули постукування ключки: на невимовну нашу радість цей стукіт став поволі даленіти й невдовзі зовсім завмер.

— Мамо, — прошепотів я, — берім усе й тікаймо!

Який епізод твору зображено на малюнку? Чи вдалося художнику С. Пожарському¹ передати стан персонажів?

¹ Роман «Острів скарбів» ілюстровано цим художником.

Я був певен, що замкнені двері здалися сліпцеві підозрілими, і він пішов накликати на наші голови все осяче гніздо. А як я радів, що здогадався засунути засув, — це міг би зрозуміти лише той, хто бачив того страшного сліпця.

Але мати, хоч яка була налякана, не погоджувалася взяти бодай на краплину більше, аніж їй заборгував капітан. Проте вона рішуче відмовлялася задовольнитися й меншим. Вона повторювала, що нема ще й сьомої години і що в нас багато часу. Вона знає свої права й не поступиться. Поки ми отак змагалися, з-за пагорба пролунав короткий приглушений посвист. Для нас обох цього було досить, навіть більше, ніж досить.

— Я візьму те, що встигла відрахувати, — сказала мати, зриваючись на ноги.

— А я захоплю ще й це, щоб зрівняти рахунок, — додав я, хапаючи цератяний пакет.

Покинувши свічку біля порожньої скрині, ми вже навпомацки кинулися вниз сходами. Ще за хвилину ми розчинили двері й прожогом вискочили на дорогу. Не можна було гаяти й секунди. Туман швидко розвіювався, місяць уже ясно світив над горами навколо. І тільки на самій долині та побіля заїзду звисала легенька завіса імлі, аби полегшити наприпочатку нашу втечу. Але менше як на півдорозі до селища ми неодмінно мали потрапити в смугу місячного світла. Та це ще було не все: нараз ми почули покvapливий біг кількох чоловік. Озираючись, ми побачили рухливий вогник. Отже, один з невідомих ніс ліхтаря, і вся ця ватага сунула до заїзду.

— Любий мій, — раптом прошепотіла мати, — бери гроші й тікай. Я зараз зімлію...

Мені здалося, що настав кінець нам обом. Як я кляв похливість наших сусідів! Як дорікав бідолашній матері за її чесність та жадливість, за її колишню відчайдушну рішучість і теперішнє слабосилля! На щастя, ми були самі біля містка, і я допоміг матері, що ледве трималась на ногах, зійти вниз, до струмка, де вона враз тяжко зітхнула й упала мені на руки. Не знаю, звідки в мене знайшлися сили, але я спромігся підтягти її під місток, хоч, боюся, що зробив це не дуже ніжно. Далі тягнути її я не міг, бо місток був занадто низький і попід ним можна було тільки повзти. Отож тут нам довелося зупинитись: мати лежала майже зовсім на видноті за кільканадцять кроків від заїзду.

1. Від імені кого ведеться оповідь у творі? Як ви це зрозуміли?

2. Підготуйте вибірковий переказ на тему «Справжній морський вовк».

3. Складіть і запишіть у зошит цитатний план до розділу IV.

4. Як автор передає стан Джіма під час нічних пригод? Обґрунтуйте свою відповідь текстом.

У розділах V–VI ідеться про обшук піратами Біллової скрині. Не знайшовши рукописів капітана Флінта, вони відступають. Джим передає таємничий пакет лікарю Лівсі та сквайру Трелоні. Серед паперів виявляється карта Острова Скарбів. Усіх охоплює бажання вирушити в пошукову експедицію.

Частина друга

КОРАБЕЛЬНИЙ КУХАР

Розділ VII

Я їду до Бристоля

Поки ми готувалися до відплиття, минуло набагато більше часу, ніж гадав сквайр, і так само не справдилися й інші наші плани, навіть намір доктора Лівсі не відпускати мене від себе: він мусив поїхати до Лондона, знайти іншого лікаря, що заступив би його в нашій окрузі. Сквайр мав силу всяких клопотів у Брістолі. А я жив у його садибі майже як бранець під опікою старого доглядача дичини Редрута, весь сповнений мрій про море, про дивовижні острови та пригоди. Багато годин просидів я над картою і вивчив її до найменших подробиць. Улаштувавшись біля вогню в кімнаті доморядника, в мріях своїх я підпливав до острова з різних боків, досліджував кожен вершок його поверхні, тисячу разів видивався на гору, що її пірати називали Підзорною Трубою, і з вершини милувався чудовими й мінливими краєвидами. Часом у моїй уяві острів аж кишив дикунами, з якими ми билися, часом його заселяли небезпечні хижаки, які ганялися за нами. Але при всій своїй фантазії я не міг уявити й близько тих дивних і трагічних пригод, що сталися з нами там насправді.

Так минуло кілька тижнів, аж поки одного чудового дня надійшов лист, адресований докторові Лівсі, з такою допискою на конверті:

«Якщо лікар відсутній, листа має розкрити Том Редрут або молодий Гокінс».

Дотримуючись цієї вказівки, ми прочитали (точніше, прочитав я, бо Редрут міг читати хіба тільки друковане) такі важливі новини:

Готель «Стара кітва», Бристоль,

1 березня 17... року.

Любий Лівсі!

Не знаючи, чи ви зараз у моїй садибі, чи ще в Лондоні, я пишу водночас на обидві адреси.

Судно придбано й споряджено. Воно стоїть на якорі, готове до відплиття. Годі й мріяти про кращу шхуну — навіть дитина може нею керувати. Водотоннажність її — двісті тонн. Назва — «Еспаньйола».

Я дістав її за посередництвом свого давнього приятеля Бленді, що виявився на диво справною діловою людиною. Він працював для мене достоту мов каторжний. Та що казати, кожен у Бристолі хотів допомогти мені, варто було тільки натякнути про мету нашого плавання, себто про наші скарби...

— Редруте, — сказав я, уриваючи читання, — докторові Лівсі це не сподобається. Сквайр таки роздзвонив про все.

— А хто важливіший, сквайр чи твій лікар? — пробурмотів доглядач дичини. — Чого б це сквайр мав мовчати? Аби догодити докторові Лівсі чи що?

Я вирішив більше не висловлювати своїх зауважень і став читати далі:

Бленді сам відшукав «Еспаньйолу» і завдяки своїй спритності купив її за сміховинно малу ціну. Щоправда, є в Бристолі люди, дуже упереджені до Бленді. Вони навіть базікають, ніби цей чесний чоловік на будь-що піде задля грошей, ніби «Еспаньйола» належала йому, і він продав мені її втридорога, — а це безсоромний наклеп! Ніхто з них не наважується, проте, заперечувати добру якість судна.

Отже, з судном не було ніяких затримок. Хоча робітники, що опоряджали шхуну, працювали спершу дуже мляво, але потім справи почали налагоджуватись. Багато мороки з добором команди.

Я вирішив найняти душ двадцять (на випадок нападу тубільців, піратів або цих клятих французів). Насилу мені вдалося знайти тільки шістьох чоловік, поки щаслива нагода послала мені саме ту людину, якої я потребував.

Я стояв на набережній, коли зовсім випадково зайшов у розмову з одним незнайомцем. Виявилось, що він старий моряк, тримає шинок, знає всіх моряків у Брістолі. Збавивши собі здоров'я на березі, він хоче найнятися хоч би й кухарем на яке-небудь судно, щоб знову піти в море. Того ранку, за його словами, він саме тому й пришкандибав у порт, аби подихати солоним морським повітрям.

Це мене дуже зворушило (вас, гадаю, так само б), і я з жалю до нього тут-таки запропонував йому місце корабельного кухаря. Звуть його Довгий Джон Сілвер, і в нього немає однієї ноги. Але це, на мою думку, якнайкраща рекомендація для нього, бо ногу свою він утратив, служачи батьківщині під проводом безсмертного Гока¹. Він не одержує пенсії, Лівсі. Подумайте лишень, у який ганебний вік ми живемо!

Так от, сер, я гадав, що знайшов тільки кухаря, а виявилось, що відкрив цілий екіпаж. Сілвер і я, ми за кілька днів дібрали команду справжніх випробуваних моряків — не дуже, може, привабливих на вигляд, але, судячи з усього, страшених відчайдушів. Запевняю, що з такою командою ми можемо битися хоч би й проти фрегата.

Довгий Джон навіть порадив мені позбутися двох із шести чи семи чоловік, що я найняв передше. Він зразу ж довів мені, що вони прісноводні швабри, з якими небезпечно вибиратись у сповнене пригод плавання.

Тілом і душею я почуваю себе чудово — їм наче бик, сплю мов убитий. І все-таки нетерпляче жду тієї миті, коли залопотять наші вітрила. Швидше б у море! І до дідька скарби! Морська слава, а не скарби, ось що паморочить мені голову! Отже, Лівсі, мчіть сюди на поштових. Не гайте ні години, якщо поважаєте мене.

Відпустіть молодого Гокінса під охороною Редрута попрощатися з матір'ю, а потім нехай обидва якнайшвидше їдуть до Брістоля.

Джон Трелоні.

*Post scriptum*¹. Забув повідомити вас, Лівсі, що Блендлі, який, між іншим, обіцяє надіслати нам на допомогу друге судно, якщо

¹ Едвард Гок — англійський адмірал, що жив у середині XVIII ст.

² *Post scriptum* — додаток до листа після підпису. Наступний допис називається «Post-post skriptum».

ми не повернемося до кінця серпня, знайшов нам чудового капітана. Цей капітан великий упертюх, але в усьому іншому просто неоціненний. Довгий Джон Сілвер викопав нам дуже темного штурмана, на ім'я Ерров. А я вже маю на оці боцмана, що грає на ріжку. Отже, на борту нашої доброї «Еспаньйоли» все буде, як на військовому кораблі.

Забув ще написати вам, що Сілвер — людина не без грошей. Я знаю, що в нього є рахунок у банку і він ніколи не заходив у борги. Хазяйнувати в шинку він залишає дружину. Вона не належить до білої раси, і в таких запеклих старих парубків, як ми з вами, мимоволі майне припущення, що не тільки турботи про власне здоров'я, а й жінка женуть його знову в море.

Дж. Т.

Р. Р. С. Гокінс може й заночувати у своєї матері.

Дж. Т.

Можете уявити, як схвилював мене цей лист. Зрадів я страшенно. І якщо я будь-коли зневажав когось, то це був старий Том Редрут, який тільки бурчав увесь час та ремствував. Будь-хто з молодших лісничих залюбки погодився б їхати замість нього, але як уже так волів сквайр, це було законом для його челяді. Ніхто, крім старого Редрута, не наважився б навіть буркнути.

Другого дня вранці ми з ним пішки вирушили до «Адмірала Бенбова», і там я побачив свою матір у доброму здоров'ї і непоганому настрої. Зі смертю капітана закінчилися й усі клопоти, що їх він нам завдав. Сквайр на власні кошти полагодив усе поламане в заїзді, наново пофарбував стіни й вивіску, ще й додав деякі меблі, а за шинквасом тепер стояло чудове крісло для матері. Він знайшов також хлопчину, що допомагав би їй на час моєї відсутності.

Тільки побачивши цього хлопця, я вперше зрозумів, на що йду. До цієї хвилини я мав на думці тільки пригоди, що на мене чекають, але зовсім забув про дім, який покидаю. Тож тепер, побачивши незграбного чужого хлопчину, що мав лишитися тут, на моєму місці, біля моєї матері, я вперше заплакав. Боюся, що я непорядно повівся з ним: робота для хлопця була цілком незвична, і я мав сотні приводів покрити з нього, коли він помилявся, і тикати його носом у кожен недогляд.

Ніч минула, і наступного дня, пообідавши, ми з Редрутом знову вийшли на дорогу. Я попрощався з матір'ю, з бухтою, біля якої народився, з любою давньою вивіскою «Адмірал Бенбов», хоч, пофарбована, вона вже не здавалася мені такою

дорогою. Одна з моїх останніх думок була про капітана, що часто блукав по цьому березі в своєму трикутному капелюсі, про його рубець на щоці, про стару мідну підзорну трубу. Та от ми завернули за ріг, і мій дім зник з очей.

Уже смеркало, коли ми сіли в поштовий диліжанс біля «Готелю короля Георга». Мене затиснули між Редрутом і якимсь огрядним старим добродієм. Незважаючи на швидку їзду й холодне нічне повітря, я дуже скоро закуняв, а потім заснув, як байбак, і проспав усі пагорбки, й долини, й усі станції, що ми проїздили. Мене розбудив штурхан у бік. Я розплющив очі й побачив, що диліжанс стоїть перед великим будинком на міській вулиці і що вже давно розвидніло.

— Де ми? — спитав я.

— У Брістолі, — відповів Том. — Висідайте.

Містер Трелоні оселився в заїзді побіля доків, щоб наглядати за опорядженням шхуни. Туди нам і треба було йти. Шлях, на мою велику радість, пролягав набережними, повз силу-силенну кораблів усіх видів, оснасток і країн. На одному судні матроси співали за роботою, на іншому — висіли високо в повітрі просто над моєю головою у снастях, що здавалися тонкими, як павутиння. Хоч я й прожив на березі моря все своє життя, але зараз наче побачив його вперше. Чимсь новим був для мене запах дьогтю й солі. Я бачив найдивовижніші різьблені фігури на провах кораблів, що побували в далеких океанах. Бачив багато бувалих моряків з сережками у вухах, і закрученими бурцями, з просмоленими кісками. Бачив, яка була в них розгойдиста й невимушена моряцька хода. Навіть якби перед моїм зором постали якісь там королі чи архієпископи, то й тоді б я так не втішався!

І сам я теж вирушаю в море! У море на шхуні з бодманом, що грає на ріжку, з моряками, що носять кіски й співають моряцьких пісень. У морську подорож до незнаного острова, шукати закопані в землі скарби!

Я все ще був заглиблений у ці солодкі мрії, коли ми раптом спинилися перед чималим заїздом і зустріли сквайра Трелоні. Одягнений, як морський офіцер, у добротну синю форму, він усміхнений ішов нам назустріч, вправно наслідуючи моряцьку ходу.

— Ось і ви! — вигукнув сквайр. — А доктор ще вчора приїхав з Лондона. Браво! Тепер уся команда на місці.

— О сер! — скрикнув я. — Коли ж ми відпливаємо?

— Відпливаємо? — перепитав він. — Завтра!

Що я почув, сидячи в діжці з-під яблук

— Ні, не я, — казав Сілвер. — Флінт був капітаном. А я був за старшого матроса, це через свою дерев'янку. Ноги я збувся у тій самій баталії, де старий П'ю збувся своїх баньок. Мені відтяв ногу вчений хірург з коледжу, напханий латиною та всякою такою всячиною. Але його теж опісля повісили в Корсо-Касле, як собаку, сохнути на сонці разом з іншими... То були Робертові люди, і все спричинилося тим, що вони міняли назви своїх суден — то воно тобі «Королівська фортуна», то якось інакше зветься. А по-моєму, як судно охрестили, так його й треба завше звати. Ми не міняли назви «Кассандри», і вона щасливо довезла нас усіх з Малабару після того, як Інгленд захопив віце-короля Індії. Так само було й зі старим «Моржем» Флінтовим, що весь просяк кров'ю і мало не тонув од золота.

— Ну ж і молодчага цей Флінт — другого такого й на світі немає! — захоплено вигукнув наймолодший з наших матросів.

— Девіс, кажуть, був незгірший, — відказав Сілвер. — Та я ніколи не плавав з ним — плавав спершу з Інглендом, тоді з Флінтом, оце й усе моє моряцтво. А тепер, можна сказати, я вибрався в море на свою руч. В Інгленда мені перепало дев'ять сотень фунтів, і ще у Флінта дві тисячі. Це непогано як на простого матроса. І всі грошенята лежать у банку, ще й прибуток дають. Головне тут — не так заробити, як заощадити, ось що я вам скажу... Бо де тепер Інглендові люди? Не знаю. А Флінтові? Ну, більшість їх на цьому судні, та ще й раді, як їм бодай пудинг перепадє, бо ж декотрі навіть старцювали перед тим. Старий П'ю, втративши зір, а з ним, можна сказати, й сором, тринькав за рік по тисяча двісті фунтів, наче той лорд з парламенту. А де він тепер? Помер і гние у землі. Але ж останні два роки, хай йому чорт, він пухнув з голоду! Він жебрачив, крав, став горлорізом і все одно жив таки надголодь, хай йому всячина!

— Як так, то нема чого й піратом бути! — озвався молодий матрос.

— Коли хто дурень, то й справді нема чого, — мовив Сілвер. — Хоча тебе це не тичеться: ти хоч і молодий, але метикуватий. Я це зразу прикмітив, тож я розмовлятиму з тобою як чоловік з чоловіком.

Можете уявити собі моє обурення, коли я почув, як цей пройдисвіт улещує іншого тими самими словами, що й мене! Якби спромога, я б, здається, убив його на місці! Тим часом Сілвер вів далі, не маючи й гадки, що його підслуховують.

— Так воно ведеться з джентльменами фортуни¹. Життя їхнє нелегке, раз у раз їм загрожує шибениця, зате наїдків і напиктів у них донесхочу, як у півнів-перебійців. У плавання вони відходять, маючи хіба сотню мідяків у кишені, а вертаються з сотнями фунтів. Але ті гроші розтринькують на пиятику й гульки, і знов у море вирушають майже голяка. От у мене інший звичай. Я складаю свої гроші потроху в різних місцях, аби ні в кого підозри не виникло. Мені, вважай, вже півста років. Коли повернуся з цього рейсу, то заживу як справжній джентльмен. І пора вже, кажеш? Що ж, я й до цього пожив непогано: ніколи не відмовляв собі ні в чому, чого душа жадала, спав м'якенько, їв солодко — тільки в морі булава часом скрута. А з чого я починав? З простого матроса, як і ти.

— Гаразд, — зауважив його співрозмовник, — але ж тепер плакали усі ваші грошенята. Ви ж не насмілитесь і носа поткнути до Бристоля після цього рейсу!

— А де, по-твоєму, лежать мої гроші? — насмішкувато перепитав Сілвер.

— У Брістолі, в банках та інших таких закладах, — відповів матрос.

— Лежали там, — сказав кухар. — Лежали там, коли ми знімалися з якоря. Але моя стара уже їх усі забрала відти. І «Підзорну Трубу» продала разом з усім манаттям. А сама перебралася на домовлене місце, аби чекати там на мене. Я б сказав тобі, де саме, бо тобі довіряю, та боюся, інші образяться, чом їм не сказав.

— А своїй старій ви довіряєте?

— Джентльмени фортуни, — відказав кухар, — звичайно, не дуже довіряють один одному і мають на це підстави далєбі. Але мене обдурити не так легко. Хто спробує підставити мені ніжку, той не довго житиме на одному світі зі старим Джоном. Одні боялися П'ю, інші боялися Флінта. Але мене боявся сам Флінт! Боявся мене, хоч і пишався мною... А у Флінта були ж

¹ «Джентльмени фортуни» — прізвисько піратів.

одчайдухи з одчайдухів — сам диявол не наважився б піти з ними у чисте море. Що ж, я бо не хвалько, і ти сам бачиш, яка в мене товариська натура. Але коли я був за старшого матроса, старі Флінтові пірати слухались мене, мов ягнята. Ого-го, на кораблі старого Джона кожен знав своє місце!

— Правду кажучи, — промовив молодий матрос, — спершу, до цієї розмови, мені ваша справа була зовсім не до смаку, Джо-не. Але тепер — ось моя рука, я згоден.

— Ти хоробрий хлопець, та й метикуватий, — відповів Сілвер, так міцно тиснучи руку матросові, що аж діжка гойднулася. — З тебе буде такий знакомитий джентльмен фортуни, якого ще не бачили мої очі.

Тільки тепер я почав розуміти зміст їхніх словечок. «Джентльменами фортуни» вони називали просто піратів, а розмова, що я її підслухав, була прикінцевим актом спокушання чесного матроса, можливо, останнього такого в команді. Невдовзі, однак, мені довелося переконатися в тому, що він не останній, — це коли Сілвер тихенько свиснув, і до діжки підсів ще хтось.

— Дік уже пристав, — сказав Сілвер.

— О, я знав, що Дік пристане, — почув я голос стерничого Ізреєла Гендса. — Він не дурень, наш Дік. — Гендс пожував тютюн, сплюнув і мовив далі: — Послухай, Тулубе, я хочу знати одне: скільки ще часу мусимо ми тупцюватися без діла? Присяйбі, мені вже до смерті осточортів капітан Смоллет! Я хочу жити в капітанській каюті, хочу їсти їхні маринади, пити їхні вина!

— Ізреєле, — сказав Сілвер, — у тебе ніколи не було багато клепок. Але слухати ти можеш, — принаймі вуха в тебе для цього досить довгі. Так ось що я тобі скажу: ти й далі спатимеш у кубрику, працюватимеш, скільки треба, не задиратимешся й не пиячитимеш, поки я не подам знаку. Покладись у всьому на мене, синку.

— Та я ж хіба що? — пробурмотів стерничий. — Я тільки запитую — коли? Тільки й того.

— Коли, хай йому чорт! — зірвався Сілвер. — Ну та гаразд, якщо хочеш знати, я тобі скажу. Якомога пізніше, ось коли!

Ми маємо першорядного моряка капітана Смоллета, що веде судно, куди нам треба. Маємо сквайра й лікаря з картою, тільки де ця карта, я не знаю. Та й ти теж не знаєш. Так от, нехай сквайр і лікар знайдуть скарби й допоможуть нам перенести їх на судно, хай їм чорт! А тоді побачимо. Коли б я був певен у таких собачих дітях, як ви, я дозволив би капітанові Смоллету провезти нас ще й пів зворотного шляху, і тільки тоді почав би діяти.

— Я гадаю, ми й самі непогані моряки, — докинув Дік.

— Непогані матроси, ти хочеш сказати! — гримнув на нього Сілвер. — Ми можемо тримати курс. А хто зможе його правильно прокласти? Ви, джентльмени, всі до одного тут наплутаєте. Коли б моя воля, то я дозволив би капітанові Смоллету довести нас назад хоча б до пасатів. Тоді нам уже нічого було боятися хибних розрахунків і що доведеться видавати прісну воду по ложці на день. Але ж я знаю, що ви за одні. Тому я покінчу з ними на острові, тільки-но вони перетягнуть скарби сюди, на судно, хоча й шкода. Та що ж, як ви такі, аби скорше потрапитись до горілки — це все ваше щастя. Як на правду, то мене аж верне, коли подумаю, що повертатись доведеться з такими типами, як ви.

— Припни язика, Довгоджоне! — скрикнув Ізреєл. — Хто ж тобі перечить?

— Та хіба я мало бачив великих кораблів, що їх обібрали до нитки? І хіба мало отаких молодців, що їх повісили сушитись на сонці? — вигукнув Сілвер. — І все через те, що надто квапились, квапились, квапились. Чуєте ви мене? Я бував у бувальцях на морі й дечого навчився. Коли б ви тільки вміли тримати правильний курс і не лізти на рога, ви б у каретах роз'їжджали. Та де вам! Знаю я вас! Завтра ж насмокчетесь рому — і на шибеницю!

— Усі знають, що в тебе язик підвішений, мов у попа, Джоне. Але ж були й інші, які незгірш за тебе вміли орудувати й кермувати, — сказав Ізреєл. — Проте вони не дерли так носа, бо й самі любили розважитись, і іншим не заважали.

— Це правда, — відповів Сілвер. — Але де вони тепер? Такий був П'ю — і помер жебраком. Флінт теж був такий — і помер від рому в Саванні. Та що там казати, ладні були хлопці, тільки де вони тепер, ось у чім клопіт!

— А все-таки, — поцікавився Дік, — що ми з ними зробимо, коли запопадемо їх?

— Отакого я люблю! — захоплено вигукнув кухар. — Оце діло. А що, по-твоєму, слід зробити? Висадити їх на безлюдний острів? Так робив Інґленд. Чи перерізати, наче свиней? Так робили Флінт і Біллі Бонс.

— Біллі знався на цьому, — сказав Ізреєл. — «Мертві не кусаються», — любив примовляти він. Ну а тепер він сам мертвий і може на собі перевірити свої слова. Так, Біллі мав тверду руку на ці справи.

— Атож, — погодився Сілвер, — тверду й нещадну. Але я прошу мати на увазі, — чоловік лагідний, як справжній джентль-

мен. Хоча цього разу вже не до жартів. І як треба, то треба, браття. Тож я голосую за смерть. Не хочу я, щоб до мене, коли я сидітиму в парламенті й роз'їжджатиму в кареті, вдерся непроханим гостем, мов біс до ченця, один з тих позивайлів, що там у каюті. А зараз треба чекати, ось що я вам скажу. Та коли наспіє час — діяти безоглядно!

— А ти таки молодець, Джоне! — вигукнув стерничий.

— Скажеш це, Ізреєле, коли побачиш мене в ділі, — відповів Сілвер. — Я вимагаю тільки одного для себе — Трелоні. Я хочу скрутити цими руками його баранячу голову!.. Діку, — звернувшись раптом до молодого матроса, — голубе, дістань-но мені з діжки яблуко — промочити горлянку.

Можете собі уявити, як я вжахнувся! Я хотів був вискочити з діжки й тікати чимдуж, але не зміг — так сильно калатало в мене серце й тремтіли ноги. Дік уже підвівся, та хтось його наче зупинив, і почувся голос Гендса:

— Стривай. Якого дідька смоктати цю гниль, Джоне? Дозволь нам краще збігати по ром.

— Діку, — сказав Сілвер, — я тобі довіряю. Тільки май на увазі: я зробив позначку на барильці. Ось тобі ключ. Наточи кухля і катай сюди.

Хоч який я був нажаханий, а все-таки мимоволі згадав у ту мить Еррова й зрозумів, звідки він діставав спиртне, що звело його зі світу.

Тільки-но Дік пішов, Ізреєл почав щось тихо говорити на вухо Сілверові. Я розчув лише кілька уривчастих слів, але й цього було досить, бо я виразно вловив суть багатозначного речення: «Ніхто більше не згоден».

Отже, серед команди лишалися ще вірні нам люди!

Коли Дік повернувся, всі троє по черзі сьорбнули з кухля. Один проголосив тост «за щастя», другий — «за старого Флінта», а Сілвер навіть проспівав:

За нас і за щастя! Тримайтесь, хлоп'ята!

За вітер погожий і здобич багату!

У діжці посвітлішало. Глянувши вгору, я побачив, що зійшов місяць і кинув срібне світло на верхівку бізань-щогли¹ та фок-зейль². І майже в цю саму хвилину пролунав голос вахтового:

— Земля!

¹ Бізань-щогла — кормова щогла корабля.

² Фок-зейль — нижнє пряме вітрило першої щогли корабля.

1. Виразно прочитайте листа Джона Трелоні.

2. Які факти, викладені в ньому, вам видалися підозрілими? Чому?

3. Який настрій оволодіває Джімом у зв'язку з майбутньою подорожжю? Як це його характеризує?

4. Від імені Джіма стисло перекажіть розділ XI.

5. Як ви розумієте вислів «джентльмени фортуни»? Хто і чому себе так називав?

6. Поміркуйте, чи можна було запобігти появі на судні піратської команди.

7. Намалюйте ілюстрацію до епізоду, який сподобався вам найбільше.

Джим розповідає Смоллету, Лівсі і Трелоні про піратську змову. Капітан пропонує зачекати слушної нагоди, щоб першими напасти на піратів. За попередніми розрахунками, з двадцяти шести членів команди на боці Сілвера може опинитись дев'ятнадцять чоловік. Частина матросів разом з корабельним коком висаджується на острові. З ними непомітно пробирається на берег і Джим Гокінс.

Частина третя

МОЇ ПРИГОДИ НА БЕРЕЗІ

Розділ XV

Людина з острова

З крутого укусу дощем посипалися дрібні камінці, шурхітливо підстрибуючи між деревами. Я мимохідь озирнувся в той бік і побачив щось темне й волохате, що вмить сховалося за стовбуром сосни. Що то було — ведмідь, людина чи мавпа — я не встиг розгледіти. З жаху перед цією новою небезпекою я застиг на місці.

Отже, обидва шляхи мені перетято. На березі мене ждуть убивці, а в лісі чатує це дике створіння. Але, не вагаючись ні хвилини, я віддав перевагу відомій небезпеці перед невідомою. Навіть Сілвер почав здаватись мені не таким страшним, як ця

невідома лісова потвора, тимто я завернув назад і, раз по раз оглядаючись, побіг у напрямі до шлюпок.

Однак дивна істота з'явилася знову; оббігши збоку, вона опинилась поперед мене. Я був дуже стомлений, та коли б і не це, все одно не міг би змагатись на швидкість з таким супротивником. Це страхіття перебігало від стовбура до стовбура так прудко, як олень, тримаючись весь час на двох ногах, мов людина, хоч і згиналося майже навпіл. Проте — це таки була людина, я в цьому більше не сумнівався.

Мені згадалось усе, що я чув про людоджерів, і я вже ладен був загукати на допомогу. Але думка, що переді мною все-таки людина, нехай і дика, стримала мене, а страх перед Сілвером знов побільшав. Я зупинився, обмірковуючи, як би його втекти, і раптом згадав про свого пістоля. Коли я впевнився, що маю захист, у серці в мене ожила мужність, і я рішуче подався назустріч дикому островикові.

Він уже причаївся за іншим деревом і стежив за мною. Побачивши, що я прямую в його бік, він вийшов з-за стовбура і ступив крок до мене. Потім завагався, трохи позадував і враз бухнув навколішки й благальне простяг вперед руки, чим страшенно мене здивував і вразив.

Я знову зупинився.

— Хто ви такий? — запитав я.

— Бен Ган, — відповів він хрипким і скреготливим голосом, що нагадував іржавий замок. — Я бідолашний Бен Ган. Я вже три роки не балакав з жодною християнською душею.

Тепер я побачив, що він був такої ж білої раси, як і я, і навіть мав досить приємні риси обличчя. Тільки шкіра його так засмалилась на сонці, що аж губи в нього почорніли, а ясні очі надзвичайно гостро проступали на темному обличчі. Він був обідранцем з обідранців. Одяг його складався з парусинового лахміття та решток матроської роби; це руб'я трималося купи завдяки цілій системі всіляких застібок, мідних гудзиків, паличок і петель з просмоленого мотузка. Єдиною тривкою річчю з усього його обладунку був черес з мідною пряжкою.

— Три роки! — вигукнув я. — Ваше судно зазнало аварії?

— Ні, братику, — відповів він. — Мене тут висадили.

Я чув про цю жадливу кару в піратів: провинного висаджували на якийсь безлюдний далекий острів і кидали там напризволяще, давши рушницю й трохи пороху.

— Висадили три роки тому, — провадив він далі. — І живу я відтоді, годуючись козлятиною, ягодами та устрицями. Хоч би куди людину закинуло, скажу я тобі, скрізь вона дасть собі раду. Але, братику, серце моє стужило за християнською їжею. Може, у тебе є шматочок сиру з собою, га? Нема? Скільки довгих ночей снівся мені сир — підсмажений, на скибочці хліба... Прокидався, а його нема.

— Якщо я тільки потраплю назад на судно, — відказав йому я, — ви матимете отакенну голову сиру!

Увесь цей час він обмацував мою куртку, погладжував мені руки, розглядав мої черевики й радів, наче дитина, що бачить подібну до себе істоту. Але, почувши останні мої слова, островик зиркнув на мене трохи сполохано.

— Кажеш, якщо потрапиш назад на судно? — повторив він за мною. — А хто ж тобі може завадити?

— Та вже ж не ви, звичайно, — відповів я.

— Атож, братику! — скрикнув він. — Слухай, а як тебе звати?

— Джім, — сказав я йому.

— Джім, Джім... — вимовив він раз і другий, вочевидь дуже задоволений. — Знаєш, Джіме, жив я давніше так, що сором і казати. Ось, приміром, дивлячись на мене, хіба ти можеш повірити, що в мене була доброчестива мати? — поспитав він.

— Це таки справді важкувато... — погодився я.

— А отже, таки вона була дуже доброчестива, — провадив він. — І я ріс чемним хлопчиком, що міг відторохтіти цілого катехізиса навіть без зупинки. А ось тепер, бач, до чого дійшло — хоч почалося це, ще коли я малим бігав гратись у мідяки на могильних плитах. Атож, почалося з цього — мати моя, доброчестива жінка, перестерігала, що воно добром не кінчиться, і таки вийшло по її слову! Але само провидіння закинуло мене сюди. В самоті на цьому острові я передумав усе й навернувся до благочестя. Тепер мене вже не звабиш ромом, хоча від чарчини на щастя я й не відмовлюся, коли буде нагода... Я тепер вирішив стати чесною людиною, і мене з цього не зіб'єш. А ще, Джіме, — він озирнувся на всі боки і стишив голос до шепоту: — Я тепер — багатій!

Цю мить мені стало ясно, що бідолаха збожеволів у своїй самотності. Певно, ця думка відбилася на моєму обличчі, бо, глянувши на мене, він гарячково повторив:

— Багатій! Багатій! Послухай, Джіме, я й тебе виведу в люди! Ох, Джіме, ти благословлятимеш свою зорю за те, що перший спіткав мене! — Та раптом лице йому спохмурніло, він стис мені руку й застережливо підніс вказівного пальця. — Скажи мені правду, Джіме. Це не Флінтів корабель?

Мене враз осяяла думка: це ж він може бути нам спільником! І я поспішив відповісти йому:

— Ні, це не Флінтів корабель. Флінт помер. Але я скажу вам правду, як уже зайшла про це мова: у нас на борту є кілька чоловік з його команди. І це — велике лихо для всіх нас.

— Але ж там нема... людини... на одній нозі? — насилу вивушив він із себе.

— Сілвера? — перепитав я.

— Атож, Сілвера, — підтвердив він. — Це його ім'я.

— Він у нас за кухаря. І перший заводіяка.

Бен Ган усе ще тримав мене за руку і при цих словах мало не скрутив її.

— Якщо тебе підіслав Довгий Джон, — сказав він, — то мені капець, я це знаю. Але чи ти уявляєш, де ти сам опинився?

Водномить я зважив, що мені робити, і замість відповіді розповів йому про всю нашу подорож і про те, в якому важкому становищі ми опинилися. Він вислухав усе це з жадібною цікавістю і, коли я закінчив, погладив мене по голові.

— Ти добрий хлопак, Джіме, — сказав він. — Але зараз ви всі зав'язані мертвим вузлом, далєбі. Що ж, ти можеш здатися на Бена Гана — Бен Ган знає, що робити. А як ти гадаєш, чи добре поставиться сквайр до того, хто допоможе йому виплутатися з такої біди?

Я сказав йому, що сквайр — найзичливіша людина у світі.

— Воно-то, може, й так, — відказав Бен Ган, — але я не збираюся просити в нього лакейської лівреї чи посади брамника. Мене це не приваблює, Джіме. Я хочу знати інше: чи згодиться він дати мені хоча б тисячу фунтів з тих грошей, які, можна сказати, й без того мої?

— Певно, що згодиться, — сказав я. — Кожному матросові припадає своя пайка.

— І він одвезе мене на батьківщину? — спитав Бен, пильно вдивляючись у моє обличчя.

— Аякже! — вигукнув я. — Сквайр — справжній джентльмен. До того ж, коли ми здихаємось цих розбишак, ваша поміч на судні нам дуже знадобиться.

— Отже, — сказав він, — ти так гадаєш. І зітхнув з неабиякою полегкістю.

— А тепер ось що я тобі скажу, — провадив він далі. — Ось що я тобі скажу, і ні слова більше. Я був матросом у Флінта, коли він закопував скарби — він і ще шестеро здорових моряків. Вони пробули на березі майже тиждень, а ми залишалися на старому «Моржі». Аж це одного дня почули ми сигнал з берега й тоді побачили шлюпку, в якій сидів сам-один Флінт, і голова в нього була зав'язана синім шарфом. Сонце саме сходило, і Флінт був блідий, як смерть. Але він був живий, а решта шестеро були вбиті... Вбиті й закопані на острові. Як він упорав їх, ніхто з нас на судні так і не дізнався. Чи в них там була бійка, чи вбивство, чи нагла смерть, та він один здолав шістьох!.. Біллі Боне був тоді за штурмана, а Довгий Джон за старшого матроса. І вони спитали його, де сховано скарби. «Чого ж, — сказав він їм, — можете зійти на берег, коли хочете, і пошукати, де вони. Але, хай мене грім поб'є, коли судно чекатиме на вас!» Отак він їм сказав, той Флінт. А за три роки я вже плавав на іншому судні. І знову ми побачили цей острів. «Хлопці, — кажу я, — тут Флінт закопав свої скарби. Пристаньмо до берега та пошукаймо їх». Капітанові це не сподобалося, але всі матроси були за мною, і ми зійшли на берег. Дванадцять днів ми шукали, і з кожним днем вони дивились на мене все лютіше, а тоді одного ранку всі матроси вернулися на судно. А мені сказали: «Ти, Бенджаміне, залишайся тут. Ось тобі мушкет, лопата й кайло... Залишайся собі й шукай Флінтові гроші».

Звідтоді, Джіме, я вже три роки живу тут і ні разу не бачив християнських харчів. Ти тільки глянь на мене, глянь! Чи ж схожий я на шибайголову-матроса? Ні, кажеш? Бо я ж таки справді не був ним ніколи, атож.

Сказавши це, він якось дивно підморгнув і боляче вщипнув мене за руку.

— Отак і скажи своєму сквайрові, Джіме: Бен і не був ніколи схожий на шибайголову-матроса, — провадив він далі. — І ще скажи, що Бен три роки жив сам на острові, день і ніч, у погоду й негоду, і часом, може, думав про молитву (так і скажи), і часом, може, згадував свою стареньку матір, дай Боже, щоб вона була жива (так і скажи), але здебільша бідолашний Ган (так і скажи йому), здебільша він заклопотаний був іншою справою. І, кажучи це, вщипни його отак, як я.

І він знову з дуже втаємниченим виглядом ущипнув мене.

— А тоді, — мовив він далі, — тоді скажи йому таке: Ган — чесний чоловік (так і скажи), і він радше покладеться на врод-

женого джентльмена — а так, так, — ніж на тих джентльменів фортуни, до яких колись належав і сам.

— Гаразд, — сказав я. — Але я не дуже второпав, що ви мені товкмачили. Та це однак ні до чого, бо ж хтозна, як мені дістатись на судно.

— Атож, це таки заморока, — погодився він. — Та в мене є човен, якого я зробив сам власноруч. Його сховано під білою скелею. Як не буде іншого способу, можна спробувати ним, коли смеркне... Тс-с!.. — скрикнув він раптом. — Що це таке?

Над островом лунко прогрімів гарматний постріл, хоч до заходу сонця лишалася ще година чи й дві.

— Вони почали бій! — вигукнув я. — За мною! І я прожогом гайнув до стоянки шхуни, забувши всі свої страхи. Обіч мене легко й швидко біг островик у саморобних взувачках із козячої шкури.

— Ліворуч, ліворуч, — проказував Бен Ган. — Бери ліворуч, братику Джіме! Ближче до дерев! Отут я вперше забив козу. Тепер кози сюдою не сходять, а тримаються гір, тому що бояться Бенджаміна Гана... Ага! Ось і кладовище! Бачиш могили? Я часом приходив сюди, коли мені здавалося, що неділя, і молився. Звісно, це тобі не каплиця, але все-таки тут якось урочистіше. Хоч я був сам-один, без капелана, без Біблії, без хоругов...

Отак, на бігу, він усе торочив, хоч не мав від мене жодної відповіді, та й не сподівався її.

Після гарматного пострілу довший час було тихо, а тоді почувся випал з рушниць.

Потім запала тиша, і я побачив, як попереду над лісом, десь так за чверть милі від нас замайорів британський прапор.

Частина четверта

ЧАСТОКІЛ

Розділ XXI

Атака

Тільки-но Сілвер зник, капітан, який увесь час не зводив з нього очей, обернувся до будинку й завважив, що на своєму посту стоїть лише Грей. Тоді ми вперше побачили капітана таким розгніваним.

— На місця! — гримнув він. І коли ми шугнули на свої пости, промовив: — Грею, я запишу твоє ім'я до корабельного журналу. Ти виконував свій обов'язок як справжній моряк. Містере Трелоні, я дивуюсь вам, сер. Докторе, таж ви носили

військовий мундир! Якщо так ви служили й біля Фонтенуа, сер, то краще б ви сиділи вдома.

Лікарева вахта стала до стрільниць, а решта заходилася набивати запасні мушкети. Всі ми почервоніли, бо ж були такі винуваті.

Деякий час капітан спостерігав усе це мовчки, а тоді знову заговорив:

— Я, друзі, як то кажуть, випалив по Сілверові з усіх гармат. Навмисне допик його до живого. Він погрожував, що не мине й години, як нас атакують. Ви знаєте, що числом їх більше, зате ми сидимо в укріпленні, а хвилину тому я міг би навіть сказати, що в нас перевага і в дисципліні. Я не маю найменшого сумніву, що ми можемо перемогти їх, якщо ви цього захочете.

Потім він обійшов усіх нас і визнав, що тепер усе гаразд.

У двох коротких стінах блокаузу — північній і західній — було тільки по дві стрільниці; у південній, де ранок, теж дві, а в північній — п'ять. На сімох чоловік ми мали двадцять мушкетів. Дрова ми склали в чотири штабелі — по одному біля кожної стіни, — і на них, як на столи, примістили бойові припаси й по чотири набиті мушкети, щоб мати їх напохваті. Посередині приміщення лежали кортики.

— Загасіть вогонь, — звелів капітан. — Уже не холодно, а дим тільки очі їсть.

Містер Трелоні виніс на подвір'я залізну жарівню й розкидав жарини серед піску.

— Гокінс ще не снідав... Гокінсе, візьми свій сніданок і поїж на посту, — вів далі капітан Смоллет. — Жвавіше, хлопче, тобі не завадить підкріпитись. Гантере, налий усім по чарці бренді.

Поки ми виконували це все, капітан обміркував план оборони.

— Ви, докторе, станете біля дверей, — мовив він нарешті. — Пильнуйте, але не вистромляйтесь: стійте всередині й стріляйте з дверей... Ти, Гантере, будеш зі східного боку, а ти, Джайсе, — із західного. Містере Трелоні, вам як найкращому стрільцеві, — вам з Греєм припаде найдовша північна стіна, де п'ять стрільниць: звідти основна небезпека. Якщо вони підступлять до блокаузу й почнуть стріляти крізь них, справи наші будуть кепські. Ми з тобою, Гокінсе, ніякі стрільці, тож ми будемо набивати мушкети й допомагати іншим.

Капітан мав слушність: вже було не холодно. Сонце, ледве підбившись над верхи дерев, своїм світлом залляло весь пагорб і розігнало болотні випари. Пісок став гарячим, а на колодах блокаузу виступила розтоплена смола. Ми поскидали куртки

та сурдути, порозстібали коміри сорочок і засукали рукава по самі плечі. Кожен стояв на своєму посту, знемагаючи від спеки й напруги.

Так минула година.

— Хай йому чорт! — сказав капітан. — Стає нудно, як у мертвий штиль. Ану, Грей, засвисти, чи що — може, вітер прикличеш!

І саме цю хвилину з'явилися перші ознаки того, що починається атака.

— З вашого дозволу, сер, — спитався нараз Джойс, — коли я побачу кого-небудь, то чи стріляти?

— Аякже! — крикнув капітан.

— Дякую, сер, — так само спокійно й чемно відповів Джойс. Нічого поки що не трапилось, але це Джойсове запитання змусило нас усіх насторожитись і напружити зір і слух. Стрільці піднесли мушкети, а капітан стояв серед блокаузу, міцно ступивши губи й насупивши брови.

Так збігло кілька секунд. Раптом Джойс просунув мушкета в стрільницю і пальнув. Не встигла ще завмерти луна від цього пострілу, як з лісу навсбіч знялася запекла стрілянина — кулі летіли одна за одною, мов гуси вервечкою. Кілька їх влучило в колоди блокаузу, але жодна не потрапила всередину.

Коли ж розвіявся пороховий дим, навколо частоколу й у лісі стало знову тихо й порожньо, як і передніше було. Жодна гілка не погойдувалась, жодна цівка рушниці не поблискувала, виказуючи присутність наших ворогів.

— Поцілів? — спитав капітан.

— Ні, сер, — відповів Джойс. — Мабуть, ні, сер.

— Добре, хоч правду кажеш, — пробурмотів капітан Смоллет. — Набий мушкета йому, Гокінсе. Скільки пострілів було з вашого боку, докторе?

— Я знаю точно, — відповів доктор Лівсі. — З цього боку було три постріли. Я бачив три спалахи: два поруч, а один далі на захід.

— Три! — повторив капітан. — А скільки у вас, містере Трелоні?

Але тут відповісти було нелегко. З північного боку стріляли багато: сквайр нарахував сім пострілів, а Грей вісім чи дев'ять. З заходу й сходу пальнули тільки по разу. Отже, атаки слід було чекати з півночі, а з інших боків стріляли тільки щоб відвернути нашу увагу. Проте капітан Смоллет не змінив розміщення наших сил, міркуючи так: якщо заколотники перескочать через частокіл, вони зможуть захопити порожні бійниці й перестріляти нас усіх, мов щурів, у нашій власній фортеці.

А втім, нам не дали багато часу розмірковувати. З півночі раптом розлігся гучний крик, і невеличкий гурт піратів вискочив з лісу й побіг прямо до частоколу. Ту саму мить із заростей знов заторохкотіли постріли, і одна куля, влетівши в двері, розтрощила лікарів мушкет. Нападники швидко, наче мавпи, подерлися через частокіл. Сквайр і Грей стріляли раз за разом. Троє з нападників упали: один у загороду, а двоє — по той бік. Щоправда, один з них був, мабуть, наляканий, а не поранений, бо відразу ж схопивсь на ноги й зашився між дерев.

Двоє лежали на землі, один утік, але чотирьом таки пощастило перелізти через частокіл всередину. Решта піратів — сім чи вісім чоловік, що засіли в хащах і мали, очевидячки, по кілька мушкетів, — безугаву обстрілювали блокгауз, не завдаючи нам, однак, ніякої шкоди.

Четверо нападників з вереском кинулися до блокгаузу, підбадьорювані вигуками своїх товаришів з лісу. Ми кілька разів вистрілили в них. Але в поспіху наші стрільці, здається, ні разу не влучили. В одну мить четверо піратів збігли на пагорб і насіли на нас.

Із середньої стрільниці виткнулася голова Джоба Ендерсона, боцмана.

— Бий їх! Бий! — рикнув він громохким голосом.

Ту ж мить другий пірат, ухопивши за цівку Гантерів мушкет, вирвав його і так стусонув Гантера кольбою, що сердега непритомний упав на підлогу. Третій пірат, непомітно оббігши навкруг будівлі, зненацька з'явився у дверях і замахнувся кортиком¹ на лікаря.

Ми опинилися в такому становищі, в якому недавно були наші вороги. Ще хвилину тому ми стріляли з укриття в незахищених піратів, тепер же під прикриттям були вони, а ми не могли відповідати на їхні постріли.

Рятувало нас трохи те, що блокгауз заволокло порохом димом. У вухах у мене аж гуло від цього шарварку, криків і стогонів, від пістольних пострілів.

— Надвір, хлопці, на відкриту місцину! Кортики! — загукав капітан.

Я схопив з підлоги кортика. Хтось інший, теж хапаючи кортика, різонув мене по пальцях, але я навіть не відчув болю. Я вискочив з дверей на денне світло. Слідом за мною вихопився ще хтось, але хто — я не помітив. Просто перед моїми очима лікар гнав схилом того пірата, що на нього напав; я бачив, як він

¹ Кортик — холодна колюча зброя у вигляді вузького гранчастого клинка.

уловив момент і так угатив його кортиком, що той гепнувся навznak з чималою раною через усе обличчя.

— Круг будинку, хлопці, круг будинку! — гукнув капітан; голос його — я помітив це, незважаючи на загальну метушню, — якось змінився.

Машинально скорившись наказові, я з кортиком над головою завернув за ріг блокгаузу, де раптом наскочив на Ендерсона. Він голосно вереснув, і кортик його зблиснув на сонці. Я не встиг навіть злякатись, але, ухилиючись від удару, спіткнувся на сипкому піску і покотився сторчголов з пагорба.

Коли я вибігав з блокгаузу, то побачив, як інші пірати перелазили через частокіл, щоб таки доконати нас. Один з них, у червоному ковпаку, із кортиком у зубах, уже був на огорожі й перекинув ногу стрибнути. Усе це скоїлося так швидко, що, коли я схопився на ноги, пірат у червоному ковпаку ще сидів у тій самій позі, а голова другого тільки вистромилася з-за частоколу. І все-таки за цей короткий проміжок бій скінчився, і перемога була за нами.

Грей, що вискочив з блокгаузу слідом за мною, вбив на місці здорованя-боцмана, перш ніж той встиг отямитись після невдалого удару по мені. Другого пірата підстрелили біля бійниці в ту мить, коли він ціляв усередину блокгаузу; тепер він лежав на піску, конаючи, пістоль ще курився в його руці. Третього в мене на очах уклав лікар. З чотирьох піратів, які перелізли через паркан, живим лишився тільки один: покинувши кортика на бойовищі, він хапався перелізти назад, аби уникнути неминучої смерті.

— Стріляйте! Стріляйте з будинку! — гукнув лікар. — А ви, хлопці, швидше під захисток!

Та на слова його ніхто не зважав, ніхто не стрельнув, і останній з нападників вільно собі переліз через частокіл і сховався, як і всі інші, в лісі. За хвилику нападницький гурт зник і біля блокгаузу лишилося лежати п'ятеро: четверо по цей бік огорожі й один ззовні.

Лікар, Грей і я кинулися всередину будівлі. Пірати, котрі ще живі, могли щохвилини повернутись туди, де вони покидали свої мушкети.

Коли порохований дим розвіявся, ми побачили, як дорого коштувала нам перемога. Гантер лежав непритомний біля своєї стрільниці; у Джойса була прострелена голова, і він уже не ворушився. А посеред приміщення сквайр підтримував капітана; вони обидва були страшенно бліді.

- Капітана поранено! — сказав містер Трелоні.
— Пірати втекли? — запитав містер Смоллет.
— Хто міг, той таки втік, — відповів лікар. — Але п'ятеро з них уже ніколи не зможуть бігати.
— П'ятеро! — скрикнув капітан. — Ну, це вже краще. Вони втратили п'ятьох, а ми трьох; отже, нас тепер четверо проти дев'яти. Це краще, ніж спочатку, коли нас було семеро проти дев'ятнадцятьох¹.

Прагнемо бути творчими читачами

- 1. Виразно прочитайте перші три абзаци розділу XV.
- 2. Які художні засоби допомагають нам уявити дикого островика?
- 3. Підготуйте розповідь від імені Бена на тему «Зустріч із Джімом».
- 4. Кого з літературних героїв вам нагадав Бен Ган? Чим саме?
- 5. Перекажіть розділ «Атака».
- 6. Спробуйте передбачити, як далі розгортатимуться події.

Джім знаходить човен Бен Гана і на ньому підпливає вночі до «Еспаньйоли», де зустрічається з пораненим піратом Гендсом. Той допомагає хлопцю посадити шхуну на міліну і нападає на Джіма. Захищаючись, юнга вбиває пірата. Джім повертається до місця, де залишив своїх друзів. Тут на нього чекає неприємна несподіванка.

Частина шоста

КАПІТАН СІЛВЕР

Розділ XXVIII

У ворожому таборі

Червонаве світло смолоскипа, осяявши середину блокгаузу, підтвердило найгірші з моїх здогадок. Пірати захопили будинок і всі наші припаси — і барильце з бренді, і солонина, і мішки з сухарями були на тому самому місці. Але мене вжахнуло те, що жодного бранця я не побачив. Я міг подумати лише

¹ Насправді піратів на цей час лишилося тільки вісім чоловік, бо матрос, якого містер Трелоні підстрелив на борту шхуни, помер від рани того ж таки вечора. Але ми, звичайно, дізналися про це набагато пізніше (прим. Гокінса).

одне: що всі вони загинули! Серце моє затерпило в грудях. Чом я не лишився і не загинув разом з ними!

У блокаузі були всі шестеро піратів — більше ніхто з них не зостався живий. П'ятеро їх, з розчервонілими й опухлими обличчями, ледве очумавшись від п'яного сну, схопилися на ноги. А шостий тільки звівся на лікті. Мертвотно бліде лице й закривавлена пов'язка у нього на голові свідчили, що його поранено, і то зовсім недавно. Я пригадав, що під час нападу на блокауз одного з піратів підстрілили, і він сховався в лісі; мабуть, це він і був.

На плечі Довгого Джона сидів папуга й чистив дзьобом пір'я. Власник папуги здавався блідішим і суворішим, ніж звичайно. На ньому був усе той самий ошатний сурдут, у якому він приходив сюди пропонувати перемир'я, тільки тепер увесь завожений, вимащений глиною і подертий колюччям.

— Ти ба! — сказав він. — Та це ж сам Джім Гокінс, хай йому чорт! Завітав у гостину, га? Ну, то заходь, просимо до господи!

Він сів на барильце з бренді й почав натоптувати люльку.

— Подай мені вогню, Діку, — попросив він і, запаливши, мовив далі: — Дякую, друже. Можеш кинути головешку назад у багаття. А ви, джентльмени, не соромтеся й лягайте. Вам нічого стояти перед містером Гокінсом, він пробачить вашу нечемність, повірте! Отож ти, Джіме, — звернувся він до мене, витягаючи люльку з рота, — завітав до нас. Це вельми приємна несподіванка для бідолашного старого Джона! Я з першого погляду побачив, що ти спритний хлопець. Але цього від тебе я таки не сподівався, їй-бо!

На все це, ясна річ, я не відповів нічого. Притиснутий спиною до стіни, я намагався сміливо дивитись в очі Сілверові, хоч на серці у мене був чорний розпач.

А він невимушено пихнув люлькою раз-другий і поновив мову:

— Ну, коли ти вже тут, Джіме, то я скажу тобі, що в мене на думці. Ти мені завше був до душі, бо ти хлопець хвацький. Дивлячись на тебе, я згадую, що і я колись був такий молодий та гожий. Мені весь час хотілося, щоб ти пристав до нас, одержав свою частку скарбів і помер заможним паном, і ось ти, лебедик, і прийшов. Капітан Смоллет — чудовий моряк, це я завше кажу, тільки надто крутий щодо дисципліни. «Як треба, то треба», — вважає він, і цілком слушно. Тож ти маєш стерегтися капітана. Та й доктор лютий на тебе. «Невдячний поганець!» — ось що він про тебе сказав. Справа, виходить, така: вернутись назад до своїх тобі не можна, бо вони тебе не приймуть. І коли

ти не хочеш створити ще третю команду, себто лишитись на самоті, то мусиш пристати до капітана Сілвера.

Від слів піратових мені аж полегшало на душі: отже, мої друзі ще живі! І хоч я почасти повірив Сілверові, що вони й справді обурені моїм дезертирством, він мене більше врадував, аніж засмутив.

— Я вже й не кажу про те, що ти в наших руках, — провадив далі Сілвер, — бо ти й сам це бачиш. Але, як на мене, то краще переконати, ніж залякати. Коли тобі любо з нами — приєднуйся до нас, а коли ні, то так щиро й скажи, Джіме, по своїй волі. І хай дідько мене візьме, коли який моряк був одвертіший з тобою, як оце я!

— То я маю щось відповідати? — спитав я тремтячим голосом.

За його ледь глузливою балаканиною прочувалася смертельна загроза, і від цього щокі у мене розпашіли, а серце в грудях боляче стислося.

— Ніхто тебе, хлопче, не силує, — сказав Сілвер. — Зміркуй сам. Та й квапитись нам нікуди: бачиш, це ж так мило бути в твоєму товаристві!

— Ну що ж, — відповів я, трохи посмілішавши, — коли я маю вибирати, то ви повинні перше сказати мені, що тут сталося, чом ви тут і де тепер мої друзі.

— Що тут сталося? — похмуро бовкнув один з піратів. — На це треба добрячого розумаку, аби все доладу розшолопав!

— Стули свою халяву, поки тебе не питають! — брутально урвав його Сілвер. А тоді попереднім своїм поштивим тоном звернувся до мене: — Учора вранці, містере Гокінсе, — сказав він, — до нас прийшов доктор Лівсі з білим прапором. «Капітане Сілвере, — сказав він, — вас зраджено. Шхуна зникла». Що ж, воно й правда, як ми трохи були випили та пісень співали, то й не завважили нічого. Ніхто бо з нас не стежив за судом. Розглянулися ми — а побий мене грім, нема таки шхуни! Зроду-віку я не бачив таких ідіотських пик, як були тоді у наших хлопців, і ти можеш повірити, що моя була найідіотськіша. «Тож ідім на мирову», — сказав доктор. І ми пішли на мирову, я й він, і нам дісталися ваші припаси, ваша горілка, дрова, що ви назбирали, цей ваш блокгауз і вся ваша, як то мовиться, снасть від рей до кильсона¹.

¹ Кільсон — брус на днищі корабля.

А самі вони кудись подалися, я навіть не знаю куди.

Сілвер спокійно пахнув з люльки й мовив далі:

— А щоб ти не взяв собі в голову, ніби й тебе включили в мирову, то ось тобі, що було сказано наостанку: «Скільки вас лишилося?» — спитав я. — «Четверо, — відповів доктор, — і один з наших поранених. А щодо цього хлопчиська, то я не знаю, де він, чортяка, подівся, — так сказав доктор, — і не хочу знати. Він нам уже в печінках сидить!» Оце такі були останні його слова.

— І це все? — поцікавився я.

— Все, що тобі треба знати, синку, — відповів Сілвер.

— А тепер я маю вибирати?

— Та вже ж не інакше, — мовив Сілвер.

— Гаразд! — почав тоді я. — Я не такий дурний і добре знаю, що мене чекає. Та хай буде, що буде — мені все одно! Відколи я спіткався з вами, смерть мені не дивина. Але ось що я вам скажу, — мовив я, чимдалі більше збуджуючись. — По-перше, становище ваше погане: шхуну ви втратили, скарб втратили, людей своїх втратили. Вся ваша справа пропадає. І коли ви хочете знати, хто все це спричинив, то знайте: це я і ніхто інший. Я сидів у діжці з-під яблук того вечора, коли ми побачили землю, і я підслухав вас, Джоне, і тебе, Діку Джонсоне, і Гендса, що лежить тепер на дні моря, і не минуло й години, як я усе до слова переповів своїм друзям. А щодо шхуни, то це я перетяв якірну линву, це я вбив тих, кого ви залишили на борту, і це я відвів шхуну туди, де вам її ніколи не знайти. Ви пошилися в дурні, бо від самого початку всі ниточки сходилися в моїх руках, і я боюсь вас, як торішнього снігу. Хочете — вбийте мене, хочете — лишіть живим, воля ваша. Але якщо ви залишите мене живим, то я забуду все минуле, і коли вас притягнуть до суду за піратство, спробую вам допомогти. Тож це ви маєте робити вибір. З моєї смерті вам ніякої вигоди. А якщо ви залишите мене живим, то я допоможу вам врятуватись від шибениці.

Я замовк, бо — не критиму від вас — хвилювання перехопило мені дух. На мій подив, пірати навіть не ворухнулись і тільки вирячилися на мене, мов ті барани. Не давши їм часу отямитись, я повів далі:

— І ще, містере Сілвере, — сказав я, — ви, сподіваюся, кращий за інших у цій компанії. Тож у разі моєї смерті, прошу, розкажіть докторові все, як було.

— Матиму це на увазі, — відказав Сілвер таким чудним тоном, що я ну ніяк не міг второпати, чи глузує він з мене, чи йому таки сподобалась моя сміливість.

— А ще пригадайте, — скрикнув нараз багрянолиций старий матрос на ім'я Морган, якого я колись бачив у таверні Довгого Джона в Бристольському порту, — що це саме він пізнав і Чорного Пса!

— І це ще не все, — докинув корабельний кухар. — Він, побий мене грім, той самий хлопчисько, що потяг карту зі скрині Біллі Бонса. Через цього Джіма Гокінса геть усі наші нещастя!

— То чого з ним цяцькатись! — лайнувшись, вигукнув Морган.

Вихопивши ножа, він так прудко скочив на ноги, наче був двадцятилітком.

— Ані руш мені! — закричав Сілвер. — Ти що за один, Томе Моргане? Може, ти тут капітан? То я покажу тобі, де твоє місце, бісова душа! А будеш мені перечити, то підеш туди, куди вже до тебе пішло чимало таких жевжиків за останні мої тридцять років — хто на рею, а хто, хай йому трясця, риbam на поживу! Затям це, Томе Моргане: не було ще такого, що заїдався зі мною і не поплатився за це життям!

Морган мовчав, але решта піратів невдоволено загули.

— Том має слухність, — сказав один.

— Досить мені вже макітрили голову, — пробуркотів другий. — Хай мене повісять, коли я дамся, аби ти мене поштурхував, Джоне Сілвере.

— То чи не хоче хто з вас, джентльмени, помірятися зі мною? — ревнув Сілвер, нахилиючись уперед на барильці й тримаючи в правиці запалену люльку. — Назвіть мені такого, у вас же язика не повідсихали? Ану, виходь котрий — дістати, що йому належить. Чи на те я прожив стільки років на світі, щоб якийсь розпірений п'яничка ставав мені впоперек дороги на схилку мого віку? Ви знаєте наш звичай. Ви всі тут, як ви самі себе звете, джентльмени фортуни. Тож я до ваших послуг. Хай хто більший зух, витягне свого кортика, і я, хоч каліка, перше ніж погасне ця люлька, побачу, які на колір його тельбухи!

Ніхто ані ворухнувся, ані відповів.

— Отакі ви завше, — мовив далі Сілвер, знову беручи люльку до рота. — Жваві хлопці, ніде правди діти. Та ви останні плохуни як до бою! Але, може, розумієте ви просту людську мову? Таже я тут капітан, ви самі мене обрали. І обрали тим, що я на цілу милю розумніший за вас усіх. Як не хочете битися зі мною, як годиться джентльменам фортуни, то коріться, бодай вам чорт! І я вас навчу коритися! Цей хлопчисько припав мені до вподоби, бо я зроду не бачив такого зважливого, як він. Він появив більше сміливості, ніж будь-хто з вас, що припишкли, як ті щурі! І я вам ось що скажу: тільки хто пальцем його зачепить, матиме справу зі мною. А я слів на вітер не кидаю, затамте.

Запала довга мовчанка. Я стояв, прихилившись до стіни, а серце моє все так само калатало, наче молот, хоч у мене вже з'явилась надія на порятунок. Сілвер сидів, прихилившись до стіни й схрестивши руки; він спокійно попахкував люлькою і тільки крайчиком ока пильно стежив за своєю буйною командою. Пірати відійшли в дальній кутлок блокаузу й стали там перемовлятись — їхнє шепотіння долиняло до мене, мов дзюрчання струмка. Час від часу вони оглядалися, і тоді червонаве світло смолоскипа осявало їхні збуджені обличчя. Проте поглядали вони не на мене, а на Сілвера.

— Ви ніби хочете щось сказати? — запитав Сілвер, спльовуючи далеко поперед себе. — То шкварте. А ні, то позамикайте губи.

— Перепрошую, сер, — відказав один пірат з недобрим таким лицем, — ви вправно послуговуєтесь деякими правилами, але, може, будете ласкаві, згадати, що є ще й інші правила. Команда незадоволена, вона не дозволить, аби нею попихали, вона має свої права, як і всяка інша команда. За нашим звичаєм ми маємо право зібратись і порадитись. Перепрошую, сер, поки що ви в нас старший, але я хочу скористатися зі свого права й піти на раду.

І, віддавши Сілверові шану належним чином, довготелесий жовтоокий матрос років тридцяти п'яти попростував до дверей і вийшов з приміщення. Слідом за ним один по одному повиходили й інші, кожен віддавав Сілверові шану й промовляв щось на своє виправдання.

— Згідно з нашим звичаєм, — сказав один.

— На сходини, — мовив Морган.

Урешті zostалися тільки ми вдвох із Сілвером і смолоскип біля нас.

Корабельний кухар одразу ж витяг люльку з рота.

— Слухай, Джіме Гокінсе, — ледь чутио прошепотів він, — ти на волосинку від смерті, ба навіть гірше — тобі загрожують тортури. Вони хочуть мене скинути. Та пам'ятай, що я обстаю за тобою. Я не збиравсь цього робити, але ти сказав кілька слів, і я передумав. Мене взяв розпач, що я так безглуздо програв і можу потрапити на шибеницю. Але я побачив, що ти тямущий хлопець. І я сказав собі: «Заступися за Гокінса, Джоне, а Гокінс заступиться за тебе. Ти, Джоне, його остання карта, а він, побий мене грім, він — твоя остання карта! Послуга за послугу, — сказав я. — Ти врятуєш собі свідка на суді, а він врятує твою шию від зашморгу».

До мене почало потроху доходити.

— Ви гадаєте, що ваша справа пропаща? — запитав я.

— Та вже ж бо, хай йому грець! — відповів він. — Коли шхуна пропала, значить, нам світить шибениця, і квит. Тільки я глянув на бухту, Джіме, і побачив, що шхуна зникла, то хоч який я упертюх, а зрозумів, що наше діло швах. А ці хай собі радяться, всі вони — телепні й боягузи. Я спробую врятувати від них твою шкуру. Але слухай, Джіме, — я тобі, а ти мені: ти у свою чергу врятуєш Довгого Джона від шибениці.

Мене це страшенно вразило: тож які мусять бути кепські в них справи, коли цей старий піратюга, їхній заводій, хапається за будь-яку соломинку!

— Що зможу, те зроблю, — пообіцяв я.

— То й згода! — вигукнув Довгий Джон. — Ти так певно це кажеш, що я, присяйбі, маю тепер надію на порятунок.

Він пошкутильгав до смолоскипа, встромленого поміж купи дров, і знову розпалив люльку.

— Зрозумій мене, Джіме, — провадив далі Сілвер, повернувшись на своє місце. — У мене ще є голова на в'язях, тож я тепер на боці сквайра. Я знаю, що ти відвів шхуну кудись у безпечне місце. Не знаю, як ти це впорав, але я певен, що шхуна ціла. Гендс і О'Браєн, я здогадуюся, сплохували. Та я ніколи й не покладався на них. Зауваж собі: я ні про що тебе не розпитую та й іншим цього не дозволю. Я знаю правила гри й бачу, що програв. І я розумію, що твоє горою. Ти такий молодий та завзятий, що ми з тобою стільки б могли наробити!

Він нацидив у квартиру бренді з барильця і запропонував мені.

— Покуштуєш, братику? — І коли я відмовився, сказав: — То я сам вип'ю трохи, Джіме. Мені треба підживитися, попере-

ду ще так багато клопоту. До речі, про клопоти: пощо це доктор віддав мені карту, Джіме?

Певно, на обличчі моєму з'явився такий подив, що Сілвер перестав розпитувати далі.

— А так, він дав мені карту, — додав він. — І щось за цим є, Джіме, щось є... — погане чи й добре.

Він знову ковтнув з кварти й похитав своєю великою головою як людина, що сподівається найгіршого.

Розділ XXXII

Шукання скарбів. Голос серед дерев

Опинившись на верховині, ми посідали на землі перепочити, бо одне, що нас прикро вразив кістяк, а друге, що Сілверові й хворим треба було віддохатись.

Плато трохи спадало на захід, і з того місця, де ми сиділи, відкривався широкий краєвид на обидва боки. Попереду за верхівками дерев виднів Лісистий мис, облямований шумовинням прибою. Позаду лежали протока й Острів Кістяка, з-за якого за виступом берега й низовиною на сході леліла просторінь чистого моря. Просто перед нами підносилася Підзорна Труба, наїжачена соснами й перекраєна темними проваллями.

Навкруги стояла тиша, тільки чути було віддалений гуркіт прибою та в кущах дзижчання незліченних комах. Ані людини ніде, ані вітрила на морі. Розлогі довколишні простори ще й посилювали почуття самотності.

Сілвер, сидячи на землі, вимірював щось за компасом.

— Осьде три високих дерева, — сказав він, — і всі вони на прямій лінії від Острова Кістяка. «Схил Підзорної Труби», гадаю, отам нижче. Тепер і дитина змогла б знайти скарб. Але, як на мене, спершу треба підобідати.

— А мені щось не дуже кортить їсти, — озвався Морган. — Згадка про Флінта відбила охоту до їжі.

— Дякуй своїй зорі, синку, що він помер, — сказав Сілвер.

— Бридкий він був, як диявол! — вигукнув, здригаючись, третій пірат. — І пика вся синюща!

— Це від рому, — докинув Меррі. — Ще б не бути синющою! Від рому посинієш, це таки правда.

Пірати, відколи натрапили на кістяка й він збурих у них цілий рій думок, перемовлялись дедалі тихіш і вже дійшли май-

же до шепоту, що не порушував лісової тиші. Аж це раптом з-за дерев перед нами чийсь тонкий і високий тремтячий голос завів так добре знайому пісню:

*П'ятнадцять хлопців на скриню мерця.
Йо-го-го, ще й пляшечка рому!*

Ніколи не бачив я, щоб люди так лякались, як злякались цього разу пірати. У всіх шістьох обличчя аж пополотніли, хто схопився на ноги, хто судомно вп'явся руками в товариша, а Морган з переляку впав на землю і поповз.

— Це Флінт, бодай його! — вигукнув Меррі.

Пісня урвалася на півноті так само раптово, як і почалася, немов хтось затулив співакові рота. Ясного дня, серед зелених дерев цей спів здався мені досить приємним і мелодійним, і я не міг збагнути, що так налякало моїх супутників.

— Ну-бо й справді, — промовив Сілвер, ледь ворущачи сірими, як попіл, губами. — Чого це ви? Не звертаймо уваги й ходім собі. Воно-то щось чудне, і я не знаю, хто там оце вичваряє, але я певен, що то жива людина з м'яса й кісток.

Кажучи це, він і сам трохи підбадьорився, й обличчя його знову порожівіло. Та й інші, слухаючи Сілвера, теж ніби почали приходити до тями й заспокоюватись, коли нараз ізнову почувся той самий голос. Тільки тепер він не співав, а вигукував, і ті вигуки покотилися тихою луною в розпанадах Підзорної Труби.

— Дарбі Магров! — підвивав голос мало не з плачем. — Дарбі Магров! Дарбі Магров! — знову й знову повторював він, а тоді вереснув із лайкою, якої я тут не наводжу: — Дарбі, подай рому!

Пірати аж прикипіли до землі, виривавши очі. І довго ще після того, як голос замер, вони все стояли й нажахано вдивлялися перед себе.

— Все ясно, — видихнув один, — треба драпати.

— Такі були останні його слова, — простогнав Морган, — останні слова перед смертю.

Дік витяг свою Біблію і заходився ревню молитись. Він-бо виховувався в чесній родині, й тільки пішовши на море, злигався з лихими людьми.

Один лише Сілвер витримав. Я чув, як у нього цокотіли зуби, а проте він усе не здавався.

— Ніхто на цьому острові ніколи й не чував про Дарбі, — пробурмотів він, — ніхто, крім нас... — Але потім він опанував себе й вигукнув: — Браття! Я прибув сюди добути скарб, і не спинить мене ні людина, ні диявол. Я не боявся Флінта живого і, хай йому чорт, не побоюся його й мертвого. Сімсот тисяч фунтів лежать за якісь чверть милі відсіль. Хіба ж коли-небудь джентльмен фортуни обернеться кормою до такого багатства, злякавшись старого п'яниці з синьою пикою, та ще й мертвого?

Ці слова, однак, не дуже додали духу його супутникам, ба навіть навпаки: непоштиві вирази на адресу привида ще дужче їх нажахали.

— Облиш це, Джоне, — сказав Меррі. — Краще не дратуй мару.

А інші були пройняті таким жахом, що не могли вимовити й слова. Вони радше втекли б звідси світ за очі, якби їм не забракло мужності. Але страх примушував матросів триматися гурту й тулитись до Джона Сілвера, так наче його сміливість могла захистити їх. А він і справді вже приборкав свій страх.

— Мара, кажеш? Може, й так, — озвався Сілвер. — Тільки одне мені не ясно. Ми чули луну. Але ніхто ніколи не бачив, щоб мара мала тінь. Тож відки у неї луна може взятись, хотів би я знати? Тут щось не так, хіба ні?

Цей доказ видався мені досить слабким. Проте хто його зна, що саме здається найпереконливішим для забобонної людини! Бо от Джордж Меррі, на мій подив, відчув неабияку полегкість.

— Атож, так воно і є, — сказав він. — Ну й голова ж у тебе на в'язах, Джоне, — все прикмітить! Тож усе гаразд, хлопці! Ми просто збилися з курсу. Коли подумати, то голос цей нагадує Флінтів, я згоден, але не так, щоб дуже... Він скорше схожий на чийсь інший голос... на голос...

— Бена Гана, чорти б його взяли! — grimнув Сілвер.

— Справді! — вигукнув Морган, зводячись на коліна. — Це був голос Бена Гана!

— А яка різниця? — спитався Дік. — Адже Бен Ган так само помер, як і Флінт.

Старші віком матроси на це тільки зареготали.

— Та хто б там боявся Бена Гана! — скрикнув Меррі. — Живий він чи мертвий, але ніхто його не боїться.

Дивно було бачити, як швидко заспокоїлися ці люди і як знов порожевіли в них обличчя. Невдовзі вони вже перебалакувались між собою, ніби нічого й не було, а прислухавшись

кілька разів і не почувши ніяких підозрілих звуків, завдали на плечі своє причандалля й рушили далі. Меррі йшов попереду, перевіряючи за Сілверовим компасом напрям на Острів Кістяка. Він сказав правду: ніхто не боявся Бена Гана ні живого, ані мертвого. <...>

Далі розповідається про те, як пірати знаходять місце, де закопаний скарб. Однак схованка виявляється пограбованою.

Розділ XXXIII

Падіння ватажка

Розчарування піратів було таке, якого, мабуть, світ не бачив. Шестеро їх стояло, як громом побиті. Але Сілвер отямився найперший. Усі його помисли мчали до цього скарбу, мов коні на перегонах до фінішної прямої, і от ураз усе загинуло. Проте за мить він опанував себе й змінив план своїх дій раніше, ніж інші встигли очуматись.

— Джіме, — прошепотів він, — візьми оце й будь наготові. І дав мені двоцифрового пістоля.

Водночас Сілвер почав посуватись на північний бік, і коли за кілька кроків зупинився, нас двох відділяла від решти піратів яма. Потім він глянув на мене й кивнув головою, ніби кажучи: «Справи кепські», — з чим я повністю погодився. Погляд Сілвера був дуже приязний, але мене так обурило його постійне зрадництво, що я не втримався й сказав йому пошенки:

— Ви знов перекинулись до іншого табору.

Та він не встиг мені відповісти. Пірати з криком і лайкою пострибали один за одним в яму й стали нищпорити в ній, розкидаючи дошки. Морган знайшов одну золоту монету й узяв її в руки, лаючись на всі заставки. Ця монета в дві гінеї якусь хвилючку переходила з рук до рук.

— Дві гінеї! — гаркнув Меррі, простягаючи монету Сілверові. — Так оце твої сімсот тисяч фунтів, га? Ти, здається, мастак укладати вигідні угоди? Тепер ти бачиш, чого вони варті, дурноголова твоя довбешка?!

— Длубайтесь ще, хлоп'ята, — холодно й насмішкувато проказав Сілвер. — Може, й справді виколупаєте зо два-три земляних каштани.

— Два-три каштани! — звереснув Меррі. — Браття, ви це чули? Кажу ж вам: він усе знав загодя! Гляньте на його пику, там усе це написано.

— Ех, Меррі, — мовив Сілвер. — Знов ти пнешся в капітани? Ну й заповзятий ти, я бачу!

Та цього разу пірати всі як один обстали за Меррі. Вони почали вилазити з ями, люто зиркаючи на нас. Випало, однак, так, що, нам на щастя, всі вони опинилися на протилежному боці.

Отак і стояли ми, двоє по один бік, п'ятеро — по другий, розділені ямою, і ніхто не зважувався завдати першого удару. Сілвер не рухався, спокійний, як ніколи, і тільки пильно стежив за піратами, спираючись на милицю. Він справді був сміливцем.

Нарешті Меррі надумався допомогти справі промовою, і звернувся до своїх:

— Браття, дивіться, адже їх тільки двоє: один — старий ка-ліка, що одурив нас, завівши сюди, а другий — щеня, якому я ладен своїми руками вирвати серце. Тож нам, браття...

Він підвищив голос і підніс руку, готуючись до нападу. Але саме цю мить — трах! трах! трах! — три мушкетні постріли гримнули з хаші. Меррі полетів сторчголов до ями. Пірат з перев'язаною головою крутнувся, мов дзига, і теж упав крижем у яму, затріпавшись у передсмертних корчах. Решта троє щодуху дременули навікача.

Не встиг я й змигнути, як Довгий Джон пальнув двома кулями в Меррі, що силкувався підвестись. В останню секунду Меррі ще встиг глянути своєму вбивцеві в очі.

— Нарешті ми поквиталися, Джордже, — сказав Сілвер. Аж це із заростей мускатного горіха вибігли, прямуючи до нас, лікар, Бен Ган і Грей. Мушкети їхні ще диміли.

— Вперед! — гукнув лікар. — Швидше, хлопці! Треба перетяти їм шлях до човнів.

І ми чимдуж гайнули навпростець через кущі, що місцями сягали нам до грудей.

Сілвер намагався якомога не відставати від нас. Він так орудував своєю милицею, що, здавалося, м'язи в нього на грудях ось-ось луснуть — за словами лікаря, і здорова людина не витримала б такої натуги. Але все-таки він одстав від нас ярдів на тридцять, коли ми добігли до схилу.

— Докторе, — кричав він, — та гляньте ж! Нема чого квапитись!

Він мав слушність. З верхів'я плато ми побачили, що троє піратів, які лишилися живі, бігли все в тому самому напрямку — до Бізань-щогли. Отже, ми вже перекрили їм дорогу до човнів і могли тепер вільно перепочити. Довгий Джон, витираючи піт з обличчя, повільно підступив до нас.

— Щиро вдячний вам, докторе, — сказав він. — Ви саме вчас приспіли, щоб урятувати мене й Гокінса... Отже, це ти, Бен Гане! — докинув він. — Та й меткий же ти, бачу!

— Так, це я, Бен Ган, — відповів острівний вигнанець, вугрем вигинаючись перед Сілвером. — А ви, — додав він, помовчавши, — як ви ся маєте, містере Сілвере? Чудово, дякую, — скажете?

— Бене, Бене, — пробурмотів Сілвер, — і подумати лишень, яку штуку ти мені втругнув!

Лікар послав Грея забрати кайло, яке покинули, втікаючи, пірати, а сам, поки ми поволі спускалися до шлюпок, розповів мені кількома словами, що сталося за час моєї відсутності. Сілвера ця історія неабияк зацікавила. Головним героєм у ній був Бен Ган, напівбожевільний островик.

Якось, блукаючи самотою по острову, Бен натрапив на кістяка й почистив йому кишені, а згодом знайшов і викопав скарби. Це його поламаного держака від кайла побачили ми в ямі. На своїх плечах він потроху попереносив усе золото з-під високої сосни в печеру на двоверхому горбі в північно-східній частині острова, де воно й пролежало в безпечному місці два місяці до прибуття «Еспаньйоли».

Лікар довідався про все це від нього самого при першій же зустрічі в день нападу на блокгауз. Побачивши наступного ранку, що шхуна зникла з бухти, лікар пішов до Сілвера, віддав йому непотрібну тепер карту, а також харчові припаси, бо в Бена Гана в печері було вдосталь солонини з козячого м'яса. Лікар віддав Сілверові все це, щоб мої друзі могли спокійно перейти з блокгаузу на двоверхий пагорб, де їм не загрожувала малярія і де вони могли оберігати скарби.

— Що ж до тебе, Джіме, — сказав лікар, — то мені таки боліла твоя доля, але я насамперед мусив піклуватись про тих, які виконували свій обов'язок. А хто ж у тому винен, що ти не був серед них?

Однак, побачивши того ранку мене в полоні у піратів і зрозумівши, яка небезпека загрожує мені від них, коли їм не діста-

нутьсця скарби, лікар побіг до печери, взяв з собою Грея і Бена Гана, а сквайра залишив біля пораненого капітана; і тоді втрюх вони подалися навперейми через острів до великої сосни. Але дорогою лікар побачив, що піратська ватага випередила їх, і послав Бена Гана, прудкого на ноги, вперед, аби той діяв на власну руч. Тож Бен Ган скористався забобонністю своїх колишніх товаришів і добряче їх налякав, давши змогу лікареві й Грею дістатись до засідки біля ями перед приходом піратів.

— То це моє щастя, — мовив Сілвер, — що зі мною був Гокінс! Коли б не він, старого Джона порубали б на шматки, а ви б і пальцем не ворухнули.

— Авжеж ні! — весело відповів йому доктор Лівсі.

Тим часом ми дійшли до шлюпок. Одну з них лікар одразу розтрощив кайлом, а на другій ми попливли навколо острова до Північної бухти.

Туди було миль вісім-дев'ять відстані. Сілвер, хоч і знемагав від утоми, сів на весла, як і всі ми, і незабаром човен уже мчав спокійною рівниною моря. Ми обійшли південно-східний виступ острова, той самий, який чотири дні тому обігнула «Еспаньйола».

Проминаючи двоверхий пагорб, ми побачили чорний отвір бенганової печери, а біля неї чоловіка, що стояв, спершись на мушкет. То був сквайр; ми помахали йому хустинками й тричі гукнули «слава!», причому Сілвер гукав так само ревно, як і решта нас.

Пропливши ще зо три милі, ми увійшли в Північну бухту і зразу ж побачили «Еспаньйолу», що вільно погойдувалась на хвилях. Приплив зняв її з мілини, і якби вітер був міцніший або течія швидша, як у південній затоці, то нам уже ніколи не довелося б її побачити: вона або вийшла б у чисте море, або розбилася об берег. Але, на щастя, шхуна наша була майже ціла, коли не зважати на роздертий грот. Ми спільними зусиллями спустили запасний якір на глибину в півтора сажні й відчалили на шлюпці до П'яної бухти — найближчого пункту від бенганової скарбівні. Потім Грей один повернувся шлюпкою на «Еспаньйолу» вартувати там протягом ночі.

Від берега до печери тягнувся положистий схил, а перед самим її отвором нас зустрів сквайр. Зі мною він повівся дуже люб'язно й привітно, і ні словом не згадав моєї втечі — ні поганим, ні добрим. Проте коли Сілвер чемно відсалютував йому, він скипів.

— Джоне Сілвере, — сказав він, — ви страшенний негідник і пройдисвіт! Мене умовили не притягати вас до відповідаль-

ності, сер. Що ж, я на це погодився. Але мерці, сер, висять у вас на шиї, мов млинове каміння.

— Щиро дякую, сер, — відповів Довгий Джон, знову віддаючи йому шану.

— Не смійте мені дякувати! — вигукнув сквайр. — Через вас я порушую свій обов'язок. Геть від мене!

Після цього ми всі ввійшли до печери. Вона була досить простора, з-під землі там пробивалося джерельце з кришталево-чистою водою, яка стікала в озерце, оторочене папороттю. Долівку було притрушено піском. Перед великим вогнищем лежав капітан Смоллет. А в дальньому кутку печери тьмяно полискували у відсвітах багаття великі купи монет і прямокутні бруски золота. То були Флінтові скарби — ті самі, заради яких ми відбули таку далеку подорож, заради яких загинули сімнадцять чоловік з команди «Еспаньйоли». А скільки крові й страждань коштувало зібрати ці скарби! Скільки при цьому добрих кораблів було потоплено, скільки хоробрих людей пройшло з зав'язаними очима по дошці, скільки гарматної стрілянини, скільки ганьби, брехні й жорстокості! Цього, мабуть, ніхто з живих не міг би сказати. Але було ще троє на цьому острові — Сілвер, старий Морган і Бен Ган, — що кожен з них брав участь у цих усіх злочинствах, і кожен марно сподівався тепер дістати свою частку з цієї здобичі.

— Заходь, Джіме, — сказав капітан. — Ти, по-своєму, й непоганий хлопець, але зі мною ти навряд чи коли ще підеш на море, бо ти, як на мене, надто вже мазунчик, в усьому тобі таланить... А, це ти, Джоне Сілвере! Яким вітром тебе занесло?

— Я повертаюсь до своїх обов'язків, сер, — відповів Сілвер.

— Ага, — промовив капітан, і більше не сказав ні слова. А яку чудову вечерю мав я того вечора, коли всі друзі були зі мною, як мені смакувала солона козлина Бена Гана, деякі делікатеси та пляшка старого вина з «Еспаньйоли»! Я певний, що ніколи не було веселіших та щасливіших людей, ніж ми тоді. Сілвер сидів позад усіх, далі від вогнища, але їв залюбки, сміявся разом з усіма і швиденько схоплювався, коли щось треба було подати — одне слово зробився тим самим погідним, чемним і запобігливим кухарем, яким він був під час подорожі.

<...> З первісної команди нашої шхуни додому вернулося тільки п'ятеро. «Пий, і диявол тебе призведе до кінця» — це пророцтво якраз і справдилося стосовно решти матросів. Хоча

все-таки «Еспаньйола» була щасливіша за судно, про яке співали пірати:

*Ніхто не вернувся додому гулять,
А вийшло їх в море аж сімдесят п'ять.*

Кожен із нас одержав свою частку скарбу й скористався нею — розумно чи по-дурному — на власний розсуд. Капітан Смоллет облишив морську службу. Грей не тільки зберіг гроші, а й, пройнявшись раптом бажанням підвестись у житті, серйозно заходився вивчати морську справу; тепер він штурман і співвласник одного добре впорядженого корабля, у нього є дружина й діти. Що ж до Бена, то цей, одержавши свою тисячу фунтів, витратив її чи розтринькав за три тижні, або, точніше, за дев'ятнадцять днів, бо на двадцятий прийшов до нас без шеляга. Довелося йому обійняти посаду брамника у сквайровім парку, чого він був якраз і побоювався. Він і досі живий, і дуже приятелює, а часом і свариться з місцевими хлопцями, а в неділі та свята чудово співає в церковному хорі.

Про Сілвера ми більше нічого не чули. Цей клятий одноногий моряк нарешті зник з мого життя. Мабуть, він розшукав свою чорношкіру жінку й живе десь у достатках разом з нею та своїм папугою Капітаном Флінтом. Принаймні я сподіваюся, що це саме так, бо навряд чи йому суджено розкошувати на тім світі.

Решта скарбів — бруски срібла і зброя — все ще лежать там, де Флінт закопав їх — і, коли хочете знати мою думку, їм там і місце. А мене вже ні волами, ні арканом на заманиш удруге на оцей клятий острів. Я й досі прокидаюся від жаху, коли ввісні чую грізний гуркіт прибою біля його похмурих скель і пронизливий голос Капітана Флінта, що вигукує без кінця:

— Піастри! Піастри! Піастри!

Переклад *Юрія Корецького*,
редагування *Ростислава Доценка*

Прагнемо бути творчими читачами

1. Підготуйте читання в особах уривка від слів: «Сілвер спокійно пахнув з люльки й мовив далі...» до слів: «...чи йому таки сподобалась моя сміливість».

2. Як у цьому епізоді розкривається характер Джіма?
3. Чому Сілвер вирішив захищати юнгу?

4. Виправте помилки читача, який складав літературне доміно. Ключ до нього — правильна послідовність подій роману.

Голос серед дерев	1
Зустріч Джіма з лікарем	2
Зізнання Сілвера у програвші	3

5. Чому розділ XXXIII має назву «Падіння ватажка»?

6. Підготуйте вибіркового переказ на тему «Доля Джона Сілвера».

Цікаво знати

Первісна назва роману «Острів Скарбів» була іншою — «Корабельний кухар». Через дванадцять років після виходу твору в світ Стівенсон писав: «Я неабияк пишався й Джоном Сілвером, та й досі мене чарує цей слизький і грізний авантюрник»¹.

Підсумовуємо вивчене

1. Пригадайте, що таке роман. Які ознаки роману ви помітили у творі «Острів Скарбів»?

2. Що спільного в двох романах — «П'ятнадцятирічний капітан» Жуля Верна й «Острів Скарбів» Роберта Стівенсона?

3. Складіть кросворд із нових слів, які трапились в романі.

4. Уважно роздивіться кадри з вітчизняного мультфільму «Острів скарбів» (режисер Давид Черкаський, художник-постановник Радна Сахалтуєв). Кого з літературних героїв ви впізнали? За якими ознаками?

¹ *Авантюрник* — людина, схильна до ризикованих справ, розрахованих на випадковий успіх.

5. Які життєві скарби виніс із морської мандрівки Джим?

6. Складіть план порівняльної характеристики Джіма Гокінса і Діка Сенда.

7. Поміркуйте над зізнанням Стівенсона щодо його оцінки особистості Сілвера (див. рубрику «Цікаво знати»). Що, на вашу думку, в характері головного пірата може викликати захоплення?

Літературними куточками планети

Останні роки письменника, який вигадав Острів Скарбів, пройшли на реальному острові Самоа, що лежить у Тихому океані. Стівенсон приїхав туди з надією поправити своє здоров'я. Він подружився з місцевими мешканцями, вивчив їх мову і навіть надсилав у лондонські видання статті про їхнє життя. Ті ж нагородили його ім'ям Тусітала — Творець Оповідань. Доля розпорядилася так, що саме тут, на високій горі острова Самоа письменник знайшов вічний спокій.

Підсумовуємо вивчене під час мандрівки «На островах життєвих випробувань»

1. Який твір вам сподобався найбільше? Чому?
2. Представниками яких національних літератур є Даніель Дефо, Жюль Верн, Джек Лондон, Шандор Петефі та Роберт Луїс Стівенсон?
3. Пригадайте епіграф до розділу. Чи згодні ви з такими словами Жуля Верна? Обґрунтуйте свою відповідь прикладами з прочитаних творів.

4. Поясніть, чим роман відрізняється від повісті.

5. Напишіть відгук на один із прочитаних творів.

6. Проведіть конкурс «Хто краще знає твір?». З цією метою об'єднайтесь у п'ять груп, кожна з яких представлятиме один із вивчених творів. Удома підготуйте запитання до класу за обраним текстом.

Літературна вікторина «Чи добре ви пам'ятаєте прочитане?»

1. Кого ви впізнали в цих описах?

«Це був гарний хлопець, високий на зріст, бездоганно збудований, з стрункими міцними руками й ногами. На вигляд йому було років двадцять шість. В його обличчі не було нічого дикого або жорстокого. Це було мужнє обличчя з м'яким і ніжним виразом європейця, особливо коли він посміхався».

«...був середній на зріст, міцно збудований, чорнявий, із синіми рішучими очима. Робота моряка підготувала його до життєвої боротьби. Його розумне обличчя дихало енергією. Це було обличчя не тільки хороброї, а й завзятої людини».

2. З якого твору цей опис природи?

«Ніде ані деревця, ані кущика — саме тільки сіре море моху, серед якого розкидано сірі скелі. Небо теж було сіре. А на небі ні сонця, ні навіть проблеску сонця».

3. Хто, кому і за яких умов говорив ці слова?

«Хочете — вбийте мене, хочете — лишіть живим, воля ваша. Але якщо ви залишите мене живим, то я забуду все минуле, і коли вас притягнуть до суду за піратство, спробую вам допомогти».

Дивних багато у світі див,
найдивніше з них – людина.

Софокл

У КОСМОСІ
ЛЮДСЬКОЇ
ДУШІ

Мандруючи у безмежному просторі літератури, ви, мабуть, помітили: про що б не писав письменник, найбільше його цікавить *світ людини з її настроями, почуттями, переживаннями*, тобто те, що називають *душею*. «Є видовище прекрасніше, ніж небо — глибина людської душі», — із захопленням писав французький письменник Віктор Гюго. Водночас можна почути й такий вислів: людина з убогою, мізерною душею. Поринаючи у світ літератури, ми немов опиняємось у космосі людської душі. Тут є великі і маленькі зорі, загадкові планети, яскраві комети й чорні діри. Бажаючи глибше пізнати світ людини, письменники відображають не лише реальне, а й уявне життя. У багатьох творах діють нереальні герої, відбуваються нереальні події у вигаданих країнах. **Твори, уявний світ яких не відповідає реальному світові, називають фантастичними** (від грецького *здатність уявляти*). Серед них особливе місце належить **науковій фантастиці** — художній літературі, у якій представлено життя людей у майбутньому, минулому, серед позаземних цивілізацій¹ тощо на основі наукових знань, що їх досягло людство на час написання твору.

Вирушимо і ми в подорож у часі та просторі разом з письменниками Реєм Дугласом Бредбері та Антуаном де Сент-Екзюпері.

Рей Дуглас Бредбері

(народився 1920 р.)

Навіть час не обмежує письменника: він може блукати в мороці, що передував сотворінню світу і змальовувати майбуття, яке бачить, мов сьогоднішній день.

Айзек Азімов

Мандрівником у прийдешнє називають сучасного **американського письменника** Рея Дугласа Бредбері. Схильність до літературної творчості виявилась у нього ще в ранньому

¹ Цивілізація — ступінь суспільного розвитку.

дитинстві. Малий Рей із задоволенням слухав казку Лаймена Баума «Чарівник країни Оз», що її читала мама. Особливий інтерес у нього викликали детективні¹ та фантастичні історії ще одного співвітчизника — Едгара Аллана По. А згадуючи про захоплення творами Жуля Верна, він жартома називав його своїм батьком.

Якось до рук восьмирічного Рея потрапив журнал із зображенням на обкладинці велетенських мурах, що переслідували людину. Це був журнал наукової фантастики, який виявився для нього справжньою скарбницею літературних див. Серед незабутніх вражень дитинства письменник згадує і зустрічі з відомими ілюзіоністами². Вони настільки впливали на уяву Рея, що йому хотілося самому стати чарівником, здатним перелітати в інші світи.

Своєю Машиною Часу юний фантазер обрав дитячу друкарську машинку, у якій були лише великі букви. Саме на ній дванадцятирічний Рей вистукував перше фантастичне оповідання. Однак слава не поспішала до письменника. Шлях до неї пролягав через створення власного журналу, а також роботу розповсюджувачем преси. Згодом Бредбері згадував: «Коли я продавав газети, друзі запитували мене: «Що ти тут робиш?» Я відповідав: «Стаю письменником». «Ти виглядаєш не пописьменницьки», — говорили вони. «Проте я відчуваю себе як письменник», — заперечував я». Він і справді не лише продавав пресу, а й робив те, що властиво художникам слова: спостерігав за людьми, підмічав яскраві деталі навколишнього світу і вигадував нові оповідання.

Сам Бредбері зізнавався, що значна частина його творів виникла з несподіваних вражень, які звалювались на нього, як злива. Так народилися і славнозвісні «Марсіанські хроніки»³ (1950), які зробили письменника знаменитим на весь світ. Науковий фантастиці Бредбері надає надзвичайно важливого значення як особливому сигналу тривоги, який може врятувати людство від численних небезпек.

¹ *Детективні твори* — твори, зміст яких присвячено розкриттю запутаного злочину.

² *Ілюзіоніст* — артист, який за допомогою спритності рук і спеціальної апаратури створює видимість «див».

³ *Хроніка* — літературний твір, у якому послідовно розкривається історія суспільних чи родинних подій за тривалий проміжок часу. Бредбері описує історію відкриття, заселення і пограбування землянами планети Марс протягом 1999—2026 років.

1. Поясніть, чому **американський письменник** Бредбері називав Жуля Верна своїм батьком.
2. На основі статті придумайте фантастичну історію про Рея Дугласа Бредбері — хлопчика, який перетворив друкарську машинку на Машину Часу.

Цікаво знати

В історії світової культури є твори магічної сили.

До них належить і портрет Джоконди роботи італійського художника Леонардо да Вінчі (1452–1519), що зберігається у Луврі¹ (Париж). Сам Леонардо був унікальною особистістю, в якій поєднувалися скульптор, архітектор, музикант, письменник, учений. Але понад усе він був живописцем. За однією з версій, на портреті, відомому ще під назвою «Мона Ліза», зображено молоду флорентійську² жінку. Протягом віків її сприймали по-різному. Одні вважали красивою, інші — потворною. Хтось бачив у її очах холод, а хтось — сум чи задумливість. Проте не змінювалось одне — постійний інтерес до портретного зображення, до спрямованого на глядача погляду, загадкової, немов мінливої, усмішки. Ліна Костенко думку про одвічну цінність шедевра Леонардо да Вінчі висловила у вірші «Вже почалось, мабуть, майбутнє...»:

*Минають фронди і жіронди,³
Минає славне і гучне,
Шукайте посмішку Джоконди,
Вона ніколи не мине.*

Передбачити долю славнозвісної картини намагався і Рей Дуглас Бредбері. Спробуємо і ми розшифрувати один із літературних сигналів письменника — новелу «Усмішка».

¹ *Лувр* — всесвітньо знаменитий музей, розташований у приміщенні королівського палацу.

² *Флоренція* — місто в Італії.

³ *Фронди, жіронди* — назви політичного руху та політичної партії.

Черга на міській площі зібралась о п'ятій годині ранку, коли ніде ще не світилося, а далеко в навколишніх селищах співали півні. О сьомій, коли розвидніло і почав розходитися туман, стало видно руїни будинків і постаті людей, які по двоє, по троє ішли на ринок і на фестиваль¹.

Хлопець стояв у черзі за двома чоловіками, що голосно розмовляли між собою. В холодному повітрі кожне слово лунало ніби вдвоє гучніше. Тупцюючи на місці й хукаючи на червоні від холоду, поренані руки, він дивився на грубий домотканий одяг тих, що стояли перед ним, і на довгу чергу чоловіків та жінок попереду.

— Гей, хлопче, а ти що робиш тут так рано? — запитав чоловік, який стояв позад нього.

— Стою в черзі, — відказав хлопець.

— Чом би тобі не поступитися своєю чергою тому, хто справді розуміється на таких речах?

— Дайте малому спокій, — раптом сказав, озирнувшись, один з тих, що стояли попереду.

— Та я ж пожартував. — Чоловік позаду поклав руку хлопцеві на голову, але той сердито скинув її. — Мені стало дивно, що він о такий ранній годині не в ліжку.

— Він справжній знавець мистецтва, щоб ви знали, — знову озвався чоловік, який заступився за хлопця. Звали його Грігсбі. — Як тебе звати, хлопче? — запитав він.

— Том.

— Том збирається плюнути сильно і влучно, правда ж?

— Аякже.

У черзі засміялися.

Трохи далі попереду якийсь чоловік продавав каву в потрісканих, щербатих чашечках. Том бачив маленьке тепле багаття і рідину, що кипіла в іржавій каструлі. То не була справжня кави. Її робили з диких ягід, що росли на луках за містом, і продавали по пенні² за чашечку. Нею можна було хіба що зігріти шлунок, та й купував її мало хто — не кожен міг дозволити собі таку розкіш. Том обернувся і подивився туди, де за зруйнованою бомбою стіною видно було кінець черги.

— Кажуть, вона всміхається, — мовив він.

— Еге ж, усміхається, — озвався Грігсбі.

— Кажуть, її зроблено з олійної фарби й полотна.

— Так. І тому я думаю, що це не оригінал³. Оригінал, я чув, був намальований багато раніше на дереві.

— Кажуть, їй чотири століття!

— Можливо, й більше. Ніхто не знає напевне, який нині рік.

— Дві тисячі шістдесят перший.

— Авжеж, хлопче, так кажуть. А може, все це брехні! Може, й тритисячний чи п'ятитисячний, хто знає? Деякий час усе було в такому жахливому безладді, що до нас дійшли тільки жалюгідні рештки.

Черга посунулася трохи вперед холодною бруківкою.

— Ми скоро її побачимо? — нерішуче спитав Том.

— Через кілька хвилин. Щоб тримати людей на відстані, її обнесли оксамитовою огорожою на чотирьох мідних стовпцях — усе найвищого ґатунку. І запам'ятай, Томе: ніякого каміння. Кидати в неї каміння заборонено.

— Гарзд, сер.

Сонце, підбившись у небі, пригріло дужче, і люди в черзі стали знімати з себе вбогий верхній одяг і засмальцьовані капелюхи.

— А чого ми всі тут стоїмо? — нарешті запитав Том. — Тільки щоб плюнути?

Дивлячись на сонце і навіть не повернувши голови до Тома, Грігсбі відповів:

— Знаєш, Томе, на це є багато причин. — Він машинально сягнув рукою до давно обірваної кишені по неіснуючі сигарети. Том бачив такі жести вже хтозна-скільки разів. — Вся річ у ненависті, в *ненависті* до всього *минулого*. Ти ж знаєш, Томе, як ми опинилися в такому становищі, коли міста наші — руїни, дороги геть розбито бомбами, а добра половина полів світиться поночі від радіоактивності. Хіба не так?

— Так, сер, ваша правда.

— Сталося так, Томе, що люди ненавидять те *минуле*, яке залишило їм самі уламки та руїни. Така вже людська вдача. Може, це й нерозумно, але нічого не вдієш — така людська вдача.

— Навряд чи лишилося що-небудь, чого б ми не ненавиділи, — сказав Том.

— Атож. І особливо — всю ту скажену зграю, що керувала нами в *минулому*. Тим-то ми й приходимо сюди на ці вівторкові фестивалі. Ми голодні, холодні, живемо в печерах чи де там ще, не працюємо, не куримо, не п'ємо і маємо лише оці наші фестивалі, Томе, лише фестивалі!

Том пригадав минулі фестивалі — той, коли вони дерли й палили на площі книжки і всі дуже веселилися, і фестиваль науки місяць тому, коли притягли на площу останній автомобіль. Кожен, кому пощастило в жеребкуванні, дістав дозвіл ударити по ньому один раз молотком...

— Ти питаєш, чи пам'ятаю я про це, Томе? Авжеж. Ще й як пам'ятаю! Мені випало розбити переднє скло. Ти чуєш? Скло! Боже мій! Який чарівний був звук! Дзінь! Брязь!..

Том уявив собі, як те скло розсипалось на безліч дрібненьких блискучих скалочок.

— А Білл Хендерсон!.. Йому випало розбити двигун. О, він зробив це швидко і вправно! Тор-р-рох!.. Але найкраще було, коли знищили завод, який усе ще намагався виробляти літаки, — згадував далі Грігсбі. — Боже, який то був чудовий вибух!.. А потім ми знайшли фабрику газетного паперу та військовий склад і разом висадили їх у повітря. Ти уявляєш собі, Томе?

— Уявляю, — трохи подумавши, відказав Том.

Наближався полудень. У гарячому повітрі плавали міазми⁴ зруйнованого міста, серед руїн плазувала всіляка погань.

— А чи повернеться все те коли-небудь, містере?

— Що? Цивілізація? Ніхто цього не бажає. І я перший.

— На якусь частку її я міг би погодитись, — приєднався до розмови ще один чоловік. — Було в ній і дещо добре.

— Не забувайте собі голови дурницями! — вигукнув Грігсбі. — Тепер це вже неможливо.

— Ой, а таки з'явиться колись який-небудь сміливий фантазер і все владнає, — знову сказав той чоловік. — Згадаєте моє слово.

— Ні, не буде цього, — заперечив Грігсбі.

— А я кажу, буде. Хтось із доброю душею, що зможе повернути нам невелику частку цивілізації — таку, щоб ми могли жити в мирі...

— Найперше, що ви дістанете, буде війна.

— А може, цього разу буде інакше...

Нарешті вони досягли центру площі, де було обгороджене місце. Тим часом до міста в'їжджав вершник з якимсь папірцем у руці.

Том, Грігсбі та інші дивилися довкола широко розплющеними очима, посувалися вперед і, готуючись плювати, збирали в роті слину. Від хвилювання серце Тома лунко калатало. Гаряча земля пекла босі ноги.

— Ось ми й прийшли, Томе. Плюй.

Чотири поліцаї з жовтими нашивками на рукавах — знаками їхньої влади над іншими — стояли обабіч огорожі і пильнували, щоб ніхто не кинув камінь.

— Бачиш, — сказав Грігсбі, — кожен вважає, що він дістав свій шанс. Ти розумієш, Томе? Ну, давай!

Том стояв і дивився на картину.

— Плюй же, Томе!

У роті Тома пересохло.

— Не барися, Томе, не затримуй інших!

— Але ж вона прекрасна... — поволі мовив Том.

— Ну, то я плюю за тебе!

Грігсбі плюнув, і слина зблиснула проти сонця. На картині жінка спокійно й таємниче усміхалася до Тома, а він дивився на неї, і його серце ще дужче калатало в грудях, а у вухах бриніла незнана музика.

— Вона прекрасна... — знову мовив він.

— Плюй же, поки поліція не...

— Увага! — розляглося над площею.

Черга замовкла. Щойно Тома лаяли за те, що він затримує інших, а тепер усі повернулися до вершника, що виїхав на площу.

— Як вона називається, сер? — тихо запитав Том.

— Картина? Здається, «Мона Ліза»... Так, Томе, «Мона Ліза».

— Оголошення! — вигукнув вершник. — Адміністрація ухвалила рішення сьогодні опівдні віддати картину на площі в руки тих, хто там буде, щоб вони мали змогу взяти участь у її знищенні!

Том не встиг і ойкнути, як навколо зчинився страшенний гвалт. Боляче штовхаючись, натовп поніс його до картини. Поліцаї, рятуючись, розбіглися геть. Почувся різкий звук розірваного полотна. Безліч рук, мов дзьоби голодних птахів, тяглися до картини й роздирали її на шматки. Тома майже проволокли по знищеному портрету. Сліпо наслідуючи інших, він ухопився за край фарбованого полотна, смикнув, затис у руці відірваний клапоть, а тоді впав і, відчуваючи болючі удари багатьох ніг, викотився з натовпу.

Закривавлений, у подертому одязі, він бачив, як старі жінки замислено розглядали клаптики полотна, а чоловіки трошили раму, відривали рештки картини й дерли їх уцент. Один лише Том стояв осторонь на розбурханій площі. Опам'ятавшись, він поглянув на свою руку, що стискала схований на грудях клаптик полотна.

— Гей, Томе! — гукнув Грігсбі.

Нічого не відповівши, Том заплакав і чимдуж побіг геть. Засунувши міцно стиснуту руку під одяг, він, не озираючись, вибіг розбитою бомбами дорогою в поле, перебрів неглибокий

Якою видається Джоконда вам? Якими словами, на ваш погляд, можна описати її усмішку?

струмок, а тоді попростував далі й десь перед заходом сонця дістався до невеличкого селища. Близько дев'ятої години, перейшовши селище, він ступив на подвір'я зруйнованої ферми. В глибині подвір'я, у вцілілій половині силосної вежі, спали його мати, батько, брат. Том швидко прослизнув у маленькі двері і тихо ліг долі.

— Томе! — тихенько поклікала в темряві мати.

— Ти де був? — гримнув батько. — Ось я тобі вранці покажу!

Брат штурхонув Тома ногою.

— Годі, спить, — півголосом мовила мати.

Том дістав ще одного штурхана ногою.

Затамувавши дух, він лежав із заплющеними очима і міцно притискав руку до грудей. Минуло з півгодини. Довкола було тихо.

Потім хлопець відчув на собі холодне бліде проміння. Високо в небі плив місяць. Маленька смужка його світла пробилася до силосної вежі, помалу проповзла по тілу Тома й торкнулась обличчя. Тільки тоді він обережно, сторожко дослухаючись до віддиху тих, що спали поруч, випростав руку, повагався, глибоко зітхнув, а тоді завмер, розтулив кулак і старанно розрівняв невеличкий клаптик вкритого фарбою полотна.

У його руці була *Усмішка*.

Том дивився на неї при блідому світлі, що лилося з нічного неба, і подумки знову й знову повторював: «*Усмішка... Чарівна Усмішка...*»

Навіть після того як десь через годину він обережно згорнув і сховав той клаптик, *Усмішка* стояла в нього перед очима. Він заплющив очі і навіть у темряві бачив перед собою *Усмішку*. Він бачив її, теплу та ніжну, і ввісні, коли весь світ затих і тільки місяць, спершу піднімаючись, а потім, уже над ранок, опускаючись, плив у холодному небі.

Переклад з англійської *Андрія Євси*

¹ *Фестиваль* — свято, на якому демонструють різні види мистецтва.

² *Пенні* — розмінна монета в деяких країнах.

³ *Оригінал* — тут: справжній твір (не копія).

⁴ *Міазми* — отруйні випари, гази.

Прагнемо бути творчими читачами

1. Яке враження справив на вас твір Бредбері?
2. Пригадайте тлумачення слова фестиваль. Якого значення воно набуває у зв'язку з описаними у творі подіями?
3. Прочитайте в особах уривок від слів: «Нарешті вони досягли центру площі...» до слів: «... схований на грудях клаптик полотна».
4. Чому Том не зміг плюнути на картину? Як це його характеризує?
5. Поясніть, що таке епітет. Яку роль відіграє цей художній засіб у відтворенні враження Тома від клаптика полотна?
6. Як ви розумієте вислів «чарівна сила мистецтва»? Чи доводилось вам відчувати цю силу?
7. Поміркуйте, чому слово Усмішка пишеться з великої літери і його винесено в заголовок твору?
8. Підготуйте переказ на тему «Майбутнє очима Бредбері».
9. У чому, на ваш погляд, причини деградації суспільства, зображеного в новелі?
10. Від чого застерігає людство американський письменник?
11. Сформулюйте тему та ідею новели.
12. Підготуйте твір-мініатюру на одну з тем: «Мої думки про Тома», «Майбутнє, яким хочу його бачити я».

Читаємо мовою оригіналу

THE SMILE

(after Bradbury Ray Douglas)

All the world was asleep in the moonlight.

And there on his hand was the Smile.

He looked at it in the white illumination from the midnight sky. And he thought, over to himself, quietly, *the Smile, the lovely Smile*.

An hour later he could still see it, even after he had folded it carefully and hidden¹ it. He shut his eyes and the Smile was there in the darkness. And it was still there, warm and gentle², when he went to sleep and the world was silent and the moon sailed up and then down the cold sky towards morning.

¹ Hidden [hɪdn] — сховав.

² Gentle [ˈdʒentl] — м'який, добрий; тихий, спокійний, лагідний; ніжний, ласкавий.

Прагнемо бути творчими читачами

1. Пригадайте, що таке оригінал і переклад.
2. Підготуйте дослівний переклад уривка оригіналу.
3. Порівнявши його з відповідним уривком у перекладі Андрія Євси, визначте, чи збережено перекладачем художні засоби оригіналу.
4. Поміркуйте, чому з багатьох значень англійського слова *gentle* перекладач обрав значення «ніжна».

Із секретів літературознавства

Новела

Серед різновидів малих прозових творів чільне місце належить новелі. Як і оповідання, новела невелика за обсягом і заснована на певному епізоді з життя одного чи кількох персонажів. Однак, на відміну від оповідання, в новелі завжди описано якийсь незвичайний випадок із несподіваним фіналом. Як зазначав німецький письменник Йоганн Вольфганг Гете, «новела є ніщо інше, як нечувана подія». З цією особливістю пов'язана і назва жанру¹, яка походить від італійського слова *novella* — новина.

Таким чином, **новела** — це невеликий за обсягом прозовий твір про незвичайну подію з несподіваною кінцівкою.

1. Чим новела нагадує оповідання, а чим відрізняється від нього?
2. Знайдіть ознаки новели у творі Рея Дугласа Бредбері «Усмішка».

¹ *Жанр* — тип літературного твору (казка, оповідання, повість, роман, новела тощо).

Антуан де Сент-Екзюпері

(1900—1944)

Шукайте мене в тому, що я пишу.

Антуан де Сент-Екзюпері

Людина у військовій формі з усміхненим обличчям і спрямованим вдалину поглядом. Таким найчастіше читачі бачать **французького письменника** Антуана де Сент-Екзюпері на його портретних зображеннях. Дві пристрасті займали однакове місце в душі цієї людини — любов до неба і любов до літератури. «Для мене літати й писати — одне й те саме, — говорив Екзюпері. — Головне — діяти, головне — знайти себе. Авіатор і письменник зливаються: обидва рівною мірою пізнають світ». Не випадково свої книги він наповнює романтикою подорожей і жагою відкриття незвіданого.

Антуан — нащадок старовинного графського роду, його предки згадуються в історичних літописах ще XIII століття. Незважаючи на те, що майбутній письменник рано втратив батька, своє дитинство він завжди пам'ятав як щасливий час. Такому відчуттю Антуан завдячував матері, яка допомагала синові відкривати красу світу. Саме вона розвивала в душі малого Тоніо допитливість, надихала його на складання казок, малювання, гру на скрипці. Водночас хлопчика приваблювала і техніка. Із старих бляшанок він міг змайструвати телефон, а звичайне простирадло в його руках ставало крилом велосипеда, який юний винахідник прагнув перетворити на літальний апарат.

Любов до неба і прагнення знайти себе в житті привели юнака із заможної родини в лави цивільних, а згодом і військових льотчиків. На його долю випадають ризиковані пригоди, йому не раз доводиться терпіти аварії. У роки Другої світової війни Екзюпері виступає на боці тих, хто веде боротьбу з фашистами¹. Весною 1943 року він опиняється в Північній Африці. Саме тут базуються французькі пілоти для того, щоб здійс-

¹ *Фашизм* — політична течія, розповсюджена в 30—40-х роках у ряді європейських країн і спрямована на поневолення і винищення інших народів. Фашистська Німеччина на чолі з Гітлером розв'язала Другу світову війну (1939—1945).

сніювати розвідувальні вильоти до берегів захопленої ворогом батьківщини. Востаннє землю з висоти пташиного польоту Екзюпері побачив 31 липня 1944 року. Повернутись на неї безстрашному льотчику не судилось. За однією з версій, його літак упав у море, збитий фашистськими винищувачами.

Однак письменник знову і знову повертається до нас своїми книгами, які несуть читачам різних країн світло його душі. Одна з них — «Маленький принц» — дарує нам зустріч з космічним прибульцем, котрий, мандруючи між планетами, відвідує і Землю.

1. Що цікавого ви дізналися про Антуана де Сент-Екзюпері?

2. Як ви розумієте слова **французького письменника**, винесені в епіграф?

Цікаво знати

«Маленький принц» вперше побачив світ у 1943 році. Але ще на початку війни на сторінках рукописів Екзюпері стали з'являтися малюнки хлопчика з крилами, який здивовано дивиться з-за хмари на землю. Згодом він намалював інші ілюстрації, які увійшли до книги. Нині вони традиційно супроводжують різні видання твору.

МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ

(Скорочено)

Леоніві Верту

Вибачте мені, діти, що я присвятив цю книжку дорослому. Я згоден присвятити книжку тому хлопчикові, яким був колись цей дорослий. Усі дорослі спочатку були дітьми, тільки мало хто з них про це пам'ятає. Отже, я виправляю присвяту:

Леоніві Верту, коли він був маленьким.

I

Коли мені було шість років, у книжці під назвою «Невигадані пригоди», — а в ній розповідалося про тропічні ліси — я побачив якимось чудовий малюнок. На малюнку величезний удав ковтав якогось хижого звіра. Ось копія того малюнка:

У книзі було сказано: «Удав ковтає свою жертву цілком, не розжовуючи. Після цього він не може поворухнутись і спить півроку, аж поки не перетравить їжу».

Я багато думав про повне пригод життя джунглів і теж намалював кольоровим олівцем свій перший малюнок — малюнок № 1. Ось що я намалював:

Я показав свій твір дорослим і спитав, чи не лякає він їх.

«А чому капелюх має лякати?» — відповіли мені. Але ж то був не капелюх. То був удав, який проковтнув слона. Тоді я намалював удава в розрізі, щоб дорослим було зрозуміліше. Їм же завжди треба все пояснювати. Оце мій малюнок № 2:

Дорослі порадили мені не малювати більше зміїв ні зовні, ані в розрізі, а краще цікавитись географією, історією, арифметикою і граматиною. Отак і сталося, що в шість років я покинув блискучу кар'єру художника. Зазнавши невдачі з малюнками № 1 і № 2, я зневірився в собі. Дорослі ніколи нічого не розуміють самі, а діти дуже стомлюються без кінця-краю пояснювати і тлумачити їм.

Отож довелося мені обрати іншу професію, і я навчився водити літаки. Літав мало не по всьому світу. І географія, правду кажучи, мені дуже стала у пригоді. Я вмів з першого погляду відрізнити Китай від Арізони¹. Це дуже корисно, особливо тоді, коли вночі зіб'єшся з курсу.

За свій вік я стрічав багато всіляких серйозних людей і мав з ними багато справ. Довго жив серед дорослих. Бачив їх зовсім близько. І від того моя думка про них не стала краща.

Коли мені траплявся дорослий, який, здавалося, мав світлий розум, я цікавився його думкою про свій малюнок № 1, який я назавжди зберіг. Я хотів дізнатись, чи справді ця людина може зрозуміти. Але кожний дорослий завжди відповідав мені: «Це капелюх». Тоді я вже не розмовляв з ним ні про удавів, ні про тропічні ліси, ні про зірки. Я пристосовувався до його розвитку. Говорив з ним про гру в бридж і гольф, про політику і краватки. І дорослий був дуже задоволений, що познайомився з такою розсудливою людиною.

II

Так я жив самотнім життям, і не було нікого, з ким міг би по-справжньому поговорити, аж до аварії, якої я зазнав у Сахарі² шість років тому. Щось поламалось у моторі мого літака. Зі мною не було ні механіка, ані пасажирів, і я готувався зробити все сам, хоч ремонт був складний. Це для мене було питання життя або смерті. Питної води я мав од сили на вісім днів.

Отож першого вечора я заснув на піску в пустелі за тисячі миль від будь-якого людського житла. Я був ще самотніший, ніж той, хто після корабельної катастрофи опиняється на плоті серед океану. Уявіть же собі, як я здивувався, коли на світанку мене збудив чийсь дивний голосок.

Він сказав:

— Будь ласка... намалюй мені баранця.

¹ Арізона — штат на південному заході США.

² Сахара — пустеля в Африці, найбільша у світі.

— Що?

— Намалюй мені баранця...

Я скочив, наче мене грім ударив. Ретельно протер очі. Пильно подивився навколо. І побачив незвичайного хлопчика, що серйозно розглядав мене. Ось найкращий його портрет, який згодом мені пощастило намалювати.

Тільки на моєму малюнку він, звичайно, далеко не такий гарний, як був насправді. Це не моя вина. Коли мені було шість років, дорослі відбили у мене віру в те, що я зможу стати художником, і я нічого не навчився малювати, окрім удавів — зовні і в розрізі.

Отож я круглими від подиву очима дивився на цю появу. Не забувайте, що я був за тисячі миль від будь-якого місця, де жили люди. А тим часом не схоже було, щоб цей хлопчик заблукав, або до смерті стомився чи вмирав від голоду, спраги, а чи від страху. По його зовнішності зовсім не можна було сказати, що це дитина, яка загубилася серед пустелі, за тисячі миль від населених місць. Нарешті мені вернулася мова, і я сказав:

— А що ти тут робиш?

Тоді він знову попросив тихо і дуже серйозно:

— Будь ласка... намалюй мені баранця...

Таємнича поява так вразила мене, що я не наважився відмовитись. І хоч яким безглуздом це могло видатися тут, за тисячі миль від населених місць, коли на мене чигала смерть, я дістав з кишені аркуш паперу та ручку. Але тут же згадав, що вчився головним чином географії, історії, арифметики та граматики, — і сказав хлопчикові (трохи навіть сердито), що не вмію малювати. Він одповів:

— Це нічого. Намалюй мені баранця.

Я ніколи в житті не малював баранів і тому відтворив для нього один з двох малюнків, які тільки й умів малювати: удава зовні. Я був дуже вражений, коли хлопчик відповів:

— Ні, ні! Я не хочу слона в удаві! Удав — дуже небезпечний, а слон надто великий. У мене все маленьке. Мені потрібен баранець. Намалюй баранця.

І я намалював.

Він подивився пильно та й каже:

— Ні! Цей баранець зовсім кволий. Намалюй іншого.

Я намалював.

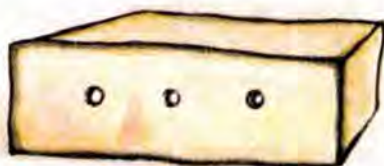
Мій друг усміхнувся лагідно й поблажливо:

— Ти ж добре бачиш — це не баранець, а великий баран.
У нього роги...

Тоді я намалював ще одного. Але він забракував і цей малюнок.

— Це — надто старий. Я хочу такого баранця, щоб довго жив.

Тоді, втративши терпіння — адже мені треба було якнайскоріше розбирати й лагодити мотор — я надряпав оцей малюнок:

І сказав:

— Ось тобі ящик. А в ньому той баранець, якого ти хочеш.

Я був страшенно здивований, побачивши, як засяяв мій юний суддя:

— Саме такого я й хотів! Як ти гадаєш, багато трави потрібно для цього баранця?

— А хіба що?

— Таж у мене дома все — маленьке...

— Йому, напевне, вистачить. Я дав тобі зовсім маленького баранця.

Хлопчик схилив голову над малюнком:

— Не такий він і маленький... Глянь! Він заснув...

Так я познайомився з маленьким принцом.

III

Минуло чимало часу, поки я зрозумів, звідки він узявся. Маленький принц про все розпитував мене, а моїх питань, здавалося, не чув. Тільки з випадково сказаних слів мені поступово все відкрилося. Так, уперше побачивши мій літак (я не маюватиму літака — для мене це надто складна річ), він запитав:

— Що це за штука?

— Це не штука. Ця річ літає. Це літак. Мій літак.

І я з гордістю пояснив йому, що вмію літати. Тоді він вигукнув:

— Як! Ти впав з неба?

— Так, — скромно відповів я.

— О, це цікаво!

І Маленький принц так голосно засміявся, що мене аж зло взяло. Я хочу, щоб до мого лиха ставилися серйозно. Потім він додав:

— Отже, і ти прибув із неба. А з якої планети?

От де розгадка його таємничої появи тут!

— Виходить, ти попав сюди з іншої планети? — різко спитав я. Але він не відповів. Дивлячись на мій літак, він повільно хитав головою:

— На ньому ти не міг прилетіти здалеку...

І довго про щось думав. Потім вийняв з кишені мого баранця і почав розглядати цей скарб.

Уявляєте собі, як зацікавило мене оте напіввизнання, ота згадка про «інші планети». Я спробував дізнатися більше:

— Звідки ж ти прибув, хлопчику? Де твій дім? Куди ти хочеш доставити мого баранця?

Він замислено помовчав, а тоді сказав:

— Добре, що ти дав мені ящик: уночі баранець там спатиме, це буде його будинок.

— Авжеж. І якщо ти будеш гарним хлопчиком, я дам тобі ще й мотузок, щоб прив'язувати його вдень. І кілок.

Мої слова, здається, неприємно вразили маленького принца.

— Прив'язувати? Яке безглуздя!

— Але ж якщо ти його не прив'яжеш, то він зайде бозна-куди і загубиться.

Мій друг знову зайшовся сміхом:

— Та куди ж, по-твоєму, він піде?

— Куди завгодно. Прямо перед собою, куди очі дивляться.

Тоді Маленький принц серйозно зауважив:

— Це нічого, у мене там усе дуже маленьке. — І, можливо, трошки сумно додав:

— Якщо йти прямо перед собою, куди очі дивляться, то далеко не зайдеши.

V

Кожного дня я щось узнавав про його планету, про те, як він вирушив звідти в мандри, як подорожував. Він

розповідав про це поступово, між іншим. Таким чином на третій день я дізнався про трагедію з баобабами¹.

Це теж сталося завдяки баранцеві, бо маленький принц, ніби пойнятий тяжким сумнівом, раптом запитав мене:

— Скажи, правда ж, баранці їдять кущі?

— Так, це правда.

— О! Я радий.

Я не зрозумів, чому важливо, щоб баранці їли кущі. Але маленький принц додав:

— Виходить, вони й баобаби їдять?

Я сказав Маленькому принцеві, що баобаби — не кущі, а величезні, як дзвіниця, дерева, і хоча б він привів навіть цілий табун слонів, їм не з'їсти й одного баобаба.

Почувши про табун слонів, Маленький принц засміявся:

— Їх довелося б поставити один на одного... А тоді розважливо сказав:

— Перш ніж виростуть, баобаби спочатку бувають маленькі.

— Це правда! Але нащо тобі, щоб баранець їв маленькі баобаби?

— Ну як же! — відповів він, ніби мова йшла про щось зовсім очевидне. І мені довелося добре подумати, доки я не зрозумів, у чому річ.

І справді, на планеті Маленького принца, як і на всіх інших планетах, росли корисні трави і бур'яни. Отже, там є добре насіння корисного зілля і шкідливе насіння бур'янів. Але ж насіння невидиме. Воно спить, сховане в землі, доки якийсь насінинці не заманеться прокинутись... Тоді вона потягається і спершу несміливо пускає до сонця паросток — чарівну маленьку безневинну травинку. Якщо це редиска або троянда — хай собі росте. А коли це якийсь бур'ян — треба одразу, як тільки розпізнаєш той паросток, вирвати його з корінням. На планеті Маленького принца було жахливе насіння... то насіння баобабів. Грунт планети був геть уражений цим насінням. А баобаб — така рослина, що коли розпізнаєш її надто пізно, то вже ніколи не позбудешся. Він захарастить усю планету. Він проб'є її своїм корінням. І якщо планета дуже маленька, а баобабів дуже багато, вони розірвуть її на шматки.

«Є таке правило, — казав мені згодом Маленький принц. — Прибрався сам уранці — ретельно прибери і свою планету. Тре-

¹ Баобаб — вид тропічних дерев зі стовбуром надзвичайної товщини.

ба виривати баобаби одразу ж, як тільки побачиш, що то не троянди, бо молоді паростки троянд і баобабів майже однакові. Це дуже нудна робота, але й дуже приємна».

Одного разу він порадив мені постаратися намалювати якийсь гарний малюнок, щоб усе це добре затирили діти й моєї планети.

«Якщо колись вони подорожуватимуть, — казав він, — це стане їм у пригоді. Інколи якусь свою роботу можна й відкласти, од того нічого не трапиться. Але з баобабом відкладати не можна — буде лихо. Я знав одну планету, на якій жив ледар. Він не звернув уваги на три кущики...»

З розповіді Маленького принца я намалював цю планету. Я не люблю повчального тону. Але люди так мало знають, якої шкоди завдають баобаби, а небезпека для того, хто попав би на астероїд¹, від них така велика, що цього разу я роблю виняток і відходжу од своєї стриманості.

«Діти! — кажу я. — Стережіться баобабів!»

Я хотів попередити моїх друзів про небезпеку, яка давно чагує на них, а вони не знають цього, як не знав раніше я сам, — хотів застерегти їх, і тому так старанно працював над цим малюнком. Моє повчання варте тієї праці. Можливо, ви спитаєте: чому в цій книжці нема ще таких величних малюнків, як цей, з баобабамі. Відповідь дуже проста: я пробував їх намалювати, але нічого не вийшло. А коли малював баобаби, мене надихало усвідомлення того, що це річ невідкладна.

— О, Маленький принце, помалу я зрозумів твоє сумне життя. Довгий час ти мав тільки одну розвагу: милувався заходом сонця. Я дізнався про це вранці четвертого дня, коли ти сказав мені:

— Я дуже люблю захід сонця. Ходімо подивимось на захід сонця.

— Але ж треба почекати...

— Що почекати?

— Почекати, коли сонце заходить. — Спочатку ти дуже здивувався, а тоді засміявся сам із себе. І сказав:

— Мені все здається, що я дома!

¹ Астероїд — мала планета, що обертається навколо сонця.

І справді. Коли в Америці полудень — у Франції сонце вже заходить, це всі знають. І якщо б за хвилину перенестись у Францію, можна було б побачити, як там заходить сонце. На жаль, до Франції аж надто далеко. Але на твоїй маленькій планеті тобі досить було пересунути свій стілець на декілька кроків. І ти бачив захід сонця щоразу, коли тільки хотів...

— Яюсь в один день я бачив захід сонця сорок три рази!

І трошки згодом ти додав:

— Знаєш... коли стає дуже сумно, приємно подивитися, як заходить сонце...

— Отже, того дня, коли ти бачив захід сонця сорок три рази, тобі було дуже сумно?

Але Маленький принц не відповів.

Х

Планета Маленького принца була поблизу астероїдів 325, 326, 327, 328, 329 і 330. Отож він і почав з того, що відвідав їх, — треба ж було чимось зайнятися й чомусь навчитися.

На першому астероїді жив один король. Убраний у пурпур і горностаї, він сидів на троні — зовсім простому, а проте величезному.

— А, ось і підданий! — вигукнув король, побачивши Маленького принца.

«Як він може мене пізнати? — подумки спитав себе Маленький принц. — Він же ніколи не бачив мене».

Він не знав, що світ для королів дуже спрощений. Для них усі люди — піддані.

— Підійди, щоб я тебе краще бачив, — сказав король, страшенно гордий, що нарешті може бути над кимось королем.

Маленький принц озирнувся, шукаючи, де б сісти, але всю планету покрила пишна горностаєва мантия. Мусив стояти і, стоячи, позіхнув з утоми.

— Етикет не дозволяє позіхати в присутності монарха¹, — сказав король. — Я забороняю тобі позіхати.

— Не можу стриматись, — відповів Маленький принц, страшенно зніяковівши. — Я довго був у дорозі і не спав...

— Ну, тоді наказую тобі позіхати, — мовив йому Король. —

¹ Мона́рх — глава держави в деяких країнах.

Я багато років не бачив, щоб хто позіхав. Це мені цікаво. Ну, позіхай ще! Це мій наказ.

— Це мене лякає... більше не можу... — відказав Маленький принц і весь почервонів.

— Гм... Гм... Тоді... — мовив король, — тоді наказую тобі то позіхати, то...

Король трохи заплутався і, здавалося, аж розсердився. Адже для короля було головне — щоб поважали його авторитет. Він не терпів непокори. Це був абсолютний монарх. Але він був дуже добрий і тому давав розумні накази.

— Якщо б я, — звичайно казав він, — якщо б я звелів своєму генералові обернутися на морського птаха і генерал не виконав би наказу, то це була б не його вина. Винен був би я.

— Можна мені сісти? — несміливо поцікавився Маленький принц.

— Наказую тобі сісти! — відповів король і велично підібрав одну полу своєї горностаєвої мантиї.

Одне дивувало Маленького принца. Планета була зовсім маленька. Чим же міг король тут правити?

— Вибачте, ваша величносте, — озвався він, — дозвольте запитати...

— Наказую: питай! — поспіхом мовив король.

— Ваша величносте... чим ви правите?

— Усім, — дуже просто відповів король.

— Усім?

Король стриманим жестом показав на свою планету, й на інші, й на зірки.

— І всім цим ви правите? — перепитав Маленький принц.

— Усім, — одказав король.

Бо він був не тільки абсолютний монарх, а й володар всесвіту.

— І зорі скоряються вам?

— Ну певно, — potwierдив король. — Зорі негайно виконують мої накази. Я не терплю непокори.

Така могутність викликала захоплення у Маленького принца. От би йому таку владу, тоді б він зміг милуватися заходом сонця не сорок чотири рази на день, а сімдесят два, або навіть сто чи двісті разів, і ніколи не пересуваючи стільця!

Згадавши свою покинуту маленьку планету, він трохи засумував і наважився попросити короля:

— Мені хотілося б подивитись, як заходить сонце... Зробіть ласку... Накажіть сонцю заходити...

— Якщо б я звелів своєму генералові літати, як метелик, з квітки на квітку, або написати трагедію, або обернутися на морського птаха і генерал не виконав би наказу, то хто був би в тому винен — він чи я?

— Ви, ваша величносте, — твердо відповів Маленький принц.

— Точно, — згодився король. — Від кожного треба вимагати тільки те, що він може зробити. Основою влади має бути передусім розум. Якщо ти накажеш своєму народові кинутись у море, він зробить революцію. Я маю право вимагати покори, бо мої накази розумні.

— А як же мій захід сонця? — нагадав Маленький принц, який, спитавши про щось, ніколи не відступав, доки не діставав відповіді.

— Буде тобі й захід сонця. Я жадаю, щоб воно зайшло. Але у своїй мудрості правителя почекаю, коли будуть сприятливі умови.

— А коли це буде? — поцікавився Маленький принц.

— Гм... гм... — відповів король, спочатку заглянувши у товстий календар. — Це буде... гм, гм... сьогодні це буде о сьомій годині сорок хвилин вечора. І тоді ти побачиш, як точно виконуються мої накази.

Маленький принц позіхнув. Шкода, що тут не завжди можна побачити захід сонця. І потім уже він трохи нудгував.

— Мені більше тут нічого робити, — сказав він королю. — Пора в дорогу.

— Залишся! — мовив король, дуже гордий з того, що в нього є підданий. — Залишся, я призначу тебе міністром.

— Міністром чого?

— Міністром... міністром юстиції¹.

— Але ж тут нікого судити!

— Це невідомо, — заперечив король. — Я ще не все своє королівство оглянув. Я дуже старий, для карети нема в мене місця, а ходити пішки стомлююсь.

Маленький принц нахилився і ще раз глянув на другий бік планети.

¹ Юстиція — правосуддя; судочинство.

— О! Я вже подивився! — вигукнув він. — Там більше нікого немає.

— Тоді судитимеш самого себе, — відповів король. — Це важче. Себе судити набагато важче, ніж інших. Якщо ти зможеш правильно судити самого себе, то ти справді мудрий.

— Сам себе я хоч де можу судити, — сказав Маленький принц. — Нема чого мені тут жити.

— Гм, гм... — замислився король. — Здається, на моїй планеті десь є старий пацюк. Уночі я його чую. Ти зможеш судити цього старого пацюка. Час від часу будеш засуджувати його до смерті. Таким чином від тебе залежатиме його життя. Але щоразу ти даватимеш йому помилування, щоб зберегти його. Він же у нас один.

— Не люблю я засуджувати до смерті, — сказав Маленький принц. — І мені вже пора йти.

— Ні, — заперечив король.

Маленький принц, хоч він уже й зібрався в дорогу, зовсім не хотів засмучувати старого монарха.

— Якщо ви, ваша величносте, хотіли б, щоб вашу волю точно виконували, ви могли б дати мені розумний наказ. Веліти, наприклад, не гаючи ні хвилини, вирушити в дорогу. Мені здається, умови для цього сприятливі...

Король нічого не відповів, а Маленький принц трохи повагався, потім зітхнув і пішов собі.

— Призначаю тебе своїм послом! — квапливо гукнув король.

І вигляд у нього був надзвичайно владний. «Дивні люди ці дорослі», — подумав Маленький принц, мандруючи далі.

XI

На другій планеті жив честолюбець.

— А-а, ось і шанувальник прибув! — скрикнув він, ще здалеку помітивши Маленького принца.

Адже для пихатих усі інші — їхні шанувальники.

— Добридень, — сказав Маленький принц. — Який смішний у вас капелюх.

— Це для вітання, — пояснив честолюбець. — Щоб кланятися, коли мене вітають. На жаль, сюди ніхто ніколи не приходить.

— Он як? — сказав Маленький принц, нічого не зрозумівши.

— Поплеши в долоні, — порадив йому честолюбець.

Маленький принц поплескав у долоні. Честолюбець, трохи піднявши капелюха, скромно вклонився.

«Тут цікавіше, ніж у короля», — подумав Маленький принц. І знов почав плескати в долоні. А честолюбець, піднімаючи свого капелюха, знову кланявся.

Через п'ять хвилин ця одноманітна гра стомила Маленького принца.

— А що треба зробити, щоб капелюх упав? — спитав він.

Але честолюбець не почув. Гонористи люди не чують нічого, крім похвали.

— Ти справді дуже шануєш мене? — спитав він Маленького принца.

— А що значить — шанувати?

— Шанувати — значить визнавати, що я найвродливіший, найкраще одягнений, найбагатший і найрозумніший на планеті.

— Але ж на твоїй планеті ти один!

— Зроби мені ласку, все одно шануй мене!

— Я шаную, — сказав Маленький принц, легенько стелуши плечима, — але яка тобі від того користь?

І він утік од честолюбця.

«Ці дорослі — таки дуже дивні люди», — простодушно подумав він, мандруючи далі.

XII

На наступній планеті жив пияк. Маленький принц був там зовсім недовго, а все одно його огорнув глибокий сум. Пияк мовчки сидів перед справжньою колекцією пляшок — порожніх і повних.

— Що ти тут робиш? — поцікавився Маленький принц.

— П'ю, — понуро відповів пияк.

— Нащо ти п'єш? — спитав Маленький принц.

— Щоб забути, — відказав пияк.

— Що забути? — допитувався Маленький принц, якому вже стало шкода пияка.

— Забути, що мені соромно, — признався пияк, похнюпившись.

— Чого тобі соромно? — спитав Маленький принц, який дуже хотів допомогти йому.

— Соромно, що п'ю! — закінчив пияк і остаточно замовк.

А Маленький принц, спантеличений, пішов собі.

«Ці дорослі, без сумніву, дуже, дуже дивні люди», — думав він, мандруючи далі.

XIII

Четверта планета належала бізнесменові. Цей чоловік був так зайнятий, що, коли прибув Маленький принц, він навіть голови не підвів.

— Добрий день, — сказав Маленький принц. — У вас погасла сигарета.

— Три та два — п'ять. П'ять і сім — дванадцять. Дванадцять і три — п'ятнадцять. Добрий день. П'ятнадцять і сім — двадцять два. Двадцять два і шість — двадцять вісім. Немає часу прикурити. Двадцять шість і п'ять — тридцять один. Ху! Отже, разом п'ятсот один мільйон шістсот двадцять дві тисячі сімсот тридцять один.

— П'ятсот мільйонів чого?

— Га? Ти ще тут? П'ятсот мільйонів... я вже не знаю, чого... У мене стільки роботи! Я людина серйозна, мені нема коли розважатися теревеннями! Два і п'ять — сім...

— П'ятсот мільйонів чого? — повторив Маленький принц, який ніколи, спитавши про щось, не відступав, доки не діставав відповіді.

Бізнесмен підвів голову:

— За п'ятдесят чотири роки, що я живу на цій планеті, було тільки три випадки, коли мене щось турбувало. Перший раз це сталося двадцять два роки тому — сюди бозна-звідки залетів хрущ. Він так жадливо гудів, що я зробив чотири помилки в підрахунках. Другого разу — одинадцять років тому — в мене був приступ ревматизму. Мало фізичних вправ. Мені нема коли

тинятися. Я людина серйозна. Третій раз... оце зараз! Отже, я казав, п'ятсот один мільйон!..

— Чого?

Бізнесмен зрозумів, що йому не дадуть спокою.

— Отих маленьких штучок, які інколи можна побачити в повітрі.

— Що ж то — мухи?

— Та ні, такі маленькі, блискучі.

— Бджоли?

— Та ні ж. Маленькі золоті штучки, які викликають мрії у ледарів. Але я людина серйозна. Мені нема коли мріяти.

— А-а! Це зірки?

— Так, так... Зірки.

— П'ятсот мільйонів зірок — що ж ти з ними робиш?

— П'ятсот один мільйон шістсот двадцять дві тисячі сімсот тридцять одна. Я людина серйозна, я люблю точність.

— То що ж ти робиш з тими зірками?

— Що роблю?

— Так.

— Нічого. Я ними володію.

— Володієш зірками?

— Так.

— Але я вже бачив короля, який...

— Королі нічим не володіють. Вони тільки правлять. Це велика різниця.

— А навіщо тобі володіти зірками?

— Щоб бути багатим.

— А нащо бути багатим?

— Щоб купувати нові зірки, якщо їх хтось відкріє.

«Цей, — подумав Маленький принц, — міркує майже так, як той пияк».

Одначе розпитував далі:

— Як можна володіти зірками?

— А чиї вони, зірки? — буркотливо запитав бізнесмен.

— Не знаю. Нічії.

— Отже, вони мої, бо я перший про це подумав.

— І цього досить?

— Ну певно. Коли ти знаходиш десь діамант, який нікому не належить, то він твій. Коли ти знаходиш десь острів, який

нікому не належить, то він твій. Коли в тебе першого виникає якась ідея, ти береш на неї патент: вона твоя. Я володію зірками тому, що до мене ніхто не додумався ними заволодіти.

— Оце правда, — сказав Маленький принц. — І що ж ти з ними робиш?

— Завідую ними, — відповів бізнесмен. — Лічу їх і перелічую. Це важко. Але я людина серйозна.

Це ще не вдовольнило Маленького принца.

— Якщо у мене є шовкова хустина, я можу пов'язати її на шию і взяти з собою, — сказав він. — Якщо у мене є квітка, я можу її зірвати і взяти з собою. А ти ж не можеш забрати зірок!

— Ні, але я можу покласти їх у банк.

— Як це розуміти?

— А так: я пишу на папірці, скільки у мене зірок. Потім кладу той папірець у шухляду і замикаю її на ключ.

— І все?

— Цього досить!

«Цікаво! — подумав Маленький принц. — І... навіть поетично. Але це не дуже серйозно!»

Маленький принц по-своєму розумів, що таке серйозні речі, — зовсім не так, як дорослі.

— У мене, — сказав він, — є квітка, я щоранку її поливаю. У мене є три вулкани, я щотижня їх прочищаю. Усі прочищаю — і діючі, і той, що погас. Хто знає, як воно буде. І моїм вулканам, і моїй квітці корисно, що я ними володію. А зіркам од тебе немає ніякої користі...

Бізнесмен відкрив рота, але так і не знайшов, що відповісти, і Маленький принц пішов собі.

«Ці дорослі таки незвичайні люди», — простодушно думав він, мандруючи далі.

XIV

П'ята планета була дуже цікава. З усіх вона була найменша. На ній якраз вистачало місця для ліхтаря і ліхтарника. Маленький принц ніяк не міг пояснити собі, навіщо серед неба, на планетці, де нема ні будинку, ні населення, потрібні ліхтар і ліхтарник. Однак він сказав про себе:

«Можливо, цей чоловік тут і недоречний. А проте він не так недоречний, як король, честолюбець, бізнесмен і пияк. В його

роботі принаймні є сенс. Коли він засвічує свій ліхтар — то ніби народжується ще одна зірка або квітка. Коли він гасить ліхтар — це присипляє ту зірку чи квітку. Дуже гарне заняття. Це справді корисно, бо красиво».

І, наблизившись до планети, він шанобливо вклонився ліхтарникові: — Добрий день. Навіщо ти оце зараз погасив свій ліхтар?

— Такий наказ, — відповів ліхтарник. — Добрий день.

— А що то за наказ?

— Щоб я гасив свій ліхтар. Добрий вечір.

І він знову його засвітив.

— А нащо ти знову його засвітив?

— Такий наказ, — відповів ліхтарник.

— Не розумію, — мовив Маленький принц.

— Тут нічого розуміти, — сказав ліхтарник. — Наказ є наказ.

Добрий день.

І погасив ліхтар.

Потім картатою червоною хустинкою витер з лица піт і сказав:

— Жажлива у мене робота. Колись у цьому був сенс. Вранці я гасив ліхтар, а ввечері світив. Решту дня я міг відпочивати, а решту ночі — спати...

— А потім наказ перемінився?

— Наказ не перемінився, — сказав ліхтарник. — У тому й лихо! Планета з кожним роком обертається швидше й швидше, а наказ не змінився.

— А як же тепер? — спитав Маленький принц.

— Тепер планета повністю обертається за одну хвилину, і я не маю ні секунди відпочинку. Щохвилини я засвічую ліхтар і гашу.

— От цікаво! День у тебе триває одну хвилину!

— Нічого цікавого, — сказав ліхтарник. — Уже місяць як ми з тобою розмовляємо.

— Місяць?!

— Так. Тридцять хвилин. Тридцять днів! Добрий вечір.

І він знову засвітив ліхтар.

Маленький принц подивився на ліхтарника — йому подобався цей чоловік, який так вірно виконував наказ. Маленький принц згадав, як колись, переставляючи свій стілець, він шукав місце, звідки було б видно захід сонця. І йому захотілося допомогти приятелю:

— Слухай... я знаю, як зробити, щоб ти відпочивав, коли тільки захочеш...

— Я весь час хочу, — зітхнув ліхтарник. Бо людина може бути водночас і вірна обов'язку і ледача.

І Маленький принц вів далі:

— Твоя планетка така маленька, що ступиш три кроки і вже обійдеш її. Досить тобі йти не поспішаючи, і ти весь час будеш на сонці. Коли надумаєш відпочити, — починай ходити... і день триватиме доти, доки тобі схочеться.

— Ну, це мало що дає, — сказав ліхтарник. — Найбільше у світі я люблю спати.

— Тоді кеписько, — поспівчував Маленький принц.

— Кеписько, — згодився ліхтарник. — Добрий день.

І погасив ліхтар.

«Цього чоловіка, — сказав собі Маленький принц, уже мандруючи далі, — цього чоловіка зневажали б усі інші — і король, і честолюбець, і пияк, і бізнесмен. А тим часом тільки він, здається мені, не смішний. Мабуть, тому, що він не думає про себе».

Маленький принц зітхнув із жалем:

«Він єдиний, хто міг би стати моїм другом. Але його планета надто маленька. На двох там немає місця...»

Він не наважувався признатися собі, що жалкував за цією благословенною планетою головним чином тому, що на ній за двадцять чотири години можна було тисячу чотиреста сорок разів бачити захід сонця!

XVI

Отож, сьомою планетою була Земля.

Земля — планета неабияка! На ній сто одинадцять королів (включаючи, звісно, і негритянських), сім тисяч географів, дев'яност тисяч бізнесменів, сім з половиною мільйонів пияків, триста одинадцять мільйонів честолюбців, тобто близько двох мільярдів дорослих людей.

Щоб дати вам уявлення про розміри Землі, скажу, що до винайдення електрики на всіх шістьох континентах доводилось держати цілу армію — чотириста шістдесят дві тисячі п'ятсот одинадцять чоловік — ліхтарників.

З деякої відстані то було прекрасне видовисько. Дії цієї армії були чіткі, як у балеті. Починали ліхтарники Нової Зеландії і Австралії. Запаливши свої вогні, вони йшли спати. Тоді виступали ліхтарники Китаю і Сибіру. Виконавши свою партію, вони зникали за кулісами. Потім надходила черга ліхтарників у Росії та Індії. Далі — в Африці і Європі. За ними — у Південній Америці. А тоді в Північній Америці. І всі вони дотримувались того порядку виходу на сцену й ніколи не помилялися. То було грандіозно.

Тільки тому ліхтарникові, що запаливав єдиний ліхтар на Північному полюсі, та ще його співбратові коло єдиного ліхтаря на Південному полюсі — тільки цим двом жилося легко й безтурботно: вони працювали двічі на рік.

XVII

Коли хочеться сказати щось дотепне, трапляється, іноді трошки й прибрешеш. Розповідаючи про ліхтарників, я не дуже дотримувався правди. Боюся, що в тих, хто не знає нашої планети, від цього може скластися помилкова думка про неї. Люди займають на землі дуже мало місця. Якщо б два мільярди її мешканців зійшлися й стали тісно один біля одного, як на мітингу, вони легко вмістилися б на площі двадцять миль довжиною і двадцять шириною. Все людство можна було б звалити в купу на найменшому острові в Тихому океані.

Дорослі, певна річ, вам не повірять. Вони думають, що займають багато місця, їм, як баобабам, здається, що вони великі й важні. А ви порадьте їм підрахувати. Вони страшенно люблять цифри, і їм це сподобається. Але ви не витрачайте часу на цю нудну роботу. Це ні до чого. Ви й так мені вірите.

Отже, опинившись на Землі, Маленький принц дуже здивувався, не побачивши жодної живої душі. Він уже злякався, що помилково попав на якусь іншу планету, коли це в піску ворухнулося якесь кільце такого кольору, наче місяць.

— Добрий вечір, — сказав на всяк випадок Маленький принц.

— Добрий вечір, — відповіла змія.
— На яку це планету я попав? — запитав Маленький принц.
— На Землю, — відказала змія. — В Африку.
— А-а!.. Виходить, на Землі нікого нема?
— Це пустеля. В пустелях ніхто не живе. Земля велика, — мовила змія.

Маленький принц сів на камінь і звів очі до неба.

— От цікаво — для чого зірки світяться, — мовив він. — Певно, для того, щоб кожен зміг колись відшукати свою зірку. Дивись, он моя планета. Вона якраз над нами... Але як далеко до неї!

— Гарна планета, — озвалася змія. — А чого ти прибув сюди?

— Я посварився з однією квіткою, — зітхнув Маленький принц.

— А-а, — сказала змія. І вони замовкли.

— Де ж люди? — нарешті знову заговорив Маленький принц. — У пустелі трохи самотньо...

— З людьми теж самотньо, — мовила змія. Маленький принц пильно подивився на неї.

— Дивна ти істота, — сказав він. — Тонша ніж палець...

— Зате сили у мене більше, як у пальці короля, — зауважила змія.

Маленький принц усміхнувся.

— Не така вже ти сильна... У тебе навіть лап немає... Ти не можеш мандрувати.

— Я можу занести тебе далі, ніж будь-який корабель, — сказала змія.

І обвила біля кісточки ногу Маленького принца, мов золотий браслет.

— Торкнувшись когось, я повертаю його землі, з якої він вийшов, — сказала ще вона. — Але ти невинний і прибув із зірки...

Маленький принц нічого не відповів.

— Мені шкода тебе, ти такий слабкий на цій кам'яній Землі. Я можу тобі допомогти, якщо ти дуже шкодуєш за своєю планетою. Я можу...

— О! Я чудово зрозумів, — озвався Маленький принц, — але чого ти весь час говориш загадками?

— Я розв'язую всі загадки, — сказала змія.

І вони замовкли.

Але сталося так, що після довгих блукань, пройшовши через піски, скелі і сніги, Маленький принц, нарешті, знайшов дорогу. А всі дороги ведуть до людей.

— Добрий день, — сказав він.

То був сад, повний квітучих троянд.

— Добрий день, — відповіли троянди. Маленький принц подивився на них. Усі вони були схожі на його квітку.

— Хто ви? — вражений, спитав він.

— Ми — троянди, — сказали квіти.

— А-а!.. — мовив Маленький принц.

І відчув себе дуже нещасним. Його квітка розповідала йому, що вона одна така в усьому світі. І ось тут було п'ять тисяч таких же квіток, в одному тільки саду!

«Їй було б дуже прикро, якби вона побачила це! — сказав про себе Маленький принц. — Вона б страшенно розкашлялась і вдала б, що вмирає, аби тільки не стати смішною. А я мусив би прикидатись, ніби доглядаю її, бо інакше, щоб принизити й мене, вона справді могла б умерти...»

А потім він ще сказав собі: «Я думав, що маю таке багатство — єдину в світі квітку, а то звичайнісінька троянда. Проста троянда і три вулкани, які сягають мені до колін і з яких один погас, можливо, назавжди — цього замало, щоб бути великим принцом...»

І, повалившись на траву, він заплакав.

Отоді й заявився лис.

— Добрий день, — сказав лис.

— Добрий день, — чомно відповів Маленький принц і озирнувся, але нікого не побачив.

— Я тут, — пролунав голос, — під яблунею.

— Хто ти? — спитав Маленький принц. — Ти такий гарний...

— Я — лис, — сказав той.

— Пограйся зо мною, — попросив Маленький принц. — Мені так сумно...

— Я не можу з тобою гратися, — відказав лис. — Я не приручений.

— О! Вибач, — мовив Маленький принц. Але, подумавши, додав:

— А що означає «приручити»?

— Ти нетутешній, — сказав лис. — Що ти шукаєш?

— Я шукаю людей, — відповів Маленький принц. — А що означає «приручити»?

— Люди, — сказав лис, — мають рушниці і ходять на полювання. Це так ускладнює життя! І ще вони розводять курей. Це єдина користь од них. Ти шукаєш курей?

— Ні, — мовив Маленький принц. — Я шукаю друзів. А що означає «приручити»?

— Це давно забуте поняття, — сказав лис. — Воно означає «привернути до себе...»

— Привернути до себе?

— Ну певно, — сказав лис. — Ти для мене поки що тільки маленький хлопчик, такий же, як сто тисяч інших хлопчиків. І ти мені не потрібен. І я тобі не потрібен. Я для тебе тільки лис, такий же, як сто тисяч інших лисів. Але якщо ти мене приручиш, ми станемо потрібні один одному. Ти будеш для мене єдиний у цілому світі. І я буду для тебе єдиний у цілому світі...

— Я починаю розуміти, — озвався Маленький принц. — Є одна троянда... здається, вона приручила мене...

— Можливо, — сказав лис. — На Землі чого тільки не побажиш...

— О, це не на Землі, — заперечив Маленький принц. Лис, здавалося, страшенно здивувався:

— На іншій планеті?

— Так.

— А на тій планеті є мисливці?

— Ні.

— Ну, це цікаво! А кури є?

— Ні!

— Нема нічого досконалого! — зітхнув лис. А потім він знову повернувся до того ж:

— Моє життя одноманітне. Я полюю на курей, а люди полюють на мене. Усі кури однакові. І люди всі однакові. І мені трохи нудно. Але якщо ти мене приручиш, моє життя буде ніби сонцем

осіяє. Я знатиму твою ходу і розрізнятиму її серед усіх інших. Почувши чийсь кроки, я ховаюся в нору. Твоя ж хода, як музика, викличе мене з норі. А потім — дивись! Бачиш, он там, на полях, досягають хліба? Я не їм хліба. Мені зерно ні до чого. Лани хлібів не ваблять мене. І це сумно! Але в тебе волосся наче золоте. І це буде чудово, якщо ти мене приручиш! Золоті хліба нагадуватимуть мені тебе. І я полюблю шелест хлібів під подихом вітру...

Лис замовк і довго дивився на Маленького принца.

— Будь ласка... приручи мене! — попросив знову.

— Я б з радістю, — відповів Маленький принц, — але в мене обмаль часу. Мені ще треба знайти друзів і пізнати багато різних речей.

— Пізнати можна тільки те, що приручиш, — сказав лис. — У людей вже немає часу щось пізнавати. Вони купують речі го-

товими у торговців. Але ж немає таких торговців, що продавали б друзів, і тому люди вже не мають друзів. Як хочеш мати друга — приручи мене!

— А що для цього треба робити? — спитав Маленький принц.

— Треба бути дуже терплячим, — відповів лис. — Спочатку ти сядеш трохи далі від мене на траву, ось так. Я краєм ока поглядатиму на тебе, дивитимусь, а ти нічого не казатимеш. Мова — це джерело непорозуміння. Але кожного дня ти сідатимеш трохи ближче...

На другий день Маленький принц прийшов знову.

— Краще, якби ти приходив у один і той же час, — сказав йому лис. — Якщо ти прийдеш, наприклад, о четвертій годині дня, то я вже з третьої години відчуватиму себе щасливим. І чим ближче до призначеного часу, тим щасливішим я буду. О четвертій годині я вже почну хвилюватись і непокоїтись; я узнаю ціну щастю! А якщо ти приходитимеш коли попало, то я ніколи не знатиму, на котру годину готувати своє серце... Мають бути обряди.

— А що таке обряди? — поцікавився Маленький принц.

— Це теж давно забута річ, — відповів лис. — Це те, що робить один день несхожим на інші дні, одну годину — на всі інші години. Є, наприклад, такий обряд у моїх мисливців. У четвер вони танцюють із сільськими дівчатами. Це такий чудовий день — четвер! Я йду прогулятись і доходжу аж до виноградника. А якби мисливці танцювали коли попало, всі дні були б схожі один на одного, і я зовсім не мав би вільного часу.

Так Маленький принц приручив лиса. І коли настав час прощатися, лис мовив:

— О! Я плакатиму за тобою...

— Ти сам винен, — сказав Маленький принц. — Я не хотів тобі нічого злого, а ти зажадав, щоб я тебе приручив...

— Ну звісно, — potwierдив лис.

— Але ж ти плакатимеш! — сказав Маленький принц.

— Ну звісно, — відповів лис.

— Виходить, ти нічого не виграв.

— Виграв, — заперечив лис. — Згадай, що я казав про золоті хліба.

Потім він додав:

— Піди ще подивись на троянди. Ти зрозумієш, що твоя троянда — єдина в світі. А як вернешся попрощатись зо мною, я подарую тобі одну таємницю.

Маленький принц пішов подивитися на троянди.

— Ви зовсім не схожі на мою троянду, — сказав він їм, — ви ще ніщо. Ніхто вас не приручив, і ви нікого не приручили. Ви такі, як раніше був мій лис. Він був схожий на сто тисяч інших лисів. Але я з ним потоваришував, і тепер він став єдиним у цілому світі.

Троянди дуже зніяковіли.

— Ви гарні, але пусті, — сказав іще Маленький принц. — Заради вас не захочеться вмерти. Певна річ, звичайний перехожий і про мою троянду подумає, що вона така-ж, як і ви. Але вона одна-єдина дорожча від усіх вас. Бо я поливав її. Бо я накривав її скляним ковпаком. Бо я затуляв її ширмою. Бо задля неї я знищив гусінь (залишив тільки двох чи трьох, щоб вивелись метелики). Бо я чув її, коли вона скаржилася чи похвалялась, і навіть коли замовкала. Бо це моя троянда.

І Маленький принц вернувся до лиса.

— Прощай... — сказав він.

— Прощай, — відповів лис. — Ось мій секрет. Він дуже простий: добре бачить тільки серце. Найголовнішого очам не видно.

— Найголовнішого очам не видно, — повторив Маленький принц, щоб краще запам'ятати.

— Твоя троянда така дорога тобі через те, що ти віддав їй стільки часу.

— Моя троянда така дорога мені...

— повторив Маленький принц, щоб краще запам'ятати.

— Люди забули цю істину, — сказав лис. — Але ти не повинен забувати. Ти назавжди береш на себе відповідальність за того, кого приручив. Ти відповідаєш за свою троянду...

— Я відповідаю за свою троянду... — повторив Маленький принц, щоб краще запам'ятати.

Минув тиждень з того часу, як я потерпів аварію, і, слухаючи про торговця пілюлями, я випив останній ковток води.

— О, — сказав я Маленькому принцові, — твої спогади дуже цікаві, але я ще не полагодив свого літака, мені більше нічого пити, і я теж був би щасливий, якби міг помаленьку піти до струмка!

— Мій друг лис... — озвався він.

— Хлопчику, йдеться вже не про лиса!

— Чому?

— А тому, що доведеться вмерти від спраги...

Він не зрозумів мене і відповів:

— Добре, коли є друг, навіть якщо треба вмерти. Ось я... я дуже радий, що в мене був друг лис...

«Він не усвідомлює, яка велика небезпека. Він ніколи не знав ні голоду, ні спраги. Йому досить трошки сонця...» — сказав я сам до себе.

Але він подивився на мене і відповів на мої думки:

— Мені теж хочеться пити... пошукаймо криницю...

Я стомлено розвів руками: це безглуздя — наважання шукати в неосяжній пустелі криницю. А проте ми вирушили в дорогу.

Ми пройшли мовчки багато годин, уже впала ніч, починали світитися зорі. Від спраги мене трохи лихоманило, і я бачив їх немов у сні. А в пам'яті все стояли слова Маленького принца.

— Отже, і ти знаєш, що таке спрага? — спитав я.

Але він не відповів на моє питання. Він просто сказав:

— Вода буває потрібна і серцю...

Я не зрозумів його слів, але промовчав... Знав, що не треба його розпитувати.

Він був стомлений. Сів. Я сів біля нього. Помовчали, а тоді він ще сказав:

— Зірки гарні, бо десь там є квітка, якої не видно звідси...

— Атож, — відповів я, дивлячись на осяяні місяцем піщані складки.

— Пустеля гарна... — додав він.

Це була правда. Мені завжди подобалось у пустелі. Сидиш на піщаному пагорбі. Нічого не видно. Нічого не чути. Але серед тої тиші звідкілясь ідуть промені...

— Пустеля гарна тим, — сказав Маленький принц, — що в ній десь криється джерело...

Я раптом зрозумів, що то за таємниче світіння пісків, і це вразило мене. Ще маленьким хлопчиком я жив у одному старому домі, і легенда розповідала, ніби в ньому було заховано скарб. Звісно, ніхто його не знайшов, а може й не шукав. Але через нього весь той будинок був ніби зачарований. У глибині свого серця мій дім ховав таємницю.

— Так, — мовив я, — йдеться про будинок, про зорі чи пустелю — того, що становить їхню красу, очима не побачиш!

— Я задоволений, — сказав Маленький принц, — що ти згоден з моїм другом лисом.

Він заснув, я взяв його на руки і рушив далі в дорогу. Я був зворушений. Здавалося, що я несу скарб, тендітний і крихкий. Здавалося навіть, що нічого крихкішого немає на Землі. При світлі місяця я дивився на його бліде чоло, на стулені вії, на пасма волосся, яке ворухив вітер, і казав собі: «Те, що я бачу, це тільки оболонка. Найголовнішого очима не побачиш...»

Його напіврозтулені вуста затремтіли в усмішці, і я сказав собі ще: «Найзворушливіше у цього Маленького принца — його вірність квітці, образ троянди, який сяє в ньому, ніби полум'я світильника, навіть коли він спить...» І я зрозумів, що він ще крихкіший, ніж здається. Треба старанно берегти світильники: порив вітру може погасити їх...

Отак ідучи, я на світанку побачив криницю.

XXVI

Поряд із криницею була руїна старого кам'яного муру. На другий день увечері, кінчивши роботу, я вернувся туди і ще здалеку побачив, що мій Маленький принц, спустивши ноги, сидить зверху. І почув, як він казав:

— Виходить, ти не пам'ятаєш? Це було не тут!

Хтось, певно, відповів йому, бо він заперечив:

— Ні! Ні! Якраз у цей день, тільки не в цьому місці...

Я підходив до муру. Нікого більше я там не бачив і не чув. А тим часом Маленький принц знову сказав комусь:

— Ну, звісно. На піску ти побачиш, де починаються мої сліди. Тобі треба тільки почекати мене. Сьогодні вночі я туди прийду.

До муру було метрів двадцять, а я так само нікого не бачив. Трошки помовчавши, Маленький принц озвався знову:

— А в тебе добра отрута? Ти певна, що я не буду довго мучитися?

Я став, і серце моє стислося, але я все ще нічого не розумів.

— Тепер іди... — сказав Маленький принц. — Я хочу зійти вниз.

Тоді я опустил очі і аж підскочив! Під муром, піднявши голову до Маленького принца, лежала жовта змія, з тих, від укусу яких людина за тридцять секунд гине. Витягуючи з кишені револьвер, я бігцем кинувся до неї, але, почувши шерех моїх кроків, змія тихо, мов конаючий струмочок, поповзла по піску і з ледь чутним металічним шелестом, не дуже поспішаючи, залізла між каміння.

Я підбіг до муру саме вчасно, щоб узяти на руки Маленького принца, білого як сніг.

— Що за вигадки! Ти вже розмовляєш із зміями!

Я розв'язав золотий шарф, який він завжди носив. Змочив йому скроні і дав випити води. І вже не наважувався більше ні про що питати його. Він серйозно подивився на мене і обняв мене за шию. Я чув, як у нього б'ється серце, мов у пташки, що, підстрелена, вмирає. Він сказав мені:

— Я радий, що ти знайшов, чого там не вистачало у твоїй машині. Тепер ти можеш повернутися додому...

— Звідки ти знаєш?

Я саме хотів сказати йому, що понад усі сподівання таки полагодив літак!

Він нічого не відповів на моє запитання, тільки сказав:

— Я теж сьогодні повертаюсь додому.

І сумно додав:

— Це набагато далі... це набагато важче...

Я відчував, що відбуваються якісь дивні речі. Я стискав його в обіймах, мов малу дитину, однак мені здавалося, що він вислизає прямо десь у безодню, і я ніяк не можу його втримати...

Його задумливий погляд губився десь у далині.

— У мене є твій баранець. І ящик для баранця. І на-моргдник...

І він сумно всміхнувся.

Я довго чекав. Відчував, що він поволі приходив до тями.

— Ти трохи злякався, хлопчику...

Налякався, певна річ! Але він тихенько засміявся:

— Куди страшніше мені буде сьогодні ввечері...

Знову мене обдало крижаним холодом передчуття непоправного. Я не міг примиритися з думкою, що ніколи більше не почую його сміху. Той сміх був для мене мов джерело в пустелі.

— Хлопчику, я хочу ще почути, як ти смієшся...

Але він сказав:

— Сьогодні вночі мине рік. Моя зірка опиниться якраз над тим місцем, де рік тому я впав...

— Скажи, хлопчику, вся ота історія зі змією, з побаченням і з зіркою — це просто поганий сон, так?

Та він не відповів. Сказав:

— Найголовнішого очима не побачиш...

— Це правда...

— Це як із квіткою. Якщо ти любиш квітку, що росте десь на зірці, — вночі тобі приємно дивитися на небо. Всі зірки розцвітають.

— Це правда...

— Це як з тією водою. Коли ти дав мені напитися, вона була наче музика... а все та корба і віршовка... ти пам'ятаєш... вона була чудова...

— Це правда...

— Вночі ти подивишся на зірки. Моя зірка надто маленька, я не можу тобі її показати, де вона. Та це й краще. Вона буде для тебе просто однією з багатьох зірок. І тобі подобатиметься дивитись на всі зірки... Усі вони стануть твоїми друзями. І потім я тобі щось подарую...

І він засміявся.

— О хлопчику, хлопчику, як я люблю цей сміх!

— Оце й буде мій подарунок... це буде, як ото з водою...

— Що ти хочеш сказати?

— Люди мають свої зірки, які перестають бути звичайними зорями. Для одних — тих, хто мандрує, — вони — дороговказ. Для інших це тільки маленькі вогники. Для вчених зорі — складні задачі. Для мого бізнесмена вони золоті. Але всі ці зірки мовчать. А в тебе будуть такі зірки, яких більше ні в кого немає...

— Як це розуміти?

— Я житиму на одній із зірок, я там сміятимусь, і коли ти дивитимешся вночі на небо, це буде так, наче сміються усі зірки. У тебе будуть зірки, які вміють сміятися!

І він знову засміявся.

— І коли ти втішишся (а втіха завжди приходить), ти будеш задоволений, що познайомився зі мною. Ти завжди будеш моїм другом. Тобі захочеться посміятися зі мною. Тоді ти одчиниш вікно, і тобі буде приємно... І твої друзі будуть страшенно здивовані, що ти, дивлячись на небо, смієшся. А ти їм скажеш: «Так, зірки завжди викликають у мене бажання сміятися!» І вони подумають, що ти не сповна розуму. — От яку капосну штуку я тобі втну...

І він ще засміявся.

— Це буде так, начеб я замість зірок дав тобі безліч дзвіночків, що вміють сміятися...

І він ще раз засміявся. Потім знову став серйозний:

— Знаєш... сьогодні вночі... ти не приходи.

— Я не покину тебе.

— У мене буде такий вигляд, наче мені кепсько... наче я вмираю. Так воно буває. Не треба, щоб ти це бачив, не приходи.

— Я не покину тебе.

Але він був заклопотаний.

— Я кажу тобі це... все це через змію. Не треба, щоб вона тебе вкусила... Змії злі. Може вкусити собі на втіху.

— Я не покину тебе.

Раптом він заспокоївся:

— Правда, на другий укус у них немає отрути...

Тієї ночі я не бачив, як він пішов. Вислизнув нечутно.

Коли я догнав його, він ішов швидко й рішуче. Мені він тільки й сказав:

— А, це ти... — І взяв мене за руку. Але щось його ще мучило.

— Ти даремно так зробив. Тобі буде боляче. Я буду наче мертвий, а насправді це буде не так...

Але я мовчав.

— Розумієш... Це дуже далеко. Я не зможу забрати свого тіла. Це надто важко.

Я все мовчав.

— Та це все одно що покинути стару оболонку. За старими оболонками нема чого сумувати...

Я все мовчав.

Він трохи занепав духом. А проте зробив ще одне зусилля:

— Знаєш, це буде славно. Я теж дивитимусь на зірки. І всі зорі будуть ніби криниці з іржавою корбою. І всі зорі дадуть мені напитися...

Я все мовчав.

— Це буде так кумедно! У тебе буде п'ятсот мільйонів дзвіночків, у мене — п'ятсот мільйонів струмків...

І тут він теж замовк: він плакав...

— Це тут. Дай мені ступити крок самому.

І він сів, бо йому стало страшно.

І ще він сказав:

— Ти знаєш... моя троянда... я за неї відповідаю. А вона така квола! І така наївна. Єдине, чим вона може боронитися, це чотирма нікчемними колючками...

Я теж сів, бо ноги більше не тримали мене. Він сказав:

— Ну от... Це все...

Повагався ще трошки, потім підвівся. І ступив тільки крок. А я не міг ворухнутися.

Мов жовта блискавка мигнула біля його кісточки. Він лишився нерухомий. Не закричав. А тоді впав — повільно, як падає дерево. І нечутно, бо пісок приглушує звуки.

І ось минуло вже шість років... Я ще ніколи не розповідав цієї історії. Коли я вернувся, товариші були раді, що знову бачать мене живим. Мені було дуже сумно, але я казав їм: «Це втома...»

Тепер я трохи заспокоївся. Тобто... не зовсім. Та я добре знаю, що він повернувся на свою планетку, бо, коли розвідніло, я не знайшов на піску його тіла. Воно було не таке вже й важке... І ночами я люблю слухати зорі. Наче п'ятсот мільйонів дзвіночків...

Але буває щось незвичайне. У наморднику, який я намалював Маленькому принцові для його баранця, я забув намалювати ремінець! Маленький принц ніколи не зможе надіти його на баранця. Отож я питаю себе: «Що сталося там, на його планеті? Може, баранець з'їв троянду...»

Іноді я кажу собі: «Певно що ні! Маленький принц щоночі накриває троянду скляним ковпаком і ретельно наглядає за своїм баранцем...» І тоді я щасливий. І всі зірки тихенько сміються.

А часом я кажу собі: «Трапляється ж іноді, що буваєш неуважним, і цього досить! Може, він колись увечері забув про скляний ковпак або вночі нишком вийшов баранець...» І тоді всі дзвіночки мовби заливаються сльозами!..

Усе це дуже загадково. Для вас, тих, хто теж полюбив Маленького принца, як і для мене, світ буде інший, якщо десь, невідомо де, баранець, якого ми не знаємо, можливо, з'їв троянду...

Погляньте на небо. Спитайте себе: «Є ще та квітка чи ні? Що як баранець її з'їв?» І ви побачите, як усе змінюється.

І жоден дорослий ніколи не зрозуміє, як це важливо!

Це, по-моєму, найкраще і найсумніше місце на світі. Це той же куточок пустелі, що намальований і на попередній сторінці, але я намалював його ще раз, щоб вам краще було видно. Це тут Маленький принц з'явився на Землі, а потім зник.

Придивіться уважніше до цього краєвиду, щоб неодмінно пізнати те місце, якщо колись будете в Африці, в пустелі. І коли ви там проїжджатимете, благая вас, не поспішайте, затримайтесь трохи саме під цією зіркою! І якщо до вас підійде маленький хлопчик з золотим волоссям, який сміється і не відповідає на запитання, ви одразу здогадаєтесь, хто він такий. Тоді — будьте ласкаві! — не залишайте мене у великій журбі: мерщій напишіть мені, що він повернувся...

Переклад з французької
Анатолія Жаловського

Прагнемо бути творчими читачами

1. Порівняйте малюнки № 1 і № 2 (с. 319). Чому дорослі не бачили удава, який проковтнув слона?
2. Як льотчик опинився у Сахарі?
3. Розкажіть про зустріч льотчика з Маленьким принцом.
4. Чому прибульцю сподобався баранець у ящику?
5. Пригадайте, як честолюбець пояснює слово «шанувати». Чи співпадає таке тлумачення з вашим розумінням значення цього слова?
6. Кого з персонажів Маленький принц запитує: «А нащо бути багатим»? Дайте свою відповідь на це запитання.
7. Чому Маленький принц хотів бачити своїм другом ліхтарника? А чи хотіли б ви мати такого друга?
8. Прочитайте в особах діалог Маленького принца і лиса (XXI розділ).
9. Які важливі істини відкриває Маленькому принцу лис?
10. Як ви розумієте вислів, зашифрований у головоломці?

11. Пригадайте, що таке алегорія. Які образи казки вам видаються алегоричними? Обґрунтуйте свою відповідь.
12. Порівняйте останні речення X, XI, XII та XIII розділів. Поміркуйте, чому саме такі думки приходять до Маленького принца.
13. Підготуйтеся до рольової гри «У літературному космосі». Об'єднайтеся у кілька груп, кожна з яких має представити одну планету. У середині групи розподіліть такі ролі:
- актори – готують інсценізацію уривку казки;
 - художники – малюють ілюстрації;
 - філософи¹ – обґрунтовано відповідають на запитання: «Навіщо Екзюпері показав нам обрану вами планету?»
14. Якщо ви вивчаєте французьку мову, підготуйте виразне читання уривка оригіналу.

Читаємо мовою оригіналу

LE PETIT PRINCE
(Antoin de Saint-Exupéry)

XIV

La cinquième planète était très curieuse. C'était la plus petite de toutes. Il y avait là juste assez de place pour loger un réverbère et un allumeur de réverbères. Le petit prince ne parvenait pas à s'expliquer¹ à quio pouvaient servir, quelque part dans le réverbère et un allumeur de réverbères. Cependant il se en lui-même:

«Peut-être bien que cet homme est absurde. Cependant il est moins absurde que le roi, que le vaniteux, que le businessman et que le buveur. Au moins son travail a-t-il un sens². Quand il allume son réverbère, c'est comme s'il faisait naître une étoile de plus, ou une fleur. Quand il éteint son réverbère, ça endort la fleur ou l'étoile. C'est une occupation très jolie. C'est véritablement utile puisque c'est joli».

¹ Філософ – тут: мислитель; людина, яка вдумливо ставиться до життя.

² le petit prince ne parvenait pas à s'expliquer – маленький принц ніяк не міг з'ясувати.

³ Au moins son travail a-t-il un sens – у його роботі є хоч якийсь смисл.

Притча

Твір «Маленький принц» називають казкою-притчею. Слово *казка* вам добре відоме. А що таке **притча**? Це **повчальний алегоричний твір, орієнтований на доведення життєвих цінностей**. Слово *притча* прийшло до нас із давньоруської мови, де воно мало значення *те, що приміряється до чогось, приклад*. Притча немов запрошує читача приміряти на себе ситуації, описані у ній, аби замислитися над власним життям. Подаючи різні приклади поведінки людей, притчі допомагають нам зробити певні висновки про навколишній світ. З наведеного визначення видно, що притча багато в чому нагадує байку (насамперед повчальністю та алегоричною формою). Водночас вона має свої відмінності. Зокрема, налаштовує на пошук моралі, а не підносить читачеві повчальний висновок у готовому вигляді. Притча може бути значно більшого обсягу, ніж байка.

1. Чим притча подібна до байки? У чому її відмінність?
2. Чому твір «Маленький принц» називають притчею?

Світова література очима українських письменників

Прочитайте вірш Дмитра Павличка і пригадайте, який факт із життя письменника відображено в цій поезії.

АНТУАН ДЕ СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ

Навіщо повертатися назад
З небес на землю, де війни катуші¹,
Де Францію дрібні й підступні душі
Зжирають, наче гусениці сад?!

¹ *Кату́ша* — тортури, муки, катування.

І свій літак тісний, немов снаряд,
 Веде він у безумнім безоружжі
 Крізь вибухи, що, мов сліпучі ружі,
 Цвітуть і осипаються підряд...
 В палаючій, як метеор, машині
 Його вхопила неба течія
 І занесла в глибини темносині.
 Світ у зірках читав його ім'я,
 Лиш у пісках Лівійської пустині
 Не відала про це сліпа змія.

Підсумовуємо вивчене під час мандрівки «У космосі людської душі»

1. Перечитайте епіграф до розділу. Поміркуйте, чому «найдивніше з див – людина»?

2. Розгадайте ребус. Що означає зашифроване у ньому слово?

, , ,

1, 2, 5, 7

3. Що об'єднує твори Бредбері й Екзюпері?

4. Напишіть листа одному із цих письменників.

5. Підготуйтеся до гри «Впізнай слово» (за вивченими творами розділу).

6. Поміркуйте, чому провідником розділу «У космосі людської душі» був саме Маленький принц?

7. Намалюйте ілюстрацію до одного з творів.

Пригадуємо всі літературні подорожі

Мужній *Прометей*, загадкова *пані Алегорія*, щедрий *Дух Теперішнього Різдва*, цілеспрямований *Дік Сенд*, мрійливий *Маленький принц*... Усі вони завітали до вас, щоб подарувати подорожі, пригоди, дивовижні відкриття і незабутні зустрічі. Спробуйте і ви зробити подарунок своїм провідникам світом літератури у вигляді уявного ЖУРНАЛУ СПОГАДІВ ТВОРЧОГО ЧИТАЧА, в якому відтворить свої знання, враження і фантазії. А пригадати найважливіше і найцікавіше вам допоможуть запитання та завдання.

Запрошення до подорожі

1. Правильно обравши «будівельний матеріал», який використовує для творчості кожний із митців, складіть мистецьке доміно.

2. Поміркуйте над висловом Йоганна Вольфганга Ґете: «...Праця перекладача була й лишається однією з важливих і найбільш достойних справ, які пов'язують у єдине Всесвіт». Чому німецький письменник так високо оцінив перекладацьку діяльність?

Мандрівка перша. Стежками міфів

1. Дайте визначення міфу.

2. Який міф про створення світу вас найбільше вразив? Чим?

3. Чому до образу Прометея звертаються представники різних мистецтв?

4. Хто такий Геракл? Який його подвиг вам запам'ятався?

Мандрівка друга. Зустріч з байкою

1. Поясніть значення понять «байка» й «алегорія».

2. Чому Езопа вважають основоположником байки?

3. Що ви знаєте про езопівську мову?

4. Назвіть імена найвідоміших байкарів Росії та Франції.

Мандрівка третя. До скарбниці одвічних чеснот

1. Чому Чехова називають великим майстром маленьких оповідань?

2. Сформулюйте тему та ідею «Різдвяної пісні в прозі» Чарлза Діккенса.

3. У чому, на ваш погляд, відчувається англійське походження цього твору?

4. Назвіть слова, які потрібно вставити замість крапок: Оповідання — це ... (віршований, прозовий) художній твір (невеликого, середнього) обсягу, в якому зображено ... (одну або кілька подій, багато подій) із життя персонажа (або кількох персонажів).

Мандрівка четверта. На островах життєвих випробувань

1. Впізнайте письменника: «В 11 років він вирішив здійснити справжню морську подорож».

2. Чим повість відрізняється від роману?

3. Пригадайте батьківщину цих письменників: Даніель Дефо, Жюль Верн, Джек Лондон, Шандор Петефі, Роберт Луїс Стівенсон.

4. Розгляньте малюнки. Яких літературних героїв ви впізнали? З яких вони творів?

5. Що об'єднує твори «Робінзон Крузо» Даніеля Дефо й «Острів Скарбів» Роберта Луїса Стівенсона?

Мандрівка п'ята. У космосі людської душі

1. Впізнайте письменника: «Він сів за друкарську машинку й не помітив, як перед ним з'явилась незвичайна сторінка. Усі слова були надруковані на ній великими літерами. Раптом ці чорні знаки почали перетворюватись на фантастичні картини».
2. Які твори називають новелами, а які — притчами?
3. Чому новелу «Усмішка» вважають науково-фантастичним твором?
4. Який епізод із казки «Маленький принц» сподобався вам найбільше? Чому?

Замість заключної сторінки

1. Підготуйтеся до ролі екскурсовода літературними куточками планети, які ви «відвідали» на сторінках підручника.
2. Напишіть листа письменнику, твір якого вас найбільше вразив.
3. Складіть вікторину «Пригадаймо прочитане в 6-му класі».

4. Що вас найбільше зацікавило в рубриці «Світова література очима українських письменників»?

5. Підготуйтеся до виставки малюнків за прочитаними творами.

6. Продовжіть подорож разом із Маленьким принцом, взявши участь у грі, розміщеній на форзацах. Об'єднайтеся у кілька команд. Переможцем стає та команда, яка, помандрувавши літературним космосом, першою повернеться на Землю. Приготуйте кубик для визначення кількості ходів, а також фішки. Будьте уважними! На вас чекають цікаві випробування:

- пригадати найцікавіший факт з життя автора твору;
- назвати батьківщину твору;
- пояснити смисл назви твору;
- стисло представити літературного героя.

Бажаємо приємних спогадів і нових читацьких вражень!

Відповіді на ребуси та головоломки:

с. 34. Прометей оживає знову і знову в найкращих творах мистецтва.

с. 44. Авгієві стайні.

с. 55. Низько гнеться.

с. 70. Хамелеон.

с. 128. Щастя.

с. 167. Дорогоцінна знахідка.

с. 235. Винахідливість.

с. 351. Добре бачить тільки серце.

ВАШ ПОРАДНИК

Пам'ятка №1. Як підготуватись до виразного читання тексту

1. Уважно прочитайте текст.
2. Спробуйте уявити те, про що в ньому йдеться.
3. Визначте, що ви хочете передати під час читання (думки, почуття, настрої, риси характеру літературних героїв).
4. Поміркуйте, які слова потрібно виділити голосом, де необхідно зробити паузи (звертайте увагу на розділові знаки, а також місця, де зупинки вимагає зміст тексту).
5. Подумайте, з якою інтонацією, силою голосу та в якому темпі слід читати кожну частину тексту.
6. Пам'ятайте, що під час виконання твору вираз вашого обличчя повинен відповідати тим думкам і почуттям, які ви хочете донести до слухачів.
7. Не зловживайте жестами — це заважає сприйняттю тексту.
8. Обов'язково потренуйтеся у виразному читанні твору вдома. Подумайте, чи вдалося виконати поставлені завдання.

Пам'ятка № 2. Як підготувати різні види переказу тексту

1. Зверніть увагу на те, який саме переказ необхідно підготувати.
2. Докладний переказ передбачає передачу змісту прочитаного якомога ближче до тексту.
3. Мета стислого переказу — передати найважливіше у змісті твору (або його уривку).
4. Вибірковий переказ вимагає відтворення якоїсь частини твору (наприклад, «Перші дні життя Робінзона на острові») або матеріалу, розсипаного по всьому тексту («Доля Джона Сілвера»).
5. Готуючи переказ від імені когось із персонажів, поміркуйте, як саме він міг би розповісти про відповідні події (наприклад, Герда і маленька розбійниця з казки «Снігова королева» по-різному з погляду змісту і мовного оформлення розказали б про їхню зустріч).

Пам'ятка № 3. Як підготувати обґрунтовану відповідь

1. Уважно прочитайте запитання або завдання.
2. Подумайте, яку тезу (положення, що потребує доказу) ви висуватимете.
3. Доберіть аргументи (докази), які підтверджують вашу думку.
4. З метою підкреслення власного погляду під час виступу вживайте відповідні вислови (я вважаю, на мою думку, на мій погляд тощо).
5. Завершуючи відповідь, зробіть висновок.

Пам'ятка № 4. Як підготуватись до характеристики літературного героя

1. Знайдіть у тексті опис зовнішності літературного героя. Які елементи зовнішності змальовано? Що увиразнено в портреті?
2. Зверніть увагу на авторську характеристику дійової особи.
3. Простежте, які думки, почуття і настрої притаманні герою. Як і у зв'язку з чим вони змінюються?
4. Поміркуйте, як його характер розкривається у поведінці та вчинках.
5. Поспостерігайте над особливостями мовлення: що і як говорить літературний герой.
6. Доберіть матеріал про ставлення персонажа до навколишнього світу, а також ставлення до нього дійових осіб твору.
7. На основі опрацювання попереднього матеріалу зробіть висновок про художні засоби творення образу літературного героя.
8. Висловіть свою думку про літературного героя.
9. Використовуйте в розповіді цитати з тексту, прислів'я і приказки, які ілюструють або підтверджують основні положення характеристики.

Пам'ятка № 5. Як підготувати порівняльну характеристику літературних героїв

1. Підготуйте матеріал, необхідний для характеристики літературних героїв (див. пам'ятку № 4).
2. Подумайте, що їх об'єднує.
3. Чим вони відрізняються?
4. Зробіть висновки з порівняння.
5. Складіть план порівняльної характеристики літературних героїв.

Пам'ятка № 6. Як порівнювати художні твори

1. Зверніть увагу на такі елементи творів:
 - а) тема, проблеми, основна думка;
 - б) сюжет;
 - в) дійові особи;
 - г) художні засоби.
2. Поміркуйте, що спільного в порівнюваних творах.
3. Визначте, чим вони відрізняються.
4. Зробіть висновки з порівняння.
5. Виберіть спосіб викладу думок. Він може бути послідовний (спочатку розповідь про один твір, потім — у порівнянні з ним про другий) або паралельний (одночасне порівняння обох творів).

Пам'ятка № 7. Як підготувати відгук на художній твір

1. Відгук передбачає оцінку художнього твору. Він має такі складові: вступ, основна частина, висновки.
2. У вступі назвіть автора, заголовок твору, висловіть думку про нього — сподобався чи ні.
3. В основній частині обґрунтуйте висловлену думку. Якщо книга сподобалась, розкажіть, чим саме, що справило найбільше враження (літературні герої, зображувані події тощо). Якщо твір не викликав захоплення, спробуйте пояснити чому.
4. Завершуючи відгук, підсумуйте висловлене.
5. Відгук може бути написаний у різних формах: стаття до стінгазети, лист автору, видавництву, другу тощо.

Пам'ятка № 8. Як підготуватись до написання твору

1. Обміркуйте тему твору.
2. Визначте його основну думку.
3. Складіть план твору.
4. Доберіть необхідний матеріал (епіграф, приклади до ваших тез, цитати з тексту тощо).
5. Напишіть твір на чернетці. Пам'ятайте, що він зазвичай містить три частини: 1) вступ; 2) основну частину; 3) закінчення.
6. Перевірте написане, орієнтуючись на подані запитання:
 - Чи відповідає твір темі та складеному плану?
 - Чи розкрито основну думку?
 - Чи правильно розподілено матеріал за частинами?
 - Чи не порушено зв'язок між реченнями?
7. Зробіть необхідні виправлення.

8. При повторному читанні приділіть увагу мовному оформленню твору.

9. Втретє прочитайте твір уголос. Це допоможе помітити повтори, немілозвучність тощо.

10. виправивши всі недоліки, переписіть твір у чистовик.

Пам'ятка № 9. Як підготуватись до рольової гри

1. Пам'ятайте, що рольова гра передбачає розігрування певної ситуації за ролями.

2. Ґрунтовно опрацюйте матеріал, необхідний для виконання ролі (наприклад, роль літературного героя потребує гарного знання тексту художнього твору, роль журналіста, який бере інтерв'ю в автора, — володіння інформацією про письменника).

3. Визначте вашу «акторську» мету.

4. Поміркуйте, як обраний вами персонаж міг би поводити себе в заданій ситуації. Включаючи уяву та фантазію, обов'язково спи-райтесь на вивчений матеріал.

5. Продумайте такі складові акторського мистецтва: мовлення, рухи, вираз обличчя.

6. Під час виступу намагайтесь чітко дотримуватись своєї ролі.

Пам'ятка №10. Як підготуватись до гри «Впізнай слово»

1. Уважно перечитайте виноски до тексту.

2. Випишіть у зошит (або власний словничок) значення слів, які вам здаються найважчими для запам'ятовування.

3. Закривши підручник і зошит, спробуйте пригадати тлумачення нових для вас слів.

4. Будьте готові до гри в парах: учні пропонують один одному впізнати слово за його значенням. Переможцем вважається той, хто впізнає найбільше слів.

Словничок літературознавчих термінів

Алегорія або інакомовлення (від грецьк. слів *інший* і *говору*) — спосіб художнього зображення одного явища, предмета чи істоти через інше. Наприклад, у байках під виглядом тварин зображуються конкретні люди.

Антитеза (від грецьк. *протиставлення*) — протиставлення в художньому тексті життєвих явищ, понять, почуттів, думок, характерів.

Байка — короткий, переважно віршований, алегоричний твір повчального змісту.

Езопівська мова — замасковане висловлювання думок за допомогою натяків, недомовок.

Епіграф (від грецьк. *напис, заголовок, оцінка*) — напис перед текстом, що виражає його основну думку.

Епізод — завершена частина твору, що має самостійне значення.

Епітет — художнє означення, що виділяє, підсилює характерну рису, визначальну якість предмета, явища, поняття, дії.

Жанр — тип фольклорного чи літературного твору (казка, оповідання, повість, роман, новела тощо).

Ідея — головна думка твору.

Комічне (від грецьк. *смішний, веселий*) — смішне в житті та мистецтві.

Літературна (або авторська) **казка** — казка, створена письменником.

«Мандрівні сюжети» — використані певними авторами сюжети, які вже були відомі у фольклорі або літературі.

Міф (від грецьк. *слово, розповідь*) — розповідь, яка передає уявлення давніх людей про богів, легендарних героїв, походження та влаштування світу.

Міфологія — 1) наука, яка вивчає міфи; 2) сукупність міфів певного народу.

Народна казка — захоплююча розповідь про вигадані події, створена народною фантазією.

Новела (від італ. *novina*) — невеликий за обсягом прозовий твір про незвичайну подію з несподіваною кінцівкою.

Оповідання — прозовий художній твір невеликого обсягу, в якому зображено одну або кілька подій із життя персонажа (або персонажів).

Оригінал (від латин. *первісний*) — первісний текст, з якого здійснюється переклад.

Переклад — передача слова, висловлювання або тексту за словами іншої мови.

Персонаж — дійова особа художнього твору, літературний герой.

Повість — розповідний художній твір середнього розміру, в якому змальовується життя літературного героя у взаєминах з навколишньою дійсністю.

Порівняння — художній засіб, що полягає у зіставленні одного предмета або явища з іншим для того, щоб глибше розкрити його, яскравіше змалювати. Порівняння допомагає побачити нові сторони в давно знайомих предметах і явищах, уявити небачене. Найчастіше порівняння починається зі слів: *як, немов, наче*.

Портрет у літературі (від франц. *портрет, зображення*) — змалювання зовнішності персонажа: обличчя, постаті, ходи, одягу, манери триматися, характерних жестів тощо. Основне призначення — дати здорове уявлення про дійову особу. Через портрет письменник може передавати характер, почуття і настрої героя, висловлювати своє ставлення до нього.

Приказка — короткий народний вислів, який містить незакінчене судження.

Прислів'я — короткий повчальний народний вислів із закінченою думкою.

Притча (від давньоруського *те, що приміряється до чогось, приклад*) — повчальний алегоричний твір, орієнтований на доведення життєвих цінностей.

Роман — великий і складний за будовою твір, у якому ши-

роко охоплено події, що відбуваються протягом тривалого проміжку часу, зображено велику кількість героїв.

Сюжет — низка подій, покладених в основу художнього твору.

Тема — те, про що розповідається у творі.

Фольклор (від англ. *народ* і *мудрість*) — усна народна творчість.

Художня деталь — виразна подробиця, яка допомагає уявити зображені автором картину, предмет чи характер.

Художня література (від латин. *літера*) — вид мистецтва, яке відображає життя за допомогою слова.

Цитата — дослівний уривок з якогось тексту або точно наведені чийсь слова.

Список додаткової літератури

- Арський Ф. У країні міфів.
Беляєв О. Людина-амфібія.
Бічер Стоу Г. Хатина дядька Тома.
Бредбері Р. Марсіанські хроніки.
Буссенар Р. Викрадачі діамантів.
Верн Ж. Таємничий острів.
Гловацька К. Міфи Стародавньої Греції.
Голдінг В. Володар мух.
Дюма О. Три мушкетери.
Езоп. Байки.
Керролл Л. Аліса в країні чудес.
Крилов І. Байки.
Крюс Дж. Тім Талер, або Проданий сміх.
Кун М. Легенди та міфи Стародавньої Греції.
Купрін О. Білий пудель.
Лондон Джек. Біле ікло. Поклик предків.
Носов М. Вибрані оповідання.
Островський О. Снігуронька.
Парандовський Я. Міфологія.
Паустовський К. Теплий хліб.
Пушкін О. Дубровський.
Сенкевич Г. Янко-музикант.
Стівенсон Р. Л. Чорна стріла.
Твен Марк. Принц і злидар.
Троєпольський Г. Білий Бім Чорне Вухо.
Уеллс Г. Війна світів.
Хаггард Г. Р. Копальні царя Соломона.
Харріс Дж. Ч. Казки дядечка Рімуса.

ЗМІСТ

Запрошення до подорожі	3
------------------------------	---

СТЕЖКАМИ МІФІВ

МІФ	10
Міфи різних народів про створення світу	11
<i>З міфів давнього Китаю</i>	
Створення світу	12
Створення людей	13
<i>З міфів давніх скандинавів</i>	
Початок світу	15
<i>З міфів індіанців Північної Америки</i>	
Міф індіанців племені Оседж про створення світу	17
<i>З міфів давніх євреїв</i>	
Біблійні історії зі Старого Заповіту. Початок світу	19
<i>Міфи Давньої Греції</i>	23
Міф про Прометея	24
Міфи про Геракла. Авгієві стайні. Подвиг п'ятий.	36
Пес Кербер. Подвиг дванадцятий	40

ВСТРІЧ З БАЙКОЮ

БАЙКА	46
Езоп	47
Вовк і Ягня	48
Крук і Лисиця	49
Мурашки і Цикада	50
Хліборобові діти	50
Жан де Лафонтен	52
Звірі під час чуми	53
Іван Крилов	56
Вовк і Ягня	57
<i>Читаємо мовою оригіналу. Волк и Ягнёнок</i>	58

ДО СКАРБНИЦІ ОДВІЧНИХ ЧЕСНОТ

Антон Чехов	64
Хамелеон	67
Товстий і тонкий	71
<i>Читаємо мовою оригіналу. Толстый и тонкий</i>	73

Чарлз Діккенс	77
Різдвяна пісня в прозі, або різдвяне оповідання з привидами (<i>Скорочено</i>)	79

НА ОСТРОВАХ ЖИТТЄВИХ ВИПРОБУВАНЬ

Даніель Дефо	130
Робінзон Крузо (<i>Уривки</i>)	133
Жуль Верн	169
П'ятнадцятирічний капітан (<i>Уривки</i>)	171
Джек Лондон	236
Любов до життя (<i>Скорочено</i>)	237
Шандор Петефі	250
Коли ти муж, будь мужнім	252
Роберт Луїс Стівенсон	254
Острів скарбів (<i>Уривки</i>)	

У КОСМОСІ ЛЮДСЬКОЇ ДУШІ

Рей Дуглас Бредбері	306
Усмішка	309
<i>Читаємо мовою оригіналу.</i> The smile (<i>Уривок</i>)	315
Антуан де Сент-Екзюпері	317
Маленький принц (<i>Скорочено</i>)	318
<i>Читаємо мовою оригіналу.</i> Le petit prince (<i>Уривок</i>)	351
Пригадуємо всі літературні подорожі	354
Відповіді на ребуси та головоломки	357
Ваш порадник	358
Словничок літературознавчих термінів	362
Список додаткової літератури	365

Навчальне видання

КЛИМЕНКО Жанна Валентинівна

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор *Л. В. Молодова*

Художній редактор *Л. Ф. Кузнецова*

Художники: *М. М. Матійчук, В. Ю. Мозилевський, І. Ю. Карпачова*

Коректор *Л. Ф. Пасько*

Здано до набору 10.11.05. Підписано до друку 30.06.06.

Формат 60×90 1/16. Папір офс. Гарнітура «Петербург». Друк офс.

Ум. друк. арк. 23,0. Ум. фарбовідб. 93,5. Обл.-вид. арк. 21,75.

Наклад 125 060 (1-ий завод 1–65050 пр.). Вид. № 151. Зам. № 1320/279.

ТОВ «Навчальна книга». 01021, м. Київ, пров. Виноградний, 4.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи: ДК № 2407 від 16.01.2006 р.

Віддруковано з готових діапозитивів ТОВ «Навчальний друк».

Україна, 61001, м. Харків, вул. Державінська, 38.

Свідоцтво про реєстрацію: серія ХК № 58 від 10.06.2002 р.